BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

REVISTA SFÂNTULUI SINOD

INTRU POMENIREA SINODULUI DE LA IAŞI

1642—1942

ANUL L[illegible] Nr. 9—10 Septemvrie-Octomvrie 1942

BUCUREŞTI

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

REVISTA SFÂNTULUI SINOD

APARE DE 6 ORI PE AN — ABONAMENTUL ANUAL 300 LEI

CUPRINSUL

I. ARTICOLE

II. RECENZII

ÎNTRU POMENIREA SINODULUI DE LA IAŞI
1642 — 1942

Ştiut fiind că anul acesta se împlinesc trei sute de ani decând s'a ţinut Sinodul de la Iaşi (1642 - 1942), Sfântul Sinod, în şedinţa de la 6 Iunie 1941, a hotărît între altele ca revista Biserica Ortodoxă Română *să închine spre pomenire două numere „cuprinzând studii, documente şi comunicări" în legătură cu mitropolitul Petru Movilă, cu Sinodul de la Iaşi şi cu Mărturisirea Ortodoxă.*

Potrivit hotărîrii sinodale, Comitetul de redacţie al revistei a îngrijit să fie închinate acestei pomeniri numerile 9-10, (Septemvrie-Octomvrie 1942), întru cât din cercetările făcute s'a dovedit că Sinodul de la Iaşi s'a ţinut chiar în cursul acestor două luni ale anului 1642.

Pentru cinstea neamului nostru românesc şi pentru lauda bisericii ortodoxe de pretutindenea, pomenirea aceasta nu putea să fie trecută subt tăcere, de vreme ce Sinodul de la Iaşi s'a dovedit o strălucită izbândă a ortodoxiei în lupta cu toţi duşmanii ei, iar rostul lui a izvorît din trebuinţa ce se simţea de a feri pe credincioşii bisericii noastre de furişarea în sufletele lor a învăţăturilor greşite.

Urzirea acestei adunări alese de vlădici, şi de părinţi dascăli adânciţi în învăţătura bisericească, se datoreşte mitropolitului Petru Movilă al Chievului, care, de şi păstorea într'un ţinut al bisericii ruseşti, era român de neam, fiul domnului Moldovei Simion Movilă. Cu grijă mare pentru păstoriţii săi, Petru Movilă şi-a dat dintru început seama de primejdia care îi ameninţa prin propoveduirile catolice şi protestante făcute atunci printre ei. Aceste eresuri răzbiseră şi în ţările noastre româneşti, mai cu seamă în Ardeal, iar în ţinuturile de la miază-noapte de hotarele noastre izbutiseră să răşluiască pe mulţi dintre credincioşii ortodocşi, pentru a-i trece la legea Apusului.

Dar nimeni dintre vlădicii de atunci nu s'a neliniştit mai mult decât Petru Movilă de ameninţările care bântuiau ortodoxia. După ce el se străduise din răsputeri ca să dea şcoală de învăţătură credincioşilor săi, s'a apucat să scrie o carte de luminare pentru toată creştinătatea Răsăritului. Vroia ca fiecare creştin ortodox să ştie care este credinţa lui adevărată, ca să nu se lase ispitit a se lua după propoveduiri streine. Aceasta este scrierea întocmită de el şi

cunoscută în lumea largă subt numele de Mărturisirea Ortodoxă *care a ajuns apoi carte de mare preț în toată biserica Răsăritului, căci ea slujește de dreptar pentru credința noastră ortodoxă, înfățișând totdeodată și trăsătura de deosebire față de învățătura celorlalte biserici.*

Izvodită de mintea limpede, dar adânc pătrunzătoare, a mitropolitului Petru Movilă, scrierea aceasta avea însă trebuință de pecetea întregei biserici răsăritene, prin care ea să fie recunoscută de bună folosință pentru toți credincioșii ortodocși. Și atunci Petru Movilă, după ce a dobândit învoirea patriarhului ecumenic, a rugat pe evlaviosul domn moldovean Vasile Lupu ca să ajute ținerea unui sinod în care să se cerceteze și să se încuviințeze Mărturisirea Ortodoxă *drept carte de învățătură adevărată a bisericii noastre. Vasile Lupu a sprijinit ținerea acestui sinod care cu voia lui Dumnezeu s'a deschis în trapezăria ctitoriei lui, biserica Trei Ierarhi din Iași, în ziua de 15 Septemvrie 1642 și a durat până la 27 Octomvrie același an. Așa dar, sinodul s'a ținut pe pământ românesc, în Iașii Moldovei, cu sprijinul neprecupețit al voevodului Vasile Lupu și cu acest prilej s'a cercetat lucrarea nepieritoare a lui Petru Movilă, român de viță domnească, ajuns prin vrednicia sa mitropolit al Ruteniei polone, cu scaunul la Chiev.*

* * *

Chibzuind acum la cele făptuite cu trei sute de ani în urmă pentru paza sfintelor predanii și a dreptei noastre credințe, datori suntem să ne aducem aminte de toți cei ce din dragoste pentru Domnul și-au dat prinosul lor de muncă spre folos obștesc. Prețuindu-le osteneala, se cuvine nu numai să le cinstim numele, ci să luăm și pildă, sârguindu-ne și noi cu aceiași râvnă fierbinte pentru păstrarea neatinsă a învățăturii creștine prin dreapta mărturisire a adevărurilor cerești și prin buna sporire a poruncilor bisericii și a virtuților creștinești.

REDACȚIA

Chipul şi iscălitura mitropolitului Petru Movilă

(= Petru Moghilă Arhiepiscop şi Mitropolit al Chievului, Galiţiei şi a toată Rosia)

POMENIREA MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ
ŞI A SINODULUI DE LA IAŞI [1]

Se împlinesc trei sute de ani, acum la sfârşitul lui Octomvrie din anul 1942, de când în Iaşii Moldovei s'a aprins o făclie care de atunci luminează fără încetare, arătând întregii lumi ortodoxe calea mântuirii ce începe de pe pământ şi se sfârşeşte în ceruri. Cuvine-se dar cu dreptate să ne aducem aminte de cine a făurit făclia şi de împrejurările în care a lucrat făuritorul, de adunarea des pomenită a teologilor învăţaţi care au cercetat cu amănuntul întocmirea făcliei, de soarta, azi se zice destinul, acestei lumini în curgerea anilor. Şi în urma acestor spuse, ne vom încredinţa de dreptatea cronicarului, când a scris că „nasc şi în Moldova oameni", şi vom avea nădejde bună că pe pământul românesc şi alte făclii luminoase prin veacuri se vor aprinde. Ne rugăm deci de ascultare şi de îngăduire a cuvântului nostru cu iz de cazanie.

Când, în Muntenia, Mihai Viteazul scria cu sabie de arhanghel pe zidul istoriei române hrisov mândru dătător de avânturi şi grăilor în lumea largă, se înălta în Moldova via cu multe lăstări a Movileştilor. Dese îi erau coardele, viguros buciumul ce depe multe moşii şi din numeroase sate îşi trăgea hrana. Dar cum este firea pomilor, ca şi a oamenilor, s'au uscat cu vremea coardele viţei acesteia. A rămas însă una din ele, verde şi roditoare până astăzi, din al cărei vin se împărtăşesc spre mântuirea lor neamuri peste neamuri. Această coardă movileană este Petru Movilă, mai puţin preţuit de noi de cât se cădea acestui Român cu fierbinte credinţă părintească, cu multă minte limpede romană, care este şi romanească, cu chibzuială de gospodar aşezat, cu vârtute sufletească şi cu har de la Dumnezeu, care acela toate le plineşte, fie şi într'un trup firav cum fu al lui Petru Movilă.

Bunicul lui, Ioan, s'a călugărit spre bătrâneţe: Ioanichie. Unchiul lui, Gheorghe, fu mitropolit Moldovei; alt unchiu, Ieremia, fu domn în Moldova. Tatăl, Simeon, fu domn şi în Muntenia şi în

---

1. Comunicare făcută în şedinţa publică de la 30 Octomvrie 1942 a Academiei Române şi apărută în *Memoriile secţiei istorice*, seria III, tomul XXV (1942—1943).

Moldova, dar scurtă vreme, atât aici cât şi acolo, şi avu sfârşit neaşteptat, dătător de bănuieli; doarme şi el în mănăstirea Suceviţa, ctitoria fără pereche de iscusită a bogatului şi iubitorului de frumos neam al lor. Mama, Melania: aşa este trecută în pomelnicele neamului şi aşa o numesc soţul şi copiii —, este bună ortodoxă şi caldă ocrotitoare a fiilor ei. Copii numeroşi: şase băeţi şi o fată. Trei ajung domni: Mihail, Gavriil şi Moise.

Unul, Petru, al patrulea la rând, ajunge mitropolit ortodox în Polonia catolică, al Chievului, al Galiţiei şi al întregii Rusii, şi părinte iluminător al ortodoxiei icumenice. Naşterea lui, tâlcuită cu cetire în stele de spudeii săi chieveni, ca a lui Alexandru Machedon, fu în preajma Crăciunului (21 Dechemvrie) din anul 1596, un an după Călugăreni. Copil, crescu între fraţi şi lângă părinţi în obiceiurile vremii. Multă legătură cu biserica şi cu slujbele ei, toată legătura cu vieaţa moldovenească şi cu obiceiurile ei: botezuri, cumetrii, hramuri de biserici cu tot alaiul lor de închinători veniţi de departe, povestitori la focurile de priveghiere, fie la Suceviţa, mânăstirea cea iubită a neamului, fie la Sfântu-Ioan din Suceava, scutitorul şi mângâietorul întregei Moldove. Sânt şi ani grei: Mihai Viteazul ajunge la Suceava şi neamul Movileştilor umple Polonia, unde erau cetăţeni ai republicii şi aveau moşii de întreţinere. Moartea neaşteptată a tatălui († Septemvrie 1607), luptele sângeroase între veri, fiii lui Ieremia şi ai lui Simeon, fraţii săi, pentru „dulcea domnie a Moldovei", îl vor fi mâhnit şi pe băeţelul cel trecut de 10 ani, dar în inima lui s'au scris cele bune şi frumoase şi s'au şters cele rele. Mai târziu în anii tinereţii şi ai bărbăţiei vii îi sânt amintirile cele bune din Moldova şi scumpe-i sânt toate cele de-acasă. Supt condeiu îi cad întâmplări minunate şi obiceiuri familiare: minuni de la Suceviţa şi Dragomirna, de la Alba-Iulia lui Mihai Viteazul ziditor de mitropolie pe temeiu de minune, cumetrii cu tăiatul moţului la copiii de trei ani. Slugile lui în Chiev vor fi până la urmă Moldoveni, biserică zidită de el în Polonia va fi închinată Sfântului Ioan de la Suceava; slinţilor de nuntă domnească numai în Iaşi va fi, şi cuvântare vărgată cu dungi româneşti va ţinea atunci, în faţa mirilor: polonul Ianuş Radzivil şi romànca Maria fiica lui Vasile Lupu în biserica strălucitoare a Trierarhilor.

Ne pare că de când sângerosul Ştefan Tomşa tăia pe boieri ca pe berbecii îngrăşaţi, adică de la sfârşitul anului 1611, Petru Movilă n'a mai locuit în Moldova. S'a tras în Polonia unde avea

drept de cetățenie, drepturi la recunoștință și multe rudenii. Și credem a nu greși spunând că acest tânăr fiu de domn moldovean, cum se iscălește: *voivodici*, care era atunci de 15 ani, continuă învățătura de carte în buna școală — colegiu — a frăției ortodoxe din Liov, a cărei biserică mare cu banii neamului său,se ridicase. Se învăța aici carte după metodele vremii și bune cunoștințe în limbile latină, greacă și slavonă se dobândeau. Petru începuse învățătura mai de mic, în casa părintească, cu un profesor tot de la acest colegiu. Și semne de credincioșie ortodoxă a mamei Melania, cum și de timpurii înclinări spre gândire teologică ale tânărului iscoditor, discuții se nasc între profesor și preoții de casă, privitoare la întrebări de ale credinței. Mumă energică și îngrijată de dreapta credință a fiilor ei, trimite cu scrisoare la învățații din Liov pe acest dascăl ca să dea cei de acolo adeverință dacă sânt într'ale dreptei credințe părerile dascălului. Iar după săvârșirea învățăturilor la Liov sau la Academia Zamoiska, nu credem că Petru Movilă și-ar fi desăvârșit cunoștințele în universități străine, și anume la Paris; ci credem că el a urmat singur cu citaniile și cu meditațiile sale, dând luare aminte deosebită vieții religioase din Polonia, pe vremea aceia în fierbere, și urmând pregătirea cerută atunci oricărui nobil polon: anume, deprindere într'ale oastei și într'ale bunelor purtări. Pentru aceasta își alege patron, fiind lipsit de tată, pe hatmanul și cancelarul coroanei Stanislas Jolkievschi, iar după moartea eroică a acestuia la Țuțora (1620), trece supt patronatul lui Hotkevici, căpetenia armelor polone in războiul de la Hotin din 1621.

Cred istoricii că Petru Movilă s'ar fi amărît de neizbânda războiului acestuia care i-ar fi dat, de izbândea, tronul Moldovei și că și-ar fi căutat mângâierea în călugărie, întorcând trist spatele vieții mirenești. Această credință nu poate fi cea dreptă. Că cine intră în călugărie din neizbânzi lumești, rămâne toată vieața lui un amărît, un descântat, fără vlagă, cu suspinul pe buze pentru vieața din afară, nu cu suspinul în inimă pentru vieața dinlăuntru. Iar la Petru Movilă n'a fost așa, ci din firească înclinare, din moștenire de la părinți de părinți, din râvnă pentru credința religioasă a neamului lui intră el în mânăstire, și ca să se roage dar și ca să lucreze. Credem mai grabnic că purtarea armelor lumești nu era in firea lui Petru Movilă și că le-a desbrăcat fără nicio părere de rău.

Ce bucurie credeți că-și caută acest tânăr fiu de domn, învățat și bogat, după lepădarea zalelor războiului, când era in vârstă de 26 de ani? Bucuriile avute in Moldova copilăriei lui, rămase ace-

leaşi până astăzi întregii suflări moldoveneşti: hramurile de mânăstiri. Şi era ca ş'alte dăţi, în vara anului 1622, hram la 15 August, Sântămăria Mare, în vestita mânăstire Pecerska de la Chiev, Chiul românesc, cunoscută de mult şi Moldovenilor pentru viaţă îmbunătăţită, pentru minuni de credinţă, pentru frumos mirositoare moaşte de sfinţi. Aici îşi îndreptă paşii tânărul voivodici Petru. — Bucură-te mânăstire că iată vine la tine tânăr fiu de domn să se închine şi să-ţi închine sufletul, mintea şi trupul său spre mai marea ta cinstire, a ortodocşilor luminare şi a neamului românesc mărire. — Bun stareţ era aici Zaharia Copâstenschi, dar mai bun era mitropolitul Chievului Iov Boreţchi. Că el pricepu ce comoară îmbunătăţită era tânărul Petru; şi prieten şi-l făcu şi din durerile bisericii ortodoxe care era a amândorora îi puse la inimă.

În grea strâmtorare se afla atunci biserica ortodoxă din Polonia. Polonia era ţară catolică şi încă luptătoare împotriva ortodoxiei din acele părţi, cum era Ungaria cea apostolică în părţile noastre. Iar din regatul polon-catolic făcea parte şi Rusia de miazăzi, cu Chievul ei, ortodoxă de la început şi mumă întregii creştinătăţi ruseşti. Şi dacă a fost îngăduită cât de cât în Polonia mai nainte biserica ortodoxă, acum în veacurile 16 şi 17 prigonită era. Că venindu-şi în fire catolicismul după izbitura protestantă ce turbură adânc şi Polonia, începu oastea cea hotărîtă a părinţilor iezoviţi să dărâme staulul credinţei protestante, să întărească pe cel catolic şi să vâre în el oile cele protestante şi de ce nu şi pe cele ortodoxe, prin orice mijloace, mai ales din cele neîngăduite: *ad majorem Dei gloriam*. Mai adaogă că în vremea aceia fu rege în Polonia Zygmunt a III-lea (1587—1632), slab cap politic, dar amarnic catolic. Aşa se făcu că mai nemulţumiri personale, mai propagandă iezuitică şi regală, mai făgăduinţe ce nu se împliniră, împinseră pe vreo doi episcopi ortodocşi din Polonia să ceară unirea cu Roma, care după încontrări şi frământări se iscăli sărbătoreşte la Roma în anul 1595 şi se declară, sub puternice proteste, peste un an în Polonia. Aceasta este uniaţia de la Brest din 1596, pildă celei din Ardeal de la 1700.

Dar dacă se făcură uniaţi episcopii mai toţi şi mulţi nobili ca să poată face parte din senatul polon, rămase ortodox poporul cel numeros ucrainean şi-şi păstră credinţa cu toate necazurile îndurate; ba mai mult, prin această ţinere la ortodoxie se deşteptă în el simţirea naţională. Dacă bisericile îi erau închise, ori vândute altor naţii, chiar la Evrei de la care ortodocşii trebuiau să le închirieze, dacă averile bisericilor şi episcopiilor erau luate, dacă

botezurile se făceau „pe furate", ca astăzi in alte părţi, dacă morţii erau desgropaţi din cimitire, socotite acum uniate, dacă ortodoxia era batjocorită iar credincioşii ei lipsiţi de drepturi, toate acestea intăreau poporul de jos in credinţa lui, ortodoxă, căutând mereu în zare să se ivească mângâietorul şi scutitorul. Şi el veni in chipul lui Petru Movilă, moldoveanul fiu de Domn.

Cred că mitropolitul Iov de Chiev este indrumătorul lui Petru in cele adânci religioase, dar iarăşi mai cred că acest Petru cu moştenirea lui sufletească, cu pregătirea lui cărturărească şi pe deasupra cu limba de foc a harului de sus, se aprinse de râvnă pentru biserica celor umiliţi; şi ales de sus se simţi pentru apărarea ei. Această trimitere de sus i-a dat puterea să mute munţii zăgăzuitori ortodoxiei, să crape stânca din care să izbucnească izvorul cel răcoritor al apei celei vii, să găsească cheia deschizătoare de suflete, să rabde incontrări şi nedreptăţi, să astupe gurile leilor potrivnici. Harul de sus i-a inflăcărat sufletul spre fapte bune, dar i-a ars şi trupul. Că numai de 50 de ani era când se sfârşiră zilele lui (†22 Dechemvrie 1646): însă lupta cea dreaptă se luptase, credinţa o păzise, îndreptăţită cunună i s'a dat sus, de unde venise harul; iar jos neprecupeţită laudă i se cuvine de la toţi ortodocşii, dar mai ales de la noi cei de-un neam cu el.

Zice Scriptura că împărăţia cerurilor se ia cu puterea şi cei ce se luptă intră intr'insa. Aşa fu şi cu Petru. Că incepând din anul 1622, cinci ani se luptă cu pregătirea spre călugărie la moşia lui Rubejovka, cercetând in fiecare an pe mitropolitul Iov şi mănăstirea Pecerska, până ce în anul 1627 se lăsă tuns intru călugăr. Era de 31 de ani. Şi grabnic, peste trei luni, ajunse arhimandrit-igumen al Pecerskăi, cu incuviinţarea regelui catolic Zygmunt; ceia ce a îndemnat pe fraţii catolici, care văd in felul lor lucrurile, să scrie că Petru a făgăduit uniaţia şi de aceia a scos grabnic aprobarea regală.

În anul 1632, la alegerea noului rege polon Vladislav, Petru Movilă se arătă hotărit şi iscusit apărător al bisericii ortodoxe. Că strânse în jurul lui pe mulţi nobili poloni ortodocşi şi protestanţi, făcu majoritatea alegătorilor şi aşa sili pe viitorul rege să intoarcă măcar unele din libertăţile răpite ortodocşilor. Aşa fură câştigate: *a)* libertatea de cult a ortodoxiei in toată Polonia, dreptul de a avea biserici, spitale, tipografii şi dobândirea de orice demnităţi; *b)* menţinerea frăţiilor şi înfiinţarea altora; *c)* toate bisericile din Chiev impreună cu mitropolia să fie date indărăt ortodocşilor; *d)*

câteva episcopii să fie iarăşi date ortodocşilor. De mult nu mai dobândise biserica ortodoxă, şi prin ea poporul ucrainean, o biruinţă atât de însemnată; iar căpetenia acestei biruinţe fu românul Petru Movilă care în cuminţenia lui nu se odihni pe comoara câştigată ci căută să înmulţească talanţii, mai ales după ce în anul 1633 fu ales într'un singur glas mitropolit al Chievului, sfinţit fiind în Liov, zic unii de Varlaam mitropolitul Moldovei.

Viaţă nouă dete învăţăturii, înfiinţând încă de când era numai arhimandrit un colegiu in mânăstirea Braţca din Chiev cu dascăli buni, cu metodă bună, cu limbă de şcoală latină. Şi avu puterea să schimbe acest colegiu în Academie, care însemna Universitate, cu aprobarea regelui. Să se ştie deci că cea mai veche universitate modernă ortodoxă este înfiinţată de un Român la Chiev în anul 1633. Din această Academie au pornit razele de luminare ale poporului rusesc iar în teologie a întregii suflări ortodoxe. Înainte de Petru cel Mare cu încercările lui de occidentalizare silită, deschise drum luminii prin şcoală bine rânduită şi iubitor îndrumată Petru Movilă; de aceia cu bună dreptate se întreabă Venelin: care din cei doi Petru este cel Mare? Şi Academia din Chiev avu fiice în alte oraşe polone şi chiar în afară de Polonia. Colegiul şcolar al Trierarhilor lui Vasilie Lupu de la Petru Movilă capătă viaţă, şi pildă este el dat de Movilă ţarului moscovit Mihail Feodorovici care fu sfătuit să nu rămâie în urma Moldoveanului cu întemeierea de şcoli.

Tot aşa întări tipografia din Chiev, puse sub privegherea sa pe cea din Liov, întemeie şi altele, înlăuntru şi în afară, în Muntenia lui Matei Basarab, în Moldova lui Vasile Lupu, trimiţând şrift, meşteri şi podoabe. Sumedenie de cărţi de slujbă curăţite de înnoituri străine, cărţi de învăţătură şi de evlavie creştină, cărţi de apărare a ortodoxiei, cărţi de documentare din părinţii şi scriitorii vechi bisericeşti ieşiră din aceste tipografii şi se împrăştiară până departe. Pe toate le vedea ochiul ager al lui Movilă. Pe unele le întocmea el: este mişcătoare precuvântarea unei cărţi adunate de el pentru spudeii (=studenţii) Academiei sale; a văzut că le lipseşte o carte de educaţie, de evlavie, pe lângă cele de învăţătură, şi nefăcându-o altul şi-a rupt din timp şi-a 'ntocmit-o el; căci ce preţ are învăţătura fără evlavie, fără bună creştere, fără morală care netezeşte asprimile sufletului şi-l înbunează.

Să nu fie cu supărare, dar noi astăzi n'am ajuns pe Petru Movilă în privinţa îndreptării cărţilor de slujbă. Că noi le tot tipărim cum le-am apucat din bătrâni; iar când vrem să le îndreptăm apoi nu cu ştiinţă trudnic dobândită şi mult frământată facem acest

lucru, ci aşa, uşor, fără chibzuinţă, cum vrea fiecare. Iată, Petru Movilă, când a fost să tipărească un Octoih (1630), carte cuprinzătoare de cântări bisericeşti, a adunat tipărituri şi manuscripte de peste tot, greceşti şi slavoneşti, şi a rugat pe Domnul Moldovei, pe Miron Barnovski să-i împrumute un manuscript de preţ de la mânăstirea Neamţului, ca să fie cartea lui aşezată pe temeiuri tari. Până în Sfântu-Munte căută manuscrise pentru întocmirea Vieţilor de sfinţi, aceste cărţi mult folositoare poporului. Scurtimea vieţii lui nu-i ajută să înfăptuiască această lucrare; dar să se ştie că vestitele Vieţi ale Sfinţilor de Dimitrie al Rostovului, date şi pe limba noastră, plănuite fură mai de mult de moldoveanul Petru Movilă. Nu ne-a ajunge vremea să spunem de bisericile clădite şi prennoite de el, de spitalele şi azilurile ridicate, de frăţiile întemeiate, multe cu averea lui părintească, cum singur spune.

Dar unde s'a arătat pregătirea cărturărească a lui Petru Movilă, unde mintea lui a pus limpezime românească şi unde inima lui a vibrat pentru întreaga lume, este în vestita lui carte *Mărturisirea Ortodoxă*, scrisă pe temeiuri din Scriptură, din canoane şi din părinţii bisericeşti. Este cartea de doctrină a ortodoxiei, este constituţia ei. Pe înţelesul larg al poporului, pentru care mai ales a fost scrisă, este cartea care-ţi arată strâns ce să crezi şi cum să trăeşti şi să lucrezi ca să te mântueşti. Şi mult trebuincioasă era o atare carte atunci pentru întregul popor ortodox. Că atari mărturisiri se aflau, dar nu în spirit ortodox, ci în duhul confesiunilor eterodoxe; iar poporul, şi preoţimea chiar, se lăsau furate de învăţătura lor. Catolicii îşi aveau mărturisirea lor hotărîtă în sinodul de la Trident, iar *Summa* lui Petrus Canisius era larg răspândită în mai multe forme. Luteranii aveau Catehismul mare şi mic al lui Luther, calvinii pe al lui Calvin. Uniaţii cei proaspeţi de la 1596 tipăriră mărturisiri în duh catolic şi le răspândiră printre ortodocşi. Mai mult, la 1629 apăru în latineşte o mărturisire răsăriteană în duh curat calvin dar pusă supt numele patriarhului icumenic Chiril Lucaris, bine cunoscut în Polonia unde şase ani fusese dascăl-profesor la academia ortodoxului prinţ Constantin din Ostrog; această mărturisire apăru (1633) şi în traducere greacă, şi mare turburare pricinui.

Toate acestea, dar mai ales propaganda părinţilor iezuiţi poloni subt haină uniată, întovărăşită de batjocorirea adusă ortodocşilor că mojicească este credinţa lor — хлопская вѣра, — a îndemnat pe Petru Movilă să întocmească Mărturisirea Ortodoxă a sa. Temeiuri i-a pus el cele trei pietre tari ale teologiei

care sunt credința, nădejdea și dragostea, dumnezeește alese și hotărîte de apostolul Pavel (1 Cor. XIII, 13: νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη); și astfel iși impărți cartea in trei părți. Partea intâia cuprinde invățătura de credință, tâlcuind Simbolul credinței — Crezul. Nădejdea este cuprinsul părții a doua, lămurind rugăciunea domnească — Tatăl nostru — și fericirile cele nouă. Partea a treia cuprinde invățătura despre dragostea către Dumnezeu și către aproapele. Limpezi ca apele de izvor sânt ideile acestei cărți; ușoare de prins cu mintea, ca o poveste plăcută, sânt cuvintele și incheieturile scrisului; bine alese și meșteșugit aduse, ca dovezi, sânt citatele din Scriptură și din Sfinții Părinți. Și toate in chip catehetic, adică intrebare și răspuns, chip des intrebuințat in catehisme și bine plăcut poporului celui larg. Este această carte de Mărturisire a lui Petru Movilă ca o pisanie mult cuprinzătoare, săpată cu daltă de oțel in stâncă de cremene, pe care vânturile nu o pot smulge și dintele vremii nu o poate toci, pentru că suflu dumnezeesc a mișcat mintea și inima Românului Petru Movilă, când a scris-o pentru binele neamului ortodox.

Iar ca fapta lui să fie in toată rânduiala, a poftit mitropolitul Petru Movilă pe episcopii și pe invățații lui la Chiev să cerceteze in sobor această carte. Soborul se strânse in ziua de Sântămăria mică, opt Septemvrie, din anul 1640. Libertate deplină a fost in cercetarea cărții și unde părinților acestui sobor li s'a părut că invățăturile din carte nu ar fi in deplin spirit ortodox le-au insemnat — au fost numai două —, și-au hotărît la urmă să ceară și părerea părintelui patriarh icumenic din Țarigrad. S'a unit cu această părere și mitropolitul Petru; și stăruitor cum era, nelăsând lucru de azi pe mâine, a și inceput pregătirile intru aceasta. Căci părerea icumenicului insemna un nou sobor — un sinod — cu delegați de ambele părți, cu dispute și cu hotărîri de care se lega soarta bisericii și a credincioșilor din Polonia mai ales, dar și din toată ortodoxia. Pentru aceia sol a trimis la patriarhie să se arate acolo starea bisericii și a credinței in Ucraina polonă, de unde ieșise Mărturisirea sa a cărei cercetare și aprobare o dorea.

Dar unde să se adune delegații pentru cercetarea cărții? In Constantinopol sânt stăpâni Turcii cari nu sufereau de cât cu grele jertfe morale și materiale pe ghiauri; pe lângă Turci mai erau miniștrii, residenții statelor apusene, cari aceștia făceau mai mult propagandă religioasă, catolică sau protestantă, decât politica mireană a statelor lor. In Polonia era stăpânire catolică, greu

apăsătoare a ortodocșilor și care nu vedea de loc cu ochi binevoitori ridicarea și întărirea ortodoxiei. Dar la mijloc între Chiev și Țarigrad se afla o țară ortodoxă din vechi, plină de biserici și mânăstiri, bucuroasă de oaspeți, cunoscută bine și de mitropolitul Chievului — era țara lui de naștere și a neamului lui —, și de Grecii ortodocși din Răsărit cari călătoreau des aici și-și prelungeau vizitele, dobândind daruri în închinări de mânăstiri cu sate și moșii. Această țară era Moldova. Se întâmpla ca atunci să domnească în Moldova un Domn cu alese însușiri pentru biserică dar și cu slăbiciuni pricinuitoare de rele și țării și lui. Este Vasile Lupu sprijinitor cu mână largă și mereu plină a bietelor patriarhii și mitropolii sărace și nechibzuite din Răsărit. El le plătea datoriile, el le lua sama la cheltueli. El punea și scotea patriarhi, le da sfaturi și-i amenința. Cu dreptul a fost asemuit cu împărații bizantini scutitori ai ortodoxiei. Bună țară și potrivit Domn pentru un sinod cercetător de dogme creștine.

Spre acest Domn se îndreaptă mitropolitul Petru Movilă, îndemnându-l să primească a fi gazda delegaților sinodului ce avea să fie. Vasile Lupu primi. La vestirea lui, patriarhia icumenică încuviință ținerea sinodului în Moldova — la Iași, și-și alese delegați pentru aceasta; acești delegați vor aduce la Iași și hotăririle luate într'un sinod patriarhal ținut în Maiu 1642. Tot așa Petru Movilă își trimise delegații săi; ei aduceau, după obiceiu, daruri de argint pentru Domn și Mărturisirea Ortodoxă cercetată la Chiev. Așa se pregăti *Sinodul de la Iași* care a făcut cunoscut în lumea largă și pentru toate timpurile numele acestui oraș. Dar bine să se știe că Petru Movilă n'a luat parte la acest sinod de la Iași.

Inainte de a cerceta cum au curs lucrările acestui sinod vestit, trebue să spun că nimeni dintre cărturarii de atunci ai Moldovei — și erau destui — nu ne-a lăsat măcar o vorbă despre acest Sinod. Noroc cu un străin, un Olandez, Scogardi, medic al lui Vasile Lupu, care într'o scrisoare italiană, trimisă din Iași, a povestit mersul lucrărilor sinodului. Și iar trebuie să spun că acum 60 de ani, într'o carte (Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă* (1882), p. 298), copiind autorul ei, după istoricul rus Macarie, data greșită a sinodului (Dechemvrie 1641 — Septemvrie 1642) și repetându-se aceasta și într'o publicație a Academiei Române (Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu Protestantismul*, An. Ist. XII (1890), p. 31), până astăzi scriitorii teologi o repetă, măcar că de mult, tot de acum 60 de ani (Hurmu-

zaki-Slavici, IV, 1, (1882), p. 668, unde trebue îndreptat 1640 în 1642), se aflase data cea adevărată: lunile Septemvrie şi Octomvrie ale anului 1642. O greşală tipărită, anevoie se înlătură: atenţie deci la greşeli, mai ales dacă sânt academice.

Deci la 6 Septemvrie din anul 1642 sosiră în Iaşi delegaţii patriarhiei icumenice. Erau doi: Porfirie, fost mitropolit al Nicheei, mai puţin cunoscut, şi ieromonahul Meletie Sirigul. Ieromonahul acesta, cel mai de seamă teolog grec din veac. XVII-lea, era de neam din Creta, învăţase la Veneţia şi în Padua, cunoştea bine limba latină şi scria cu uşurinţă în elină şi în greacă; bun profesor în Constantinopol, mai bun predicator şi foarte bun teolog-tradiţionalist. Cunoştea bine Moldova unde-l găsim cu zece ani mai înainte cuvântând la sfinţirea lui Varlaam mitropolitul şi unde va mai veni şi după sinod ca să scrie o viaţă şi o slujbă a Sfântului Ioan de la Suceava. La alegerea lui ajutase şi aceia că era autorul unei scrieri polemice împotriva Mărturisirii Orientale puse supt numele lui Chiril Lucaris. Aceşti doi delegaţi fură primiţi de Domn cu mare cinste, arătată în audienţe publice şi în vizitele ce făcură.

Peste câteva zile sosiră şi delegaţii de la Chiev ai mitropolitului Petru Movilă. Ei erau trei. În fruntea lor păşea Isaia Trofimovici Kozlovski, igumen al mânstirii Sfântul Nicolae din Chiev, mult preţuit de Movilă care-l întrebuinţa în solii grele. El în sinodul de la Chiev (1640) arătă trebuinţa Mărturisirii Ortodoxe scrise de mitropolitul Petru. Ceilalţi doi erau Ignatie Oxenovici, bun predicator şi Iosif Kononovici rectorul academiei movilene.

Cu toţii fură găzduiţi, fără îndoială, în chiliile mânăstirii Trierarhilor. Biserica acestei mânăstiri, îmbrăcată în horbote de piatră mult colorate era sfinţită din luna Maiu 1639. La un an după aceia (1640), Vasile Lupu înfiinţase aci, după pilda Chievului, un colegiu cu patru profesori trimişi de Petru Movilă: în fruntea lor era ieromonahul Sofronie Pociaţchi, fost rector al Academiei movilene, căruia Lupu îi dădu însărcinările avute în ţara lui: să fie rector al colegiului şi profesor de literatura latină, igumen al noii mânăstiri şi căpetenie a tipografiei, al cărei şrift tot el îl adusese de la Chiev. Peste un an (1641), Vasile Lupu împodobea Trierarhii lui cu moaştele Sfintei Paraschive, dobândite de la Ţarigrad şi primite cu alaiu mare la Iaşi, fiind de atunci, ca şi Sfântul Ioan de la Suceava, mândria Iaşilor şi împreună lucrătoare la unitatea sufletească a Moldovenilor.

Sinodul se deschise în ziua de 15 Septemvrie din anul 1642, după ce în ziua de 14, cu toţii se închinară evlavios sfintei cruci a cărei Înălţare se prăznuea. Iar şedinţa de deschidere, ca şi celelalte, se ţinu în trapezăria cea boltită cu piatră şi pardosită cu marmură albă şi neagră a mânăstirii Trierarhilor. Este preinnoita şi apoi pârjolita, modern numită Sala Gotică de azi. După acte şi vechi sinoade văd şedinţa de deschidere curgând astfel. Pe jeţ înalt, lângă păretele de răsărit, şedea Vasilie Voivod Domnul Moldovei, îmbrăcat scump şi strălucit. La dreapta lui pe jeţuri mai joase şedeau vlădicii Moldovei: Varlaam mitropolitul Sucevei şi a toată Moldova şi exarh al Plaiurilor, Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuţilor, Gheorghie al Huşilor, Sofronie Pociaţki ieromonahul şi catigumenul Trierarhilor, şi alţi igumeni şi stareţi. În stânga Domnului şedeau boierii mari ai divanului, printre ei fiind Grigorie Ureche cronicarul, Evstratie Dragoş pravilistul, Todiraşcu logofătul cancelariei latine a Domnului, şi alţii.

La clipa hotărită, Vasilie Voivod se ridică, făcu semn de ascultare, şi ţinu cuvânt despre biserică şi despre învăţătura ortodoxă, la urmă poftind pe delegaţii celor două biserici să spună ce-au adus spre cercetare şi cum înţeleg să lucreze. Se ridică atunci Meletie Sirigul delegatul icumenicului şi spuse că ei delegaţii lui au adus o hotărire a sinodului de curând ţinut în Constantinopol, în luna Maiu trecută, cu imputernicirea ca această hotărire să fie primită de cinstitul sinod din Iaşi, mai înainte de a păşi la altă lucrare. Hotărirea aceasta din Constantinopol era anatemizarea în 18 puncte a Mărturisirii calvine tipărite în 1629 şi 1633 supt numele patriarhului icumenic Chiril Lucaris. El, Meletie Sirigul, scrisese o carte întreagă, un *Antirrisis*, împotriva acestei mărturisiri şi sântem încredinţaţi că şi cele 18 puncte ale hotăririi sinodiceşti din Ţarigrad, tot supt a lui consultare fuseră luate. În greceşte vorbise Sirigul, şi înţeles se făcuse. Dar Vasilie Domnul dădu cuvânt şi delegaţilor părintelui mitropolit Petru Movilă. Dintre ei se sculă ieromonahul Isaia Trofimovici şi în limba latină înţeleasă de cărturarii greci şi moldoveni spuse: încredinţaţi sânt ei că biserica ortodoxă nu crede în capetele calviniste din Mărturisirea răsăriteană, care mărturisire nici nu este scrisă de Chiril Lucaris ci este tipărită supt numele lui de pastorul ambasadei olandeze, şi deci nu pot fi de părerea părintelui Sirigul. Se iscă de aci vorbire multă, că Sirigul prinse iar cuvântul şi cu aprindere stărui în cererea sa de aprobare solemnă a anatemei date la Constantinopol. Mai liniştiţi, dar fără

moliciune, iarăşi spuseră părinţii chieveni că ei nicidecum nu se pot învoi la anatemă, căci nu pentru o lucrare de învrăjbire sânt trimişi de acasă, ci pentru una de împăciuire. Vlădicii şi boierii moldoveni, unii mai sfiicios, alţii mai îndrăsneţ intrară în vorbă şi înclinară spre părerea părinţilor chieveni. Simţind aceasta, Vasilie Domnul, măcar că Sirigul îi era iubit şi demult cunoscut, se dete de partea Chievenilor, aplecând spre ei talerul cântarului. Adunarea fu de partea Chievului. Pierdu Sirigul, dar pentru istorie mai bine fu aşa, că nu se începu sinodul de la Iaşi cu o anatemă. Apoi părinţii chieveni puseră pe masă o carte frumos scrisă cu mâna, adăogând că aceasta este Mărturisirea credinţei ortodoxe întocmită de părintele mitropolit Petru Movilă, cercetată în sinodul de la Chiev din anul 1640 şi adusă aici spre a fi iarăşi cercetată împreună cu părinţii greci. Mărturisirea aceasta era scrisă în limba latină bine cunoscută şi în scris şi în vorbire atât de părinţii ucrainieni cât şi de părintele Sirigul. Chievenii mai propuseră ca cetirea şi discutarea acestei Mărturisiri să fie obştească, «sinodicamente, in luoghi publici». Sirigul se împotrivi cerând ca discutarea cărţii să fie între ei numai, «si facesse privatamente, fra loro soli». Vasilie Domnul înclină acum talerul spre Meletie Sirigul; şi aşa se hotărî ca discutarea cărţii să fie numai între delegaţi. Medicul Scogardi crede că Sirigul a cerut discutare secretă ca să nu rămâe de ruşine în faţa mulţimii când i s'ar cere vreun răspuns grabnic la vreo întrebare grea. Dar noi credem că Sirigul n'ar fi rămas dator la nicio întrebare teologică şi filosofică, cum se vede din cărţile scrise de el, mai ştiind noi din viaţa lui că tocmai era doritor de dispute publice în care niciodată nu fu el biruitul. El a cerut discutare închisă ca să meargă lucrul mai repede şi să nu se amestece în discuţie şi nechemaţi. Meletie Sirigul mai ceru sinodului să i se încredinţeze Mărturisirea lui Petru Movilă ca să înceapă a o tălmăci în limba greacă vorbită; şi pe măsura înaintării tălmăcirii să curgă şi disputarea cuprinsului între delegaţi numai. Sinodul îi încuviinţă cererea. Aşa curse ziua întâia a sinodului de la Iaşi: obştească şi vioaie, dar şi singura de acest fel.

Intors în chilia lui, Meletie Sirigul, cu cugetul oarecum împăcat că pierduse o propunere dar câştigase alta, luă o testea de hârtie turcească de mărimea obişnuită a caietelor noastre şcolare, şi pe foaia întâia scrise «15 Septemvrie anul 1642», adică ziua, luna şi anul când se deschise sinodul de la Iaşi şi când în chilie porni la traducere. Se păstrează în biblioteca metohului

ierusalimitean din Constantinopol această ciornă a tălmăcirii în limba greacă vorbită a Mărturisirii ortodoxe compusă latineşte de Petru Movilă. Scrisul este greu de citit fiindcă îndreptări peste îndreptări, ştersături şi adause se arată mai la orice rând; firesc lucru la o traducere de învăţături dogmatice şi la un traducător conştient de răsunetul ce-l va avea în anii ce vor să vie gândul lui Petru Movilă şi cuvântul lui, al lui Meletie Sirigul.

Celelalte şedinţe ale sinodului s'au ţinut pe măsura tălmăcirii. Ce Sirigul traducea seara sau dimineaţa, sau vreo zi întreagă, delegaţii cu toţii laolaltă în aceiaşi trapezărie citeau şi cereau lămuriri, unde textul latin sau traducerea greacă nu li se părea lămurită. Aşa se face că traducerea greacă are în unele părţi mai largă desfăşurare decât izvodul latin, fiindcă vreun cuvânt sau zicere latină au fost tâlcuite cu mai multe cuvinte sau ziceri greceşti.

Şedinţele acestea de citire şi comentariu a traducerii greceşti au curs în linişte, fără dese opriri şi întoarceri. Numai la două întrebări au mai fost dispute pe care le-a câştigat Meletie Sirigul. Anume la întrebarea despre lăcaşul sufletelor după moarte; în izvodul latin al lui Movilă pe lângă raiu şi iad mai era şi un al treilea loc: purgatoriu; la altă întrebare scria textul latin că prefacerea darurilor la sfânta taină a împărtăşirii se întâmplă când se zic cuvintele Mântuitorului: Luaţi mâncaţi, acesta este trupul meu —; erau în aceste întrebări influenţe catolice. Sirigul apără vechile hotărîri ortodoxe sinodiceşti şi părinteşti şi, cum era firesc, se încredinţară şi părinţii chieveni de dreptatea spuselor lui, primind învăţăturile ortodoxe că adică nu-i foc curăţitor pentru suflete după moarte, ci liturghiile, rugăciunile şi milosteniile celor vii le folosesc şi le izbăvesc, şi că prefacerea darurilor se face în vremea chemării Duhului Sfânt de către sfinţitul slujitor.

Şi aşa, de la 15 Septemvie 1642, în fiecare zi, afară de sărbători, delegaţii tălmăciră, citiră şi se înteleseră asupra redacţiei greceşti a Mărturisirii Ortodoxe întocmită de Petru Movilă. Şi când fu în ziua de 27 Octomvrie din anul mâniuirii 1642, sfârşiră mulţumiţi această lucrare folositoare, cât va fi lumea, credincioşilor ortodocşi. Deci 43 de zile ţinu vestitul sinod de la Iaşi, din anul 1642.

Şedinţele sinodului n'au fost atât de închise încât să nu se ştie ce se discută în trapezăria Trierarhilor. Dimpotrivă se ştia şi se vorbea în Iaşi atât de mult despre lucrul delegaţilor că un medic străin ca Scogardi, care n'avea de unde să ştie greceşte

sau româneşte, ne dă ştiri apriate despre mersul acestui sinod.

Peste trei zile de la închidere, adică la 30 Octomvrie pleca spre patriarhia icumenică textul latinesc şi grecesc scris pe curat al acestei Mărturisiri cercetate la Iaşi. La 6 Noemvrie delegaţii chieveni se pregăteau de plecare spre Chievul lor, unde duceau veste bună mitropolitului lor Petru Movilă, a cărui carte fusese tradusă şi încuviinţată de ascuţitul teolog care era Meletie Sirigul.

O poartă mai trebuia deschisă ca această carte să intre în staulul cel larg al ortodoxiei. Şi această poartă se deschide în Constantinopol în luna lui Martie din anul 1643, când patriarhul icumenic Partenie cel bătrân împreună cu sinodul lui, la care erau de faţă şi ceilalţi trei patriarhi ai Răsăritului şi mulţi alţi mitropoliţi şi arhonţi bisericeşti, aprobară sărbătoreşte ca traducerea greacă a Mărturisirei ortodoxe a lui Petru Movilă să fie *Mărturisirea Ortodoxă a bisericii soborniceşti şi apostoleşti a Răsăritului:* Ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς. Şi de atunci, din luna lui Martie 1643, această Mărturisire de credinţă, opera unui Român cu minte multă şi limpede, unită cu o credinţă vie şi lucrătoare, îndeamnă pe tot creştinul spre credinţă dreaptă şi spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri şi pentru vieţuire creştinească pe pământ.

Aşezată pe cerul mărturisirilor creştine de credinţă, Mărturisirea lui Petru Movilă primeşte locul al treilea în şirul stelelor din rândul întâiu. Că adevăr este, după *Simbolul Credinţei* şi hotăririle tuturor sinoadelor icumenice, după *Dogmatica* lui Damaschin din veacul al optulea, se aşează în al treilea loc *Mărturisirea* românului Petru Movilă din al 17-lea veac. Locul al patrulea gol este şi astăzi.

Delegaţii greci rămaseră mai departe în Iaşi. La 20 Dechemvrie 1642 ei tipăreau o scrisoare de mulţumire pentru Vasilie Voivodul care-i găzduise şi-i omenise. Scrisoarea este în limba greacă şi este întâia roadă a tiparniţei de la Trierarhi unde şriftul grec fusese adus din primăvară de la Liov. Această scrisoare de mulţumire, pe o foaie lungă de hârtie, are la început tipărite hotăririle sinodului ţarigrădean din Maiu 1642, prin care se da anatemei Mărturisirea calvină zisă a lui Chiril Lucaris, dar pe care hotăriri sinodul de la Iaşi nu le primise. Era această interpolare de text o manoperă a lui Meletie Sirigul care în acest chip îşi răzbuna de pierderea propunerii lui din ziua întâia a sinodului. Mulţi istorici, până şi cei mai noi, necitind sau nepricepând textul acestei interpolări scriu greşit că aici sunt tipărite protocoalele

sinodului de la Iaşi. Protocoale la sinodul de la Iaşi nu s'au încheiat; nici nu era nevoie, întru cât părerile delegaţilor erau aceleaşi, iar dispute unde au fost, s'au sfârşit cu înţelegere deplină.

Şi acum pe scurt despre soarta acestei Mărturisiri Ortodoxe. Împrejurări grele pentru ortodocşii ţarigrădeni, poate şi ciuda că această carte venea din Chiev, veche fiică, dar fiică slavă a Constantinopolului, au împiedecat tipărirea ei. Se pregătise o ediţie cu prefeţe patriarhiceşti încă din anul 1662, dar ea nu văzu lumina tiparului decât în anul 1667 prin grija lui Panaiot Nikussios, marele dragoman al împărăţiei turceşti. Tipărirea ei, foarte frumoasă, s'a făcut în Olanda. Exemplarele, multe trimise la Constantinopol, s'au desfăcut repede, mai ales că erau căutate şi de teologii occidentali în disputa de pe atunci între catolici şi protestanţi. Şi pentru că în aceste dispute unii afirmau că tipăritura olandeză n'ar înfăţişa adevărata doctrină ortodoxă, atunci Panaiot Nikussios, marele dragoman, trimite regelui-soare Ludovic al XIV-lea, unul din manuscrisele originale ale acestei Mărturisiri, cu rugămintea ca să se păstreze în biblioteca regală unde să poată fi cercetată de învăţaţi. Bine a făcut Nikussios căci de atunci, din anul 1672, se păstrează acest preţios manuscris, singurul rămas, în biblioteca naţională din Paris. Până la 1 Martie 1701 manuscrisul a fost în biblioteca lui Le Tellier, arhiepiscop de Reims. Mai neînţeles este că de atunci până astăzi toţi cari au tipărit Mărturisirea Ortodoxă — şi au fost mulţi — n'au folosit acest manuscris ci au tot reprodus textul după ediţii anterioare, fireşte cu toate slăbiciunile legate de o reproducere, la care s'au adăugat libertăţile fiecărui editor în schimbări de text sau în tâlcuiri nenemerite. De aceia am crezut că îndeplinesc o datorie şi faţă de memoria genialului Român care fu Petru Movilă, şi faţă de această carte de căpetenie a ortodoxiei, tipărind acum la 300 de ani de la sinodul din Iaşi o ediţie a Mărturisirii Ortodoxe în limba greacă, cea dintâiu pe temeiul originalului Parisinus. Am găsit pentru îndeplinirea acestei lucrări sprijinul moral şi întreg material al omului doritor şi pricepător de carte bună teologică care este părintele Tit Simedrea mitropolitul Bucovinei.

Mărturisirea ortodoxă a lui Petru Movilă este singura carte simbolică a bisericii ortodoxe. De aceia învăţaţii din toate timpurile şi din toate confesiunile au cercetat-o cu grije şi-au pus-o la temelia studiilor lor despre învăţătura ortodoxă. Autoritatea ei neatinsă a rămas. Protivnice i s'au arătat doar unele voci unde

se pare a suna şi note naţionaliste. Pe lângă acestea, in vremea din urmă un teolog grec a scris negru pe alb că «Mărturisirea lui Movilă nu este carte oficială simbolică a bisericii ortodoxe, ci un simplu catehism rusesc din sec. al 17-lea, rod al duhului mistagogic rusesc, străin de spiritul elin». Neadevăr, fiindcă Petru Movilă nu-i rus şi nici duh «mistagogic» rusesc n'a avut. Iar această Mărturisire a lui Petru Movilă a fost aprobată de toţi patriarhii Răsăritului şi numeroşi sunt editorii «elini» ai acestei cărţi. Tot aşa, teologii ruşi din diaspora ii contestă valoarea; dar nu-i de mirare la nişte oameni care mai adaugă o persoană la Treimea creştină, pe Sofia rusească. Că Romano-catolicii caută să-i găsească izvoare catolice nu-i iarăşi de mirare, intru cât aşa cere pretinsa ştiinţă catolică. Trist este că teologii români azi o ţin supt obroc.

Nu este vreme să înşirăm toate ediţiile greceşti şi toate traducerile in mai toate limbile moderne ale acestei cuprinzătoare cărţi. Ne oprim la cele româneşti, — şi nici aci mult —, căci în limba română apăru intâia traducere a acestei cărţi intr'o limbă modernă. La Buzău se tipări intâi in anul 1691 Mărturisirea Ortodoxă tălmăcită de Radu Greceanul după îndemnul larg înţelegătorului Domn într'ale culturii care fu Constantin Brâncoveanu. Cartea era recomandată fraţilor ardeleni ca să se apere cu ea in lupta încinsă pentru credinţa ortodoxă. Sfârşitul veacului al 17-lea văzu o ediţie grecească, cu o prefaţă mult lămuritoare, tipărită de iscusitul Antim Ivireanul la Snagov. Veacul al 18-lea dete două ediţii, reproduceri ale celor de sus. Cele mai multe ediţii româneşti sânt din veacul al 19-lea, când cartea se învăţa in şcoalele preoteşti. Acum această Mărturisire Ortodoxă a fost inlăturată din învăţământ, fiind inlocuită cu dogmatice încropite din cărţi protestante sau catolice, discutabile in cuprinsul lor, în scrisul lor îmbâcsite.

Este bun prilej acum să scoatem de supt obroc această făclie făurită de un Român, aprinsă în Iaşii Moldovei şi strălucitoare prin veacuri, spre intărirea credinţei creştine ortodoxe şi spre gloria neamului românesc.

Preotul NICULAE M. POPESCU
Membru al Academiei Române

PETRU MOVILĂ ŞI ROMÂNII

PERSONALITATEA LUI PETRU MOVILĂ. Petru Movilă mitropolitul Kievului, fiul domnului Moldovei Simion Movilă, stă la mijlocul veacului al XVII-lea ca o figură istorică a cărei acţiune a fost hotărîtoare în desvoltarea vieţii bisericeşti ortodoxe. Biserica ortodoxă din Polonia (în vremea lui Petru Movilă Ucraina întreagă cu Kievul făcea parte din regatul Poloniei) primise grele lovituri. Unirea cu Roma, decretată la Brest-Litovsk în 1595 sub patronajul statului polon catolic, slăbise mult situaţia ortodocşilor Ruteni şi Ruşi Albi. Dar mai ales suferea biserica ortodoxă întreagă, cea din Polonia, întocmai ca şi cea din Rusia Moscovită, care îi era tributară din punctul de vedere al culturii, precum şi biserica din Moldova şi Muntenia, de o criză de cultură. Şcoli nu erau aproape de loc, tipografiile din veacul al XVI-lea din Ţara Românească, ca şi cea din Liov (Lemberg), încetaseră lucrul şi se risipiseră; catolicii prin mijlocul şcoalelor iezuite atrăgeau tineretul rutean, ca şi pe fii boierilor din Moldova, strecurându-le în suflete învăţăturile lor.

Petru Movilă, om cu cultură apuseană, dar credincios adânc al bisericii Răsăritului, a însemnat prin opera sa o Renaştere a acestei biserici, prin cultură. El este fondatorul primei universităţi ortodoxe, Academia din Kiev, şi a mai multor tipografii. Opera aceasta trece de marginile strimte ale provinciilor locuite de ortodocşi în Polonia: tipografiile lui Matei Vodă Basarab, la Câmpulung, la Govora şi Târgovişte şi a lui Vasile Lupu la Trei Ierarhi din Iaşi, au fost dăruite de la Kiev sau cumpărate de domnii români de la Petru Movilă. În aceste tipografii se tipăresc primele cărţi bisericeşti ortodoxe în româneşte (facem abstracţie de cărţile româneşti tipărite cu un veac mai înainte de către diaconul Coresi la Braşov şi de celelalte tipărituri româneşti din Ardeal, care au un caracter luteran sau calvin). De aceste tipografii şi de curentul de polemică religioasă început la Kiev se leagă opera mitropolitului Varlaam al Moldovei şi în genere marea înnoire cultural-bisericească din Principatele Române în veacul al XVII-lea: *introducerea limbii române în biserică.* Academia domnească a lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi,

cea dintâi instituţie de învăţământ superior din România, a fost înfiinţată din iniţiativa lui Petru Movilă, cu profesori veniţi de la Kiev în frunte cu Sofronie Pociaţki, fostul rector al Academiei de acolo [1]. În Rusia, ţarul Alexie Mihailovici înfiinţează şi el o *Şcoală greco-slavo-latină* la mânăstirea Sf. Andrei din Moscova cu profesori veniţi de la Kiev, elevi ai lui Petre Movilă. „Domnul Vasile al Moldovei cunoaşte răsplata dumnezeiască, pe care o aduce fundarea şcoalelor cu dascăli binecredincioşi", scria mitropolitul Kievului ţarului, ca să-i dovedească necesitatea de a înfiinţa şi el o şcoală superioară în capitala sa [2]. Mai târziu când Petru cel Mare purcese la occidentalizarea Rusiei, o făcu, cel puţin la început, prin reprezentanţii şcoalei de la Kiev a lui Petru Movilă, intrate acum sub oblăduire rusească. Iar prin *Mărturisirea Ortodoxă*, catehismul care fixează în scris temeiurile dreptei credinţe, Petru Movilă devine un stâlp al ortodoxiei de pretutindeni [3].

Deaceia întrebarea, *al cui este Petru Movilă*, nu se poate pune. A-l revendica pentru Ruşi, când el n'a trăit nicicând în Rusia, ci a fost mitropolit în Polonia, nobil polon, de neam domnesc românesc, este absurd [4]. Unii istorici poloni, în special Al. Jabłonowski, l-au revendicat pentru Polonia, pentrucă politiceşte a fost un credincios al regelui şi al statului leşesc, [5] dar opera sa numai politică nu este, iar influenţele culturii apusene în Polonia, erau pentru el arme de ridicare a bisericii ortodoxe [6].

Nu vom încerca aci să revendicăm pe Petru Movilă cu in-

---

1. Cf. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila archevêque de Kiev, dans les principautes roumaines* (in *Melanges de l'école roumaine en France*, Paris 1926).

2. Акты относецсја к исторіи Іужно-западнои Россіи, III, p. 39, scrisoare din 7 April 1640.

3. Ultima ediţie a *Mărturisirii Ortodoxe* după manuscrisul latin din Paris, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila*, editee par A. Malvy et M. Viller, Paris, 1927 *(Orientalia Christiana*, X).

4. P. Golubev, Петръ Могила митрополитъ кіевскій, II volume, Moscova, 1887.

5. Al. Jablonowski, *Akademja kijowsko-mohylanska*, Cracovia, 1899.

6. Iezuiţii Malvy şi Viller, cari au precedat ediţia lor a *Mărturisirii Ortodoxe*, citate mai sus, cu o întinsă introducere, recunosc acest lucru şi nu caută să facă din Petru Movilă un catolic. În schimb, franciscanul polon K. Onoszko *Nauka Piotra Mohily o kosciele i jego hierarchij* (Învăţătura lui Petru Movilă despre biserică şi ierarhia ei), Lwow, 1931, 68 p., afirmă că, de şi nu se desvăluia nimănui, în fundul sufletului Petru Movilă era catolic, dar nu aduce nici o dovadă serioasă pentru desvăluirea acestei taine.

treaga sa operă și cu consecințele ei depărtate numai pentru Români. Dar să nu uităm că sângele primează; român de sânge, n'a uitat niciodată patria sa și vom aduce acum câteva dovezi în plus puțin cunoscute, pe lângă cele ce s'au adus mai demult. Întemeierea tipografiilor și a școalelor din Moldova și Țara Românească de către dânsul erau cunoscute și alcătuiau argumente serioase în acest sens. Dar istoria bisericii și a culturii românești nu poate cuprinde opera întreagă a acestui mare fiu al neamului nostru. El nu este numai al Românilor, cum nu este nici al Rușilor, nici al Poloniei, el este al Ortodoxiei întregi. E cu atât mai frumos, că neamul nostru a dat o personalitate atât de cuprinzătoare în istoria bisericii. Dar anume legături intime, care se înțeleg ușor, îl făceau nedespărțit cu sufletul de Moldova, în care se născuse. Văzuse lumina zilei la Suceava și copilăria lui fusese legănată de legendele despre Sfântul patron al vechii capitale a lui Alexandru cel Bun, Sfântul Ioan cel Nou al Sucevii. Multe din minunile arătate de moaștele acestui sfânt, aduse de la Cetatea Albă, au fost însemnate de Petru Movilă în lucrarea ce o pregătea despre minunile sfinților din biserica Răsăritului [1]. Când, mai târziu, el își ridică o biserică pe moșia ce și-o cumpărase în Podolia, Rubiejovka, îi puse hramul Sfântului de la Suceava, ca să simtă aproape pe protectorul țării și al copilăriei sale [2]. E o dovadă sentimentală din cele mai prețioase pentru cele ce am afirmat.

Se mai pot aduce și altele de același gen. Se știe că principala operă de polemică religioasă a lui Petru Movilă împotriva catolicilor este intitulată *Lithos*, publicată în limba polonă în 1644, ca un răspuns la broșura de defăimare împotriva ortodocșilor scrisă de catolicul Cassian Sakowicz [3]. Petru Movilă socoate că dreptul la viață al bisericii Răsăritului stă, bine înțeles, în primul rând în dreapta credință, dar pe lângă aceasta, în întreaga comoară de obiceiuri, a vieții mănăstirești, a tradiției de bunătate și de cinstită creștere a copiilor, a cultului sfinților adus de întreg poporul, în obiceiurile frumoase ce însoțesc toate actele mai importante ale vieții. Între acestea mitropolitul de la

---

1. G h e n a d i e E n ă c e a n u, *Petru Movilă*, București, 1887, p. 345—48. Ediția completă a textului slav al „Însemnărilor" lui Petru Movilă, în Архивъ юго-западной Россіи, I-VII, Kiev, 1887, p. 49—189.

2. Cf. P. P. P a n a i t e s c u, *op. cit.*, p. 12.

3. *Lithos albo kamien*, tipărită la 1644, reprodusă în Архивъ юго западной Россіи, I-IX, Kiev, 1893.

Kiev amintește cu duioșie o serie de obiceiuri de acasă, din Moldova, care constituie amintiri din copilărie: „Acest obicei bătrânesc este și până astăzi in Grecia, în Moldova, în Muntenia și in Țara Ardealului la oamenii mai de seamă, ca să se facă tăierea părului pentru prima oară noului născut, nu indată după botez, ci peste un an sau doi sau poate și mai mult și aceasta cu mare ceremonie și pe aceia cărora popa le dă părul, după ce tunde pe copil, părinții trupești ii socotesc ca părinți sufletești ai copiilor"[1]. De observat că fiind vorba de un obicei ortodox, aluzia la Ardeal privește exclusiv pe Românii de acolo. Despre cultul sfinților Petru Movilă scrie: „Toate popoarele au patronii lor dintre sfinți: Moscoviții, Rutenii, Moldovenii". Sakowicz afirmase că ortodocșii din Orient căzuseră sub stăpânirea păgânilor ca o pedeapsă dumnezeiască pentru alunecarea lor de la dreapta credință, la care Petru Movilă, erudit în istorie, îl întreabă: Cum explică atunci căderea Romei sub Goți și Vandali?[2].

GAVRIL VODĂ MOVILĂ. Legăturile lui Petru Movilă cu țara s'au menținut mai ales prin familia Movileștilor. Inainte de a-și închina viața lui Hristos, Petru încercase cândva să recapete tronul părinților săi și chiar regele Poloniei Sigismund III îl recomandase sultanului, să-i dea domnia Moldovei, „căci este un tânăr cu suflet ales și demn de virtuțile strămoșilor săi"[3]. Dar împrejurările nu l-au ajutat în această direcție și poate o criză sufletească, o intoarcere spre sine însuși, din dorința de liniște, după multe decepții și furtuni, l-au dus pe calea monahismului, apoi a înaltei ierarhii bisericești.

In schimb, dintre frații săi, doi ajunseră domni in scaunele românești. Fratele mai mare, Gavril Movilă se făcu domn al Țării Românești în 1619 și ar fi vrut să-l aibă pe Petru, Pătrașco, cum i se zicea atunci in chip de mângâiere, pe lângă dânsul. Domnul Moldovei Gaspar Gratiani pregătea o răscoală împotriva Turcilor cu ajutor polon și Gavril se temea ca aceste împrejurări războinice să nu apuce pe fratele său în Polonia, în palatinatele de la marginea Moldovei, unde obișnuia să locuiască în timpul mireniei. Deaceia trimite o slugă a sa din Muntenia prin Ardeal în Polonia, ca să-l cheme pe Pătrașco in țară: „căci Leșii, se plânge domnul Țării Românești, l-au oprit acolo in vre-

1. *Ibidem*, p. 21.
2. *Ibidem*, p. 149 și 17.
3. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II-2, p. 524—525.

mea venirii noastre încoace. Turcii se pregătesc să atace Polonia și eu nu vreau ca ei să-l găsească acolo"[1]. Dar Pătrașco, care pe atunci, cum am spus, trăgea nădejde să apuce scaunul Moldovei cu ajutorul prietenilor săi poloni, nu se duce la fratele său. Îi face totuși diferite servicii, căci Gavril avea mare nevoie de bani, pe semne ca să sature pe Turci și să se poată menține în scaun. La Liov (Lemberg) era un centru comercial, în care se găseau ușor capitaluri și astfel Petru Movilă obține un împrumut de la un negustor bulgar din acel oraș, Iani Theofil și anume 5200 de ducați, punând ca zălog în schimb, din odoarele domnești, un brâu aurit și o sabie cu mâner de aur. Acel care negociase acest împrumut pentru domnul muntean era Petru Movilă, care pe atunci se afla la Liov și zapisul polon însemnează că „toate s'au dat deplin jupânului Petru, fiu de voevod muntean, zis și Pătrașcu"[2].

SFATURILE LUI PETRU MOVILĂ CĂTRE MOISE MOVILĂ DOMNUL MOLDOVEI. Fratele mai mic al lui Petru Movilă, Moise, ajunge la rândul său domn al Moldovei, la 1631. La această dată Petru era arhimandrit la Lavra Pecersca din Kiev și începuse marea sa operă de ridicare a bisericii prin cultură, întemeind școli și tipografii. Mult s'a bucurat arhimandritul că un vlăstar din neamul său ajunsese în scaunul părintesc și s'a gândit să-i facă un dar ales cu acest prilej. Deaceia îi dedică o carte bisericească, proaspăt eșită din tipografia din Kiev în limba slavonă-ruteană. Este vorba de *Triodul ales* (Triod Țvetnii) din 1631, care cuprinde o întinsă prefață dedicatorie a lui Petru Movilă către fratele său, domnul Moldovei[3]. Prefața are o deosebită importanță istorico-literară; în istoria culturii noastre poate fi pusă alături de sfaturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (lucrare pseudoepigrafă, datorită în realitate unui călugăr, care a uzat de numele domnului muntean pentru o scriere a sa)[4]. Ca și sfaturile lui Neagoe, cu care pentru data adevărată a compunerii lor, sunt contemporane, sfa-

1. A. Veress, *Documente privitoare la Ardeal, Moldova și Țara Românească*, IX, p. 210—212.

2. W. Lozinski, *Patricyat i mieszczanstwo lwowskie* (Patriciatul și burghezia din Lemberg), ed. II, Lwów, 1892, p. 321.

3. N. Titov, Матеріали для исторіи книжнои справи на Украïні в. XVI—XVIII В. (Materiale pentru istoria cărții în Ucraina în secolele XVI-XVIII), Kiev 1924, p. 263—266, publică textul întreg al prefeții lui Petru Movilă.

4. Cf. Pentru învățăturile lui Neagoe, D. Russo, *Studii greco-române*, II, București, 1939, I, p. 207—226.

turile lui Petru Movilă sunt scrise în slavoneşte, dar au o întindere mult mai redusă, câteva pagini abea. Prefaţa arhimandritului de Kiev, neobservată până acum de istoricii români, cuprinde sfaturi ale fratelui mai mare către cel mic, ajuns domn al Moldovei, prin care îi arată cum trebuie să se poarte un domn creştin al acestei ţări. Cu autoritatea sa de frate mai mare şi în acelaşi timp de faţă bisericească, Petru Movilă arată calea cea dreaptă noului stăpânitor. Prefaţa începe astfel: „Петръ Могила, милостю божїею велїкїи архимандритъ свѣтыѧ, великїѧ, чюдотворныѧ лавры Печерскїѧ кїевскїѧ, воеводич земль Мѡлдавскихъ, пресвѣтломꙋ и въ благочестїи исно-сїающꙋ, Іѡ Мѡисею Могилѣ, милостїю всесилнаго бога, господарꙋ, воеводѣ истинномꙋ и природномꙋ отческим жребїемъ, наслѣдникꙋ земль Мѡлдо-влахїискимъ, единож-тробномꙋ братꙋ, мира, здравїѧ, благополꙋчнѧ и на томъ господарства престолѣ, долго-лѣтнего пребыванїа, желаетъ и молитвꙋетъ". (= *Petru Movilă din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei şi făcătoarei de minuni, Lavre Pecersca din Kiev, fiu de domn al ţărilor Moldoveneşti, preastrălucitului şi luminatului în dreapta credinţă, Io Moise Movilă, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voevod din spiţa neamului părintesc, moştenitor al ţărilor Moldo-Vlahiei, frate uterin, pace, sănătate, fericire şi în acest scaun domnesc, domnie întru mulţi ani îţi doreşte şi se roagă pentru aceasta).*

Prefaţa continuă apoi astfel [1]: „Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu, o preaslăvite doamne, prea dorite şi dintr'o mamă frate, te a aşezat în scaunul părintesc, preferindu-te rivalilor tăi, recunoscând destoinicia ta sufletească pentru această dreaptă cârmuire, căci în tine sunt vădite toate cele: nobleţe, dreapta credinţă, buna cinstire, filosofia şi frica de Dumnezeu (aceste cuvinte în greceşte în original: εὐγενείαν, ὀρθοδοξίαν, εὐσεβίαν, φιλοσοφίαν καὶ ἐκλησίου εὐφοβειαν), care arată podoabe suficiente în atâta demnitate. Deaceia, dacă ai încercat binefacerea lui, eşti dator, nu numai să ai grije de tine, ci să aduci şi fericire celor supuşi ţie, să te îngrijeşti nu numai de cele politiceşti, ci să ai în vedere şi cele duhovniceşti şi să stăpâneşti în aşa chip, încât să fii icoană şi pildă a stăpânirii".

Îşi dă seama, spune Petru Movilă, că fratele său cunoaşte fără îndoială îndatoririle ce le are ca domn, va aminti totuşi pe

1. Nu dau în întregime textul original slavon, deoarece se află retipărit în colecţia citată a lui Titov.

scurt care sunt acestea: oficiile (officia) politice constitue, bine înţeles, şi ele o îndatorire a unui domnitor şi lucrul se poate vedea şi din pildele biblice, luând ca exemplu pe împăratul Solomon, care nu le-a neglijat. „Să facă război cu duşmanii, să apere pe cei nevinovaţi este dator orice stăpânitor. *Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi să te lupţi bărbăteşte*" (воевати враги, незлобивыхъ же щадѣти, должное єст всѧкаго началника. Свободы ради ѡтечества и подрȣчныхъ своихъ мȣжественно ѡпалчати сѧ).

Este foarte interesantă această din urmă frază sub pana mitropolitului, care, departe între streini, nu uita lupta pentru libertatea Moldovei, simţind cum curge într'însul sânge domnesc românesc.

Dar acestea, adaugă Petru Movilă, sunt politice, iar îndatoririle unui domn către Dumnezeu sunt mai mari. Să nu uite domnescul frate că este un stăpânitor creştin şi ca atare, „să te sileşti ca adevărata credinţă să se mărească şi să se întărească", îndatorire pe care, cum se ştie, o au împlinit cu slavă domnitorii noştri din trecut.

„Slujba idolilor şi amăgirile Satanei să fie îndepărtate", spune Petru Movilă, gândindu-se, poate, la propaganda catolică şi calvină, care pe vremea lui făceau atâtea sforţări din Polonia şi Ardeal, ameninţând credinţa strămoşească a Românilor. După aceasta urmează un alt punct al îndatoririlor unui domn al Moldovei faţă de Dumnezeu: „Să fii ctitor al bisericilor şi cinsteşte pe slujitorii bisericii" (aşa cum fuseseră strămoşii lor Movileşti). În sfârşit, în legătură cu acest ultim sfat, este pusă şi publicarea acestei cărţi de ritual în slavoneşte, care pe vremea aceia se putea întrebuinţa şi în bisericile din Moldova. De aceia, afirmă Petru Movilă, i-a închinat fratelui său acest Triod, ca să ajute la mărirea dreptei credinţe.

AFURISIREA LUI MOISE MOVILĂ. Moise Movilă nu izbuti să să se menţină în scaunul Moldovei de cât un an de zile şi fu nevoit să se retragă la Constantinopol. La 1633 el capătă, după cererea boierilor moldoveni, a doua oară domnia ţării şi iarăşi şi de data aceasta domnia lui fu scurtă, tot un an de zile. Moise Vodă este apoi silit să fugă în Polonia, unde trăi încă multă vreme, întâlnindu-se în surghiun cu fratele său, mitropolitul de la Kiev. Probabil că în timpul celei de a doua domnii sau la sfârşitul ei, se întâmplă un fapt nemai auzit în istoria Moldovei: domnul acestei dreptcredincioase ţări fu afurisit de către patriarhul de Constantinopol, Chiril Lucaris, care nu ţinu seamă nici de

înalta situaţie în ierarhia bisericească a fratelui său Petru, ajuns tocmai atunci, la 1633, mitropolit. Despre anathema aruncată asupra lui Moise Movilă, cel atât de lăudat, cum am văzut, pentru dreapta lui credinţă, aflăm dintr'o scrisoare de mai târziu a lui Petru Movilă adresată lui Chiril de Veria, urmaşul în scaunul patriarhal al lui Chiril Lucaris. Această scrisoare datată din Kiev, la 27 Octomvrie 1638, s'a păstrat numai într'o traducere latină aflătoare în Arhivele Vaticanului.[1]. După ce arată durerea ce i-a pricinuit moartea lui Chiril Lucaris, Petru Movilă spune noului patriarh că urcarea sa în scaun a bucurat toată biserica ruteană. Îi face apoi o rugăminte „într'o treabă privată", anume să ridice anatema aruncată de Chiril Lucaris, predecesorul său, asupra fratelui Moise, faptă pe care o califică drept „nemai auzită între oameni".

Din scrisoarea lui Petru Movilă aflăm că fratele său, către care arătase atâtea sentimente de dragoste, fusese anathemizat de către patriarhul Constantinopolului Chiril Lucaris, dar nu se dă nici o indicaţie asupra motivelor care au dus la această gravă hotărîre.

Din anume fapte cunoscute în legătură cu cea de-a doua domnie a lui Moise Movilă în Moldova, se poate face oarecare lumină asupra acestei ciudate împrejurări din istoria noastră. Se ştie că pentru obţinerea domniei în ţările române trebuiau bani grei pentru câştigarea demnitarilor turci. Moise Movilă a trebuit desigur să îndeplinească şi el această tristă îndatorire. Din nişte rapoarte din toamna anului 1632 aflăm că el fiind căsătorit cu Caterina, fiica bogatului Radu Mihnea (răposat atunci de şase ani), de şi trăia despărţit de soţia sa, ridicase pretenţii asupra moştenirii depozitului averii lui Radu Vodă de la Veneţia. Pe semne că de pe atunci lucra pentru domnia Moldovei, pe care de altfel o obţinu peste câteva luni şi de aceea avea nevoe grabnică de bani. Patriarhul de la Constantinopol, care era pe atunci tocmai Chiril Lucaris, era favorabil acestei cereri şi stăruia să se elibereze banii lui Radu Mihnea de la Veneţia lui Moise Movilă, ce se afla pe atunci la Constantinopol.[2] Putem bănui motivul pentru care patriarhul ecumenic insista ca să se împlinească dorinţa lui Moise Vodă; presupunem că fostul domn al Moldovei impru-

1. Scrisoarea e publicată de E. Šmurlo, *La Russie et le Saint Siège*, Paris, 1929, p. 151—154 (anexe) şi reprodusă în traducere românească de I. Lupaş în *Revista Teologică*, XVIII, p. 245—249.

2. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, p. 461, din 20 Octomvrie 1632 şi p. 462 din 26 Noemvrie acelaşi an.

mutase bani de la patriarh şi mai făcuse poate şi făgădueli pentru înzestrarea marii biserici constantinopolitane, pe cari le-ar fi putut împlini în felul acesta. O altă indicaţie, care se completează cu cea de mai sus, o avem din cronica lui Miron Costin. După ce Moise Movilă pierdu a doua oară domnia în 1634, zice cronicarul, că a fost sfătuit să nu cumva să se ducă iar la Constantinopol, „pentru multe datorii ce avea Moise Vodă în Ţarigrad" [1]. Credem că putem pune în legătură această primejdie pentru Moise Movilă de a călca în capitala sultanilor, pentru neplata datoriilor, cu afurisenia aruncată asupră-i de patriarh. Noi ştim că patriarhul era interesat în chestiunile băneşti ale fostului domn şi putem presupune aşa dar că ultimul domn român din neamul Movileştilor făcuse mari datorii chiar de la patriarh, că făgăduise, dacă i se va da domnia, să ajute biserica şi din pricina timpului scurt nu-şi putuse împlini îndatoririle luate şi căzuse sub blestemul patriarhului. Nu ştim nici care a fost rezultatul intervenţiei lui Petru Movilă în favoarea fratelui său, după moartea patriarhului Chiril Lucaris, dar putem bănui că vaza lui în toată lumea ortodoxă atârnă greu în favoarea fratelui nenorocit şi el obţinu iertarea lui.

Pentru Moise Movilă a fost şi ultimul gând al fratelui său. Se ştie că Moise îi supravieţui lui Petru şi în testamentul mitropolitului Kievului, scris în limba polonă şi latină, la 22 Dechemvrie 1648, el lasă moştenire fratelui său moşiile sale din voevodatul din Belz (în Galiţia) şi anume: Welikie Oczy, Zmiewiski, Mogilew şi Wolka, stăpânite de Petru Movilă de când era mirean. De la Adam Kisiel voevodul Kievului, avea de luat 55.000 de zloţi, care rămân colegiului (Academia) din Kiev. Altă avere şi în special odăjdiile şi caii, le lasă Petru Movilă mânăstirilor şi şcoalelor lui, precum şi mânăstirilor ruteneşti, Schitul Mare şi Krechov, etc. Pentru şcolile lui are un cuvânt de dragoste: „sunt unicul meu zălog" („pentru viaţa veşnică") [2].

AMINTIRILE LUI PETRU MOVILĂ DESPRE FAMILIA MOVILEŞTILOR. Cum am văzut, Petru Movilă de şi plecat departe de ai

1. Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 517.
2. Testamentul lui Petru Movilă a fost publicat întâia oară în Описаніе Кіево-Печерской лавры *(Descrierea Lavrei Pecersko din Kiev)*, Kiev, 1831, p. 196—207, reprodus de A. Petruszewicz, Сводная лѣтопись, I, p. 509 şi de P. Pekarskii, Представители Кіевской учености *(Reprezentanţii culturii din Kiev)*, în Отечественныя записки, St. Petersburg, XXIV, 1862-III, p. 593—594, de Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, Bucureşti, 1887, p. 319—345 (care-l dă ca inedit!).

săi, a continuat să ție legături strânse cu cei doi frați ai lui, care jucară un rol politic în Țara Românească și în Moldova. Faima familiei Movileștilor era mare în Polonia, de altfel titlul de nobili poloni indigeni le fusese recunoscut de către dietă. De câte ori poate, Petru Movilă amintește de gloria și virtutea strămoșilor săi; pe toate cărțile sale se intitulează *voevodzic* adică fiu de voevod moldovean (voevodzic este o formație a limbii slave asemănătoare cu *țarevici*, fiul țarului) și în stema lui poartă cu mândrie capul de zimbru al Moldovei.

Se știe că acel care adusese în scaun pe Movilești, în persoana lui Ieremia Movilă, a fost, la 1595, cancelarul și hatmanul Poloniei Ioan Zamoiski, care înlăturase cu acest prilej pe Ștefan Răzvan, aliatul lui Mihai Viteazul. Tot Zamoiski restabilește pe Ieremia în scaun, după ce marele erou muntean îl alungase, izbutind o clipă să înfăptuiască unitatea țărilor române. Simion Movilă, tatăl mitropolitului Petru, tot de Ioan Zamoiski fusese dus în scaunul muntean, după izbânda de la Teleajen împotriva lui Mihai Vodă.

La 1631 în Dechemvrie publicând un Triod (care nu trebue confundat cu *Triodul ales* din același an, de care am vorbit mai sus), Petru Movilă arhimandrit al Lavrei are prilejul să-și arate recunoștința față de Ioan Zamoiski (care murise la 1607), dedicând această carte fiului său Toma Zamoiski, pe atunci sub cancelar al regatului polon. În prefața acestei cărți, scrise de Petru Movilă [1], el amintește de ridicarea Movileștilor în scaunul Moldovei cu ajutorul lui Ioan Zamoiski și în același timp, lucru puțin cunoscut, de felul cum a fost el însuși ajutat în cariera sa bisericească de către Toma Zamoiski: „Înaintașii și părinții mei au cunoscut grația lui Ion Zamoiski cu prilejul primirii indigenatului în coroana regatului polon, binevoind să le îngăduie primirea în stema lor proprie" (Era obiceiul ca familiile streine care primeau indigenatul de nobili poloni să fie adoptate într'o familie polonă și să adauge stema acestei familii stemei lor). Indigenatul Movileștilor avusese loc îndată după urcarea în scaun a lui Ieremia Vodă în Moldova, în 1596 [2], și Movileștii fuseseră primiți în familia Zamoiski, după cum rezultă din rândurile de mai sus. După aceste mulțumiri, Petru Movilă adaugă și altele în ordinea faptelor istorice: „Prin sfatul său înțelept și purtare pă-

1. Prefața reprodusă în colecția lui Titov, citată mai sus, p. 140—145.

2. Ioachim Bielski, *Dalszy ciąg kroniki Polskiej* (Continuarea cronicii Poloniei), ed. F. Sobieszczanski, Varșovia, 1851, p. 274.

rintească, arătându-se ca un tată, i-a ajutat şi i-a dus în stăpânirea lor de baştină (на панство дедичное) şi i-a apărat împotriva oricărui duşman" (aluzie la Mihai Viteazul). „După aceia eu însumi am fost sprijinit şi de strălucirea ta, încă din vremea când eram mirean şi apoi când am trecut în călugărie, am fost ajutat în chip larg de binefacerile tale. *Chiar acest beneficium al arhimandriei la Lavra Pecerska din Kiev îl datoresc intervenţiei domniei tale*". Petru Movilă fusese ales arhimandrit în 1627, câteva luni după călugărirea lui şi aflăm că protecţia lui Toma Zamoiski, îl ajutase în această privinţă. Continuând cu înşirarea meritelor lui Toma Zamoiski, Petru Movilă spune că biserica ortodoxă îi este recunoscătoare, pentrucă el a intervenit ca să fie bine primit în ţările ortodoxe ale Poloniei patriarhul Constantinopolului, Ieremia. Pe semne că Toma Zamoiski fusese acela care înlăturase piedicile, care fireşte era să le puie stăpânirea catolică a ţării împotriva acestei vizite canonice, menite să întărească biserica ortodoxă. În sfârşit, Academia Zamoiska este un alt merit al familiei. Întemeiată de Ioan Zamoiski, protejată de fiul său, această şcoală superioară aşezată la Zamosc, oraşul de baştină al familiei, fusese încredinţată profesorilor iezuiţi, cari predau în limba latină. „Academia Zamoiska, scrie Petru Movilă în prefaţa amintită, a adus mult folos şi propăşire neamului nostru (adică ortodocşilor din Polonia), pentrucă nu puţini oameni învăţaţi şi folositori bisericii noastre au ieşit de acolo". Unii autori consideră că aleasa cultură a lui Petru Movilă şi-a format-o în această Academie [1] şi acest pasaj pare o confirmare a părerii lor.

Lauda familiei moldoveneşti a Movileştilor, amintirea strămoşilor săi era scumpă lui Petru Movilă şi aceasta se vede şi din prefaţa *Apostolului* slav tipărit de Mihail Sliuzka la Liov, în Iunie 1638.[2]. În prefaţa tipografului închinată lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, citim următoarele: „Neamul preasfinţiei tale, din moşi, strămoşi, este domnesc..... încă de la acel vechiu bărbat ales prin fapte de vitejie, nobilul Mucius Scaevola îţi tragi origina". (Era cunoscută această legendă a originei Movileştilor din eroul roman Mucius Scaevola, ca o afirmare a originilor româneşti şi deci latine a mitropolitului de Kiev; ea apare şi în alte cărţi tipărite la Kiev, ca şi în genealogia familiilor nobile din Polonia, publicată de S. Okolski)[3]. Tipograful Sliuzka urmează

1. N. Petrov, Recenzie la P. Golubev, Петръ Могила, în *Jurnalul Ministerului Educaţiei naţionale ruseşti*, 1884 Ianuarie, p. 148—165.
2. Апостолъ сі есть книга нова завѣта, Lwow, 1638, prefaţa nepaginată.
3. S. Okolski, *Orbis polonus*, Cracovia, 1640, p.

astfel: „Ai în urma ta nenumărați bărbați din sângele Movileștilor, eroi ca cei ieșiți din calul troian, bărbați cu frica lui Dumnezeu, învățați în virtuțile vitejești ale zeului Marte, strălucind ca soarele în credința creștină pravoslavnică. Dintre acești viteji, niciunul nu se poate asemăna cu preaputernicul tău părinte, de sfântă amintire, Simion Movilă, mare voevod și domn al țării Moldovei și împreună cu el, cel egal în virtuți mari și în evlavie, prea strălucitul și puternicul domn, unchiul tău, cel ce odihnește întru Domnul, Ieremia Movilă, domn și voevod al aceleiași țări, față de care tace orice răutate și invidie. Tu însuți ai făcut să strălucească în regatul și coroana Poloniei această casă preastrălucită, care cu cetățenii ei de frunte este înrudită (aluzie la căsătoriile fiicelor lui Ieremia Movilă cu nobili din familiile Wisznowiecki, Korecki și Potocki), împărtășești cu ele stemele neamului. Intr'un cuvânt ești și fiu și frate și unchiu al unor cnezi preaslăviți și al unor prea puternici senatori ai Coroanei Poloniei și ai marelui ducat al Litvaniei, unul deasupra tuturor. Dar aceasta nu este totul... pentrucă nu este o podoabă mai mică a strălucirii neamului tău, faptul că ai adus așa mari slujbe și merite acestei Republici, încă de când erai în cinul mireniei, cu credință vitează și inimă eroică. In toate prilejurile și în toate luptele ai arătat că nu ai pierdut meritele moștenite. Aceasta o mărturisește înaltul, preastrălucitul, neînvinsul monarh, stăpânul cel mai înalt al acestei țări, Vladislav al patrulea regele Poloniei, domnul nostru care domnește astăzi cu fericire, cu prilejul expediției împotriva dușmanului acestei țări, Turcul". În adevăr, la 1621 avusese loc războiul polono-turc de la Hotin, în care Petru Movilă luase parte în tabăra creștină alături de Vladislav IV, pe atunci încă tânăr fiu de rege, sub domnia tatălui său, Sigismund III [1].

Prefața lui Sliuzka se termină cu laude pentru meritele lui Petru Movilă față de biserică, cu mile și pomeni. „Elevii școalelor celor mari, fundate la Kiev, seminarii și burse, mărturisesc și răspândesc cu glas mare dărnicia ta și Sfânta Biserică se ridică din ruine și se împodobește cu toate bunătățile".

Petru Movilă era un prinț al bisericii, de neam domnesc, lucru pe care nu l-a uitat nicicând, nici în faptele lui domnești de ctitor, nici în scrisul său.

---

1. Amănunte despre participarea lui Petru Movilă la expediția de la Hotin, încercarea lui de a ocupa scaunul Moldovei și intervenția lui în favoarea satelor moldovene la comandanții poloni, la P. P. Panaitescu, *Un autograf al lui Petre Movilă pe o Evanghelie a lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică română* IX (1939), p. 85.

„CUVÂNTUL DUHOVNICESC" LA NUNTA DOMNIȚEI MARIA. Vasile Vodă Lupul luase domnia în Moldova în urma mazilici lui Moise Movilă, dar Petru Movilă nu pregetă totuși să ajute opera de cultură întreprinsă de acest domn mândru și învățat, neținând seama de faptul că el contribuise la înlăturarea fratelui său din scaun. Mitropolitul Kievului mijlocise chiar căsătoria domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu nobilul polon Ianusz Radziwill. Acest nobil, care era din casa cea mai înaltă a Litvaniei, era protestant, însă înrudit prin alianță cu Movileștii și sprijinise în dieta Poloniei biserica ortodoxă în genere și pe Petru Movilă în special împotriva măsurilor asupritoare propuse de catolici. De aceia mitropolitul căută să strângă mai mult legăturile cu un protector așa de puternic, pregătind căsătoria lui cu o domniță bogată și din puternicul neam al domnului Moldovei. Încă din Ianuarie 1644, el trimise domnului Moldovei pe un arhimandrit, să-i facă această propunere și în cele din urmă Vasile vodă primi să se alieze cu familia Radziwill. În Martie același an, Vasile Lupu scria lui Petru Movilă că a trimis soli la principele Ardealului, Gheorghe Rakoczi, ca să-l îmbuneze, căci pe semne că bătrânul principe ar fi dorit pe domnița Maria ca soție pentru fiul său. La Turci a trimis pe boierul Catargiu cu daruri, ca să adoarmă bănuelile lor pentru această căsătorie, în care ei ar fi putut vedea pregătirile unei alianțe cu Polonia [1].

Nunta se făcu cu mare fast la Iași, în biserica Trei Ierarhi, ctitoria lui Vasile Vodă, la începutul anului 1645. Petru Movilă sosi în persoană în capitala Moldovei ca să oficieze el însuși taina nunții [2].

Din copilărie, dacă facem abstracție de expediția din 1621 la Hotin, în care a stat numai în tabere, nu mai văzuse fiul de domn moldovean țara sa. Avea acum 48 de ani, era un om cu o vastă operă bisericească și culturală în urma lui. Când se ivi în biserica cea nouă din Iași, el rosti o cuvântare duhovnicească pentru cei doi soți, cu îndemnuri părintești asupra purtării lor în viața cea nouă, ce se deschide în fața lor, cu citate din Sfânta Scriptură potrivite cu taina nunții.

Această cuvântare duhovnicească a lui Petru Movilă rostită

---

1. Scrisorile lui Vasile Lupu și ale lui Petru Movilă în vederea căsătoriei domniței Mariei, în Hurmuzaki, *Documente, Supliment*, II-3, p. 3—6.

2. Descrierea nunții domniței Maria la Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 560—1 și în cronica lui Happelius (pasaj reprodus de Marcella și Const. Karadja, în revista *Ioan Neculce*, IV, p. 258).

la Trei Ierarhi a fost spusă în mare parte în limba română, după cum vom vedea mai jos. Faptul acesta care nu a fost cunoscut până acum istoricilor noştri, este de o deosebită însemnătate. Mitropolitul Kievului, crescut în Polonia, care şi-a trăit viaţa între streini şi a scris toate lucrările sale în latineşte (*Mărturisirea Ortodoxă)*, în polonă *(Lithos)* şi in slava bisericească, nu a uitat limba sa maternă. După zeci de ani de pribegie, el este în stare să vorbească, să ţie o cuvântare in limba ţării. Aceasta mai mult decât orice altă consideraţie, ne arată că marele stâlp al ortodoxiei din veacul al XVII-lea, a fost nu numai prin sânge român, dar a rămas întotdeauna, în cugetul şi in sufletul său.

Cuvântul duhovnicesc a fost publicat de către Petru Movilă însuşi, in limba polonă, intr'o broşură tipărită in tipografia sa din Kiev. Este de obiceiu cunoscut intr'o ediţie, care poartă stema familiei Radziwill, dedicată lui Ianusz Radziwill. A fost tradus şi in limba slavă bisericească, fără dedicaţia amintită şi intercalată în *Trebnicul* lui Petru Movilă [1].

Am cunoscut insă o ediţie intrucâtva deosebită, prin aceia că alături de stema Radziwillilor cuprinde şi stema cu cap de zimbru a Moldovei, iar dedicaţia autorului adică a lui Petru Movilă, nu este cea către Ianusz, ci alta, către Vasile Lupul. Acest exemplar, care, după câte ştiu, nu a fost descris până acum de nimeni, nici de bibliografii români, nici de Ruşi sau Ucraineni, se află în Biblioteca Institutului Ossolineum din Lemberg, sub signatura 10355. Este o broşură — în 8⁰ mic, de 26 pagini (ultima albă) şi poartă titlul următor în limba polonă:

«Mowa duchowna przy szlubie Iaśnie oswieconego Pana Iego Mości Pana Ianusza Radziwiła xiążęcia na Birżach y Dubnicach, podkomorzego wielkiego Xiążęcim Lithewskiego, Kamienieckiego, Kazimir, Seywen, etc. Z Iaśnie Wielmożną Iey Mości Panna Marią corką Iaśnie wielmożnego Iego Mości, Pana Io Wasilia woiewody y hospodara Wołoskiego, wystawioney przez Iaśnie Przewielebnego w Bogu Iego Mości Oyca Piotra Mohiłe, metropolitę Kijowskiego, Halickiego y wszystkiey Rusi, exarchę świętego thronu Apostolskiego Konstantinopolskiego, archimandritę pieczarskiego, w cerkwi hospodarskiey Iaskiey, dedicata hierarchom Bozym S. S. Basilio, Ioanni et Graegorio, W Monasteru Pieczerskim Kijowskim. Anno Domini 1645». (= *Cuvânt duhovnicesc la nunta prea luminatului pan Ianusz Radziwil, cneaz*

1. Pekarskii, *op. cit.*, p. 592.

de Birza și Dubnița, sub-cămăraș al marelui ducat al Litvaniei staroste de Camenița, de Cazimir și Seymen, cu preastrălucita doamnă Maria fiica strălucitului și prea puternicului domn Io Vasile voevod și domn al Moldovei, alcătuită de prea venerabilul întru Dumnezeu părintele Petru Movilă, mitropolit al Kievului, al Haliciului și a toată Rusia, ierarh al tronului apostolic constantinopolitan, arhimandrit al Lavrei Pecerska, rostit în biserica domnească din Iași, închinată ierarhilor dumnezeești, sfinții Vasile, Ioan și Grigore. Tipărită în mânăstirea Pecerska din Kiev, anul Domnului 1645). Pe pagina 2-a se află cele două steme: a Radziwillilor, un vultur, și a Moldovei, capul de zimbru, sub care se citesc următoarele versuri:

«Na herb Iaśnie oświeconych X. X. Ich. M. M. P. P. Radziwiłow y jaśnie wielmożnego Iego Mości Pana Io. Wasilia woiewody y Hospadar Wołoski.

Prziazn tę głowę orłowi przydała
Ktora przy sercu sobie podobała,
Gdy Radziwiła uznała być głowa
Oblubienica: Moldawska Herbowa
Orłowi przęto głowę powierzyła.
(Mąż żenie głowa) by iedna rządziła».

La stema prea luminaților cnezi Radziwill și a preaputernicului domn Io Vasile Voevod și domn al Moldovei.

Prietenia a dăruit capul (de zimbru) vulturului,
Căruia i-a plăcut din inimă.
Când lui Radziwill i-a fost dat
A fi cap celei iubite, stema Moldovei
A încredințat capul (de zimbru).
Căci bărbatul este cap femeii, ca s'o cârmuiască.

Pe pagina 3 se află prefața lui Petru Movilă adresată domnului Moldovei Vasile Lupu, pe care o reproducem aci în traducere românească după originalul polon: „Prea puternicului domn, prea milostiv, Vasile voevodului și domnului țării Moldovei, domnie în pace și în lung veac și binecuvântare de la Dumnezeu.

Am împlinit cu plăcere prin serviciile mele prietenești tot ce era necesar pentru încheierea unei legături veșnice între casa domnească a măriei tale și înalta și prea slăvita casă a prea luminatului domn subcămăraș al marelui ducat al Litvaniei și de aceia nu lungesc vorba asupra serviciilor făcute de mine ca bun prieten pentru măria ta, domnul meu milostiv. Să dea Dumnezeu

ca şi în împrejurările din viitor să pot sluji în chip demn pe măria ta. Iar acum, dorind prea luminaţilor cnezi, noilor căsătoriţi, toate fericirile cu dragoste deplină, doresc şi măriei tale ca şi în viitorul cât de depărtat să te bucuri în împrejurări favorabile şi fericite de nepoţii şi de strănepoţii ieşiţi din aceşti nobili cnezi. *Împlinind dorinţa prietenească a măriei tale, am dat acum la tipar cuvântarea, pe care am ţinut-o la nunta străluciţilor principi, rostită parte în limba polonă, parte în limba română, în biserica măriei tale din Iaşi, iar acum publicată numai în limba polonă* [1]. M'am silit prin aceasta să arăt lumii cât de glorioasă şi de însemnată este legătura încheiată de măria ta cu casa domniei sale cneazului şi să încredinţez totodată măriei tale o dovadă strălucită de prietenie, ceiace, dacă am izbutit, rog ca această lucrare a mea să fie primită de măria ta cu bucurie şi suflet senin. Al măriei tale, iubitor prieten şi slugă şi veşnic rugător lui Dumnezeu Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit de Kiev, Halici şi toată Rusia".

La pagina 5 începe textul cuvântării, astfel: «Mowa przy szlubie. Mądrosc przedwiecza, rosparządzaiąc wysoka swa niebieska hierarchią, dziewięc chorow anielskich (według Dionyszego Areopagity), na trzy częsci rozdzielila (S. Dionys. de caelesti Hierarch». *(=Cuvânt la căsătorie. Înţelepciunea dinaintea veacurilor a împărţit înalta sa ierarhie cerească în nouă coruri îngereşti (după Sfântul Dionisie Areopagit) şi i-a împărţit pe aceştia în trei părţi* (S. Dionis. *De caelesti Hierarch.*).

Cuvântarea se termină în chipul următor, la paginile 24-25: «Zaczym stracaiąc juz do was moię mowę, Pana Naywyzszego, Ktory was do tego stanu małżenski powoływa, proszę, aby was, wedlug prozb naszych, ktore tu za wami przed maiestatem iego wylewać będziemy, prawicą swoią boską złącznie wasze, tak ubłogosłowić raczył, abyście wszelkie cnoty y pobożności y przykazania iego pełniąc, i niezamierzone lata na laskę iego święta sobie hoynie zarabiaiąc wygodzie y miłości świętey, aż do zyrzybialey starości żyli y znak nayprzednieyszy małżenskiego błogosławienstwa, przy wszelkich duchownich y cielesnych darów, Iego obfitościach, syny synów swoich, aż do czwartego y piątego pokolenia, ku chwale bożey tu podporze Rzeczy Pospolitey ozdobie Iasnie oświeconego domu Waszey Xiążęcey Miłości oglądali. Amen. *(După acestea, scurtând cuvintele mele către voi, rog pe Domnul cel de sus, care v'a chemat la starea căsătoriei, ca după rugăminţile noastre, ce se vor ridica de*

1. Sublinierea este a noastră.

aci pentru voi către tronul său, să întindă asupra voastră dreapta sa dumnezeiască, să binevoiască să vă binecuvinteze, ca împlinind voi toate virtuţile, evlavia şi poruncile lui, să trăiţi mulţi ani în graţia lui sfântă arătându-vă meritoşi de dragostea sfântă până la adânci bătrâneţe şi să vă puteţi bucura de taina binecuvântării căsătoriei, cu toate darurile sufleteşti şi trupeşti, să priviţi număr mare de fii ai fiilor voştri, până la a patra şi a cincia generaţie, spre lauda lui Dumnezeu, ca sprijin al Republicei şi podoabe a strălucitei case cneziale. Amin).

Toată cuvântarea nu este altceva decât o ţesătură de citate din Sfânta Scriptură, mai ales din Evanghelii şi din Apostol, completate cu pasaje din Sfinţii Părinţi ai bisericii, cu comentarii în legătură cu taina căsătoriei.

După cum rezultă din prefaţa reprodusă mai sus, broşura tipărită la Kiev s'a alcătuit la cererea lui Vasile Lupu, iar cuvântarea a fost rostită în parte în româneşte, în parte în limba polonă. Cu alte cuvinte, Petru Movilă de la uşile altarului se adresa când miresii, domnului, clerului, curţii şi boierilor moldoveni prezenţi în biserică, folosindu-se de limba lor, când mirelui şi invitaţilor veniţi din Polonia, făcându-se înţeles în limba acestora. Unele pasaje ale cuvântării erau deci în limba română, alternate cu altele în limba polonă şi nu aceleaşi cuvinte repetate de două ori în cele două limbi. Aceasta rezultă din afirmaţia lui Petru Movilă: „parte în limba polonă, parte în limba română". După aceia, probabil din motive tehnice, s'a tradus şi textul românesc în polonă, ca în acest chip cuvântarea să formeze o unitate, mai ales întrucât cartea se tipărea în Polonia.

Există însă o posibilitate ca să distingem pasagiile rostite de mitropolitul Kievului în limba română şi traduse apoi în limba polonă de cele cari erau dintru început în poloneşte. Anume, cum spuneam, cuvântul cuprinde foarte multe pasaje reproduse din Sfânta Scriptură. Cine citeşte textul acestei broşuri, vede imediat o foarte ciudată alternanţă: *o parte din aceste citate sunt în limba polonă; dar altele, cele mai multe, sunt în limba slavă bisericească.* De la p. 5 până la p. 11 toate citatele sunt în limba polonă, apoi de aci încep citatele în slavă bisericească, care ţin două pagini, după aceia urmează o pagină (a 13-a) cu citatele în polonă şi de aci până la sfârşit (p. 13—24), iarăşi toate citatele sunt în slavă bisericească. *Putem afirma fără a greşi că toate pasajele, în care citatele din Sfânta Scriptură sunt în limba slavă bisericească, au fost rostite în româneşte.* În adevăr, această deose-

bire între citatele *din aceiaşi carte* nu se explică decât prin faptul cunoscut de noi din prefaţă că predica a fost rostită în două limbi. Citatele din Sf. Scriptură în textul românesc nu puteau fi decât în limba slavonă şi nu în româneşte pentrucă pe atunci (1645) nu exista încă o traducere oficială a Sf. Scripturi în româneşte (prima traducere complectă este Biblia lui Şerban Vodă din 1688) şi limba slavonă nu fusese încă înlocuită cu cea naţională în cărţile sfinte [1].

Când Petru Movilă a pus să se traducă (sau a tradus el însuşi) textul românesc al cuvântării sale în limba polonă, n'a mai tradus şi pasajele din Sfânta Scriptură ce se aflau în slavoneşte, operaţie dealtfel foarte delicată, ci le-a lăsat ca în original. De aci rezultă, cum am spus, că putem distinge partea polonă de partea rostită din capul locului în româneşte. Anume, mitropolitul, din deferenţă pentru persoana mirelui şi pentru oaspeţii veniţi din ţară streină, şi-a început cuvântarea în limba lor, ducând-o aşa cam o treime din text (şapte pagini din cele 20, cât cuprinde cuvântarea propriu zisă), apoi a răsunat cuvânt românesc până la sfârşit, cu o singură scurtă revenire la limba polonă (o singură pagină, a 13-a). Nu ştim însă în ce limbă au fost rostite cele câteva cuvinte din urmă, pe care le-am reprodus mai sus, deoarece ele nu cuprind nici un citat. În definitiv, ştim acum că cea mai mare parte a cuvântării (aproape două treimi) a fost ţinută în limba română de către mitropolitul Petru Movilă.

E interesant de ştiut că cu prilejul vizitei sale din Iaşi in 1645, Petru Movilă a avut grije şi de unele treburi familiare, care priveau moşiile ce le avea în ţară cu drept de moştenire de la părinţii săi. Astfel avem dovadă «o mărturie a Petrii Moghilă arhiepiscopu şi mitropolitu Chievschii din anii 7153 (1645) Fevruarie 6, cu care adeveriază pentru satul Oşehlibul, ca să-l stăpânească Pătraşco Ciogole logofătul» [2].

Petru Movilă este un dar românesc făcut ortodoxiei; el a fost însă mereu în contact cu realitatea vie a neamului său. Amintirea evlavioasă a părinţilor săi, a ţării drept credincioase, legătura cu biserica din Moldova, au fost temelia sufletească a energiei sale de luptător creştin şi ortodox.

P. P. PANAITESCU

---

1. De altfel şi în cronica lui Miron Costin, scrisă trei decenii mai târziu, toate citatele din Sfânta Scriptură sunt în slavoneşte.
2. După un rezumat din 1792, la N. Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 211.

„ÎNTÂMPINAREA“ LUI MELETIE SYRIGOS ŞI RICHARD SIMON

Viaţa şi opera lui Meletie Syrigos sânt deopotrivă de cunoscute în urma studiului publicat de G. Galetakis [1]. În rândurile de faţă voiu incerca să lămuresc câteva confuzii in legătură cu faimoasa sa „Întâmpinare împotriva capitolelor calvine şi chestiunilor lui Chiril Lucaris" — fără îndoială cea mai insemnată din scrierile sale originale şi singura dintre acestea care a văzut lumina zilei —, să arăt imprejurările protivnice pe care le-a intâmpinat spre a fi tipărită abia la cincizeci de ani după compunerea ei [2], şi mai ales să stărui asupra răsunetului pe care l-a avut in Apus, unde a fost folosită de r.-catolici, încă mai înainte de a fi tipărită, ca una din principalele arme în polemica lor religioasă cu teologii reformaţi şi in deosebi cu calviniştii.

Curând după moartea lui Chiril Lucaris, cu care de altfel fusese în strânse relaţii, Meletie Syrigos ia parte la sinodul împotriva calviniştilor, întrunit la 24 Septemvrie 1638, de către Chiril Condaris, patriarhul Constantinopolului [3]; iar la 27 Octomvrie 1639

---

1. G. Galetakis, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Μελετίου Συρίγου *(Schiţă biografică despre Meletie Sirigos)*, în rev. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος (1925), p. 5—132. Vezi deasemenea şi monografia lui J. Pargoire, *Meletios Syrigos. sa vie & ses oeuvres*, în *Echos d'Orient*, XI (1908), p. 264—280, 331—340 şi XII (1909), p. 17—27, 167—175, 281—286, 336—342, unde se poate urmări şi bibliografia asupra lui Meletie.

2. Scrisoarea lui Meletie a fost tipărită la Bucureşti în 1690, împreună cu *Manualul împotriva rătăcirii calvine* al lui Dositheiu, patriarhul Ierusalimului, subt titlul: Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου διδασκάλου τε καὶ πρωτοσυγγέλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης. Ἐκκλησίας, κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων, καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Ἀντίῤῥησις. Καὶ Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας... Ἐν τῇ περιφήμῳ πόλει Μπουκουρέστῃ τῆς Οὐγκροβλαχίας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ: ͵αχϛ: Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον. In-folio; 9 f. nenum., 162 f. num., 1 f. albă şi 93 p. Cf. E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVII-e siecle*, II, p. 458—473; J. Bianu - N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 298—315, unde titlul s'a tradus greşit „Întâmpinare la principiile catolice...".

3. J. Pargoire, o. c., în *Echos d'Orient* (1909), p. 21. Cf. L. Allatius, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua Consensione*, col. 1065; J. Aymon, *Monumens authentiques de la Religion des Grecs*, p. 331; Mansi, *Collectio amplissima Conciliorum*, XXXIV, p. 1717.

rosteşte o predică [1] împotriva „Mărturisirii de Credinţă" a lui Chiril Lucaris [2].

În acelaşi timp, între Noemvrie 1638 şi 28 Noemvrie 1640 [3], — şi nu în urma sinodului de la Iaşi, cum socotea patriarhul Dositheiu în epistola către Constantin Brâncoveanu, din fruntea tipăriturii de la 1690 [4], greşală repetată de episcopul Melchisedec [5] şi apoi de C. Erbiceanu în articolul închinat acestei scrieri [6] — Meletie Syrigos scrie *Întâmpinarea* sa, desigur cu gândul de a o înfăţişa într'unul din viitoarele sinoade şi de a o răspândi după aceia pe calea tiparului. Astfel, cu prilejul sinodului de la Iaşi din 1642, el ar fi vrut „să facă cunoscută" lucrarea sa după cum reiese din mărturia doctorului Scogardi [7], aflat la curtea lui Vasile Lupu, odată deci cu *Mărturisirea Ortodoxă* a lui Petru Movilă.

---

1. După ce mai întâiu în Iulie acelaşi an, Theofil Coridaleu scandalizase Biserica prin elogiul pe care il făcuse lui Lucaris; J. Pargoire, *ibidem*; cf. A. Malvy - M. Viller, *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*, in *Orientalia Christiana*, X (1927), p. XXXIII.

2. Apărută mai întâiu în latineşte cu titlul: *Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli patriarchae Constantinopolitani*... (fără loc), 1629; — cu o nouă ediţie latină, patru ediţii franceze şi una anglo-latină, toate apărute în acelaşi an, — ea avu o ediţie greco-latină peste patru ani: Κυρίλλου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως... Geneva 1633, care a fost retipărită in Olanda, la 1645, împreună cu „censura" patriarhilor Chiril Condaris şi Partenie. Cf. E. Legrand, *o. c.*, I, p. 267-272, 315-321 şi II, p. 14. O traducere românească, după J. Aymon, la Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul, în veacul al XVII-lea, şi cele două sinoade din Moldova în contra calvinilor*, în *Analele Academiei Române*. Mem. secţ. ist., s. II, XII (1889-1890), p. 2-9.

3. Schelstrate, *Acta Orientalis Ecclesiae contra Lutheri Haeresim*, Roma 1739, p. 393. Manuscrisul 225 suppl. grec, de la Biblioteca Naţională din Paris, dă aceiaşi dată pentru început (cf. H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheque Nationale*, III, p. 235; J. Pargoire, *o. c.* p. 20). Cf. de asemeni mai jos, nota 28.

4. Cf. E. Legrand, *o. c.*, II, p. 462; I. Bianu-N. Hodoş, *o. c.* I, p. 301.

5. Melchisedec, *o. c.*, p. 26. Cu toate acestea Melchisedec bănueşte că Meletie va fi citit cu prilejul sinodului de la Iaşi „cartea ce o compusese contra Calvinilor din îndemnul lui Vasile Lupu", p. 40-41.

6. C. Erbiceanu, *Scrierea lui Meletie Sirigul contra calvinilor şi a lui Ciril Lucaris, compusă din ordinul sinodului ţinut la Iaşi la 1642*, în rev. *Biserica ortodoxă română*, XVIII (1894-1895), p. 6.

7. Scogardi către rezidentul Schmid (la 6 Noemvrie 1640) în Hurmuzachi, *Documente*, IV, p. 668: „L'oggetto principale del Cerigo *(sic)* fu scomunicare li Capitoli sotto nome de Cirillo, a fine come ambitioso di far conoscere lo studio che haueua nella confutatione di detti Capitoli..."

pe care el avea s'o tălmăcească din latineşte în greaca nouă[1]. Lucrurile nu s'au întâmplat însă după dorinţa lui, iar scrierea sa rămase deocamdată necunoscută.

Peste câtăva vreme, patriarhul Nectarie al Ierusalimului, într'o scrisoare adresată patriarhului Paisie al Alexandriei, arată că Iezuiţii de la Constantinopol ar fi voit să tipărească scrierea lui Meletie, dacă — din motive lesne de înţeles — s'ar fi încuviinţat schimbarea pasagiului în care autorul aminteşte „cele şapte sinoade ecumenice", după care se conduce Biserica răsăriteană, lăsându-se în loc numai „sinoadele ecumenice", fără să se precizeze numărul lor[2]. Cum nu se va fi ajuns la vreo înţelegere, scrierea fu osândită să rămână mai departe în întuneric. De altfel, aceiaşi împrejurare se repetă, probabil câţiva ani mai târziu, la Veneţia, după cum reiese din cele de mai jos.

Cu toate acestea, puţine scrieri au fost atât de răspândite şi au pricinuit atâtea discuţii ca *Intâmpinarea* lui Meletie, încă mai înainte de a fi văzut lumina tiparului în întregime. În controversa religioasă de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea, catolicii au socotit-o, pe drept cuvânt, o mărturie de căpetenie în ceea ce priveşte credinţa ortodoxă; iar cunoscutul exeget şi polemist religios Richard Simon[3], a folosit-o, în repetate rânduri, în scrierile sale împotriva teologilor reformaţi.

---

1. A. Malvy-M. Viller, o. c., p. LI-LII.

2. Schelstrate, o. c., p. 391-392; cf. *La perpetuité de la Foi*..., ed. Migne, II, col. 1182; Pargoire, o. c., p. 284.

3. Despre vieaţa şi opera lui, cf. Bruzen de la Martinière, *Eloge historique de Richard Simon, prêtre*, în *Lettres choisies de M. Simon*, Amsterdam, 1730, I, p. 3—100. Asupra operei sale teologice, cf. Henri Margival, *Essai sur Richard Simon et la critique biblique au XVII-e siècle*, Paris 1900 (p. 7, notă, bibliografie asupra vieţii şi operei).

Născut la Dieppe, la 13 Maiu 1638, Richard Simon intră în colegiul oratorienilor din acel oraş. Înclinarea lui pentru studii găsi un sprijin în abatele De la Roque, care îl trimise să urmeze teologia la Paris. În acelaşi timp, el învăţă ebraica şi celelalte limbi orientale, care aveau să-l ajute la adâncirea textului Sfintei Scripturi. După cinci ani de studii, în 1662, el intră în ordinul oratorienilor. Scutit de obligaţiunile impuse de obiceiu pentru a i se îngădui să-şi continue studiile, după un scurt popas ca profesor de filosofie la colegiul de la Juilly, el se întoarce la Paris unde este însărcinat cu redactarea catalogului de cărţi şi manuscrise orientale aflate în biblioteca oratorienilor. Dar nevoind să rămână în sarcina instituţiei, ca unul ce nu era încă preot, el se întoarce din nou ca profesor la Juilly, în 1668. Peste puţin timp, terminând obligaţiunile în învăţământ, este sfinţit preot în 1670.

În 1671 el publică operele teologice ale mitropolitului Gavriil al Filadelfiei, în care arată că Biserica răsăriteană urmează aceleaşi credinţe ca şi Bise-

Astfel, lucrarea sa, *Histoire critique de la Créance & des Coûtumes des Nations du Levant*, publicată pentru întâia dată la Frank-

---

rica latină în ceiace priveşte sfânta euharistie; cartea avu o a doua ediţie în 1682.

În 1674 apare traducerea cărţii lui Leon de Modena, *Cérémonies et Coûtumes qui s'observent aujord'hui parmi les Juifs*; în ediţia următoare din 1681 el adaugă un supliment critic şi cartea este din nou tipărită în anul următor la Haga, iar în 1684 la Lyon. În 1675 publică o nouă traducere, *Le Voyage au Mont Liban* al lui Girolamo Dandini, pe care îl însoţeşte de note critice.

Pentru a fi împiedecat să-şi publice lucrările, i se propuse o misiune la Roma. El însă izbuteşte să facă aşa ca altcineva să fie trimis în locul său, spre a putea să publice în sfârşit faimoasa sa *Histoire critique du Vieux Testament* (1678). Cartea pricinui mari turburări în rândurile teologilor — Bossuet însuşi o critică — astfel că fu în curând interzisă, lucru care nu împiedecă să fie publicată într'o traducere latină la Amsterdam (1681) şi apoi din nou în limba franceză, la Rotterdam (1685). Ca urmare, Simon părăsi preoţia şi se retrase la Bolleville, în Normandia. În 1682 se întoarse pentru scurt timp în oraşul său natal, iar de aci la Paris, unde se stabili spre a-şi publica nouile lucrări.

În afară de retipăriri, el publică deci în cursul anului 1684: *Histoire de l'origine et du progres des revenus ecclesiastiques*, cu o nouă ediţie sporită în 1709; *Histoire de la Créance et des Coûtumes des Nations du Levant*, cu o nouă ediţie în 1693 şi o a treia în 1711; apoi *Novorum Bibliorum Polyglottorum Synopsis* şi o lucrare asupra ediţiilor Bibliei, *Disquisitiones criticae de variis... Bibliorum Editionibus*.

În 1685 revine asupra proiectului de editare a Bibliei poliglote, în *Ambrosii ad Origenem Epistola de novis Bibliis Polyglottis*, şi răspunde la criticile lui Isaac Vossius aduse „Istoriei critice a Vechiului Testament", în *Opuscula critica adversus Isaacum Vossium*. Vossius aducându-i noi critici, Simon se văzu silit să revină în acelaşi an, într'un opuscul publicat sub pseudonimul Le Camus, spre a-i răspunde.

În anul următor, el răspunde criticilor aduse aceleiaşi scrieri de Le Clerc şi alţi teologi din Olanda, în *Reponse au livre intitulé „Sentiments de quelques Theologiens de Holande"*, la care vine să se adauge în 1687, *Lettre a Mr. l'Abbé P... touchant l'Inspiration des Livres sacrez*. Totdeodată apare *La Créance de l'Eglise Orientale sur la transubstantiation*.

În 1688 revine asupra noilor critici stârnite de „Istoria critică a Vechiului Testament", în *Dissertation critique sur la nouvelle Biblioteque des Auteurs ecclesiastiques*, publicată sub pseudonimul Jean Reuchlin, pentru ca în anul următor să răspundă altor critici, în *Apologie pour l'Auteur de l'Histoire Critique du Vieux Testament contre les faussetez d'un Libelle publié par Michel le Vassor*. În acelaşi timp Simon publică a sa *Histoire Critique du Nouveau Testament*. A doua parte a acestei lucrări, *Histoire Critique des Versions du N. T.*, fu publicată în 1690; iar cea de-a treia, *Histoire Critique des principaux Commentateurs du N. T.*, în 1692. Asupra acestei lucrări revine în *Nouvelles Observations sur le texte du N. T.* (1695).

Cu prilejul bombardamentului de la Dieppe (Iulie 1694), Simon pierdu o mare parte din cărţi şi manuscrise. In 1700, prietenii săi publicară câteva din scrisorile lui, dar cum textul apăru cu mari greşeli — lucru care făcu pe Simon să nu le recunoască, — o nouă ediţie apăru în 1702; iar la întâiul volum

furt în 1684 subt pseudonimul S. Moni [1], prin tendința de a arăta apropierea dintre Biserica de Răsărit și cea de Apus, pe temeiul scrierilor datorite mai ales teologilor greci, vechi și noi, a stârnit multe critici din partea reformaților. Printre aceștia, pastorul englez Thoma Smith în ale sale *Miscellanea* (Londra, 1686) [2], i-a adus critici de multe ori neîndreptățite —, spre a-și apăra lucrarea publicată mai inainte, *De Graecae Ecclesiae hodierno Statu Epistola* [3], pe care Simon o combătuse, la rândul său, în scrierea de mai sus.

Richard Simon răspunde criticilor lui Smith în *La Créance de l'Eglise Orientale sur la Transubstantion* (Paris, 1687), arătând că patriarhul Chiril Lucaris [4] a cărui *Mărturisire de Credință* servise reformaților pentru a susține, la rândul lor, apropierea Bisericii răsăritene de învățăturile lui Calvin — a falsificat credința ortodoxă. Simon își sprijină răspunsul pe scrierile acelorași teologi cari au precedat și urmat pe Lucaris, și cari contrazic sau resping deadreptul *Mărturisirea* acestuia, dând astfel scrierii sale un spirit de polemică mai accentuat.

Încă în mai sus amintita *Histoire de la Créance du Levant*, Simon folosea, printre mărturiile teologilor greci moderni cu pri-

---

se adaugă un al doilea în 1704 și un al treilea în 1705. Tipărite din nou cu unele adause, după moartea sa, în 1730, scrisorile lui Simon aflate in cele patru volume cuprind o seamă de informații prețioase pentru vieața și literatura religioasă a timpului.

În 1702 apăru traducerea sa din Noul Testament care stârni noi critici. Descurajat, el nu mai publică pe aceea a Vechiului Testament, ci se mulțumi să dea la lumină a sa *Bibliothèque Critique* (4 vol., 1708-1710), care însă fu interzisă. Cu toate acestea, după moartea sa, publicarea acestei scrieri fu continuată cu titlul nou de *Nouvelle Bibliothèque choisie* (2 vol., 1714). Ca și scrisorile, aceasta publicație cuprinde informații pline de erudiție, care în mare parte i-au servit pentru lucrările sale de sinteză.

De câtăva vreme Simon trăia retras la Dieppe. Iezuiții însă nu-l lăsară în liniște, ci puseră la cale un control al hârtiilor sale. Bătrânul Simon umplu atunci câteva butoaie cu manuscrise și le dădu foc. Dar hotărîrea sa precipitată îi pricinui o boală care îl mistui până ce-și dădu sufletul în Aprilie 1712.

1. O nouă ediție apăru în 1693, iar o a treia, revăzută și cu titlul schimbat: *Histoire critique des Dogmes, des Controverses, des Coûtumes & des Cérémonies des Chrétiens Orientaux*, la Trévoux, în 1711.

2. Cf. capitolul „Responsio ad Objectiones Authoris Libri de Fide & Ritibus Orientalium", p. 1-47.

3. Ediția I-a apăruse la Oxford, 1676; cea de-a doua la Londra, 1678; iar cea din urmă la Utrecht, 1698.

4. Smith îi închinase lui Lucaris un întreg capitol în *Miscellanea*: „Brevis & succinta Narratio de Vita, Studiis, Gestis, & Martyrio Cyrilli Lucarii patriarchae Constantinopolitani", p. 49-130.

vire la sfânta euharistie *Intâmpinarea* lui Meletie Syrigos. De și „compusă în 1638, împotriva Mărturisirii de Credință a lui Chiril Lucaris"[1], ea era încă inedită. Simon reproduce după manuscrisul ce-l avea la îndemână fragmentul referitor la sfânta euharistie — însoțindu-l de o traducere latină[2] așa cum a procedat și cu celelalte extrase —, după ce Arnauld dăduse o traducere franceză a aceluiași fragment în faimoasa *La Perpétuité de la Foi de l'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie*[3]. Tot după scrierea lui Meletie,

---

1. „...composée... en 1638 par Meletius Syrigus contre la Confession de Foi attribuée à Cyrille Lucar Patriarche de Constantinople, & imprimée à Geneve en Grec & en Latin..." După ce dă titlul cărții „qui n'a point este imprimé", Simon continuă: „L'Auteur refute fortement cette pretendüe Confession de l'Eglise Orientale, par un grand nombre des Peres & des autres Ecrivains Ecclesiastiques jusqu'à nostre siecle; & fait voir evidemment, que la Confession de Cyrille a esté tirée des Ouvrages de Calvin..." R. Simon, *Histoire de la Creance...*, p. 46.

2. *Ibidem*, p. 203-215.

3. 3 vol., Paris 1669-1674; fragmentul amintit se găsește în vol. III la „addition", 2 f. nenum. intercalate între p. 810-811. În ediția din 1704, el se găsește tot în vol. III, la „addition", 2 p. la sfârșit după p. 587. Începând din 1711, Eusèbe Renaudot a adăugat în vol. IV un „Eclaircissement touchant Meletius Syrigus" (p. 405-413), în care urmează de aproape pe patriarhul Dositheiu: la p. 411 amintește că *Întâmpinarea* lui Meletie a fost tipărită de amintitul patriarh „avec plusieurs additions à Bucharest en Walaquie, en 1690". Cu doi ani mai înainte, Renaudot publicase același fragment în *Gennadii patriarchae Constantinopolitanae Homiliae de Sacramento Eucharistiae*, Paris 1709, p. 156-162. In articolul *De Meletio Syrigo* (p. 151-155), el menționează, după Peter Allix, care dăduse o ediție latină a *Intâmpinării împotriva papei* de patriarhul Nectarie — după ediția grecească de la Iași din 1682, — că *Intâmpinarea* lui Meletie ar fi fost tipărită și ea la Iași (cf. p. 155 și 199; P. Allix in Τοῦ πάνυ *Nectarii... Confutatio Imperii Papae*, Londra, 1702, p. 10). De altfel această greșală e datorită desigur faptului că sinodul de la 1642, la care Meletie avu o însemnată contribuție, se ținuse la Iași — a fost continuată și de cercetători moderni (cf. această notă, mai jos). Cf. de asemeni ediția Migne din *La Perpétuité de la Foi*, II, col. 1223-1226, cum și col. 687-691, 811, 930-932, 965-966, 1034-1038, 1044-1046, unde Renaudot revine asupra lui Meletie Syrigos și a scrierii sale. In sfârșit același fragment se regăsește la Schelstrate, *o. c.*, p. 396-401, cu o introducere, p. 391-395. J. Pargoire (*o. c.*, p. 285) crede că Sathas (Νεοελληνικὴ φιλολογία, p. 258) a luat pasagiul reprodus de către Renaudot drept un tratat independent al lui Meletie asupra euharistiei, pe câtă vreme Sathas nu face decât să menționeze fragmentul reprodus de Renaudot în ediția omiliilor lui Ghenadie. Altele sânt însă greșelile lui Sathas cu privire la *Întâmpinarea* lui Meletie: una a fost transmisă de către Pargoire însuși, care dă scrierea ca tipărită la Iași (cf. C. Sathas, *ibidem*, J. Paragoire, *o. c.*, p. 284). De asemeni, C. Sathas spune că R. Simon și Renaudot au dat traducerea franceză a *Intâmpinării* lui Meletie (cf. *o. c.*, p. 257), pe când amândoi au tradus numai pasagiul amintit, în latinește.

Simon reproduce şi fragmentul referitor la acelaşi subiect dintr'o omilie a lui Ghenadie Scholarios [1], patriarhul Constantinopolului din vremea căderii lui subt Turci.

Despre autor, Simon nu spune prea multe lucruri. Ştia totuşi că *Mărturisirea ortodoxă a Bisericii răsăritene* fusese „îndreptată şi lămurită de către Meletie Syrigos din porunca unui Sinod din Moldova, şi tipărită după aceea prin îngrijirea domnului Panaiot" [2].

Cum însă Thomas Smith socoti pe Meletie Syrigos drept un „Grec necunoscut, crescut în Colegiul grecesc de la Roma" şi deci influenţat de r.-catolici [3], iar mărturiile lui fără însemnătate, Richard Simon, în *La Créance de l'Eglise Orientale sur la Transubstantiation*, se văzu silit să revină asupra teologului ortodox [4], spre a-l apăra împotriva nedreptei judecăţi a pastorului englez. Şi bănuind că Smith a fost influenţat de calvinişti în aprecierile sale lipsite de temeiu şi de adevăr, Simon începe prin a fixa personalitatea lui Meletie:

> „Se peut-il faire qu'un homme qui a demeuré dans la Grece, & qui a lû les livres des nouveaux Grecs, ignore que ce Melece étoit dans ces derniers temps Protosyncelle & Docteur de la grande Eglise de Constantinople, qu' il a été choisi dans un Synode par son Patriarche, pour aller en Moldavie en qualité d'Exarque ou principal deputé, examiner une Confession de Foi composée par le Clergé de Russie, & qui fut en suite adoptée par toutes les Eglises Grecques d'Orient, comme étant leur veritable creance. Cette Confession a depuis été imprimée en Grec par les Hollandois, à la sollicitation

---

1. R. Simon, *Histoire de la Créance*, p. 199-203.

2. „...la Confession orthodoxe de l'Eglise Orientale... corrigée & expliquée par Meletius Syrigus par l'ordre d'un Synode de Moldavie, & imprimée en suite par les soins du Seigneur Panagioti...": *ibidem*, p. 51. Panaiot Nikusios, mare dragoman la Poartă, publică *Mărturisirea* lui Petru Movilă, în versiunea greacă a lui Meletie, în Olanda la 1667 (cf. E. Legrand, *Bibliographie hellénique, XVII siècle*, II, p. 202-216).

3. Smith, *Miscellanea*, p. 9: „Ex hoc Graeculo Tenebrione, partium studiis addictissimo, & in Collegio Graecorum Romae, ni fallor, educato, habet H ⟨istoria⟩ C ⟨ritica⟩ quod contra nos Gennadii nomen & authoritatem obtendat".

4. Partea întâia a capitolului al III-lea (p. 71-93), poartă titlul: „Defense de Melece Syrigue contre les accusations injustes de M. Smith. Analyse du livre manuscrit de Melece contre Cyrille Lucar...": în partea a II-a a aceluiaşi capitol (p. 93-103), Simon răspunde criticilor lui Smith aduse mărturiei amintite a patriarhului Ghenadie.

du sieur Panagioti premier Interprete de la Porte, qui en fit venir les exemplaires dans le Levant *pour les distribuer gratuitement.* Il paroit à la teste de ce livre une Approbation fort authentique de Nectarius Patriarche de Jerusalem, & de toute la Palestine, où il s'étend au long sur les loüanges de Melece Syrigue, qu'il qualifie de *Docteur de la grande Eglise, de Prédicateur, d'Interprete & la regle des veritables dogmes de la Foi.* Ce sont les titres que les Grecs lui donnent, lesquels le regardoient comme un des plus savants hommes de leur Eglise. Ce fut à cause de sa grande capacité, qu'il fut envoié, comme le remarque le même Nectarius, du commun consentement du Clergé de Constantinople à un Synode de Moldavie, pour y présider à la place du Patriarche dont il avoit reçû un plein pouvoir. Bien loin que ces sentimens aient été opposez à ceux des Eglises d'Orient, Nectarius nous assure que Syrigue a été nourri & élevé dès son enfance dans la creance ordinaire & dans la pieté. S'il est vrai qu'il ait été attaché au parti de Rome, il faudra aussi dire que toute l'Eglise de Constantinople, & même toutes les Eglises d'Orient qui font profession de la Religion Grecque, étoient devenues Romaines. Je ne parlerai point du Synode de Jerusalem contre les Calvinistes, qui donne aussi à Melece le titre de Docteur & de Protosyncelle de la grande Eglise de Constantinople [1].

Spre a dovedi erudiţia lui Meletie, Simon dă o scurtă analiză a „excelentei lucrări pe care a compus-o împotriva pretinsei Mărturisiri de Credinţă a Bisericii Răsăritene, publicată de Chiril Lucaris", cu atât mai mult cu cât scrierea lui Meletie nu era încă tipărită şi era foarte rară [2]. Iată in rezumat analiza lui Richard Simon:

În epistola către cititori, Meletie arată relele pricinuite de erezii în general şi apoi trece la „Mărturisirea de Credinţă" publicată la Geneva, care ajunsese în Răsărit şi care subt numele Bisericii ortodoxe, cuprindea doctrina calvină. Ea a pricinuit nelă-

1. R. Simon, *La Creance de l'Eglise Orientale*, p. 71-73. In note, Simon reproduce in greceşte pasagiile principale, după „Mărturisirea ortodoxă" a lui Petru Movilă, şi *Synodus Bethlehemitica*, Paris 1676. De amintit că prin „Docteur", Simon traduce pe διδάσκαλος.

2. Il n'y a rien qui puisse mieux faire connoitre son erudition, que l'excellent ouvrage qu'il a composé contre la pretendue Confession de Foi de l'Eglise Orientale, publiée par Cyrille Lucar... ouvrage qui n'a jamai été imprimé,... très-rare dans l'Europe...": *ibidem*, p. 73.

muriri în rândul credincioşilor cari au socotit pe Lucaris ca adevăratul ei autor. Pe de altă parte, mulţi au socotit-o apocrifă. Întrucât îl priveşte, Meletie nu hotărăşte nimic asupra paternităţii ei, scopul său fiind numai de a combate această scriere — fie a lui Lucaris, fie a altcuiva — şi de a arăta cât este ea de departe de adevărata credinţă a Grecilor, deoarece Biserica ortodoxă n'a îmbrăţişat aceste dogme nici pe vremea lui Lucaris, nici după moartea sa. În sfârşit, Meletie „aminteşte sinodul tipărit în Moldova, pe care el nu face decât să-l întărească în lucrarea sa" [1].

În prefaţă, Meletie spune că pe nedrept Lucaris a publicat „Mărturisirea" sa subt numele Bisericii răsăritene, deoarece dintre cei patru patriarhi din Răsărit nu este unul care să n'o fi respins şi osândit ca eretică. Biserica ortodoxă se întemeiază pe vechiul Simbol, pe rânduielile celor şapte sinoade ecumenice şi pe scrierile sfinţilor părinţi.

De la întâiul capitol se vede limpede că Meletie „n'a fost crescut în Colegiul grecesc de la Roma", deoarece el arată că Lucaris, spunând că Sfântul Duh purcede din Tatăl prin Fiul, nu a urmat credinţa Bisericii sale, care asupra acestui punct se deosebeşte de r.-catolici.

La cărţile sfinte, Meletie adaugă — pe lângă Sfânta Scriptură — tradiţia nescrisă ca fiind tot de inspiraţie divină.

Capitolul despre predestinaţie, îl găseşte plin de influenţă

---

1. „Enfin il cite le Synode imprimé en Moldavie, qu'il ne fait que confirmer dans son ouvrage" ; *ibidem.*, p. 75. Este vorba desigur de decretul lui Partenie, patriarhul Constantinopolului, publicat la Iaşi, la 20 Dechemvrie 1642 (cf. E. Legrand, *Bibliographie hellénique. XVII-e siecle*, III, p. 89 ; I. Bianu-N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 119). Meletie a scris deci această epistolă către cititori cu cel puţin doi ani mai târziu decât textul lucrării sale, probabil atunci când, în urma sinodului de la Constantinopol şi a celui de la Iaşi — care s'au urmat la scurt interval, în cursul aceluiaşi an, — el se va fi pregătit să dea la lumină scrierea sa.

Cf. R. Simon, *La Créance de l'Eglise Orientale*, p. 300-301, unde după ce vorbeşte despre sinodul de la Constantinopol din 1638, aminteşte şi acest sinod, cum şi ediţiile decretului lui *Partenie*: „...Le second Synode a este assemble en 1642, sous Parthenius, & fut imprimé cette en *(sic)* même annee en Moldavie, puis à Paris. Nikusius l'a aussi fait imprimer en Hollande en 1645, avec celui de Cyrille de Berrhee & la Confession de Cyrille Lucar. Leo Allatius l'a aussi inseré dans son livre *de perpetua Occidentalis & Orientalis Ecclesia consensione*" (cf. pentru ediţia de la Paris din 1643, E. Legrand, o. c., I, p. 450-451 ; pentru ediţia olandeză din 1645, cf. supra, p. 422, 2.; la L. Allatius, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua Consensione*. Colonia 1648, col. 1082).

calvină şi Meletie dovedeşte prin citate din opera lui Calvin că Lucaris l-a urmat de aproape.

De asemeni în capitolul următor, Lucaris a copiat pe Calvin, atribuind numai lui Dumnezeu-Tatăl numele de Dumnezeu, lucru pe care îl dovedeşte iarăşi prin câteva spicuiri din opera lui Calvin.

În capitolul despre pronia dumnezeiască, Lucaris foloseşte in plus pe Martin Bucer, împotriva căruia Meletie încheie afirmând că toate în lume sânt orânduite de pronia cerească, nu însă şi răul.

Asupra întâiului om, a căderii sale şi a păcatului original, Meletie arată—împotriva calviniştilor—că religia sa rânduieşte răsplata faptelor bune şi prevede că nu toate păcatele sânt de moarte.

Trecând peste capitolul următor, asupra căruia nu are nimic de spus, Meletie arată că Lucaris vorbeşte de Iisus ce şade la dreapta Tatălui, rugându-se şi mijlocind pentru muritori, în vreme ce această calitate o au sfinţii şi îngerii, afirmaţie pe care o sprijină pe citate din Scriptură şi pe consimţimântul celor două Biserici, de Răsărit şi de Apus, în această privinţă.

La capitolul despre Biserică şi capul ei — împotriva lui Lucaris — , Meletie arată că, alături de capul ei unic, episcopii şi preoţii sânt de asemeni capi ai Bisericii, de vreme ce primesc această calitate de la capul ei unic, Iisus Hristos. Iar când Lucaris, ca şi calviniştii, nu recunoaşte ierarhia în Biserică, Meletie stărue asupra ierarhiei din Biserica ortodoxă, întemeindu-se atât pe Sfânta Scriptură cât şi pe scrierile sfinţilor părinţi.

De asemeni el respinge capitolul în care Lucaris afirmă că omul este iertat numai pentru credinţă, fără să ţină seamă de faptele sale, cum şi pe acela al liberului-arbitru, în care arată că Lucaris a folosit pe Luther şi Calvin.

Capitolul despre sfintele taine este deosebit de desvoltat. Calviniştii nu recunosc decât două, botezul şi euharistia, fiindcă — socotesc ei — numai pe acestea le aminteşte Noul Testament. Meletie arată însă cu citate doveditoare că Noul Testament pomeneşte în plus pocăinţa, preoţia, nunta şi maslul. Despre ungerea cu sfântul mir, de şi nu este amintită în chip limpede, el e de părere că a fost instituită de Iisus, care a dat-o apostolilor. În concluzie, Meletie arată că Biserica ortodoxă recunoaşte şapte taine şi că ele sânt numite şi peceţi, nu însă cu înţelesul dat de calvinişti.

Asupra botezului şi euharistiei, revine în cele două capitole următoare, respingând însă doctrina calvinistă. Pe temeiul mărtu-

riilor din sfinţii părinţi de pe vremea apostolilor, până la Ghenadie Scholarios, el dovedeşte că Biserica ortodoxă a avut întotdeauna aceeaşi credinţă în ceia ce priveşte taina euharistiei.

Încheind această analiză, Richard Simon adaugă că Meletie a început lucrarea sa în Noemvrie 1638 şi a sfârşit-o în Noemvrie 1640, la Constantinopol [1], după cum reiese din însemnarea de la începutul şi sfârşitul lucrării, şi că autorul se numeşte cu smerenie „călugăr din Creta, care era locul său de naştere". Manuscrisul pe care l-a avut la îndemână era o copie scrisă de un Grec la Constantinopol; iar la sfârşit—observă el în treacăt—se găsesc „câteva acte" pentru apărarea icoanelor.

Mergând mai departe, Simon îşi închipuie că Thomas Smith ar putea să-i răspundă că scrierea lui Meletie este menită să combată mai mult pe calvinişti decât pe Lucaris şi că desigur iezuiţii de la Constantinopol vor fi contribuit la compunerea ei, mai ales că în multe locuri se bagă de seamă influenţa lui Bellarmin. O asemenea bănuială însă ar fi fără temeiu, fiindcă acei dintre Grecii moderni cari cunosc latina, citesc pe autorii cari scriu în această limbă. E drept că dacă Meletie voia să combată numai pe Lucaris, nu ar fi stăruit atâta asupra ereziilor din Apus. Dar în calitatea sa de „protosinghel şi dascăl al Marei Biserici din Constantinopol, cunoscând mai bine ca nimeni altul nevoile Bisericii sale, a socotit potrivit să combată nu numai Mărturisirea de Credinţă a lui Chiril, ci şi ereziile lui Calvin de care câţiva Greci fuseseră molipsiţi. El nu putea să-şi ajungă mai bine scopul, decât folosind pe Bellarmin şi pe ceilalţi polemişti latini cari scriseseră împotriva calviniştilor" [2].

Cum Smith se întreba de ce o lucrare atât de însemnată ca aceea a lui Meletie a rămas înmormântată în chilia acestui călugăr şi de ce nu a fost tipărită [3], Simon îi răspunde că dacă

1. R. Simon, *La creance*., p. 89, unde, în notă, reproduce însemnarea în greceşte, care *dă* aceiaşi zi pentru sfârşitul lucrării (cf. supra, p. 422, n. 3): ἐν ἔτει ͵αχλη μηνὶ νοεμβρίου ἐτελείωσθη *(sic)* κατὰ τὸ ͵αχμ' ἔτος τῆς σωτηρίας ἐν μηνὶ νοεμβρίῳ *(sic)* κη' ἐν Κωνσταντινουπόλει *(sic)*.

2. *Ibidem*., p. 91: „...mais Syrigue qui etoit Protosyncelle & Docteur de la grande Eglise de Constantinople, connoissant mieux que personne les besoins de son Eglise, a cru qu'il etoit à propos de lui donner une ample refutation, non seulement de la Confession de Foi de Cyrille; mais aussi des heresies de Calvin, dont quelques Grecs avoient ete infectez. Il ne pouvait pas mieux faire pour venir à bout de son dessein que de consulter Bellarmin & les autres Controversistes Latins qui avoient deja ecrit contre les Calvinistes".

3. Smith, *Miscellanea*, p. 10.

scrierea lui Meletie era necunoscută pentru el, nu urmează de aici ca ea să fi rămas ascunsă şi pentru Grecii din Constantinopol, unde Syrigos era ceva mai mult decât un simplu călugăr[1].

În sfârşit, Smith socotind pe Meletie de rea credinţă când spune că expresia μετουσίωσις — de care Grecii se folosesc pentru a traduce pe „transubstantiatio" — ar fi fost născocită împotriva ereziei Berengarienilor fără a dovedi acest lucru[2], Simon îi răspunde că într'adevăr acest cuvânt a fost adoptat împotriva acestei erezii, lucru care nu vrea să spună că el a fost folosit de pe vremea aceia. Meletie tratând problema în general, ca „savant în teologia Latinilor, ca şi în aceea a Grecilor, face cunoscut acestora din urmă originea" acestui cuvânt adoptat pentru a pune stavilă ereziei Berengarienilor ce ajunsese până în Răsărit, şi având acelaşi înţeles ca şi μεταβολή, τροπή sau μεταστοιχείωσις, întrebuinţate de sfinţii părinţi. „De altfel — închee Simon — nimic nu e mai simţit ca acest cuvânt al lui Meletie Syrigos asupra euharistiei, care a fost tipărit în greceşte şi latineşte la sfârşitul acestei cărţi, pentru ca protestanţii să poată judeca"[3].

La sfârşit, după ce reproduce din nou fragmentul asupra euharistiei din scrierea lui Meletie[4], într'un *Catalogue des principaux livres, tant imprimez que manuscrits, qui ont esté citez dans cet ouvrage*", revine—între altele[5] asupra lui Meletie Syrigos şi dă aceste interesante amănunte despre scrierea sa.

> „On a parlé fort au long du livre manuscrit de cet Auteur. L'exemplaire dont je me suis servi, a esté écrit à Constantinople. Il y manquait quelques passages latins qu'on n'avoit point écrits. On avoit seulement laissé en blanc quelques espaces pour les écrire ; l'on a esté sur le point d'imprimer cet ouvrage à Venise : mais quelques Missionaires aiant voulu qu'on y changeât quelque chose, & prin-

1. R. Simon, *La Créance..*, p. 91—92.
2. Smith, *Miscellanea*, p. 10.
3. R. Simon, *La Créance..*, p. 92—93.
4. *Ibidem.*, p. 194—219.
5. Sânt de amintit: notiţa intitulată *Confession ortodoxe* (p. 268—269), în care spune între altele: „...Le meme Panagioti a aussi fait traduire en Latin cette Confession, qu'il envoia au Roi dans les deux Langues, avec souscription des Eveques d'Orient. Le manuscrit, qui tient lieu d'original se trouve dans la Bibliotheque de Monsieur l'Archeveque de Reims"; cum şi aceea a lui „Cyrille Lucar" (p. 272—275), în care vorbeşte despre ediţiile din 1629 şi 1633 ale *Mărturisirii* lui.

cipalement l'endroit où l'Auteur ne reconnoit que sept Conciles generaux, cela en empêcha l'impression, les Grecs ne voulant pas qu'on reformât ce livre" [1].

În acelaşi timp, R. Simon a adăugat la cartea sa un supliment în care revine asupra mărturiei amintite a lui Ghenadie asupra euharistiei, a cărei autenticitate fusese pusă la îndoială.

Dar Richard Simon a avut prilejul să revină încă odată asupra scrierii lui Meletie Syrigos, într'o lucrare mai puţin cunoscută.

Către sfârşitul vieţii, el publică subt pseudonimul De Sainjore, a sa *Bibliothèque Critique ou Recueil de diverses pièces critiques, dont la plupart ne sont point imprimées, ou ne se trouvent que très-difficilement...* (4 vol., 1708—1710). Cartea deşi poartă în titlu indicaţia că a fost tipărită la Amsterdam, a fost în realitate imprimată la Nancy [2]. Cu toate că fusese interzisă printr'o hotărîre a forurilor superioare, după moartea autorului au mai apărut încă două volume cu titlul schimbat în *Nouvelle Bibliothèque choisie, ou l'on fait connoître les bons Livres en divers Genres de Litterature & l'usage qu'on en doit faire* (Amsterdam-Paris, 1714) [3].

În avertismentul din fruntea lucrării, Simon arată că dorinţa lui a fost să dea la lumină mai ales piese rare şi necunoscute, aflate în biblioteci publice sau particulare, cărora le va indica de fiecare dată provenienţa şi pe care le va însoţi de comentarii critice, cu gândul că aceste analize critice asupra câtorva piese inaccesibile vor fi mai folositoare decât obişnuitele analize ale unor lucrări cunoscute şi la îndemâna oricui.

Capitolul al XV-lea din volumul întâiu (p. 203-227) este alcătuit dintr'o analiză a scrierii lui Meletie Syrigos, în care aduce unele amănunte, precizări sau complectări în plus, faţă de cea dată în *La Créance de l'Eglise Orientale*. Ea este adresată subt formă de scrisoare lui Emeric Bigot [4] din Rouen, între ale

1. *Ibidem.*, p. 294—296.

2. Bruzen de la Martinière, în *Lettres choisies de M. Simon*, I, p. 97.

3. *Ibidem*; locul tipăriturii după Michaud, *Biographie universelle*, XXXIX, p. 376.

4. Asupra lui Emeric Bigot, cf. L. Delisle, *Bibliotheca Bigotiana manuscripta*, Rouen 1877. În introducere, p. IV-XXI, Delisle reproduce cele ce scrisese despre familia Bigot şi mai ales despre Emeric Bigot, în *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Imperiale*, Paris 1868, I, p. 321—329. Câteva din scrisorile sale au fost publicate de H. Omont, în *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* (1886), p. 227—255 şi extras, subt titlul *Lettres*

cărui hârtii ar fi fost găsită [1]. Simion îl cunoştea „bogat în cărţi ce privesc pe Grecii din veacurile din urmă" [2]; iar în nota adăugată cu prilejul tipăririi, Simon spune că de şi Bigot lăsase prin testament biblioteca sa spre a deveni publică, moştenitorii au vândut-o la diferiţi librari.

La rândul lui, Simon este şi el mândru de a avea în biblioteca sa „mai multe piese, fie tipărite, fie manuscrise, care nu se găsesc în biblioteca" corespondentului său [3]. Dintre acestea avea

---

d'Emeric Bigot à Gilles Menage et à Ismael Bouillaud au cours de son voyage en Allemagne lors de l'élection de l'empereur Léopold I-er (1657-1658). Din ele reiese un interes deosebit pentru cercetarea bibliotecilor din oraşele pe care le-a străbătut.

Născut la Rouen, în Octomvrie 1626, Bigot îşi închină întreaga viaţă studiilor. Biblioteca tatălui său, pe care o mări considerabil, înlesni atât cercetările sale, cât şi pe acelea ale altor savanţi din întreaga Europă. Mai mult decât atât, numeroşi savanţi ai vremii — printre care e de ajuns să fie amintiţi Mabillon, Du Cange, Hardouin, Basnage, Papebroke şi Henschen — îi datoresc sfaturi sau informaţii preţioase. Preocupat mai ales de literatura greacă veche şi nouă, el ar fi plănuit un catalog general de tipărituri şi manuscrise greceşti. Mulţumindu-se să ajute pe alţii în lucrările lor, el n'a publicat decât *De Vita S. Johannis Chrysostomi Dialogus* al lui Palladius (Paris 1680). Muri la 18 Dechemvrie 1689, cu gândul ca biblioteca sa, preţuită la 40.000 de livre, să rămână în oraşul său natal şi în acest scop ruda sa, Robert Bigot, avea să-i poarte de grijă şi să caute s'o mărească. Acesta însă muri în 1692, iar câţiva ani mai târziu faimoasa bibliotecă se răspândi în mâinile librarilor din Paris, care o vândură în 1706, după ce mai întâiu publicară un catalog. Aproape toate manuscrisele au intrat în posesia Bibliotecii Naţionale din Paris. În placheta amintită mai sus, L. Delisle a reprodus partea de catalog referitoare la manuscrise, în care a indicat cota sub care ele se regăsesc la Biblioteca Naţională. Cf. de asemeni H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale,* introducere, p. X şi LXXXII.

Printre manuscrise se găsesc: un „Voyage du Levant", „Joannis Philadelph. Tractatus de diebus & mensibus Graece", „Annotationes in Codinum de Originibus Constantinopolitanis", „Syropuli historia Synodi Florentinae, lat. ex Cod. Regio"; într'un miscellaneu, „Canon ultimum Conciliū CP. de receptione Hereticor. in Ecclesiâ"; într'altul „De Ecclesia Graeca, Latina & Africana" şi „De imperatore Romanorum, & de Imp. Orientali"; într'un al treilea, „De Menaeis Graecorum"; în sfârşit „Epistolae ad D. Bigotum per Doctos Viros conscriptae", pe care le păstra anume (cf. *Menagiana,* ed. 1694, p. 160).

1. Cf. *Bibliothèque critique,* I, p. 170, unde la sfârşitul capitolului al XI-lea, R. Simon spune că „discursul" respectiv, ca şi cele patru care urmează, au fost găsite printre hârtiile lui Bigot.

2. „Je scai que vous etes riche en Livres qui regardent les Grecs de ces derniers siecles..." *Bibliothèques critique,* I, p. 203.

3. „...j'ose me flater, que... vous trouverez dans mon Cabinet plusieurs pieces soit imprimées, soit manuscrites, qui ne sont point dans votre Bibliotheque." *Ibidem,* p. 203.

de gând să publice o culegere cu titlul *Graecia schismatica*, titlu pe care i-l va fi dat cu gândul la *Graecia orthodoxa* a lui Leo Allatius. Şi urmărind acest proiect al său — pe care n'a ajuns să-l aducă la îndeplinire —, el socoteşte că, de şi titlul ar putea surprinde unele persoane, cuprinsul acestei scrieri ar aduce servicii nu numai întrucât priveşte reunirea celor două Biserici, de Răsărit şi de Apus, „dar de asemeni pentru a convinge pe protestanţi că nu au nici un motiv să opună" Bisericii catolice, Biserica ortodoxă ca fiindu-i protivnică. Când protestanţii vor vedea lucrările scrise de Grecii socotiţi schismatici, nu vor mai putea spune că Biserica latină ii combate numai prin scrierile Grecilor trecuţi la catolicism [1].

Potrivit cu normele care l-au călăuzit în culegerea de faţă, R. Simon avea de gând să publice acolo, alături de piese manuscrise, câteva tipărituri care deveniseră rare, „mai ales acela pe care Greci zeloşi le-au publicat în Anglia" [2] şi care n'au niciun motiv să fie suspecte. Prin acest mijloc, el înţelege să potolească pe protestanţi şi propapanda lor. Printre aceştia, aminteşte pe Frederic Spanheim din Leyde, ale cărui păreri cu privire la credinţa ortodoxă din „noua lucrare" a sa *Selectiorum de Religione controversiarum, etiam cum Graecis Orientalibus, & cum Judaeis Elenchus historico-theologicus* (Leyde 1687), le socoteşte drept obrăznicii [3]. Între

---

1. „...ce Recueil, loin de nuire à la cause de l'Eglise, lui sera d'une tres-grande utilite, non seulement pour la reunion des Eglises d'Orient avec celles d'Occident, mais aussi pour convaincre les Protestants, qu'ils n'ont aucune raison de nous opposer l'Eglise Grecque, comme si elle etoit contraire à l'Eglise Latine. Quand on leur produira des Livres ecrits par des Grecs Schismatiques, ils n'auront pas lieu de dire, que nous ne les combatons *(sic)* que par des Grecs Latinizez." *Ibidem*, p. 204.

2. „Outre un assez grand nombre de pieces manuscrites, je ferai entrer dans cette compilation quelques Livres imprimez qui sont devenus rares, & principalement ceux que les Grecs emportez ont fait imprimer en Angleterre." *Ibidem*, p. 205.

3. *Ibidem*, p. 206 şi nota *a*; cea de-a „doua ediţie mai amplă" — menţionată de Simon în notă — a apărut la Amsterdam, în 1694 cu titlul: *Controversiarum de Religione cum Dissidentibus hodie Christianis prolixe & cum Judaeis. Elenchus historico-theologicus*... cu menţiunea „Editio quae novum Opus videri possit".

Asupra lui Spanheim, Simon revine în răspunsul dat lui Arnauld cu privire la a sa *Histoire de la Creance des Nations du Levant*, în *Bibl. critique*, I. p. 326-327 şi notele *a*, *b* (p. 326), unde arată că Spanheim a fost combătut şi de Arnauld (cf. *Difficultez proposées à Mr. Steyaert*, Colonia 1691). Intre altele Spanheim afirma că teologii catolici ar fi cerşit de la Greci „Mărturisiri de Credinţă", plătindu-i în schimb: „A quo tempore substitutis Latinae & Jesuitae factionis Patriarchis, ut pretio omnia à Turcis impetrantur, emendicatae sunt identidem à Graeculis Confessiones, Subscriptiones, Refutationes Confessionis

rarităţi, pomeneşte de asemeni răspunsurile „savante şi îndreptăţite" ale lui Ieremia, patriarhul Constantinopolului, pe care le-a dat protestanţilor din Germania[1], scriere din care — adaugă Simon — de multă vreme nu se mai găseşte nici un exemplar.

Această introducere se încheie cu o rugăminte către Bigot de a-i trimite o listă de tot ceia ce ar avea el mai de seamă asupra acestui subiect, fie tipărituri, fie manuscrise.

Scrisă între 1687 şi 1689[2] — deci de asememeni mai înainte ca scrierea lui Meletie să fi văzut lumina zilei —, este de remarcat că până în 1708, când a dat tiparului această analiză, Simon, de şi de cele mai multe ori bine informat, n'a cunoscut totuşi tipăritura de la 1690, spre a o aminti în note, aşa cum a procedat cu alte scrieri despre tipărirea cărora a luat cunoştinţă mai târziu[3].

Bigot îi ceruse să-i trimită lucrarea manuscrisă a lui Meletie Syrigos, pe care însă Simon nu mai putea să i-o pună la îndemână. Un prieten a lui Nicole i-o împrumutase „numai pentru trei-patru zile" şi de atunci „dispăruse cu totul". Adevărul era că janseniştii de la Port-Royal, care o aduseseră de la Constantinopol pentru a o folosi în polemica lor cu Claude, nu

---

Cyrilli..."; *Elenchus*, ed. I-a, p. 383; ed. II-a, p. 408. Printre aceştia socoteşte desigur pe cei amintiţi ceva mai sus: „Joh. Matthaeus Cariophilus, Gabr. Sionita... Petrus Arcudius, Leo Allatius, Meletius Syrigus nuper editus, & c."; *ibidem*, ed. I-a, p. 381. Fără îndoială „nuper editus" se referă la extrasul publicat de Simon, fiindcă aceasta se petrecea cu trei ani inainte ca *Întâmpinarea* lui Meletie să fi fost tipărită în întregime. Cu prilejul celei de-a doua ediţii din 1694, Spanheim ar fi putut cunoaşte tipăritura de la 1690 (cf. ed. a II-a, p. 406, unde pasagiul amintit este neschimbat).

1. *Acta et Scripta Theologorum Wirtembergensium, et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieremiae*, Wirtemberg 1584; cf. M. Crusius, *Turcograecia*, p. 260-261, 291-293, 420-425, 440-441 şi 464-465; cf. de asemeni Schelstrate, o. c., p. 141-252; cf. Melchisedec, o. c., p. 10-14.

2. Posterioară lui 1687, deoarece aminteşte lucrarea lui Spanheim apărută în acest an (cf. supra, p. 435, n. 3) şi anterioară lui 1689, deoarece Bigot moare la 18 Dechemvrie 1689 (cf. supra, p. 434, n. 4).

3. Cf. *Bibl. critique*, I, p. 154, unde vorbind despre operele lui Simeon de Thesalonic, care se găsesc la Biblioteca Vaticană, revine în notă (p. 153), asupra ediţiei de la Iaşi din 1683: „Les Ouvrages de Simeon de Thessalonique ont eté imprimez depuis peu d'années par les Grecs à Giasi en Moldavie. L'on en trouve un exemplaire dans la Bibliotheque du Roi. Le P. Benier Jesuite l'a apporté de Constantinople. C'est un petit in folio tres bien imprimé". — Cf. *ibidem*, p. 328, unde vorbind despre acelaşi Simeon, adaugă: „On a imprimé depuis peu ses Ouvrages à Jasi en Moldavie".

mai voiau „s'o comunice nimănui"[1]. Singurul lucru pe care il poate face este să-i dea planul acestei scrieri „care combate Mărturisirea de Credinţă a patriarhului Chiril" şi care „este cu totul in vederile iezuiţilor în ce priveşte predestinaţia, liberul-arbitru, etc."[2]. Făcută după însemnările proprii, iată ce aduce in plus această nouă analiză:

Observând pasagiile latineşti care fuseseră lăsate la o parte, el trage concluzia că desigur copistul nu cunoştea latina; intr'adevăr cele pe care totuşi le-a transcris sânt pline de greşeli[3].

Mărturiile din sfinţii Părinţi cu privire la sfânta euharistie, le dă, in mod cronologic, pe toate[4]. Cu acest prilej, Simon bănuieşte că Meletie, neavând la indemână textul grec al scrierilor sfântului Eftimie, încă inedit, nu va fi făcut decât să traducă in greceşte pasagiul respectiv, după textul latin care fusese publicat. De altfel, făgăduieşte să controleze citatul după manuscrisele sfântului Eftimie, aflate la Biblioteca Regală[5].

Cel din urmă capitol fusese trecut cu vederea in analiza din *La Créance de L'Eglise Orientale.* De data aceasta Simon aminteşte că el tratează despre Purgatoriu şi cu acest prilej Meletie arată că Lucaris se indepărtează din nou de credinţa Bisericii sale, care nu recunoaşte decât rugăciunile şi pomenile pentru sufletele celor morţi[6].

În „epilogul" lui Lucaris — de asemenea trecut cu vederea acolo —, în care el răspunde la întrebările ce-i fuseseră puse asupra faptului dacă toţi creştinii trebuie să citească Sfânta Scriptură, dacă aceasta este limpede pentru cei ce o citesc, cum şi

1. „Un des amis de Mr. Nicole me l'avoit prete pour trois ou quatre jours seulement. Depuis ce temps-là j'ai appris qu'il avoit disparu entierement. On m'a dit que les gens de Port-Royal, qui l'avoient fait venir de Constantinople pour s'opposer au ministre Claude, ne veulent plus le communiquer à personne." *Ibidem.*, p. 207. Probabil manuscrisul îi fusese pus la indemână de către Renaudot care ii pusese la dispoziţie şi manuscrisul cuprinzând omiliile lui Ghenadie Scholarios (cf. R. Simon, *La Créance*... suppl., p. 36).—Cf. J. Pargoire, *o. c.*, in *Echos d'Orient* (1909), p. 285.

2. „Il est vrai que ce nouveau Grec, qui combat assez fortement la Confession de Foi du Patriarche Cyrille, est entierement dans les principes des Jesuites sur ce qui regarde la predestination, le libre-arbitre & c... Je va[i]s vous donner le plan de cet Ouvrage, dont je ne crois pas qu'il y ait d'autre exemplaire dans Paris..."; *ibidem*, p. 207-208.

3. *Ibidem*, p. 208.

4. *Ibidem*, p. 218-221.

5. *Ibidem*, p. 222.

6. *Ibidem*, p. 222-223.

asupra cărților canonice ale Scripturii și asupra cultului icoanelor, Meletie găsește iarăși urmele influenței calvine [1].

După ce amintește data scrierii [2], Simon arată că extrasele de la sfârșit asupra cultului icoanelor, le-a folosit pentru documentarea sa personală. În sfârșit, el trimite corespondentului său un index în grecește cuprinzând materiile tratate în scrierea lui Meletie și încheie arătând din nou că Grecii din Veneția — care ar putea să procure vreo copie — aveau de gând să tipărească această scriere, dacă n'ar fi fost împiedecați de iezuiți:

„Ces Grecs qui ont des Imprimeries à Venise avoient pris le dessein de mettre ce Livre sous la presse; mais quelques Missionnaires Jesuites un peu trop zelez se sont opposez à cette impression, sous prêtexte que l'Auteur ne reconnoissoit que sept Conciles Ecumeniques. Ils voulaient qu'on corrigeât cet endroit: mais je suis en cela bien éloigné de leur sentiment. Je crois au contraire qu'il faut bien se donner de garde d'y rien changer: car cela seul fait voir que l'Auteur est un veritable Grec, qui a suivi le sentiment de son Eglise sur le nombre des Conciles qu'elle a reçûs" [3].

Judecata lui Richard Simon este dreaptă, fiindcă numai așa *Intâmpinarea* lui Meletie putea să servească cu folos ca mărturie de căpetenie asupra credinței ortodoxe în polemica teologilor catolici cu protestanții. Altfel, aceștia din urmă ar fi putut spune — de data aceasta pe drept cuvânt — că autorul ei a fost influențat de Biserica latină.

Neputând fi tipărită cu prilejul sinodului de la Iași — când Meletie Syrigos ar fi dorit să înfățișeze *Intâmpinarea* sa —, și nici după accea din pricina influenței misionarilor iezuiți — lucru care nu a împiedecat să fie cunoscută și prețuită — , ea a trebuit să aștepte cincizeci de ani, spre a putea vedea lumina zilei acolo unde nu se simțea această influență, în Țara Românească a drept credinciosului voevod Constantin Brâncoveanu.

Paris, 4 Nov. 1942. N. A. GHEORGHIU

---

1. *Ibidem*, p. 223-226.
2. Fără îndoială data de „23 Novembre de l'année 1640" (*ibidem*, p. 226), este o greșală de tipar pentru „28 Noemvrie 1640"; (*cf. supra*, p. 431, n. 1).
3. *Ibidem*, p. 226-227.

MĂRTURISIREA ORTODOXĂ A MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ
IZVOR DE ÎNVĂŢĂTURĂ PENTRU PREDICARE ŞI VIEŢUIRE CREŞTINEASCĂ

I. ÎNSEMNAT PRILEJ NEFOLOSIT

Dacă anul acesta s'au împlinit 300 de ani de când Mărturisirea Ortodoxă a mitropolitului Kievului Petru Movilă a fost primită în Sinodul de la Iaşi din 1642, ca rostire a credinţei Răsăritului ortodox împotriva mărturisirilor poftitoare a ne abate de la ea, — ar fi fost un mare prilej de tresăltare românească şi ortodoxă. În adevăr, fapta aceasta s'a petrecut pe pământul nostru, a fost urzită de un mitropolit de neam românesc, au luat parte la săvârşirea ei fruntaşi ai vieţii româneşti, în frunte cu domnitorul de atunci al Moldovei Vasile Lupu, cum şi stegari ai învăţăturii ortodoxe din Rusia şi de la Constantinopol. Oare am mai avut noi ceva la fel în ţara noastră?

Bărbaţi de seamă ai ortodoxiei au mai fost la noi, dar adunare oficială, cu înfăţişători ai Patriarhiei ecumenice, cu soli ai creştinătăţii din Rusia, în vremurile învălmăşite de acum 300 de ani, — era ceva la care te-ai fi putut aştepta? Acesta pare lucru din vremuri de azi, când oamenii luminaţi se adună uşor, se sfătuiesc despre treburile sufleteşti ale popoarelor şi iau hotăriri privitoare la adâncile trebuinţe sufleteşti ale neamurilor. Oamenii sunt înlesniţi a-şi vedea de carte şi cugetare, a gusta tihna lucrului pentru suflet.

Ar fi de gândit deci ca în vremi ca ale noastre să auzi despre asemenea adunări şi să vezi că fruntaşii sufleteşti ai neamurilor s'au chibzuit şi au hotărît cu privire la frământările care se simţeau în sânul lor.

Şi cu toate acestea una ca asta s'a putut înfăptui acum 300 de ani, pe vremi de nelinişte, cu ameninţări de năvăliri între neamuri, când numai la adunări pentru sfătuiri sufleteşti nu se putea gândi cineva. Mare prilej, dacă aşa ceva s'a putut, mare gând dacă el a putut străbate mintea cuiva.

Şi iată, gândul a prins cheag, s'a putut înfăptui şi azi putem

pomeni că acum 300 de ani, în Iaşul nostru, pe când nici vorbă nu putea fi de adunări internaţionale în zbuciumatele noastre ţări, am putut avea în *Iaşul Moldovei o adunare fără seamăn* în trecutul nostru, care este până în ziua de azi aluat de cercetare şi învăţătură nu numai pentru noi, ci şi pentru străini. Acum 15 ani a ieşit la lumină în Paris un frumos volum de cercetări în această privinţă, cu titlul *Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă, Mitropolitul Kievului (1633—1646), aprobată de Patriarhii greci din veacul XVII*[1].

Este adevărat, n'a fost o adunare cu multă lume, dar totuşi a fost adunare de mare răsunet în tot cuprinsul creştinătăţii răsăritene şi prilej mai târziu de alte adunări (la Ierusalim, în 1672) şi de multe scrieri care au ieşit la iveală după aceasta. Ce s'a petrecut atunci la Iaşi a fost o faptă de seamă, care a rămas în buna amintire a Bisericii Răsăritului şi a avut fericită urmare pentru rânduielile ei sufleteşti în viitor.

După gândirea de azi, cineva ar fi ispitit să spuie: Eh! a fost o întocmire de cuprins religios, care însufleţea taberele credinţei, mişca pe slujitorii Bisericii, — dar nu putea avea vreo urmare deosebită în viaţa popoarelor. Deci pentru ce am tresări acum ca de ceva nemai văzut, nemai auzit, dacă am avut o asemenea adunare acum 300 de ani?

Dar nu trebuie să uităm că faptele religioase pot fi privite azi cu nepăsare, dar pe vremea aceia nu era aşa. Vasile Lupu, domnitorul de atunci al Moldovei, a luat parte cu toată însufleţirea la adunarea deschisă la Iaşi la 15 Septemvrie 1642, a stat în fruntea ei, a rostit cuvânt de deschidere şi a dat tot sprijinul acelei întâlniri, care a ţinut din Septemvrie până la 27 Octomvrie acelaşi an. El a primit cu mare drag gândul lui Petru Movilă, ca teologii de seamă ai Răsăritului să se adune în capitala sa şi, de oarece el era bărbat de mare suflet pentru treburile creştinătăţii, a fost sprijinitorul adunării în tot timpul cât ea a poposit în Iaşi.

Erau vremurile când treburile credinţei răscoleau neamurile mult mai viu ca acum. În veacul XVI se pornise în tot Apusul mişcarea zisă a Reformei. Ea luase chipuri nouă în Elveţia şi apoi a pornit să zbuciume toate ţările din Apus.

Asta a dus la marile ciocniri cunoscute între protestanţi şi catolici, iar apoi a căutat să năvălească şi peste noi, răsăritenii. Noi, Românii, am avut de suferit şi din partea unora şi din a

---

1. Antoine Malvy et Marcel Viller, *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila*, in *Orientalia Christiania*, vol. X, Paris 1927, CXXXI+223 pp.

altora, ba din partea catolicilor ne-am ales cu spărtura care încă dăinuieşte între noi prin Biserica uniată.

Am suferit nu numai noi, ci întreaga Biserică a Răsăritului, care a fost luată la ochi şi de protestanţi şi de catolici, pentru a fi traşi de partea lor. De aici, soiuri de învăţături care se răspândeau între noi, pentru a ne arăta că ne potrivim ba cu unii, ba cu alţii şi deci a ne simţi alăturea de ei.

A fost vrednicia cea mare a lui Petru Movilă, arătându-ne că noi nu putem fi nici cu unii, nici cu alţii, fiindcă avem învăţătura deosebită a Bisericii noastre şi deci nu putem sta alăturea nici cu catolicii, nici cu protestanţii. Totuşi lucrarea din partea acestora era foarte întinsă, răzbătuse adânc. Petru Movilă avea a lucra încordat pentru a întări cugetele ortodoxe în Rusia şi a le împedeca să alunece.

Dar pentru aceasta duhurile trebuiau limpezite. Atunci s'a apucat el a scrie ceiace numim acum *Mărturisirea Ortodoxă*. E o scriere care ne minunează prin pătrunderea ei şi care arată creştinului răsăritean, în toată limpezimea, care este credinţa lui şi de ce are el a se ţinea.

Ne minunăm văzând mintea luminată a lui Petru Movilă şi adânca lui pătrundere în amănunţimile învăţăturii ortodoxe. In adevăr, scrieri puteau fie ele multe şi atunci, dar nu chiar de cuprinsul acesta. Totuşi Petru Movilă a putut descurca zările credinţei, şi-a dat bine seama ce este al nostru şi ce este străin de noi, când mulţi umblau să încâlcească gândurile, şi a putut dumeri pe mărturisitorii noştri despre ce să creadă şi ce să lepede.

Petru Movilă a fost prin aceasta un mare luminător al zărilor. Pe vremea când grija credinţei era fruntea grijilor obşteşti, şi la cei de sus, şi la cei de jos, încât fruntaşii neamului, ca Udrişte Năsturel, se turburau văzând învăţături străine pătrunzând între noi,—un Petru Movilă a dat luminare şi îndrumare şi a întocmit lucrurile aşa, ca lumea să ştie de ce să se ţie şi ce să înlăture.

Astfel noi ne-am ţinut de ale noastre şi am fost scutiţi de grelele zbuciumări în treburile credinţei, care au turburat alte neamuri şi le-au adus grele pagube. Apoi când un fruntaş ca Petru Movilă a avut o asemenea chemare, când el şi-a împlinit-o cu mare inimă, pricepere şi măestrie, când lucrarea lui mână în mână cu domnitorul Vasile Lupu dovedeşte o mare vrednicie chiar şi politică din partea şi a unuia şi a altuia, — oare este cuminte a trece uşor peste un asemenea prilej, care a adus cinste şi luminare neamului nostru şi Răsăritului creştinesc întreg acum 300 de ani?

II. SPRE ŞTIINŢA CREŞTINILOR

Anul 1942 se încheie şi iată că nu s'a adus la cunoştinţa poporului românesc ce fapt însemnat s'a petrecut în sânul lui acum trei veacuri. Cum? să vorbim de fel de fel de adunări care au fost în diferite ţări şi nu despre una fără păreche pe care am avut-o la noi şi chemată după chibzuieli ale fruntaşilor noştri politici şi duhovniceşti?

Dar trebuie să-i vorbim neamului nostru despre aşa ceva. Să-i spunem că, pe vremea când nu erau obişnuite la noi sfaturile între fruntaşii neamurilor, când numai în împărăţia bizantină se ştia de adunările Părinţilor Bisericii, iată că am avut şi pe pământul nostru o adunare, dacă nu de aceiaşi măsură, dar destul de însemnată şi cu un răsunet şi un folos netăgăduit între credincioşii Bisericii Răsăritului.

Dar dacă lumea de azi este mânată de alte gânduri, ea nu s'a simţit de această mare faptă care s'a petrecut între noi şi chiar când îi spui, se uită nedumerită. Se gândeşte că eh! ce poate însemna asta pentru temeinicia şi vrednicia neamului?

Numai la Academia Română s'a ţinut o cuvântare de acest cuprins, prin glasul părintelui profesor Niculae M. Popescu, iar d. profesor Nichifor Crainic a putut trezi interesul acestei adunări de învăţaţi către fapta lui Petru Movilă de acum trei veacuri, şi a avut ca urmare cuvântarea părintelui N. Popescu. Încolo, ce s'a simţit, în mijlocul vieţii noastre obşteşti, că s'au împlinit 300 de ani de când s'a ţinut Sinodul de la Iaşi?

Tot părintele Niculae M. Popescu a mai ţinut o cuvântare la deschiderea cursurilor Facultăţii noastre de teologie din Bucureşti în toamna aceasta.

Peste aceasta însă lumea noastră românească n'a aflat despre ce s'a petrecut în sânul ei pentru treburile credinţei pe vremea lui Vasile Lupu; ce adunare de mare răsunet am avut între noi şi ce a însemnat Petru Movilă pe vremea aceia în Răsăritul nostru ortodox. Câteva articole prin revistele bisericeşti care s'au scris anul acesta n'au ajuns la cunoştinţa marii mulţimi a norodului românesc. Trebuie să ne ostenim de acum înainte pentru a-i spune despre Petru Movilă, despre *Mărturisirea Ortodoxă* şi de adunarea bisericească de la Iaşi din 1642. Tocmai aceasta însă ne dă nouă sarcina ca să vorbim despre *Mărturisirea Ortodoxă* ca izvor de grăire creştinească şi îndrumătoare pentru viaţa credincioşilor noştri. Vom avea lucruri de seamă de spus pentru luminarea şi îndrumarea lor. De aceia nu trebuie să scăpăm acest fericit prilej de bună învăţătură pentru obştea noastră creştinească.

III. MĂRTURISIREA ORTODOXĂ, CA IZVOR DE ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU OBȘTEA CREȘTINEASCĂ

Noi avem Sfânta Scriptură ca temei al învățăturii noastre. Din pricina aceasta, se și tot cere să tipărim această carte și s'o punem la îndemâna credincioșilor. De curând, Sfântul nostru Sinod a orânduit ca Sfânta Carte să se tipărească din nou, de către Institutul biblic, in 10.000 de exemplare.

Nici vorbă, în sânul unui popor creștinesc Sfânta Scriptură trebuie să se găsească inainte de orice. Dar ne putem intreba mai departe: Oare cetitorul creștin poate culege din ea tot cuprinsul ei măreț și inalt? Oare ințelege el totul cum trebuie? Nu cumva ajunge la păreri neadevărate, pe care Sfânta Scriptură nu le cuprinde?

Aceasta și este temerea multora. De aceia mulți spun că singură cetirea Scripturii, fără alte mijloace, mână pe cetitorul neîndrumat spre apa sectanților. Deci, spre a ocoli o asemenea primejdie, să dăm Sfânta Scriptură, însă insoțită de tâlcuiri. Aceasta și fac unele Biserici, încât cetitorul este prin aceasta mai bine îndrumat a înțelege.

Apoi *Mărturisirea ortodoxă* este tocmai o astfel de tâlcuire a Sfintei Scripturi. Se înțelege, nu este o tâlcuire a intregii Scripturi, dar atâta cât ne dă este o prea bună și frumoasă tâlcuire.

Ea a luat câteva mănunchiuri de sfinte învățături ale Scripturi și cu acestea se pornește a învăța pe credincioși despre ce să creadă și cum se cuvine să lucreze în viață. Înainte te toate, Petru Movilă pleacă de la cugetarea că trebuie să știm in ce se cuprinde credința noastră, pe ce avem să ne sprijinim cu mintea noastră, iar apoi să ne imboldim prin aceasta spre ce avem de făcut. Deci el, cu bună chibzuință, iși deschide drumul prin cele trei mari temeiuri care trebuie să împodobească sufletul creștinului: *credința, nădejdea* și *dragostea*. Cu aceasta el se află în deplina învățătură a sfântului Apostol Pavel, care cel dintâi ne vorbește despre acest mănunchi de podoabe ale sufletului (I Corinteni cap. 13). Mitropolitul Petru Movilă ne înfățișează aceste trei mari vrednicii sufletești și prin fiecare din ele ne dă tot atâtea învățături. Astfel le avem pe fiecare din ele ca niște căi de lumină, prin care înțelegem limpede ce trebuie să știm despre dreapta noastră credință și către ce anume trebuie să alipim sufletul nostru ca să nu rătăcim.

In legătură cu aceasta, el ia unul câte unul toate articolele Crezului și ne destăinuește prin ele toate câte se cuprind in măr-

turisirea creştinului, de la Dumnezeu şi până la sfârşitul lumii. Această parte a *Mărturisirii Ortodoxe* este un adevărat tratat de Dogmatică. Creştinul care-l va ceti sau căruia i se va tâlcui va avea aci tot mănunchiul învăţăturilor credinţei.

Dacă mai luăm în seamă că toată învăţătura e înfăţişată în chip de întrebări şi răspunsuri, această lucrare e uşurată încă şi mai mult. Are alcătuirea catehetică, adică tocmai aşa cum stăm de vorbă cu omul şi-l învăţăm. Cui i se va împărtăşi această învăţătură va fi ca şi cum ar fi cules din Sfânta Scriptură, fiindcă ea nu este altceva decât însuşi cuprinsul Scripturii. Dar pe când omul singur poate că nu va fi putut face aceasta prin el însuşi, el are acest cuprins cules deagata în *Mărturisirea Ortodoxă*.

Acesta este folosul ei şi aceasta este fapta însemnată săvârşită de Petru Movilă, anume că el a pus la îndemâna creştinului însuşi cuprinsul Sfintei Scripturi. De acum înainte, credinciosul nu are decât să citească Sfânta Scriptură, fiindcă el are s'o înţeleagă mult mai bine. *Mărturisirea Ortodoxă* îi va fi o tâlcuire preţioasă.

Cu aceasta s'a încheiat partea I a *Mărturisirii Ortodoxe*. Deci cuvântătorul bisericesc, care se va apuca să înveţe pe credincioşii săi despre cuprinsul şi temeiurile credinţei, va avea în carte o îndemânatică desfăşurare a învăţăturilor noastre, punct cu punct, pe şirul Crezului, şi se va putea astfel folosi de cel mai lesnicios chip de învăţare. Ce-i va trebui mai mult pentru a lumina şi îndruma cu cuvântul pe credincioşii săi? Astfel, iată cum *Mărturisirea Ortodoxă*, încă de la început, îi poate sluji ca un minunat izvor de învăţătură creştinească pentru credincioşii săi. Nu are decât să o citească cu grijă şi va vedea pe ce comoară bogată de învăţături a pus mâna şi ce bună treabă poate face cu ea! De acolo înainte, va putea îndemna pe credincioşi să-şi dobândească şi ei singuri mărturisirea credinţei şi să citească. Când apoi vor ceti Scriptura, nu vor mai fi primejduiţi, fiindcă vor fi citit mai nainte şi vor avea cu dânşii această bună tâlcuire, prin care scrisul sfânt li se va părea mult mai limpede şi mai înţeles.

De aici înainte, urmează partea II-a, mai scurtă decât partea credinţei. Aici ni se arată îndeletnicirile sufleteştj prin care ne putem trăi viaţa cucernic.

Această parte este o tâlcuire a Tatălui nostru, deci alt cheag de învăţături şi îndrumări pe care-l găsim în Sfânta Scriptură (Matei 6, 9—13). Aci nu este vorba numai de ce să crezi, ci şi de ce să faci tu, către Dumnezeu şi către aproapele, ca să se mărturisească în tine această putere a credinţei.

Deci vom avea aci altă vână de învăţături pentru a îndruma pe credincioşii noştri. Cele şapte cereri ale Tatălui nostru ne vor fi tâlcuite una câte una, prin multe graiuri ale Scripturii, încât cetitorul va avea un mănunchi de ziceri sfinte, care-i vor picura în suflet atâtea graiuri dumnezeeşti. Fiecare creştin ştie *Tatăl nostru*, dar cu cât mai bine îl va şti după ce va fi cetit tâlcuirea lui Petru Movilă! Abea atunci va vedea ce inseamnă a şti ceva ca din zbor şi ce inseamnă a-l şti în toate încheieturile şi adâncimile lui.

Tot în această parte a doua, sunt cuprinse şi *Cele nouă Fericiri* ale Domnului Hristos, rostite în Predica de pe munte. Deci avem aci alte rostiri ale Domnului, cu tâlcuirile lor, aşa că şi pe acestea creştinul le va gusta cu altă pătrundere decât numai ştiindu-le pe deasupra.

De multe ori înţelesul lor este ascuns. Ce e de pildă aceia: *Fericiţi cei blânzi că aceia vor moşteni pământul;* sau *Fericiţi cei curaţi cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu?* Înlănţuirile însă în care acestea sunt arătate aci cu alte graiuri ale Scripturii le dau înţelesul lor deplin. Creştinul altfel le va gusta după ce le-a cetit în tâlcuirea lui Petru Movilă.

Prin toate acestea, *Mărturisirea Ortodoxă* aduce atâta limpezire şi atâta lumină, încât ea este o adevărată călăuză la îndemâna creştinului pentru înţelegerea unor rostiri mai răsunătoare ale Sfintei Scripturi, iar apoi şi a altora împreună cu ele, care slujesc a le limpezi pe cele dintâi. Şi încă nu se opreşte totul aci. *Mărturisirea Ortodoxă* mai cuprinde şi Partea III, în care i se lămuresc creştinului alte învăţături ale Evangheliei, mai cu seamă cele privitoare la păcat. Şi acestea merg pe aceiaşi cărare, dându-i-se credinciosului toate luminile din Scriptură. Astfel el, când a străbătut toate acestea, rămâne cu o desfăşurare lămurită inaintea ochilor lui, prin care toate laturile acestei învăţături i se arată deplin limpezite şi înţelese.

Cine va fi cetit *Mărturisirea Ortodoxă* nu se va putea spune că este ca şi cine n'a cetit-o, fiindcă el va avea învăţătura creştinească arătată limpede, ca într'o oglindă. Sfânta Scriptură va fi înţeleasă de el cu mult mai lămurit ca inainte. Deci *Mărturisirea Ortodoxă* ne va fi o netăgăduită îndrumătoare pentru învăţătura creştinului. Ea va aduce cu ea şi alte foloase şi de aceia este de toată trebuinţa s'o avem la îndemâna creştinilor noştri.

Iată de ce, aşa cum ne îngrijim să avem Sfânta Scriptură la îndemâna creştinului, va trebui să avem nu mai puţin şi *Mărturisirea Ortodoxă*. Ea ne va fi de un mare sprijin, tocmai pentru ca

creştinul să înţeleagă mai bine Sfânta Scriptură. Deci aşa cum ne îngrijim să avem Sfânta Scriptură în cât mai multe tipăriri, tot aşa trebuie să purtăm grijă de a avea şi Mărturisirea Ortodoxă în cât mai multe exemplare de răspândit între creştini.

IV. LUCRAREA PRIN MĂRTURISIREA ORTODOXĂ.

Se înţelege, deocamdată obştea credincioşilor nu are cunoştinţă de *Mărturisirea Ortodoxă.* Tocmai de aceia avem nevoie noi de ea pentru a o face cunoscută şi a o propovedui. Mulţi vor întreba de ea şi n'o vor avea.

Dar până atunci, noi trebuie să ne apucăm de treabă cu ea chiar de acum, fiindcă am pecetluit-o ca bun izvor de învăţătură şi bună tâlcuire a Sfintei Scripturi. Aceasta o vom face apucându-ne să vorbim credincioşilor despre ea, despre urzitorul ei, care a fost Petru Movilă, despre vremea când ea a fost pecetluită la Iaşi ca mărturisire a credinţei noastre, despre Vasile Lupu, domnitorul care a sprijinit această lucrare, despre obştea creştinească de atunci care s'a mişcat a-şi păstra credinţa nevătămată în faţa propoveduirilor străine. Era vremea când între noi străbăteau cărţi de învăţătură din izvoare eretice. Logofătul Udrişte Năsturel, cumnatul domnitorului Matei Basarab al Munteniei, s'a turburat găsind între cunoscuţii săi o carte de învăţătură calvinească. Deci lumea nu putea sta nepăsătoare, iar bărbatul plin de învăţătură care a fost Petru Movilă s'a mişcat în această privinţă, dându-ne frumoasa pildă a apărătorului credinţei.

Toate acestea să rămâie neştiute de creştinii noştri de azi? Să nu încălzim sufletele lor pomenindu-le de acele vremuri pline de vitejia sufletelor credincioase? Ba nu, ci trebuie să facem mare vestire şi pomenire pentruca toată obştea noastră să preţuiască acele vremuri pentru grija lor de a păstra dreapta credinţă, iar pe de altă parte, pentru a ne sili şi noi să cunoaştem mai de aproape cuprinsul Mărturisirii în care ea a fost aşternută de Petru Movilă. Omul se va alege cu un cuget mai înălţat, aflând despre slujitorii vrednici pe care i-am avut, despre vremurile pline de ameninţări, prin care am trecut şi va sorbi învăţături de care n'a ştiut.

Cel dintâiu pas întru aceasta însă trebuie să ne fie acum propoveduirea noastră. Dacă nu avem *Mărturisirea Ortodoxă* pentru a o răspândi între creştini, până ce aceasta se va face, noi s'o luăm ca temei de propoveduire prin cuvântul nostru. Vom avea atâta bun aluat de învăţătură de împărtăşit credincioşilor

noştri! In căutarea materiei despre ce să vorbim, în mărginirea multor cuvântători de a nu vedea altceva de propoveduit decât despre Evanghelia zilei, iată o fericită noutate. *Mărturisirea Ortodoxă* ne va da destul aluat, în care este scoasă la lumină toată învăţătura creştinească şi o înţelegere atât de întinsă despre Sfânta Scriptură! Petru Movilă va fi nu numai îndrumătorul dogmatic, ci şi cel omiletic. Aşa cum el a ştiut să-şi găsească drum printre nesfârşitele învăţături ale Scripturii şi să tâlcuiască frumoşi snopi de ziceri sfinte, care cuprindeau o închegare mai strânsă a învăţăturilor Domnului, şi preoţii vor găsi acum despre ce să grăiască mai întâi şi cu ce să limpezească mai deplin cugetele credincioşilor despre învăţăturile credinţei.

Câţi nu zicem: credinţă, nădejde, dragoste, virtute, păcat, Cele 10 Porunci, Cele 9 Fericiri şi multe altele ca acestea! Dar ce cuprinde creştinul în ele? Ei iată, *Mărturisirea Ortodoxă* ne va fi bun prilej de a păşi cu toate acestea înaintea credincioşilor şi a-i dumeri şi a îmbogăţi mintea lor prin atâtea tâlcuiri pe care Petru Movilă ni le-a pus la îndemână. Acesta este un fericit prilej care nu trebuie să ne scape. Biserica noastră trebuie să-l folosească pentru a învăţa pe creştini în multe şiruri de propoveduiri.

Pentru aceasta însă, până la credincioşi, însuşi cuvântătorul bisericesc să se îndrepte cu toată luarea-aminte spre *Mărturisirea Ortodoxă*, s'o citească amănunţit şi va vedea ce bogată comoară de propoveduire a dobândit. Luni întregi va avea de unde scoate şi cu ce să hrănească pe credincioşi.

Pentru aceasta, el va putea urma două căi: mai întâi să vorbească despre împrejurările vremii când a fost urzită *Mărturisirea Ortodoxă*, despre primejdiile propoveduirilor străine care se furişau între credincioşii Bisericii Răsăritului; despre Petru Movilă, ca bărbat vrednic şi bun paznic al credinţei noastre, care a ştiut să stârnească atâtea pături ale neamurilor ortodoxe spre paza dreptei credinţe.

După ce am făcut aceasta în chip de deschidere a drumului spre însăşi *Mărturisirea Ortodoxă*, putem vorbi despre frumoasa ei închegare prin condeiul lui Petru Movilă, despre darurile compunerii ei, fiind foarte simplă şi uşoară la înţelegere, iar apoi putem trece la însuşi cuprinsul ei. Aici vom găsi frumoasele tâlcuiri de care am pomenit şi care ne vor da bogatul aluat de a tot vorbi înaintea credincioşilor. Lucruri care în multe minţi stau amestecate, claie peste grămadă, vor putea fi frumos rânduite în desfăşurări înţelese ale graiului. Tot ce stătea mai nainte în vrafuri ne-

descurcate va putea să răsară acum deplin limpezit și bine întocmit.

Numai cine se va apuca să se ostenească cu asemenea gânduri de propoveduire și să cetească *Mărturisirea Ortodoxă* se va încredința câtă înlesnire îi pune ea la îndemână, prin frumoasa împărțire a materiei și prin limpezimea cuprinsului ei. Aceasta îi va da gustul să se alipească de ea cu mai multă dragoste, fiindcă va vedea cât de înlesnită îi este munca de propoveduire. Dar oricum, pentrucă oricărui ostenitor îi este plăcut să vadă că altul a deschis daumul înaintea lui și i-a ușurat lucrul, să facem și noi aceasta. Să însăilăm aici niște cuvântări în felul cum s'ar putea vorbi credincioșilor despre *Mărturisirea Ortodoxă* și despre cuprinsul ei.

V. CUVÂNTĂRI DESPRE MĂRTURISIREA ORTODOXĂ.

Fraților,

Am încheiat anul 1942. Mulțămim lui Dumnezeu pentru tot ce am putut avea cu spor și izbândă în timpul lui, iar pe de altă parte, cu via rugare de a îndepărta de la noi toată primejdia și poticnirea.

Dar oare, din partea noastră, folosit-am toate prilejurile de a spori duhovnicește, de a ne întări cu toate mijloacele care ne-au stat la îndemână pentru a hrăni sufletele noastre și a ne avânta tot mai mult pe calea slujirii lui Dumnezeu?

Este o datorie a noastră de a face astfel, fiindcă totdeauna în biserică ne rugăm: *Și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm!* In adevăr, noi slujim lui Dumnezeu nu numai când facem slujbă la biserică, ci prin toate faptele noastre, fiindcă Domnul Hristos a spus: *ca văzând faptele voastre cele bune, să preamărească pe Tatăl vostru cel din ceruri* (Matei 5, 16), adică înseși faptele noastre să fie un îndemn pentru alții de a se apropia de Dumnezeu și a-i sluji. Iată de ce trebuie să umblăm după prilejurile când putem sluji lui Dumnezeu prin faptele noastre, când ne putem îndemna mai bine ca alte dăți să urmăm cărările lui. De aceia pentru noi trebuie să fie bine venite toate clipele când putem cunoaște ceva mai deplin sfintele învățături ale Domnului și prin aceasta a ne imboldi să călcăm mai inimos pe căile lui.

Dacă este așa, avem acum prilejul a ne întreba: Oare folosit-am toate mijloacele care ne-au stat la îndemână pentru a înțelege mai bine sfintele învățături ale Domnului și a le urma?

Anul a trecut însă, Iubiților, și noi am scăpat un fericit prilej

pentru a înteţi simţirile noastre creştineşti de a dori cât mai multă propăşire pe căile credinţei. Un asemenea prilej a fost împlinirea a 300 de ani de când pe pământul nostru românesc s'a ţinut o vrednică adunare, un sobor al dreptei credinţe, de care voim să pomenim acum. Este vorba de ceiace lumea slujitorilor Bisericii numeşte *Sinodul de la Iaşi*, deschis de domnitorul de atunci Vasile Lupu al Moldovei, pentru a feri creştinătatea noastră răsăriteană de furişările credinţelor strâmbe printre noi.

Această urzire s'a datorit înainte de toate Mitropolitului Petru Movilă al Kievului, care, deşi păstorind intr'un ţinut al Bisericii ruseşti, era român de neam, fiul fostului domn al Moldovei Simion Movilă. Ca păstor duhovnicesc cu mare inimă pentru credincioşii lui, Petru Movilă şi-a dat seama de primejdia care păştea pe închinătorii de legea noastră a Răsăritului prin propoveduirile catoliceşti şi calvineşti care se făceau între ei. Ele răzbiseră şi în ţările noastre româneşti, mai cu seamă peste munţi, iar mai sus de graniţele noastre, izbutiseră să răşluiască dintre credincioşii ortodocşi pentru a-i trece la închinarea Apusului.

Cine s'a neliniştit mai mult de toate acestea a fost Mitropolitul Petru Movilă de la Kiev. El, după ce a lucrat nespus de mult pentru a da şcoală şi învăţătură credincioşilor săi, s'a apucat a scrie o carte de luminare pentru toată creştinătatea Răsăritului, adică pentru închinătorii noştri de dreaptă credinţă. Voia ca fiecare drept-credincios să ştie care este credinţa lui şi să nu se ispitească a se lua după propoveduiri streine. Aceasta este scrierea care mai apoi s'a numit *Mărturisirea Ortodoxă* şi care este azi o carte de mare preţ în Biserica întreagă a Răsăritului.

Ieşită însă din condeiul lui, ei îi trebuia pecetea întregii Biserici răsăritene, prin care să fie mărturisită drept carte bună a ei şi de folosinţă pentru întreaga Biserică a Răsăritului.

Atunci Petru Movilă s'a pus în legătură cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, ca să prilejească o adunare de bărbaţi bisericeşti la Iaşi, în care să se cerceteze şi să încuviinţeze acea scriere drept carte de învăţătură a Bisericii noastre drept-credincioase. Vasile Lupu, ca bărbat foarte săritor pentru treburile credinţei. el care a înfrumuseţat oraşul Iaşi, capitala lui, cu prea frumoase biserici şi care a adus în biserica Trei-Ierarhilor moaştele Sfintei Paraschiva, s'a pus îndată în mişcare. A mijlocit la Patriarhia ecumenică să se ţie o asemenea adunare la Iaşi, iar aceştia şi-au trimes acolo solii lor, ca să cerceteze împreună cu toţii Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă şi să se rostească.

Adunarea s'a deschis la Iaşi la 15 Septemvrie 1642, în frunte cu domnitorul Vasile Lupu, care a rostit cuvântarea de deschidere. A ţinut până la 27 Octomvrie acelaşi an, cu deplină izbândă a lucrărilor. Scrisul lui Petru Movilă a ieşit din ea ca bun şi de folos pentru toată obştea închinătorilor Răsăritului şi astfel ei au căpătat cale de învăţătură nouă, din care să cunoască ce este al lor, ce învaţă Biserica lor şi ce este învăţătură streină pripăşită între ei.

Iată, Iubiţilor, 300 de ani de atunci, vreme de încordări şi silinţe pentru apărarea sufletelor noastre. Lucrul nu se înţelege şi nu se poate preţui din plin numai din această scurtime a desfăşurării noastre, dar va fi de datoria noastră să aflăm acestea mai din plin din alte cuvântări, pentruca nu cumva atâta vrednicie a lui Petru Movilă şi a celorlalţi bărbaţi care i-au sărit în ajutor, în frunte cu inimosul domnitor Vasile Lupu, să treacă neştiută pe dinaintea ochilor noştri, fără a fi tras tot folosul din ea pentru toţi creştinii noştri.

Se înţelege, n'am folosit acest prilej de împlinire a trei veacuri de atunci şi de neştiinţă a creştinilor despre el. Dar nu le facem o vină. N'au avut de unde să ştie, fiindcă nu li s'a spus. Dar tocmai această zăbavă vrem s'o dregem, deschizând acum vorba despre cele făptuite atunci pentru paza credinţei, cum şi pentru preţuirea lor şi îmbogăţirea noastră sufletească. Să ştim ce luptători de seamă a avut pentru a apăra vechea moştenire a credinţei curate şi deci ce datorie avem şi noi de a ne lupta înainte şi a păstra mărgăritarul vremurilor vechi, cu bună sporire în viaţa noastră pe căile cele drepte ale închinării de Dumnezeu.

Spunem acestea în chip de lămurire pentru alte cuvântări care trebue să urmeze, ca să ne dăm mai bine seama şi să preţuim lucrarea Mitropolitului Petru Movilă în urzirea şi cuprinsul ei. Deci în întâlnirile noastre duhovniceşti la slujbele Domnului, vom păşi, Iubiţilor, mai înainte pentru a cunoaşte mai adânc cuprinsul frumoasei şi preţioasei lucrări a Mitropolitului care a lăsat un nume atât de ales în sânul creştinătăţii noastre răsăritene. Amin.

VI. ALCĂTUIREA ŞI CUPRINDEREA MĂRTURISIRII ORTODOXE

Iubiţilor fraţi şi binecredincioşilor creştini,

După cele ce aţi auzit în cuvântarea noastră trecută despre vremurile învălmăşite din vremea lui Vasile Lupu, domnitorul Moldovei, şi despre ameninţarea care ne pândea pe atunci împotriva credinţei noastre din Biserica Răsăritului, este de aşteptat

să vă fi cuprins dorul de a ști care au fost mijloacele vremii pentru a ne apăra împotriva acelor amenințări.

Ați ajuns să aflați ce slujbă însemnată a făcut atunci Mitropolitul de neam românesc de la Kiev Petru Movilă, care s'a silit să puie în mișcare lumea credincioasă din Răsărit ca să se apere. Acum știți că el a alcătuit o scrisoare cu numele *Mărturisirea Ortodoxă*, prin care el a dumerit pe credincioșii noștri în ce se cuprinde credința Bisericii lor și deci că ei trebuie să se ferească de a primi mărturisiri străine. Lucrarea lui a fost bine primită în sânul Bisericii noastre. A fost pecetluită ca mărturisire a înseși Bisericii în Sinodul de la Iași din 1642. Acum ne lăudăm cu ea ca de o unealtă cu care am făcut față împrejurărilor aspre din vremea propoveduirilor mincinoase care veneau peste noi. De atunci cartea lui s'a tot tipărit în toate graiurile popoarelor din Biserica Răsăritului și o avem ca vestire a sufletelor noastre în fața lui Dumnezeu și a oamenilor, ca să putem spune ca Sf. Pavel: *Știu în cine am crezut* (2 Timotei 1, 12).

De aici, iubiților frați, urmează să facem câțiva pași mai departe, pentru a prețui lucrarea lui Petru Movilă în înseși amănuntele ei și a gusta cu înseși inimile noastre cu ce mânuire aleasă de păstor el a știut să-și călăuzească și să hrănească duhovnicește pe credincioșii săi.

Dar pentruca să putem spune ca Apostolul Pavel că *știm în cine am crezut*, trebuie să ne întrebăm despre credința noastră, a Bisericii din Răsărit, ce se cuprinde în ea. Știm că altfel decât noi cred Turcii, altfel Evreii, altfel chiar unele neamuri creștinești, dar care nu sunt de legea noastră. Ei, să fie creștinul de legea Răsăritului fără a-și putea da seamă de credința lui? Și cu toate acestea câți sunt ceice ar putea spune ce se cuprinde în credința Bisericii lor?

Este adevărat că noi avem cunoscuta mărturisire numită *Crezul*, prin care spunem că noi credem în Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, în Tatăl ziditorul a toate, în Fiul care a săvârșit mântuirea oamenilor prin jertfa Sa pe cruce, și în Duhul Sfânt, care sfințește lucrările Bisericii. Dar mărturisirea aceasta este scurtă, pentruca tot creștinul s'o ție minte ușor. În câteva răsuflări, s'o aibă pe toată gata.

Dar numai cu aceasta nu-și poate da seama mai amănunțit despre ea. Nu știe temeiurile ei și cum se leagă fapta cu vorba.

Așa scurtă cum este însă, câți sunt cei ce o știu măcar așa? Știți prea bine că la botez i se cere nașului să rostească această

scurtă mărturisire a credinței, care se incepe cu cuvintele *Cred într'unul Dumnezeu Tatăl, atotțiitorul*, făcătorul cerului și al pământului... Și cu toate acestea cei mai mulți nași nici nu o știu. Vine și-o rostește dascălul bisericii in locul lui.

Dar este cu rost o treabă ca aceasta, Iubiților? Să nu poată da omul socoteală de credința Bisericii lui? Să nu fie legat de ea prin insăși rostirea sufletului său?

Dar dacă ar fi să-l intrebi ceva mai amănunțit? Atunci răspunde: Da ce? oare eu sunt preot?

De unde insă că numai preotul trebuie să știe temeiurile Bisericii lui? Ce? Biserica este numai a preotului? Din ea nu facem parte cu toții?

Apoi cât de bine trebuie să le fi știut acestea Logofătul Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, acum 300 de ani, dacă a dat peste un catehism străin în țara noastră, s'a amărit că asemenea invățături răzbat intre noi și s'a apucat să scrie impotrivă! Trei veacuri de atunci și el știa nu numai temeiurile credinței așa cum se găsesc pe scurt in Crezul nostru, ci încă și amănunțimile lor.

Iată dovadă frumoasă din vremea aceia, că lumea aleasă avea ca o zestre de suflet să știe temeiurile credinței și ținea la ele. Deci dacă era așa, cum nu era să se miște Mitropolitul Petru Movilă ca să ne dea invățătura creștinească dea-fir-apăru și să se silească a ne-o pune la indemână! Și ați văzut că s'a mișcat pentru aceasta și domnitorul Vasile Lupu al Moldovei și lume de frunte din vremea aceia.

Apoi atunci Iubiților, noi, cei de azi, vom sta mai nepăsători? Noi avem acum la indemână cartea de atunci a lui Petru Movilă, Se cuvine să știm nu numai Crezul, ci să dăm răspuns și pentru alte amănunțimi ale credinței. Le știa pe acestea un Udriște Năsturel acum 300 de ani și nu le vom ști noi, care avem alte inlesniri ale invățăturii?

Pentru aceasta este de toată cuviința ca acum, când prăznuim marea amintire și mișcare din vremurile de atunci, tot creștinul să-și agonisească pentru sine o carte ca Mărturisirea lui Petru Movilă și să guste singur cu plăcere toată frumoasa și ușoara inșirare a cugetărilor despre credință și despre purtările pe care creștinul trebuie să le aibă in viață. Ele sunt alcătuite cu intrebări și răspunsuri ca pentru copii la școală, așa că mintea omului le prinde atât de lesne!

Veți găsi tâlcuite în ea rostiri despre credință ale Sfântului

Pavel. Veţi găsi tâlcuit Crezul, Tatăl nostru, cele 9 Fericiri rostite de Domnul Hristos la începutul propoveduirii sale; veţi găsi învăţătura despre podoabele sufleteşti ale omului, pe care azi le numim virtuţi, apoi învăţătura despre păcat şi despre cele 10 Porunci. Toate acestea sunt frumos împletite cu ziceri din Sf. Scriptură care luminează înţelesul lor, iar tu le cuprinzi mai uşor cu mintea.

Dacă tu, Iubitule, te vei apuca acum să ceteşti numai câteva foi din Mărturisirea Ortodoxă, vei vedea câtă lumină îţi varsă în suflet, vei preţui câtă înţelegere nouă ai dobândit şi te vei minuna cum ai putut trăi viaţa ta de creştin, fără să fi străbătut aceste învăţături şi fără să fi ştiut aceste piscuri luminoase ale credinţei.

Deci acum, Iubiţilor, veţi mai rămânea voi în casele voastre fără a avea cu voi această preţioasă carte, iar dacă o veţi avea fără a vă îndestula sufletul cu ea?

Dacă, de pildă, în tâlcuirea cuvintelor *Facă-se voia ta, precum în cer şi pe pământ*, din Tatăl nostru, ea ne întreabă ce cuprinde această cerere, câtă înţelegere dobândim prin răspunsul pe care ni-l dă: „Mai intâi rugăm pe Dumnezeu să nu îngăduie să trăim în această lume după voinţa noastră, ci să lucreze împreună cu noi aşa ca să-i plăcem lui. Al doilea, ne rugăm ca voinţa lui să nu întâmpine nici o împotrivire din partea noastră sau a altor oameni, ci după cum îngerii în cer se supun în toate voinţei lui Dumnezeu, aşa şi toţi oamenii să asculte pe Dumnezeu fără părere-de-rău şi cu toate mărturisirile mulţămirii. Al treilea, prin această cerere a noastră însemnăm că nouă, aleşilor lui Dumnezeu, nu ni se întâmplă nimic, atât în viaţa cinstită pe care ne-o trăim, cât şi în prigonirea de la vrăjmaşi, decât prin îngăduinţa şi voinţa lui Dumnezeu, până acolo că Dumnezeu are grijă nu numai de noi înşine, ci şi de perii capului nostru, după cum spune Scriptura: *Şi perii capului vostru vă sunt număraţi* (Luca 12,7); iar în alt loc: *Şi păr din capul vostru nu va peri* (Luca 21,18).

Câtă limpezime este în această grăire a Mărturisirii Ortodoxe! Aşa însă e toată. Deci creştinul care va ceti vestirile ei va învăţa nespus de multe, dar fără nici o greutate. Atunci se chiamă că va dobândi o cunoştinţă despre legea noastră creştinească mai pre sus de orice aşteptare. Ba se va bucura de păşirea lui pe calea cunoştinţei sfintelor învăţături, fiindcă va vedea cât de frumoase sunt şi ce uşoare la învăţat!

Când va fi isprăvit de cetit măcar jumătate din ea, i se va părea că a ieşit dintr'o încâlcită pădure la un adevărat luminiş.

VII. DUPĂ MĂRTURISIREA LUI PETRU MOVILĂ

De la Petru Movilă încoace, au ieşit multe alte mărturisiri frumoase, cu care de asemenea ne putem ajuta la cunoaşterea credinţei noastre. Unele sunt foarte scurte şi cu mare înlesnire la învăţătură, încât cu dreptate este să ne îndreptăm şi spre ele. Odată ce vom fi cunoscut-o pe a lui Petru Movilă, vom întreba şi de acestea, fiindcă ne va fi drag de ele.

Astfel avem o scurtă şi foarte preţuită marturisire, făcută de I. P. S. Patriarh Nicodim şi tipărită de mai multe ori până acum. Îi zice *Ce să crezi şi cum să trăieşti*, în care, într'un mănunchi foarte uşor de străbătut, avem toată desfăşurarea credinţei noastre, cum şi arătarea chipului cum trebuie să vieţuiască creştinul.

Dar una tot scurtă şi uşoară la învăţat este *Catehismul Bisericii Ortodoxe* de Î. P. S. Mitropolit Irineu al Moldovei. Ca şi mărturisirea Patriarhului, avem de mai multă vreme acest catehism şi a făcut prea bună treabă până acum.

Cu plăcere trebuie să spunem, că noi mai avem o mărturisire a credinţei din condeiul unui Mitropolit al Kievului. Este a răposatului Mitropolit Antonie, bărbat prea învăţat, care a trecut şi prin ţara noastră, în scurte popasuri, când şi-a părăsit scaunul său de la Kiev acum câţiva ani din pricina bolşevicilor. O carte a sa despre Mărturisirea credinţei noastre a fost dată pe româneşte în aceste vremuri, încât noi avem şi scrisul lui, adică al unui urmaş al lui Petru Movilă.

Acestea toate se află acum la îndemâna noastră şi noi ne putem ajuta prin ele. Dar înainte de toate se cuvine s'o cunoaştem pe a lui Petru Movilă, ca a bărbatului care încă cu mult înainte s'a luptat pentruca să nu se aducă vreo ştirbire credinţei noastre în Răsărit. Este o datorie pentru noi să cunoaştem mişcarea de atunci şi roada pe care a dat-o.

Arhim. IULIU SCRIBAN

RECENZII

PATRIARHUL CHIRIL LUCARIS VĂZUT DUPĂ TREI SUTE DE ANI

În anul 1937, societăţile de învăţaţi greci Σύλλογος Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων şi Ἑταιρεία Κρητικῶν Σπουδῶν au hotărît să comemoreze trei sute de ani de la moartea lui Chiril Lucaris (27 Iunie 1638). S'a format în acest scop un comitet sub conducerea lui Emm. Tsuderos, preşedintele Societăţii de studii cretane, având secretar pe Manuel I. Ghedeon, preşedintele Asociaţiei Literelor medievale. Din partea Facultăţii de Teologie colabora profesorul Const. Dyovuniotis. Comitetul a cerut şi alte colaborări, iar Biserica a binecuvântat gândul şi lucrul acestei comemorări. S'a hotărît să se publice cu prilejul ei un volum în amintirea marelui patriarh. Pregătirea acestui volum cerând timp mai mult, comemorarea nu s'a putut face în Iunie 1938, ci s'a amânat pentru Iunie 1939. La împlinirea celor trei sute de ani, s'a săvârşit totuşi un parastas impunător la mânăstirea Ankarathos, în Creta, patria ierarhului pomenit (26 Iunie 1938), unde şezuse Meletie Pigas, unchiul lui Chiril Lucaris, la 297 de ani după slujba de pomenire făcută de Partenie I la biserica patriarhală din Fanar (1641). Oraşul Iraclion (Creta) a dat unei străzi numele Chiril Lucaris, iar Anuarul Societăţii de studii cretane a reeditat cu adause, la cererea preşedintelui comitetului, capitolul privitor la Chiril I din lucrarea lui M a n u e l I. G h e d e o n, Πατριαρχικοὶ πίνακες. La comemorare s'a asociat printr'o frumoasă scrisoare, publicată în volumul festiv, patriarhul Alexandriei Nicolae.

Acest volum, din prefaţa căruia cunoaştem cele de mai sus, este opera a şase colaboratori. El este intitulat Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572—1638).[1]

Primul studiu este al profesorului A d a m a n t i o s N. D i a m a n t o p u l o s. *Chiril Lucaris Cretanul. Marele patriarh ecumenic al secolului al XVII-lea (1620—1638). Studiu istoric* (pp. 11—57). Acest studiu aminteşte în primele nouă paragrafe (pp. 13—24), din cele douăzeci şi şase câte are, împrejurările politice şi religioase de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea: turburări, conflicte, războaie religioase aduse de Reformă, cutremur de care au fost sguduite mai toate ţările europene, vina lui având-o în primul rând Biserica romană. În Orient, situaţia creştinilor de sub Turci era foarte tristă. De la moartea sultanului Soliman II (1566), începuse decadenţa imperiului turc. Haremul, corupţia, intriga, banul, fiscalitatea arbitrară, condamnările la moarte, uneori în masă (ca sub Murat IV, 1623—1640, numit „Nero al Turciei"), abuzul de putere când al ienicerilor, când al spahiilor, rolul nefast al ulemalelor pe lângă conducători, imoralitatea şi

---

1. Atena (Pyrsos) 1939, 8°, 215 pp.

cheltuelile nesocotite au adus slăbirea statului turc, revoluții, înfrângeri și micșorarea lui.

Cu paragraful 6 (p. 18) povestirea devine deosebit de interesantă. Se arată acțiunea odioasă a propagandiștilor Romei în Orient, iezuiți și ambasadori, care se stabilesc în Turcia în urma tratatelor de comerț încheiate de sultani, întâiu cu Veneția după căderea Constantinopolei, apoi cu Franța (1535) și treptat cu alte țări: Anglia, Olanda, Austria, Polonia. Prezența reprezentanților lor, ambasadori și consuli, în imperiul turc, constitue un element nou și important în evoluția politicii externe și a vieții interne a statului. Aceștia nu se ocupau numai de interesele politice ale țărilor lor, ci și de populația creștină din imperiul turc, chiar de ortodocși, pe care romano-catolicii voiau să-i atragă la Roma, căutând să-i facă a primi unirea de la Florența (1439), iar protestanții voiau să-i câștige ca aliați pentru Reformă împotriva Romei.

Iezuiții în deosebi, prezenți la Constantinopol de la 1583 (papa Grigore XIII) și așezați de la 1610 în Pera, sub protecția ambasadorului Franței, ocupă biserici, deschid școli în Constantinopol și in unele insule, se întind în Egipt și în Palestina, unde, după cucerirea turcească (1516), se așezaseră înaintea lor franciscanii, amenințând să ia Locurile sfinte. Cele două ordine se concurează sub protecția ambasadorului Franței (iezuiții) sau a ambasadorului Veneției (franciscanii), și antagonismul lor provoacă turburări și conflicte cu urmări neplăcute nu numai pentru ei și pentru protectorii lor, ci și pentru creștinii ortodocși, ca la 1616, când, cu prilejul sosirii ambasadorului Austriei, partizan al iezuiților, s'a răspândit svonul că bisericile, mănăstirile și casele Grecilor sunt pline de arme, pentru scuturarea jugului turcesc cu ajutorul Cazacilor și împotriva iezuiților, care se pregăteau să cuprindă ei mai întâiu Constantinopole. „Pentru Turci, iezuiții erau dușmani ai statului, ca spioni ai Spaniei, Toscanei și ai papii" (pp. 20—21). Marele vizir Mustafa pașa zicea că preferă zece preoți obișnuiți unui iezuit la Pera. Închizându-i la 1622, au fost liberați la intervenția ambasadorului Franței Solignac, ca supuși francezi.

Acțiunea și influența politico-religioasă a reprezentanților statelor europene la Constantinopol complica și agrava situația creștinilor ortodocși, a căror conștiință religioasă era strâns legată de cea națională. Amenințate, și una și alta, de propaganda și de diplomația romano-catolică, erau susținute de clasa cultă greacă și de clerul ortodox. Jugul turcesc și umanismul treziseră și întăriseră sentimentul național grec, care, curios, se alimenta nu din idealurile imperiului bizantin, ci din ale culturii eline clasice. Fruntașii greci, care erau influenți ca înalți funcționari, ca profesori și comercianți, căutau să-și servească neamul, ușurând greutatea jugului, iar ierarhii recurgeau și la ajutor străin.

Unitatea neamului grec astfel reconstituită forma însă ținta acțiunii politice și religioase a Bisericii romano-catolice, care voia să compenseze în Orient marile pierderi suferite prin Reformă în Occident. „Lupta a fost dusă din partea Romei prin toate mijloacele ce ea crease in evul mediu și în timpul Renașterii: falsificarea tradiției bisericești, titluri false asupra Locurilor sfinte de la Ierusalim, școală pentru poporul sărac și incult, speranța de reabilitare politică, și toate acestea oferite pe tavă de aur având ca suport calomnia, frauda, trădarea și lingușirea pasiunilor omenești" (p. 22).

În aceste împrejurări a fost providențială acțiunea unor patriarhi ca Ieremia II (între 1572—1595), Meletie Pigas (1590—1601) și Chiril Lucaris (1601—1620 la Alexandria, 1620—1638 la Constantinopol), a căror purtare de grijă s'a întins la toată Biserica ortodoxă — din Rusia, Ukraina, Transilvania și țările române, până în Syria, Palestina și Egipt, și la toate chestiunile — dogmatice, cultice, administrative și politice privitoare la popoarele ortodoxe. Lupta dusă de ei nefiind numai religioasă, firesc și necesar era ca patriarhii să facă față și laturii diplomatice, atât de mult folosite de adversari.

Intre altele, aceștia înființau școli și tipografii, ofereau burse pentru studii la Roma și la Padua, falsificau acte turcești oficiale, răspândeau svonuri calomnioase despre mișcări revoluționare ale Grecilor de la Constantinopole și despre înțelegere cu dușmanii statului, și foloseau aurul ca mijloc prin care puteau să cumpere totul la Constantinopol, cum zice istoricul Hammer, vorbind despre Celebi Ali pașa (1619-1621). Impotriva uneltirilor susținute de regii Franței Henric IV (1589-1610) și Ludovic XIII (1610-1643, cu cardinalul Richelieu) și de Mathia (1612-1619) și Ferdinand II (1619-1637) ai Austriei (Germaniei), patriarhii greci au trebuit să recurgă la imblânzirea demnitarilor turci cu bani, și la protecția ambasadorilor celorlalte state. In același timp au înființat școli, au trimis clerici dinstinși în țările în care era combătută ortodoxia, au trimis tineri la studii, pentru a-i pregăti să susțină lupta împotriva propagandei romano-catolice, au tipărit și răspândit cărți ortodoxe apologetice și polemice și au stat în contact cu reprezentanți de seamă ai frontului antipapal din Apus (pp. 23-24). Coruperea unor ierarhi greci îngreuia sau zădărnicea lupta cu adversarii. Din nefericire, schimbările la scaunul patriarhal erau dese și unele păstorii de foarte scurtă durată, iar datoriile patriarhilor creșteau până la sume uriașe (p. 24).

In asemenea împrejurări grele a venit la conducerea ortodoxiei patriarhul *Chiril Lucaris*. Dacă persoana și acțiunea lui au devenit obiect de controversă în Orient, nu este din cauza purtării lui, care amintește pe a sfântului Atanasie cel Mare, ci din cauză că i s'a atribuit — pe nedrept, zice autorul — mărturisirea de credință calvinizantă. Deși a fost studiat de mulți, Chiril Lucaris n'a fost înțeles de toți, din cauza deosebirilor confesionale și a necunoașterii situației din Orientul ortodox. S'au strecurat de aceea multe inexactități în descrierea vieții și activității lui și s'au repetat despre el lucruri spuse despre Fotie și despre Marcu Eugenicul.

In paragrafele 11-25 (pp. 25-57), profesorul Adamantios N. Diamantopulos face biografia lui Chiril Lucaris, stăruind asupra momentelor mai importante din viața lui. Născut la 13 Noembrie 1572 la Iraclion (Creta), fiul unui preot cunoscut, a învățat întâiu la profesorul Vlastos, iar la 1584, în vârstă de 12 ani, a fost trimis la Veneția unde a studiat la Maximos Margunios limba și literatura latină și italiană (1584-1588). Dela 1589 studiază filosofia și teologia la Padua, având profesori pe Cesare Cremonini, Piccolomini și Paolo Scarpi (care a scris istoria sinodului de la Trident), fiind urmărit și îndrumat la studii prin corespondență de Maximos Margunios. In timpul studiilor sale în Italia, Chiril Lucaris a urmărit controversa dintre Maximos Margunios, latinofil,

mitropolitul Filadelfiei Gavriil Seviros, superiorul comunității grecești din Veneția. Prin Maximos Margunios a făcut Chiril Lucaris cunoștință și cu germanii David Hörschel și Friedrich Sylburg.

La 1592, Chiril Lucaris revine în Creta, de unde este chemat de Meletie Pigas la Alexandria, hirotonit preot, luat la Constantinopol, unde s'a ținut un sinod important la 1593, sub Ieremia II. Cu acest prilej, Chiril Lucaris a cunoscut bine situația Bisericii de la Constantinopol și din țările ortodoxe, amenințate din Polonia de propaganda iezuitului Petru Scarga, care stăruia pentru recunoașterea unirii dela Florența. Ieremia II era îngrijorat de această propagandă, care câștigase câțiva episcopi ruși. El trimite în Ucraina și în Polonia pe Nichifor Parasios Cantacuzinos și pe Chiril Lucaris, numit singhel al patriarhiei Alexandria, fiind atunci în vârstă de 23 de ani. Cei doi trimiși urmăresc în anii 1595 și 1596 acțiunea unionistă a episcopului de Lutsk, Chiril Terlețki, care scria regelui Poloniei Sigismund III (1587-1632) și papii Clement VIII (1592-1605) că poporul și clerul rutean ortodox din Polonia și din Lituania a trecut la Biserica Romei.

Chiril Lucaris a condus câtva timp școala din Vilna și a contribuit la înființarea unei tipografii, în care să se tipărească și cărți grecești nefalsificate. Fiind prezenți la sinodul de la Brest-Litovsk din 1596, convocat de Sigismund III, Nichifor și Chiril Lucaris au apărat ortodoxia împreună cu câțiva episcopi ortodocși și cu prințul Constantin Ostrogorski. In persecuția pornită atunci împotriva ortodocșilor, Nichifor a fost închis, acuzat de spionaj în favoarea Turciei și ucis prin foame, iar Chiril Lucaris a reușit să fugă la 1597. De la Constantinopol este trimis în Moldova, apoi din nou în Polonia, cu răspunsul lui Meletie Pigas către Sigismund III, care dorea unirea Bisericilor (1599).

Prietenii iezuitului Petru Scarga publică o mărturisire de credință sub forma unei scrisori a lui Chiril Lucaris către episcopul de Lwow Dimitrie Solikowski, în care se atribuia lui Chiril Lucaris o doctrină antiprotestantă și romano-catolică. Chiril Lucaris a desmințit-o. Revenind în Moldova (1601), predică și învață; se duce apoi în Egipt, chemat de Meletie Pigas, care era bolnav și care muri curând după sosirea lui, la 13 Septemvrie 1601. Chiril Lucaris îi urmează în scaunul Alexandriei, la vârsta de 29 de ani.

Urmează descrierea păstoriilor lui ca *patriarh de Alexandria* (pp. 28-35) și ca patriarh ecumenic (par. 14-26; pp. 35-57). Situația Bisericii ortodoxe din Egipt era atunci grea: Credincioși puțini, biserici puține, cei trei sau patru episcopi erau mai mult ierarhi nominali, pe când Copții monofiziți erau mai numeroși și mai puternici, iar romano-catolicii făceau și aci propagandă, ca în tot Orientul. Patriarhia ortodoxă se menținea doar în virtutea titlului și a drepturilor ei istorice. Cucerirea turcească unise însă în același stat patriarhatele orientale, și ele își purtau grijile în comun, ajutate de cel din Constantinopol.

Activitatea pastorală a lui Chiril Lucaris a fost mare: vizite pastorale și predici dese, reparații și construcții de biserici, cerere de ajutoare în țările ortodoxe, interes pentru Bisericile de la Sinai, din Cipru, de la Ierusalim, din Ucraina, din Galiția, de la Constantinopol chiar, unde concurența unor candidați la scaunul patriarhal aducea turburări

şi pagube Bisericii. Numit locţiitor de patriarh ecumenic la 1612, Chiril Lucaris se văzu nevoit să plece din cauza intrigilor. Veni atunci în ţările române, împotriva voii patriarhului de Constantinopol Timotei. La 1613 Chiril Lucaris predică şi scrie pentru ortodoxie la Iaşi, Târgovişte şi Bucureşti. Aducându-i-se acuzaţii politice şi bisericeşti de către fostul patriarh de Constantinopol Neofit II, care se găsea atunci exilat la Rodos, Chiril Lucaris a plecat spre Egipt, trecând pe la Atos. Şi aci şi în Egipt, adversarii lui au trimis oameni ca să-l prindă şi ucidă. Acuzat de luteranism, el cere să fie judecat de un sinod. Această acuzaţie era un ecou al luptelor din Polonia. La Constantinopol iezuiţii francezi îl acuză de calvinism.

Revenit în Egipt, Chiril Lucaris continuă să lucreze pentru Biserica ortodoxă şi pentru elinism. În lupta sa împotriva romano-catolicismului, el avea nevoe de sprijin puternic, şi aliaţi fireşti erau protestanţii. Iezuiţii, cum am mai spus, se bucurau de protecţia ambasadorilor Franţei, Austriei, Poloniei, şi propaganda romano-catolică se organiza şi inteţea, prin înfiinţarea şi prin reorganizarea congregaţiei de Propaganda fide (Clement VIII, 1597. Grigore XV, 1622), folosind toate mijloacele pentru reuşita ei. Aceasta a silit pe Chiril Lucaris să caute prietenia şi sprijinul protestanţilor, ca pastorul olandez Uytenbogaert şi ambasadorul Olandei Cornelius Haga, sau al anglicanilor, ca Spalato Marcantonio de Dominis, fost episcop romano-catolic [1] şi ca arhiepiscopul de Canterbury George Abbot, cu cari purta corespondenţă, descriindu-le situaţia Bisericii ortodoxe şi arătându-le pericolul romano-catolic.

Primind prin George Abbot propunerea regelui Angliei Iacob I (1603—1625) de a trimite la studii în Anglia tineri greci, a recomandat pe Mitrofan Critopulos, care a fost primit la Oxford (1617). Ca patriarh de Constantinopol a scris apoi urmaşului lui Abbot, Laud, şi a trimis regelui Angliei o traducere arabă a Pentateuhului în manuscris şi cunoscutul codex Alexandrinus. In acelaşi timp, Chiril Lucaris susţinea prin protosinghelul Iosif ortodoxia împotriva iezuiţilor şi a luteranilor, până în Polonia (1620). Chiril Lucaris a scris [2] împotriva propagandei romano-catolice şi a papii Paul V (1605—1621), ceea ce dovedeşte neautenticitatea unei epistole către Paul V, prin care Chiril Lucaris ar fi recunoscut primatul papal şi doctrina Bisericii romane [3].

Ca *patriarh de Constantinopol* (între 4 Noemvrie 1620 şi 28 [4] Iunie 1638) continuă activitatea, sa, urmându-i la Alexandria Gherasim Spartaliotis (1620—1636). La 1618 începuse războiul de treizeci de ani şi reprezentanţii statelor apusene se întreceau în susţinerea intereselor politice, economice şi religioase ale ţărilor lor pe lângă Turci, folosind unii banul. Imperiul otoman era în decadenţă după Ahmed III (1603-1617). Marele vizir Celebi Ali paşa, tutorele minorului Osman II (1618-1622), făcea totul pentru aur. Preţul scaunului de Constantinopol creşte.

1. Mai târziu s'a reîntors la romano-catolicism.

2. Περὶ τῆς ἀρχῆς ἢ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα şi Διάλογος Φιλαλήθους καὶ Ζηλωτοῦ.

3. Publicată de G. Hofmann, în *Orientalia christiana* 1929, nr. 52, pp. 44—46.

4. Se va vedea mai departe (studiul lui G. I. Arvanitidis), că Chiril Lucaris a păstorit până la 27 Iunie 1638).

influența iezuiților deasemenea, din cauza slăbiciunii și nevredniciei patriarhilor Neofit II și Timotei. Ultimul a ars scrierile mitropolitului Iracliei Ilarion împotriva doctrinei despre Imaculata concepție și despre Filioque. Intre timp, școlile iezuiților la Constantinopol primeau și pregăteau pentru propagandă Greci și Evrei.

La Constantinopol, Chiril Lucaris este activ, ca și la Alexandria predică (in limba poporului), scrie, intărește credința ortodoxă, administrează patriarhia, declară sfânt pe cuviosul Gherasim din Cefalonia, ceea ce dovedește că nu era calvinist. Iezuiții îl urăsc și congregația Propagandei, înființată în acest timp, 1622) folosește impotriva lui pe foștii elevi ai colegiului grec de la Roma. Se traduc scrieri grecești latinofile, se combat cele antilatine, se publică in limba greacă populară catehisme latine și scrieri antiortodoxe, se hirotonesc episcopi și se trimit in Orient. Intre Grecii latinizați, propagandiști ai romano-catolicismului, sunt mai cunoscuți Petru Arcudios, Leon Allatios, Matei Karyofyllis (numit arhiepiscop de Iconiu), Petru Stavrinos (făcut iezuit), Kanakis Rossis, Atanasie Retorul, Nichifor-Melissinos (episcop de Naxos), răutăcios adversar al lui Chiril Lucaris.

Pentru inlăturarea acestuia de pe scaunul patriarhal, congregația Propagandei caută să-l compromită în ochii ortodocșilor — popor și cler — numindu-l calvinist, și folosi influența diplomaților romano-catolici din Constantinopol impotriva lui, în deosebi pe a celui francez, socotindu-se, cum se zicea, „un pericol pentru Biserica romano catolică și pentru statele creștine, mai ales pentru Franța, unirea Grecilor intru erezie cu Englezii, Olandezii și cu ceilalți suverani eretici din țările nordice" (citat la pag. 38). Ceva mai mult, regele Franței Ludovic XIII a fost rugat să intervină la guvernul venețian și la cel olandez, ca să refuze orice ajutor lui Chiril Lucaris. S'a făcut apoi apel la Grecii aflați cu interese comerciale in țări europene, ca să ceară la Constantinopol îndepărtarea patriarhului și „să ingrijească a fi inlocuit cu altul, care să urască ereziile din Apus". Pentru a fi constrânși la aceasta, erau amenințați cu interzicerea comerțului și cu sechestrarea mărfurilor [1].

Împotriva lui Chiril Lucaris se ducea astfel o mare luptă confesională. Prin scrisori și prin scrieri, el își afirma ortodoxia bănuită pentru legăturile lui cu calviniștii, fiind susținut de ceilalți patriarhi orientali și de majoritatea ierarhilor ortodocși. Turburările politice de la Constantinopol, unele mișcări in armata turcă, incursiuni ale Cazacilor până la Bosfor, fac să prindă acuzația adusă de adversari patriarhului că vrea să răscoale pe Greci cu ajutorul Cazacilor. Patriarhul este depus (1623). Complicitatea ambasadorului Franței (Philippe Harlay de Cesy) este dovedită. La 15 Aprilie 1623 el scria regelui său: „De când Maiestatea Voastră mi-a poruncit să lucrez, dacă e posibil, pentru înlăturarea patriarhului grec de Constantinopol, timpul n'a trecut in zadar. Dacă lucrurile vor continua cum au inceput, nu mă indoiesc nicidecum că-l voiu dobori, deși se bucură de mult sprijin" [2].

---

1. Mărturiile se găsesc la G. Hofmann, *Patriarch Cyrillos Lucaris*, in *Orientalia christiana*, 1929, nr. 52, pp. 46, 55—57.

2. P. 40, citat după Ed. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, București 1882, Supliment I, p. 206.

După cincisprezece zile, la 30 Aprilie 1623, ambasadorul scria iarăși: „De la ultima mea scrisoare către Maiestatea Voastră, am întrebuințat foarte bine timpul și îndatoririle mele. Astfel am lucrat pentru căderea patriarhului grec de Constantinopol, așa că acesta se găsește acum departe de scaunul său, din ordinul marelui vizir[1]. Inlocuitorul lui a venit să-mi mulțumească; este un bătrân bun, fost arhiepiscop de Amasia în Pont"[2]. Urmașul era latinofil. Ambasadorul Angliei și al Olandei au reușit să-l îndepărteze, ocupând scaunul patriarhal Antim (de Adrianopol). Papa Urban VIII (1623-1644) urmărea deaproape situația de la Constantinopol și, deși desamăgit de nereușita lui Grigore IV, a mulțumit călduros lui Cesy pentru inlăturarea lui Chiril Lucaris. La stăruința lui Cornelius Haga, s'a permis înapoierea lui Chiril Lucaris, exilat în insula Rodos primit de popor cu entuziasm și repus pe scaunul patriarhal, după trei luni de păstorie a lui Antim II. Ingrijorată, congregația Propagandei se adună la 10 Dechemvrie 1623 și hotări să se ceară regelui Franței, prin nunțiul papal la Paris, ca să se dea ordin ambasadorului Cesy să lucreze în toate chipurile pentru indepărtarea lui Chiril Lucaris și pentru înlocuirea lui cu Antim, „amic al scaunului roman", sau cu înaintașul lui, Grigore, „foarte credincios amic" al acestui scaun. Reprezentantul Franței lucra însă chiar inainte de a primi un astfel de ordin: El aduna pe lângă sine pe adversarii lui Chiril Lucaris, care urmăreau pe patriarh la tot pasul, cu scopul mai ales de a găsi în cuvântările lui erezii, prin care el „otrăvia toată Grecia și Biserica orientală". In Noemvrie 1623 însă, Turcii alungă pe iezuiți din Constantinopol.

In mijlocul unor greutăți ce cresc, Chiril Lucaris, care voia să-și susțină și Biserica și neamul, se apropia tot mai mult de reprezentanții Angliei și Olandei, de al căror sprijin avea nevoie împotriva ambasadorului francez. Patriarhul era ajutat chiar de bailo, reprezentantul Veneției la Constantinopol, care, înainte de acordul dintre Francisc I și Soliman II, avusese protecția creștinilor romano-catolici din imperiul turc și era nemulțumit că aceasta trecuse asupra reprezentantului Franței. La rândul său, Chiril Lucaris își servia prietenii străini, intervenind pe lângă țarul Rusiei pentru conaționalii lor la Moscova, și pe țar intervenind la sultan ca să-i recunoască titlul (la 1613 Moscova se eliberase de Polonezi).

Sentimentul național al patriarhului era tot atât de puternic cât cel religios ortodox. Din sentimentul național el a făcut argument impotriva prințului Gabor Bethlen, care voia să impună Românilor transilvăneni Reforma[3]. Naționalismul se afirma în același timp în lupta ortodocșilor ucrainieni și ruși împotriva Polonilor. Insemnat este rolul jucat de Chiril Lucaris în recunoașterea dreptului ortodocșilor de posesiune asupra Locurilor sfinte, susținând la sultanul Murad IV pe

---

1. Husein pașa.
2. Grigore IV, care, nefiind ales canonic, n'a fost primit de sinod.
3. Pp. 44, n. 106: Scrisoarea lui Chiril Lucaris din 20 Sept. 1629, publicată de Academia ungară din Pesta la 1689; grecește in rev. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1907, pp. 633-636.

patriarhul de Ierusalim Teofan[1], după ce ambasadorul Franței Césy reușise (1627) să obțină pentru franciscani sfântul Mormânt și mănăstirea de la Betleem[2]. De notat că diplomații statelor romano-catolice și iezuiții lucrau cu bani pe lângă marii viziri și pe lângă guvernatorii Ierusalimului, ca să zădărnicească executarea decretelor sultanilor.

Pentru a-l instrăina de cler și de popor, propaganda iezuită, cum am spus, il prezenta pe patriarh ca trecut la protestantism și ca vrând să-l impună și Bisericii ortodoxe, după ce Propaganda incercase să-l câștige pentru Biserica romană prin grecul latinizat Kanakis Rossis, trimis in acest scop la Constantinopol, cu promisiunea că Roma va ajuta pe Greci și cu asigurarea că numai inclinarea patriarhului către protestanți a făcut pe papă să lupte impotriva lui. Lui Chiril Lucaris i se promitea cu acest prilej sprijinul impăratului Austriei și al regelui Franței, bani și supunerea celorlalte Biserici ortodoxe patriarhului de Constantinopol, dacă acesta dă o mărturisire de credință, in care să primească unirea de la Florența și să condamne protestantismul[3].

Pe Kanakis Rossis il insoțea și susținea la Constantinopol G. B. Montalbano, trimisul curții de Neapole, având să ceară in plus favoarea Porții pentru iezuiții alungați și să propună sultanului alianța Spaniei impotriva Angliei și a Olandei. Montalbano ducea daruri pentru haremul sultanului și folosea serviciile unui evreu Germano. Chiril Lucaris și prietenii săi Thomas Rowe și Cornelius Haga zădărniceau misiunea lui Rossis și Montalbano. Impotriva lui insă, iezuiții alungați reușesc să mișce câțiva ierarhi greci latinofili, care cer depunerea patriarhului, ca impiedicând pacea cu Spania și urzind comploturi cu Cazacii. Poporul reacționează și incercarea nu reușește. Roma numește noi episcopi in Orient, iar peste ei un supraveghetor „apostolic" general, cu reședința la Constantinopol și depinzând direct de papă, ca sufragan al său, un fel de patriarh romano-catolic al Orientului. Chiril Lucaris și Grecii se opun, omul papii este nevoit să plece, sfetnicii lui iezuiți sunt inchiși.

Congregația Propagandei ia atunci noi și foarte importante hotăriri in lupta ei impotriva patriarhului de Constantinopol, a cărui compromitere ca „eretic" și alungare o organizează și urmărește prin toate mijloacele: scrieri, bani, presiuni, zădărnicirea planului lui Chiril Lucaris de a aduce o tipografie la Constantinopol, diplomație, intervenția regelui Franței, pentru a fi impiedecate Veneția și Olanda de a susține pe Chiril Lucaris[4].

Este interesant de știut că la Roma se cunoștea dorința lui Chiril Lucaris de a inființa tipografie grecească la Constantinopol. Această tipografie ii era in adevăr foarte necesară. Scrieri religioase cu caracter polemic era greu să se tipărească in țările romano-catolice, iar din Italia se trimiteau in Orient multe cărți grecești antiortodoxe. Cu aju-

---

1. La 1631, 1632, 1634.

2. Pentru susținerea patriarhiei din Ierusalim, aflate in greutăți financiare Chiril Lucaris a făcut apel și la ajutor românesc (1633) și a făcut metoace ale sfântului Mormânt mânăstirea Născătoarei de Dumnezeu de la Iași, cu două sate (p. 45, nota, unde citează pe K. Delicanis).

3. Instrucțiunile date lui Kanakis Rossis, la G. Hofmann, *op. cit.*, pp. 51-53.

4. A se vedea la G. Hofmann, *op. cit.*, pp. 55-57.

torul învățatului Nicodim Metaxas și al ambasadorului Angliei Thomas Rowe, Chiril Lucaris aduce din Anglia o tipografie grecească (1627), care tipărește întâiu o culegere de scrieri antipapale. Această culegere și o mărturisire de credință ortodoxă a lui Chiril Lucaris dedicată regelui Angliei, au iritat la culme pe Cesy și pe iezuiți, care căutaseră la început să atragă de partea lor pe Nicodim Metaxas, iar apoi să-l ucidă. Din ordinul congregației Propagandei, se urmărește distrugerea tipografiei grecești. Nicodim Metaxas este pârît Turcilor ca fiind ofițer englez de marină travestit, iar patriarhul ca atacând în scris Coranul și pe Mahomed. La 6 Ianuarie 1628, când Chiril Lucaris săvârșea slujba Bobotezei, 150 ieniceri plătiți și conduși de iezuiți distrug tipografia, spre marea mulțumire și laudă a lui Cesy. Iezuiții sunt atunci alungați din Constantinopol, cu toate protestele lui Cesy.

In ședințele dela 21 și 25 Iulie 1628 ale congregației Propagandei, ținute sub președinția papii Urban VIII, se ia hotărîrea de a se continua lupta prin bani și prin diplomație împotriva patriarhului de la Constantinopol, până la îndepărtarea lui de pe scaun și încredințarea lui tribunalului inchiziției din Malta. Banii aveau să fie dați chiar mitropoliților greci adversari ai lui Chiril Lucaris, iar lupta aveau s'o ducă reprezentantul papii la Constantinopol Angelo Peticca, ambasadorul francez Cesy și ambasadorul austriac Rudolf Schmidt, fanatic antilucarist, care cerea să-i fie încredințată lui toată „afacerea".

In lupta tot mai grea cu romano-catolicismul, Chiril Lucaris avu nenorocul să piardă ajutorul lui Thomas Rowe, rechemat în Anglia. Noul rege Carol I (1625-1649) se apropie de Roma, ceea ce face apoi și Veneția. Chiril Lucaris este susținut doar de ambasadorul Olandei Cornelius Haga. Sub influența teologului elvețian Antonius Leger, calvinist arminian, chemat ca predicator al legației olandeze, se cer însă patriarhului concesiuni de credință pentru introducerea protestantismului în Orient, după misiunea lui Mitrofan Critopulos în Occidentul reformat. Leger doria să se traducă sf. Scriptură în limba poporului, să se înființeze școli conduse de protestanți și să se publice o mărturisire oficială de credință. Patriarhii nu primesc. El are totuși îndrăsneala să compună și să publice ca în numele lor o mărturisire de credință, pe care calviniștii au răspândit-o apoi larg în mai multe traduceri. Această mărturisire de credință a fost tradusă și în limba greacă, imitându-se cu succes scrisul lui Chiril Lucaris (plastografia era foarte obișnuită în sec. XVII).

Deși romano-catolicii n'au crezut autentică această mărturisire, au făcut-o armă în lupta lor împotriva patriarhului de Constantinopol, mai ales că el n'o desmințea [1]. Nici ceilalți patriarhi orientali, nici altcineva n'a avut cunoștință de scrierea mărturisirii de credință tipărite la Geneva. Nimic nu trădează din partea lui Chiril Lucaris intenția de a favoriza calvinismul. Cu toate uneltirile noului ambasador francez Marcheville și ale câtorva ierarhi greci, care doreau scaunul patriarhal, sinodul este devotat lui Chiril Lucaris și-l recunoaște și restabilește după fiecare îndepărtare de pe scaun, la care ajung cu sprijin străin.

1. In sinodul de la Ierusalim 1672 s'a afirmat că Chiril Lucaris a negat-o, dar nu se spune când și unde.

diplomatic şi iezuit, Chiril Contaris (1633) sau Atanasie Patelarius (1634). In Martie 1635, ambasadorul austriac Schmidt şi oamenii săi reuşesc, cu mulţi bani, să depună din nou pe Chiril Lucaris, cu gândul la început de a-l ucide, apoi, după instrucţiuni primite de la Roma, de a-l duce pe o corabie in insula Malta şi a-l preda tribunalului inchiziţiei pentru a fi judecat şi pedepsit. Numai purtarea de grijă a ambasadorului olandez salvă pe Chiril Lucaris, făcând ca vasul să se indrepte spre insula Hios, al cărei guvernator era prieten cu patriarhul, şi-l liberă.

Trimis apoi in insula Rodos, după ordine primite de la Constantinopol, Chiril Lucaris revine pe scaun in Martie 1637. Situaţia era însă tot mai grea: duşmanii il urau de moarte, sultanul era in războiu cu Perşii, marele vizir Bairam paşa ii era ostil, Cazacii luau Azov de la Tătari, Gustav Adolf, campionul protestanţilor şi sprijinitor al lui Chiril Lucaris, murise (1632). Chiril Contaris, instrumentul iezuiţilor, bine plătit de Roma, refuză să se împace cu Chiril Lucaris, pe care-l acuză la marele vizir de înţelegere cu Cazacii, care ar fi ajutând pe Perşi şi ar pregăti revoluţia Grecilor. Marele vizir obţine de la sultanul Murad IV decret pentru depunerea şi uciderea patriarhului.

Prins şi inchis la 22 Iunie 1638, pentru crima de inaltă trădare, Chiril Lucaris este luat la 29 Iunie de 15 ieniceri şi dus cu o barcă spre San-Stefano, sugrumat şi aruncat in mare [1], având atunci 66 de ani. Uzurpatorul şi urmaşul lui in scaun Chiril Contaris, a avut cruzimea să ceară caimacanului ca să interzică inmormântarea lui. Câţiva creştini au luat şi au ingropat totuşi cu pietate corpul unuia din cei mai mari ierarhi pe care i-a avut Constantinopole.

Mitropolitul Iezechiil scrie despre Chiril Lucaris câteva pagini (pp. 59-66), in care dă o schiţă biografică, laudă activitatea lui, apără ortodoxia lui, afirmă naţionalismul lui, explică prietenia lui cu reformaţii, neagă autenticitatea mărturisirii de credinţă de la Geneva, citează câteva mărturii şi documente, care arată că patriarhul nu imbrăţişa doctrina calvinistă, citează numele istoricilor care l-au cinstit şi aminteşte că şapte sinoade (Constantinopol 1639 şi 1641, Iaşi 1642, Ierusalim 1672 şi Constantinopol 1672, 1691 şi 1723) şi două mărturisiri de credinţă, a lui Petru Movilă şi a lui Dositei al Ierusalimului, l-au socotit nevinovat. De notat că Chiril Lucaris, care este socotit ca duşman neimpăcat al romano-catolicilor, a cedat acestora o biserică ortodoxă pentru cult in insula Milos (a Sfinţilor Fără-de-arginţi), spre nemulţumirea ortodocşilor de acolo, şi că el, care este acuzat de protestantism, a trimis in Rusia la 1620 pe protosinghelul Iosif, ca să combată protestantismul. La 1633, prietenul lui, Cornelius Haga, ii impută că se opune la infiinţarea de şcoli protestante; in acelaşi an Chiril Lucaris scrie ţarului Mihail Feodorovici Romanov criticând şi pe latini şi pe protestanţi; la 1631 critică pe protestanţi într'o scrisoare către ortodocşii din Lwow. Sub el, Biserica de Constantinopol s'a menţinut ortodoxă; urmaşul şi adversarul lui, Chiril Contaris, s'a supus papii Urban VIII. Acuzaţiile aduse lui Chiril Lucaris se întemeiază numai pe bănueli. Cât priveşte

1. De intregit şi corectat cele privitoare la moartea şi inmormântarea lui Chiril Lucaris cu spusele lui G. I. Arvanitidis, de mai jos (pp. 148-188).

alăturarea lui Mitrofan Critopulos la condamnarea lui Chiril Lucaris, sub patriarhul Chiril Contaris, explicată până acum prin ameninţarea întrebuinţată faţă de el şi de patriarhul de Ierusalim Teofan, se poate ca acel Mitrofan să fie altul, iar dialogul dintre patriarhul de Antiohia şi un Chiril, care ar fi după Legrand[1] Lucaris, dialog publicat într'o broşură la Londra (1625), este din secolul al VI-lea[2].

Arhiepiscopul de Sinai Porfirie publică un contract încheiat între Chiril Lucaris, ca patriarh de Alexandria, şi monahii dela Sinai, in limba greacă populară (pp. 67-70), contract reprodus în copie fotografică. *Monahul Alexandru* (Vatopedinos) publică trei scrisori ale lui Chiril Lucaris privitoare la mânăstirile Vatopedi şi Mavros-Mulos, scrisori aflate în arhiva celei dintâi (pp. 71—82).

Gh. I. Arvanitidis scrie cel mai lung capitol al volumului, intitulat *Chiril Lucaris. Cele privitoare la moartea şi inmormântarea neuitatului patriarh şi altele întâmplate inainte de acestea* (pp. 83—206). Autorul accentuiază de la început serviciile diplomatice aduse de patriarhul Chiril Lucaris neamului său, care sunt puţin cunoscute, deşi acţiunea lui bisericească a fost legată de cea politică, aşa cum de acţiunea politică a Occidentalilor în Orient erau legate interese religioase. Chiril Lucaris este contimporan cu cardinalul Richeliev; ţările Europei occidentale erau atunci împărţit în două tabere, după confesiuni. Rusia, singurul stat ortodox independent, nu ieşise încă din forma sa asiatică. Patriarhia ecumenică se găsea în grea situaţie, din cauza împrejurărilor politice şi a decadenţei clerului. In aşa situaţie a trebuit Chiril Lucaris să lupte pentru ridicarea neamului său timp de peste treizeci de ani, ca patriarh de Alexandria şi de Constantinopol, „de la Vilna până la Cairo şi din Valahia până la Ierusalim" (p. 86), cunoscând bine situaţia şi oamenii şi în deosebi chestiunile orientale. Fără ajutorul altora nu putea să facă nimic. Unele schimbări brusce şi inexplicabile în cariera lui se datoresc mai mult necesităţilor politice oportuniste decât caracterului lui. Dacă n'a reuşit totdeauna să împace vederile sale politice cu datoriile sale de prim ierarh al Bisericii ortodoxe, patriotismul lui trebue recunoscut. Sinoadele din secolul al XVII-lea n'au lămurit definitiv laturea teologică a acţiunii lui, şi ea nu se poate lămuri fără cunoaşterea celei politice, prin care Chiril Lucaris contribuia la trezirea şi la ridicarea elinismului.

După un scurt capitol despre portretele păstrate ale lui Chiril Lucaris, autorul se ocupă cu raporturile dintre Chiril Lucaris şi reprezentanţii ţărilor romano-catolice la Constantinopol (pp. 93—115). Constantinopole era un foarte important centru de politică internaţională. Vaticanul cunoştea calităţile şi activitatea lui Chiril Lucaris, încă înainte de a fi patriarh de Constantinopol, şi vedea in el cel mai periculos adversar. Venirea lui la Constantinopol nelinişte şi Vaticanul şi puterile romano-catolice. Regele Franţei Ludovic XIII, catolic fanatic, inspirat de cardinalul Richelieu, cerea sultanului, în calitatea sa de protector al creştinilor din Orient, dreptul de a numi el pe patriarhul ecumenic. După alegerea lui

1. *Bibliographie hellénique*. t. I, Paris 1894, p. 193.
2. Migne, *P. G.*, 89, 1400.

Chiril Lucaris, papa și regele Franței încearcă să-l înlăture prin stăruința ambasadorului Philippe Harlay, Comte de Cesy, care în adevăr reușea. Păstoria lui Chiril Lucaris, de cinci ori întreruptă de la 1621 până la [illegible], este condiționată de influența politică a reprezentanților diplomatici străini pe lângă Poartă. Autorul stărue asupra a două puncte nu destul de bine lămurite în această chestiune: asupra rolului jucat de iezuiți în tragedia lui Chiril Lucaris și asupra mijloacelor prin care căutau să-și atingă scopul legațiile romano-catolice și protestante la Constantinopol.

Iezuiții nu lucrau în Orient numai ca misionari ai Vaticanului, ci și ca agenți ai diplomației franceze, de care erau protejați. Și ei și această diplomație cheltuiau sume mari în scop de propagandă religioasă și politică. Chestiunile economice și religioase nu se puteau trata la Constantinopol decât cu daruri și cu bani mulți. Prin acest mijloc căutau și iezuiții să înlăture pe Chiril Lucaris. Turcii au profitat de această situație și au făcut din patriarh obiect de speculă, primind și de la cei care îl urau și de la cei care-l susțineau, și cereau atâți bani, câți nu primiau iezuiții de la Roma. Papa Urban VIII, Cesy și Rudolf Schmid, ambasadorul Austriei, contribue ca să adune, nu fără greutăți, sumele necesare planului lor.

In sprijinul lui Chiril Lucaris, reprezentanții diplomatici ai Olandei (Cornelius Haga) și Angliei (Sir Thomas Roe) întrebuințează mijloace bănești, ca și adversarii lor, pentru a-l ajuta. Autorul indică sume cheltuite de ambele părți. Pasiunea Vaticanului, a lui Cesy și a iezuiților era așa de mare, încât pentru ei niciun sacrificiu nu era prea mare spre „a ruina pentru totdeauna pe acest monstru de Chiril"[1]. Se urmărea depunerea, exilarea și chiar moartea patriarhului. Chiril Lucaris era de aceea nevoit să caute sprijinul diplomatic și bănesc al prietenilor săi, pentru a se putea menține pe scaun.

Din nefericire, în cele din urmă, interesul ambasadorilor Olandei și Angliei pentru Chiril Lucaris a slăbit, pe când ambasadorul austriac Rudolf Schmid își urmărea țelul cu aceeași hotărîre. Influența iezuiților scăzând după 1628, când au trebuit să plece din Constantinopol, după distrugerea tipografiei lui Nicodim Metaxas, locul lor în lupta împotriva patriarhului l-au luat capucinii, al căror șef la Paris, Joseph Leclercq du Tremblays, supranumit „l'Eminence grise", avea mare trecere la Cesy, la Richelieu și la regele Franței, și al căror conducător la Constantinopol, le Père Archange de Fossé, era un diplomat abil și în strânse legături cu ambasadorul Rudolf Schmid și cu Chiril Contaris, discipol al iezuiților și adversar al lui Chiril Lucaris. Aceștia doi, Schmid și Contaris, sunt autorii principali ai tragediei patriarhului. Spre deosebire de Chiril Contaris, ambasadorul Austriei voia nu numai depunerea, ci și moartea lui Chiril Lucaris.

De notat că reprezentantul Veneției la Constantinopol, bailo

1. Iată ce scria Cesy ministrului de Externe al Franței d'Herbault la 2[illegible] Noembrie 1637: „J'ay aussi considere et fait savoir ‚qu'à moins de vingtmille escus, c'est vouloit tout perdre que d'entreprendre la ruyne de Cyrille, lequel estant chasse d'ici, voire hors du monde, on peu s'assurer de couper toutes les racines de l'héresie... il faut ruyner pour jamais ce monstre de Cyrille".

Contarini, căuta să joace rol de arbitru al situației, între cele două tabere de diplomați străini, susținând însă la scaunul patriarhal pe Cretanul Atanasie Patelarios. Atitudinea reprezentanților Poloniei și Spaniei este prea puțin cunoscută. Cel dintâi nu-i putea fi favorabil, în urma acțiunii lui Chiril Lucaris în Polonia. Este însă sigur că Chiril Lucaris nu avea să se teamă de influența lui la Constantinopol, pentrucă și sultanul Murad IV privea pe Polonezi ca adversari ai imperiului otoman. Spania nu avea reprezentanți permanenți la Constantinopol. Papa Urban VIII făcea totuși apel și la sprijinul regelui spaniol Filip IV (1621-1665) împotriva lui Chiril Lucaris. Cât privește o scrisoare a acestuia ca patriarh de Alexandria către papa Paul V (1605-1621) și ideia unui apel la regele Ludovic XIII, pentru a asigura ortodocșilor din Orient protecția Franței, autorul nu exclude posibilitatea lor în situația atât de grea, în care se găsea Chiril Lucaris, obligat de împrejurări să lucreze mai mult ca om politic.

Cap. III (pp. 116-129) arată legăturile lui Chiril Lucaris cu reprezentanții țărilor protestante și ortodoxe. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, Turcia avea convenții și tratate comerciale numai cu Franța; dela începutul secolului al XVII-lea a început să închee și cu celelalte țări europene, între care cu Olanda. Reprezentantul ei la Constantinopol Cornelius Haga, un om cult, influent și mult stimat, a fost cel mai bun prieten și sprijinitor al lui Chiril Lucaris. Patriarhul mărturisește într'o scrisoare trimisă din insula Rodos credincioșilor săi, din exil (30 Dec. 1635), că, fără ajutorul lui Cornelius Haga, patriarhia și Biserica de Constantinopol ar fi distruse. Sfetnic al ambasadorului și prieten deasemenea al patriarhului era pastorul legației olandeze, elvețianul Antonius Leger, cu care se găseau în corespondență și ceilalți patriarhi orientali. Chiril Lucaris vizita adesea legația olandeză, iar la începutul anului 1637 a petrecut în ea câteva luni.

Pentru a se înțelege aceste legături, trebue să se țină seama de situația politică din imperiul turc și din Europa, ceea ce n'au făcut de obiceiu străinii care au judecat pe Chiril Lucaris. Turcia era în stare foarte critică, iar cu ea suferiau și creștinii din imperiu. Ca patriarh ecumenic, Chiril Lucaris era preocupat de situația neamului său și a trebuit să-l ajute, în situația de atunci, și prin mijloace politice.

Cu reprezentantul Angliei Thomas Roe (Rowe), Chiril Lucaris se găsea deasemenea în raporturi amicale. Roe era prieten și cu ambasadorul Olandei și cu primatul Angliei, arhiepiscopul de Canterbury George Abbot. In susținerea lui Chiril Lucaris el a mers până la a amenința Poarta cu ruperea relațiilor diplomatice cu Anglia, dacă patriarhul nu este rechemat din exilul său din insula Rodos la 1623. Sir Thomas Roe s'a interesat de situația lui Chiril Lucaris chiar după ce a părăsit Constantinopole, unde a stat între anii 1621-1628. Urmașul lui, Sir Peter Wych, a susținut și el pe patriarh, dar nu cu tot interesul arătat de Roe. Motivul era politic: Anglia, sub regele Carol I (1625-1649), se apropia de Roma.

Chiril Lucaris se găsea în bune raporturi și cu regele Suediei Gustav Adolf, suveran de mare prestigiu, și cu reprezentantul lui la Constantinopol, Paul de Strasburg. Este curios că Richelieu, care, prin

Cesy, combătea în Orient ortodoxia și protestantismul, se găsea în bune raporturi diplomatice cu Gustav Adolf, campionul protestantismului; aceasta, pentru a combate influența austriacă în Europa nordică. Învățatul grec Romanos Nichiforos implora pe regele Suediei la 1631 să ajute și nefericitul neam grec. La venirea lui Paul de Strasburg la Constantinopol, el aducea lui Chiril Lucaris o scrisoare din partea regelui său. Reprezentantul Suediei era prieten cu patriarhul și cu Cornelius Haga. Dacă moartea timpurie a lui Gustav Adolf (Nov. 1632) a luat lui Chiril Lucaris nădejdea împlinirii unor mari gânduri, prietenia reprezentanților Olandei, Angliei și Suediei i-au fost de mare folos pe teren diplomatic împotriva acțiunii franceze și austriace. Dacă totuși ambasadorii țărilor protestante luau parte la ceremonii religioase ortodoxe, iar Chiril Lucaris la festivitățile lor, aceasta nu înseamnă o unire bisericească, așa cum o prezenta cu răutate ambasadorul Franței Cesy.

Vorbind despre legăturile lui Chiril Lucaris cu țările ortodoxe, autorul citează în primul rând pe cele cu principatele române, ai căror domni Radu Mihnea și Vasile Lupu au ajutat și sprijinit mult patriarhia. Rusia nu avea reprezentanți stabili la Constantinopol, ci numai trimiși extraordinari, care n'au luat parte activă în evenimentele legate de păstoria lui Chiril Lucaris. Acesta a lucrat în schimb, pe cale diplomatică, pentru întărirea situației politice a statului rus, amenințat de Polonia, de Suedia și de Tătari. Ca și patriarhul Ierusalimului Teofan, Chiril Lucaris era intermediar între sultan și țarul rus. Corespondența lui Chiril Lucaris dovedește că el se bucura de mare stimă la contimporani și că era o figură care impunea admirație și avea un prestigiu recunoscut chiar de străini.

Cap. IV tratează despre raporturile dintre sultanul Murad IV și Chiril Lucaris (pp. 130-147). Murad IV (1623-1640) era fiul unei creștine. Creștină fusese și sultana Tarhan, soția lui. Sultanul era om luminat și capabil, dar crud și aspru chiar cu diplomații străini. Arătând bunăvoință ortodocșilor, în legătură cu drepturile lor la Locurile sfinte, a nemulțumit pe Francezi și a întărit situația morală a patriarhilor ortodocși. Sultanul stima pe Chiril Lucaris. După mărturii ale timpului, numai în lipsa lui din Constantinopol reușiau adversarii să depună pe patriarh. Ei folosiau pentru aceasta complicitatea puternicului mare vizir Bairam pașa, care ura pe Chiril Lucaris și care era prieten cu Husein pașa, om de încredere al sultanului. Ambasadorul Franței și cel al Austriei își asigură sprijinul lui Bairam pașa și au urzit cele ce au dus la uciderea lui Chiril Lucaris, împreună cu capucinii.

Expediția lui Murad IV împotriva Perșilor (1638) era momentul potrivit, pentru a-și ajunge scopul. Voind să cucerească Bagdadul cu orice preț, sultanul a pornit la războiu cu o mare armată. Lipsind din Constantinopol mai multe luni, adversarii lui au folosit acest prilej ca să-l acuze la sultan de o înțelegere secretă cu Cazacii, pentru luarea cetății Azov. Intriga era abil și perfid țesută. Sultanul se temea de Polonezi și de Cazaci. El cunoștea bunele raporturi dintre Chiril Lucaris și țarul Mihail Feodorovici și crezu posibilă conspirația imaginată de dușmanii patriarhului. Cum era foarte crud — ucisese trei din frații săi și pe muftiu, șeful religios al islamismului — Murad IV, astfel informat,

consimţi la depunerea şi condamnarea lui Chiril Lucaris la moarte. Se pare că la hotărîrea sultanului a contribuit şi un inginer de artilerie italian, Micael, care se bucura de mare trecere, pentru serviciile ce-i aducea. Este ştiut că după cucerirea Bagdadului, şeful capucinilor la Constantinopol a obţinut dela regele Franţei un titlu de nobleţă pentru ofiţerul italian, in schimbul serviciilor aduse ordinului lui.

Autorul socoteşte cinci săptămâni timpul care a trebuit acuzatorilor lui Chiril Lucaris, ca să reuşească a pregăti şi hotărî pe sultan împotriva patriarhului. Nici Chiril Lucaris, nici prietenii lui nu aveau cunoştinţă de cele puse la cale. Chiril Contaris a fost complice la depunerea lui Lucaris, se pare însă că nu şi la uciderea lui. Aceasta din urmă se explică prin acţiunea diplomatică romano-catolică fără niciun scrupul, în deosebi a ambasadorului austriac, şi prin faptul că Sir Thomas Roe, protector al lui Chiril Lucaris, plecase din Constantinopol, iar Cornelius Haga, ca şi patriarhul, n'au fost informaţi prin organele lor de cele ce se urzeau in Asia mică, la marele cartier al sultanului, prin mijlocirea şi influenţa puternicului mare vizir Bairam paşa. De reţinut că anul următor, 1639, Chiril Contaris a fost şi el depus, exilat şi ucis. Se pare că protectorii lui l-au părăsit şi că stăruinţele lor diplomatice au slăbit. Fapt este că in jurul lui Chiril Lucaris s'a dat la Constantinopol o mare luptă diplomatică între cele două grupe de puteri europene, romano-catolice şi protestante. Chiril Lucaris n'a fost victima sultanului, ci a acestei lupte diplomatice internaţionale.

Cap. VI vorbeşte despre moartea şi inmormântarea lui Chiril Lucaris (pp. 148-160), despre care avem ştiri dintr'o scrisoare a protosinghelului patriarhului, Natanail Conopios, către Antonius Leger la Geneva, dela patriarhii de Ierusalim Teofan şi Dositei, ştiri necomplete. Dintre străini au scris despre Chiril Lucaris Thomas Smith, după informaţiile ce avea dela Eduard Pocock (ambii au fost preoţi ai ambasadei engleze la Constantinopol). Povestirea lui Thomas Smith despre împrejurările condamnării şi morţii lui Chiril Lucaris (pp. 156-159) este foarte interesantă. Autorul citează şi alte ştiri şi le compară, cu observaţii critice, preferind ca mai bune pe cele date de Conopios (pp. 161-188).

Analizând informaţiile ce dă Conopios în scrisoarea sa către Antonius Leger, autorul discută datele depunerii, închiderii şi morţii lui Chiril Lucaris, după diferite alte referate, şi admite ziua de 18/28 Iunie sau pe cea de 19/29 Iunie 1638 ca dată a depunerii patriarhului, precizând că data uciderii lui, 27 Iunie, este pe stil vechiu (27 Iunie, 17 Iulie), nu 17/27 Iunie, cum au crezut cei mai mulţi dintre istoricii străini, cu excepţia lui N. Iorga. Intre ştirile citate despre moartea lui Chiril Lucaris este şi cea dată de ambasadorul Austriei Rudolf Schmid, care o socoteşte o răsplată bine-meritată şi nu-şi ascunde bucuria de a fi dispărut astfel susţinătorul ambasadorului Olandei la Poartă, despre care spune că la moartea lui Chiril Lucaris, de teamă, a făcut apel la noul patriarh Chiril Contaris, şi la Schmid însuşi. Era oare un semn al schimbării politicii lui?

Vorbind despre locul închisorii lui Chiril Lucaris, după depunerea din scaun, asupra căruia istoricii nu sunt de acord, autorul stabileşte

că este Rumeli-Hisar, pe coasta europeană a Bosforului, și-l descrie. Fortăreața servia ca inchisoare pentru străinii de seamă, acuzați de crime politice. Chiril Lucaris a fost ținut inchis acolo o săptămână, în care timp nu i s'a comunicat decretul de condamnare la moarte. Motivul acestei tăceri nu se cunoaște. Pare probabil, după unele indicii, că Chiril Contaris însuși, adversarul grec al patriarhului, ar fi căutat să evite uciderea lui, pentru a fi numai exilat. Dar ordinul sultanului era dat și era greu să fie schimbat, deși nu imposibil. Se poate totuși să se fi făcut intervenții diplomatice pentru Chiril Lucaris.

Autorul își pune diferite întrebări privitoare la sfârșitul lui Chiril Lucaris și caută răspunsul lor, pe bază de mărturii istorice și de raționament. Din închisoare, patriarhul a fost scos la 27 Iunie 1638 și pornit cu un caic spre locul exilului, cum se zicea, însoțit de cincisprezece ieniceri, de doi funcționari și de călău. Patriarhul n'a fost sugrumat în caic, cum se crede, ci pe țărm, unde a fost debarcat. Apropiindu-se de San-Stefano, unde, după asigurările însoțitorilor, patriarhul avea să fie îmbarcat pe o corabie și dus mai departe, în exil, caicul a fost oprit la țărm, într'un loc pustiu. Patriarhul a înțeles atunci sfârșitul ce i se pregătise. Ingenunchind în caic, se rugă în chip impresionant. Pe țărm, între Righion (Buiuc-Cecmege) și San-Stefano, a fost ucis după apusul soarelui, de călăul adus în caic de la Constantinopol, strângându-i-se o funie în jurul gâtului. Thomas Smith scrie că patriarhul a fost torturat, înainte de a fi ucis, și apoi aruncat de ieniceri în mare, unde a fost găsit de niște pescari greci, care l-au luat și îngropat pe țărm.

Conopios scrie, în această privință, că trupul lui Chiril Lucaris a fost îngropat pe țărm de ieniceri, după ce l-au ucis. Cei doi sunt însă de acord când afirmă că din ordinul lui Chiril Contaris și al partizanilor lui, corpul lui Chiril Lucaris a fost desgropat de pe țărm. Este sigur că nu ienicerii l-au aruncat in mare, ci oamenii trimiși după trei zile de Chiril Contaris. Lucrurile luate de patriarh pentru exil au fost vândute de ieniceri la Constantinopol, în piață, a doua zi după ucidere. Aceasta a adus faptul la cunoștința publicului. Conopios zice că știrea a produs indignarea creștinilor și necreștinilor împotriva lui Chiril Contaris, exagerând firește cât privește indignarea chiar a Evreilor și a Turcilor. Drept este că Chiril Lucaris era cunoscut și mult stimat pentru calitățile și virtuțile sale.

Aceasta se vede și din curajul și stăruința cu care credincioșii cer caimacamului, oferind sume mari, trupul patriarhului ucis, spre a-l îngropa cu cinste la Constantinopol. In revolta lor, creștinii strigau la caimacam, cerând pentru îngropare corpul patriarhului: „Nu ne trebuesc preoți și arhierei! Jos cu ei! Ne ajunge rugăciunea noastră, cântarea „Doamne miluește!" Nu ne trebuesc psalmodiile celor care sunt mai de grabă nelegiuiți decât preoți"[1]. De teama turburărilor, sau ca să nu displacă ambasadorilor romano-catolici Cesy și Rudolf Schmid, caimacamul n'a dat aprobare pentru transportarea corpului, ci a primit propunerea lui Chiril Contaris, ca să fie desgropat și aruncat în mare.

Aceasta s'a făcut probabil în noaptea de 30 Iunie. Dacă, in loc

să fie scufundat cu vreo greutate, care să nu-l lase a ieşi la suprafaţa apei, corpul patriarhului a fost doar aruncat în mare, putând fi totuşi scos din apă, dovedeşte că oamenii lui Chiril Contaris şi ai lui Musa paşa au fost cumpăraţi cu bani mulţi de partizanii lui Chiril Lucaris, care voiau să-l găsească şi să-l îngroape cu cinste. Nu se cunosc precis împrejurările scoaterii lui din mare şi ale îngropării in insula sf. Andrei. Cel care a putut să cunoască aceste împrejurări, Conopios, le-a trecut de sigur sub tăcere, pentru a nu expune primejdiei pe devotaţii lui Chiril Lucaris. Tăcere păstrează şi patriarhul Ierusalimului Teofan asupra locului înmormântării lui Chiril Lucaris, pentru acelaşi motiv.

Cei care au cules şi îngropat corpul fostului patriarh n'au fost pescari întâmplători, cum se zice. Numai devotaţi ai lui puteau să se expună primejdiei, ducându-l la distanţă de 3-4 ore, până la mânăstirea sf. Andrei, lângă ţărmul asiatic al Mării de Marmara. Lucrul s'a făcut pe ascuns, aşa că nici Chiril Contaris n'a prins de veste unde a fost înmormântat rivalul său, deşi trebue admis că a aflat după aceea.

Din insula sf. Andrei, corpul lui Chiril Lucaris a fost dus cu pompă, la 1641, sub patriarhul Partenie I. în insula Halki, la mânăstirea Panaghia, unde a fost aşezat într'un sicriu. Resturile nefericitului patriarh au fost duse apoi la Constantinopol de patriarhul Ioachim III (1878-1884, 1901-1912).

Cap. VI este intitulat „Chiril Lucaris şi poporul oraşului" (pp. 189-192). In numeroasele exiluri ale patriarhului, poporul n'a avut niciun amestec şi nicio vină. Dimpotrivă, Chiril Lucaris era respectat şi iubit de credincioşi, care-l primiau cu entuziasm când revenea pe scaun. Fruntaşii Grecilor ofereau chiar sume mari marelui vizir Mere Husein, ca să nu fie exilat patriarhul (50.000 scuzi, la 1623). Şi cea mai mare parte din cler era devotată lui Chiril Lucaris. Pentru a-l compromite, adversarii lui au răspândit acuzaţia calomnioasă de calvino-turcism şi au recurs la mijloace de combatere odioase, cu ameninţarea că vor fi luate ca pradă de războiu corăbiile şi mărfurile comercianţilor greci în Marea Egee de către corăbii romano-catolice.

Poporul vedea în Chiril Lucaris nu numai un mare ierarh, ci şi o mare nădejde de îndreptare şi de ridicare naţională. De aceea moartea patriarhului a fost mare durere pentru credincioşi, fiind deplânsă chiar de străini şi de necreştini. In lupta lui împotriva romano-catolicismului, Chiril Lucaris era şi un apărător al tuturor creştinilor din Orient, şi ortodocşi şi eterodocşi. In această luptă, el apăra deopotrivă conştiinţa religioasă şi pe cea naţională a popoarelor ameninţate de propaganda papală.

In cap. VII (pp. 193-200), autorul descrie mânăstirea din insula sf. Andrei, unde a fost înmormântat Chiril Lucaris. Mica insulă (400 metri lungime, 45 metri înălţime maximă) este aşezată într'un golf pitoresc, lângă ţărmul bitinic al mării de Marmara, la Răsărit de grupul insulelor Prinkipos, între care se găseşte şi Halki. Sf. Andrei este aproape de capul sf. Trifon, unde se găsea până la jumătatea secolului al XIV-lea, când a fost distrusă de Turci, mânăstirea cu acelaşi nume, în care a stat un timp sf. Teodor Studitul. Mânăstirea sf. Andrei este amintită într'un hrisov al împăratului Manuel I Comnen, din Martie 1158. In insula sf. Andrei a fost exilat de două ori Metodie I Mărturisitorul, apă-

rător al icoanelor (sec. IX). Din mânăstire nu se mai văd azi decât ruine. Ea avusese vechi obiecte bisericești, manuscrise și cărți prețioase.

Insula îi plăcea mult lui Chiril Lucaris, care poftea acolo uneori și pe prietenii săi Cornelius Haga și Antonius Leger. Caicul ambasadorului Olandei sta la dispoziția patriarhului pentru călătoriile lui în insula sf. Andrei. Țărmul asiatic apropiat avea grădini frumoase, vegetație bogată și apă bună, spre deosebire de insulele Prinkipos. Insula sf. Andrei este astăzi pustie. Numai urmele celor cinci mânăstiri ce a avut mai mărturisesc azi că acolo a fost altădată un însemnat centru de viață duhovnicească.

Urmează o bogată bibliografie, studii mai vechi și lucrări noi, străine și grecești, despre Chiril Lucaris.

Gh. I. Arvanitidis scrie despre patriarhul-martir cu dragoste și accentuiază adesea meritele lui naționale, uneori cam retoric. Studiul este însă foarte interesant, prin numeroasele mărturii istorice citate, prin prezentarea și lămurirea multor laturi necunoscute sau neclare din viața lui Chiril Lucaris, prin analizarea și confruntarea unor știri și ipoteze controversate, prin stăruirea asupra împrejurărilor nefericite, care au dus la tragedia patriarhului. Citirea acestui studiu lasă o impresie puternică. Anumite trăsături ale chipului sufletesc al lui Chiril Lucaris sunt bine puse în lumină, figura lui apare măreață și nobilă. Insistând asupra elementului politic și național în activitatea patriarhului, autorul ține seama de realitățile secolului al XVII-lea, în care Chiril Lucaris s'a găsit prins cu toată ființa sa și a lucrat ca un mare factor istoric al timpului. Nefericirea lui ilustrează starea de strâmtorare confesională, în care se găsea Biserica ortodoxă la Constantinopol și pretutindeni, și condamnabila acțiune prozelitistă romano-catolică, vinovată nu numai de moartea lui Chiril Lucaris, ci și de alte primejdii la care era expus tot Orientul ortodox. O propagandă care a recurs la toate mijloacele de corupție și de teroare, până la crimă, este denunțată și stigmatizată pentru totdeauna în aceste pagini triste, care aruncă lumină nouă asupra chipului marelui ierarh ortodox, care a apărat Biserica sa cu prețul vieții, ca un bun păstor. Ceea ce a putut să greșească Chiril Lucaris, luptând în așa condițiuni și cu așa adversari, este firesc și explicabil. Față de patima și micimea lor, patriarhul merită respectul datorit oricărui mare ierarh ortodox.

Invățatul *Manuel I. Ghedeon* scrie câteva pagini despre insula sf. Andrei (pp. 209-212). Mânăstirea sf. Andrei este amintită întâiu la sinodul al VII-lea ecumenic. Mânăstirea avea atunci bibliotecă. Pe la 820 a fost închis într'un mormânt din insulă, unde a stat nouă ani, din ordinul împăratului Mihail Travlos (820-829), călugărul Metodie, viitorul patriarh de Constantinopol (812-846), apărător al cultului icoanelor. Autorul citează alte câteva mărturii istorice despre trecutul mânăstirii sf. Andrei. Mânăstirea a suferit mult în secolul al XVIII-lea: la 1766 mare cutremur, la 1769 violente măsuri ale Turcilor împotriva creștinilor, agitați de un călugăr vagabond, Ștefan, care chema la luptă contra Turcilor. Mânăstirea a fost atunci jefuită.

Volumul este ilustrat cu portretele persoanelor mai însemnate, amintite în studiile de mai sus, cu hărți și cu fotografii. Sunt interesante în deosebi cele trei portrete ale patriarhului Chiril Lucaris, unul reprodus

după Thomas Smith (Collectanea, 1707), altul după un tablou aflat în sala Lullin a bibliotecii din Geneva, al treilea după tabloul contelui Henning Wachtmeister de la castelul Stromberg din Suedia, precum şi reproducerea în foto-copie a actului încheiat între Chiril Lucaris şi mănăstirea de la Sinai. Se reproduc deasemenea şi portretele prietenilor patriarhului: Cornelius Haga, Sir Thomas Roe şi Antonius Leger. Intre chipurile de suverani, este şi al lui Vasile Lupu, făcut de Abraham van Westerveldt (1651). Volumul reproduce şi patru pagini din Analecta historico-theologica de J. Hottinger (Zürich, 1652), cu scrisoarea lui Natanael Conopios către Antonius Leger, despre împrejurările morţii lui Chiril Lucaris (in limba greacă).

Prin izvoarele citate şi prin folosirea lucrărilor mai noi (Hofmann), prin scoaterea în relief a unor împrejurări istorice uitate, prin amintirea unor amănunte, care explică actele lui Chiril Lucaris, figura sbuciumatului şi mult discutatului patriarh se luminează mai mult, iar motivele şi ţelurile acţiunii lui se înţeleg mai bine.

Volumul festiv grec este un tribut datorit pe drept memoriei marelui luptător ortodox din secolul al XVII-lea, şi un omagiu care compensează ponoasele cu care el a fost încărcat de adversari. Interesul pentru Chiril Lucaris este continuu. Trezit prin diferite studii mai noi, amintit prin date comemorative, ca data morţii lui (1638) sau a sinodului dela Iaşi (1642), acest interes se manifestă încă, de o parte şi de alta, în cunoştinţe noi sau in vechile sentimente, provocate de numele lui. La trei sute de ani dela trecerea lui din lumea aceasta, un lucru rămâne dovedit cu prisosinţă, mai presus de toate îndoielile şi controversele: Chiril Lucaris a fost la timpul său campionul Bisericii ortodoxe şi al elinismului şi a căzut victimă, din această cauză, fanatismului romano-catolic, împiedecat de marele patriarh in expansiunea lui in Orient, ca şi pasiunilor unor Greci năimiţi, pentru a fi voit să apere cu orice preţ şi prin orice mijloc Biserica şi neamul său. Chiril Lucaris este o mare pată pe conştiinţa celor care au urmărit in tot chipul supunerea Bisericii ortodoxe şi care au voit şi au plătit moartea lui.

TEODOR M. POPESCU

NOTE BIBLIOGRAFICE

ÎN LEGĂTURĂ CU POMENIREA SINODULUI DE LA IAŞI ŞI A MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ

1642—1942.

51. BODOGAE TEODOR, Preot Dr., *Petru Movilă şi Sinodul de la Iaşi*, in *Revista teologică*, an. XXXII (1942), nr. 9-10 (Septemvrie-Octomvrie), pp. 385-395.

În acest articol „care serveşte drept introducere la o lucrare mai mare, care va apărea curând sub acelaşi titlu" (p. 385, n. 1), autorul socoteşte pe mitropolitul Petru Movilă că a fost îngerul păzitor şi bărbatul providenţial care a salvat poporul şi biserica ucraineană de impilările medievale ale Poloniei catolice; el a devenit prin tipărituri şi un sprijinitor al renaşterii tiparului in tot Balcanul, iar prin *Mărturisirea Ortodoxă* şi prin cunoscuta Academie Movileană a devenit unul din ctitorii teologiei şi vieţii bisericeşti ortodoxe de pretutindenea.

După ce descrie pe scurt starea „grea şi apăsătoare in care se afla intreaga Biserică ortodoxă la venirea lui Petru Movilă în lumina istoriei" (pp. 386—390), arată că opera lui se concentrează în trei mari puncte: 1) câştigarea unei situaţii de drept pentru biserica ortodoxă polonă; 2) formarea unui cler cult, care să facă faţă atacurilor uniate şi catolice şi 3) intărirea vieţii dogmatice şi liturgice pe poziţiile tradiţiei ortodoxe prin *Mărturisirea ortodoxă* şi *Trebnicul* (= Molitvenic).

Toate aceste lucruri Petru Movilă le-a înfăptuit prin intermediu românesc, fie prin legăturile de rudenie pe care le avea cu aristocraţia polonă, fie prin jertfirea averii sale moştenită de la părinţi. Aceasta o recunosc chiar cronicarii ucraineni, care nu se sfiesc însă de a-i arunca şi vina că in tot timpul păstoriei sale s'a lăsat inconjurat de „slugi valahe" (p. 392). In chip şi mai strălucit se dovedeşte binefacerea sprijinului românesc, din imprejurarea că numai datorită mijlocirii lui Vasile Lupu „s'a putut da răspunsul pan-ortodox al mărturisirii de credinţă aprobată in sinodul de la Iaşi, operă prin care Petru Movilă a fixat poziţia ortodoxiei atât faţă de protestantism, cât şi faţă de r.-catolicism". Este de respins însă părerea autorului că în *Mărturisirea ortodoxă* „se vede mai mult combaterea calvinismului şi in speţă a mărturisirii apărute sub numele lui Chiril Lucaris". Iarăşi nu înţelegem in ce chip poate apărea Petru Movilă tributar iezuiţilor „ca formaţie intelectuală şi ca metode" de indată ce el „va fi cel mai înverşunat duşman al lor şi al uneltelor lor, uniţii" (p. 393). Afară de acestea am fi nedrepţi învinuind azi pe Petru Movilă, că „s'a făcut tuturor toate şi a salvat Biserica sa de toate primejdiile". Cunoaşterea deplină a vieţii şi operei sale nu ne ingădue subt nici un chip bănueli ca acestea in ce priveşte tăria lui de caracter şi însuşirea de iscusit apărător al bisericii ortodoxe. Credinţa lui neşovăelnică şi folosirea mijloacelor cinstite şi curate in păstorirea sufletelor şi ocârmuirea bisericii sunt armele cu care el a luptat şi a biruit.

Este de remarcat că Sinodul de la Iaşi a adunat pentru intâia oară laolaltă cele trei mari ramuri ortodoxe: grecească, slavă şi românească, prin strădania mitropolitului Petru Movilă şi a voevodului moldovean Vasile Lupu.

52. BULAT, T. G., prof. univ., *Petru Movilă prinț de Moldova, apărător al ortodoxismului. Cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la Sinodul din Iași (1641—1941)*, extras din Buletinul nr. 1 (comunicări) al Institutului de Istorie Românească „A. D. Xenopol", Iași 1941, 8 pp.

După omorirea lui Mihai Viteazul, tronul Moldovei, ca și al Munteniei era râvnit de Movilești, o familie bogată in pretendenți domnești: Ieremia, Simion, Mihălaș, Gavrilaș, Petru și frații lui mai mici. Luptele dintre veri, împinse până la adevărate drame, silesc pe văduva lui Simion Movilă, unguroaica *Margareta*, să se retragă pe la 1612, cu fii săi minori, Petru și Moise, în Polonia. Aici copilandrul de 16 ani, care era Petru, cu inclinări spre carte și viață cucernică, va fi povățuit la luminarea minții de un călugăr cărturar și evlavios, despre a cărei ortodoxie mama ceru să-i dea chezășie și călugării frăției din Liov. În Polonia Petru fu luat subt ocrotirea cancelarului Stanislav Jolkevski, și apoi de hatmanul Chodkievicz, luând parte alături de ei la luptele Polonilor impotriva Turcilor de la Țuțora și Hotin. La această dată el avea 24 de ani. Subt inrâurirea mitropolitului de Chiev Iov Borețchi, el părăsi gândul de a mai urca treptele tronului Moldovei și atras fiind de minunățiile văzute la hramurile marei lavre Pecerska din Chiev în anii 1624—6, se hotări pe la anul 1627 să intre in ceata luptătoare pentru Hristos și astfel se făcu călugăr. Trăind încă mitropolitul Iov, Petru fu făcut arhimandrit al lavrei Pecerska, pentru ca la moartea acestuia, in 1633, să fie ales mitropolit al Chievului. Ca arhimandrit el desfășură o mare activitate culturală infiinţând și organizând școlile „frăției" și tipografiile din care vor ieși numeroase cărți de slujbă și de polemică. Ajuns mitropolit el a continuat aceste îndeletniciri, ajutorând și pe cei lăsați in țară. Legăturile sale cu Matei Basarab și cu Vasile Lupu cu privire la tipografie și tipărituri sunt cunoscute.

Dar lucrarea care a încununat viața mitropolitului Petru Movilă și care i-a agonisit nume mare este *Mărturisirea ortodoxă*, întocmită de el și cercetată în Sinodul de la Iași. În timp ce patriarhia din Constantinopol ținea sinoade și publica enciclice impotriva lui Chiril Lucaris și a confesiunii atribuită lui și apărută la Geneva și pe când propaganda catolică căpăta in Polonia și Rusia Mică tot mai multă înverșunare, mai ales după încheierea unirii de la Brest, singur Petru Movilă, prevăzând primejdiile și amenințările, își întocmea scrierea sa menită să fie dreptar al credinței ortodoxe. Sfârșind-o la 24 Iulie 1640 el scrie tuturor căpeteniilor bisericești din mitropolia Chievului să se adune in sobor pentru ziua de 8 Septemvrie 1640, cu scopul ca să cerceteze Catehismul lucrat de el ca „răspuns la mărturisirea lui Chiril Lucaris". Dar Catehismul lui Petru Movilă după ce fusese cercetat de Sinodul din Chiev, trebuia să fie recunoscut de întreaga Biserică ortodoxă. Din această necesitate a izvorit convocarea Sinodului de la Iași, la care au mai contribuit de bună seamă și legăturile de bună prietenie dintre Petru Movilă și Vasile Lupu.

„Sinodul de la Iași a fost convocat in Dechemvrie 1641, iar la începutul anului 1642 toamna s'au reintors acasă delegații Bisericii din Chiev. În Maiu 1642 patriarhul Partenie a dat enciclica contra confesiunii din Geneva, iar la 11 Martie 1643 s'a scris a doua enciclică pentru confirmarea *Mărturisirii ortodoxe*" (p. 7). La sfârșit, se semnalează că „lucrarea a fost dusă la C-pol și confirmată aci la 1643 Maiu 11, ca apoi la 11 Martie 1645 *(sic)* să fie întărită și recunoscută de toți patriarhii răsăritului. Ea rămâne de la acea dată dreptarul de credință al Bisericii orientale".

53. Grosu Nic., Pr. Dr., *Caracterizarea canonică și simbolică a Sinodului de la Iași*, în rev. *Cronica Romanului*, an XIX, nr. 1 (Ianuarie 1942), pp. 13—19.

Fiindcă „sinodul de la Iași este apreciat în mod foarte diferit în literatura teologică, scriitorii eterodocși căutând din motive ușor de înțeles să-i scadă importanța, socotindu-l o simplă conferință între delegații greci și ruteni, care n'a avut nici pe departe rolul ce i-l atribue ortodocșii", autorul își propune să-i cerceteze aici aspectul canonic și simbolic.

Pornind de la constatarea că la Iași n'au participat numai episcopi, ci și alți clerici, care au avut un rol hotăritor în desbateri, ajunge la părerea că „cu privire la membrii, Sinodul de la Iași nu e în sens propriu sinod", căci „participarea prin delegați neepiscopi este un procedeu neobișnuit în practica sinodală ortodoxă". Afară de aceasta „dacă sinodul ar fi fost quasiecumenic sau panortodox, hotărîrile lui ar fi avut autoritate prin ele înșile fără aprobarea altui for" (p. 14), adică a patriarhiei ecumenice.

Ne îngăduim să credem că nici mitropolitul Petru Movilă și nici patriarhul ecumenic Partenie, când și-au trimes delegații lor la Iași, nu s'au gândit de fel la quasiecumenicitatea, panortodoxia sau chiar canonicitatea sinodului care se aduna cu învoirea și binecuvântarea lor. Ceia ce îi interesa era doar ca lucrările să se urmeze în pace și bună rânduială. Și așa a fost, după cum ne încredințează însăși hotărîrea sinodului țarigrădean din 11 Martie 1643, semnată de cei patru patriarhi, și care spune că *Mărturisirea Ortodoxă* a fost găsită „urmând dogmelor bisericii lui Hristos, conformă cu sf. sale canoane, neîmpotrivindu-se întru nimic ei". În această privință hotărîrile sinodului de la Iași, dacă n'au putut fi obligatori prin autoritatea lui însuși, ele însă s'au impus și au fost primite întocmai de întreaga biserică ortodoxă, datorită faptului că sinodul patriarhal nu le-a găsit nimic împotrivitor dogmelor și canoanelor.

Importanța simbolică a sinodului de la Iași pr. N. G. o scoate din împrejurarea că „prin el și-a făcut drum spre ecumenicitate cea mai importantă Mărturisire de credință". Nu ne putem uni însă cu părerea autorului (împrumutată de la M. Jugie), că Petru Movilă a alcătuit *M. O.* „cu colaborarea teologilor din jurul său, mai ales a lui Isaia Trofimovici" (p. 15). Deasemenea autorul crede că „textul *M. O.* prezentat sinodului de la Iași cuprindea oarecare deosebiri față de textul actual". Părerea aceasta o sprijină pe scrisoarea patriarhului Nectarie al Ierusalimului din 1662, care spune că în sinodul de la Iași *M. O.* a fost curățită de „toată socotința streină și de amestecarea tuturor învățăturilor noi". Nu știm cât temeiu putem pune pe aceste cuvinte scrise cu 20 de ani mai târziu, de un om care n'a fost amestecat cu nimic în lucrările sinodului, dar căruia îi pune în seamă fapte pe care doar bănue că lé-a săvârșit".

54. Grosu, N. A., Pr. Dr., *Sinodul de la Iași (1642)*, în rev. *Cronica Hușilor*, an IX, nr. 8—9 (Septemvrie—Octomvrie 1942), pp. 7—24.

Autorul arată că sinodul de la Iași din 1642 aparține unei epoci de mari frământări și de aprigă luptă din istoria bisericii ortodoxe, căreia din pricina invaziilor turcești și tătărești i se creiase foarte grele condițiuni de existență și de desvoltare. Chiar ortodocșii de subt stăpânirea statelor r.-catolice, Polonia și Ungaria, o duceau rău din cauza tendinței de prozelitism.

În sec. 16 izbucnește reforma care pune în grea cumpănă biserica papală. Dar ambele confesiuni în luptă acum caută să câștige de partea lor biserica ortodoxă. În felul acesta ortodoxia ajunge teatrul unor lupte și intrigi cărora numai cu

greu poate să reziste. Iarăşi, prin propaganda iezuiţilor şi cu sprijinul guvernului polon, câţiva episcopi ortodocşi din Polonia fură atraşi în 1596 la unirea cu Roma. Între alte mijloace folosite pentru convertirea poporului, era şi înfăţişarea credinţei ortodoxe ca o „credinţă mojicească" care nu ştie măcar ce trebue să creadă, neavând o carte îndrumătoare. O împrejurare nouă întrebuinţată cu dibăcie de iezuiţi, şi care a pricinuit turburare mare între ortodocşi, fu răspândirea în limba polonă a Mărturisirii de credinţă cu cuprins calvin, publicată subt numele patriarhului Chiril Lucaris.

La Constantinopol lucrurile nu erau mai bune decât în Polonia. La lăcomia Turcilor, care ridicau pe scaunul patriarhal pe cel care plătea mai mult, se adăogau acum intrigile iezuiţilor şi mijlocirile reprezentanţilor ţărilor apusene care sprijineau interesele coreligionarilor lor catolici sau protestanţi. Dacă patriarhul era cumva filo-catolic, protestanţii îi făceau greutăţi la Poartă; dacă însă era filo-protestant, atunci iezuiţii uneltеau pentru depunerea lui.

În aceste împrejurări a ocupat scaunul patriarhiei ecumenice între 1621-1638, cu mai multe întreruperi, Chiril Lucaris, om de aleasă cultură, cunoscut ca aprig şi temut luptător împotriva r.-catolicilor. Era de aşteptat deci ca furia şi intrigile iezuiţilor împotriva lui să treacă orice margine. Astfel în 1629 apăru la Geneva în latineşte, iar apoi şi în greceşte, o broşurică intitulată *Confessio fidei rev. D. Cyrilli patr. C-politani*, cuprinzând 18 capitole şi 4 întrebări şi răspunsuri. Oricine i-ar fi autorul, Mărturisirea atribuită lui Chiril Lucaris a provocat mare turburare în biserica ortodoxă, fiind folosită de amândouă taberele duşmane, iezuiţii insinuând că biserica ortodoxă este calvină, iar calvinii afirmând că între ei şi ortodocşi nu este nici o deosebire.

Patriarhul Chiril Verios, urmaşul lui Chiril Lucaris, se grăbi să condamne Mărturisirea amintită în sinodul de la Constantinopol din 1638.

Salvatorul situaţiei grele în care se găsea ortodoxia de pretutindeni a fost Petru Movilă mitropolitul Chievului, care îşi petrecuse tinereţea în Polonia, învăţând la şcolile din Lemberg şi câştigând frumoase cunoştinţe teologice. Autorul crede că fiind desgustat de nesfârşitele lupte pentru domnie, se călugări în 1627 şi ajunse îndată arhimandrit şi stareţ al lavrei din Peştera de la Chiev, făcută stavropighie patriarhală, spre a nu cădea în mâinile uniţilor. Chiril Lucaris îl făcu în 1629 exarh patriarhal. În 1632 fu ales mitropolit, şi ortodocşii din Rusia Mică găsiră în el pe conducătorul înzestrat cu curaj mare şi pricepere deosebită.

Activitatea lui Petru Movilă s'a dovedit bogată şi multiplă; el restaurează şi clădeşte biserici şi mânăstiri, întemeiază şcoli şi frăţii misionare, înfiinţează tipografii în care tipăreşte multe cărţi de slujbă şi de zidire duhovnicească, — unele manuscrise fiind aduse chiar din Ţările noastre. În înţelegere cu nobilii poloni protestanţi, obţine recunoaşterea libertăţii bisericii ortodoxe în stat. Astfel, cu un cler mai bine pregătit, Petru Movilă putu să reziste atacurilor iezuite.

În lupta cu iezuiţii şi cu celelalte confesiuni ortodocşii se simţeau păgubiţi de faptul că nu aveau o carte în care să se cuprindă pe scurt învăţătura bisericii lor. De aceia Petru Movilă era preocupat de întocmirea unei scrieri care să umple acest gol. Pr. N. G. înclină spre părerea că turburarea produsă de Mărturisirea publicată sub numele lui Chiril Lucaris, a grăbit înfăptuirea acestui gând. Aşa a fost scrisă sub formă de catehism cartea numită *Mărturisirea ortodoxă*, care fu supusă mai întâiu aprobării sinodului bisericii ruseşti ţinut la Chiev între 8-15 Septemvrie 1640.

Pentru a da acestui catehism autoritate deplină era nevoe şi de aprobarea

patriarhiei ecumenice. Aprobarea aceasta însă nu se putea da fără o discuție între delegații bisericii rusești și ai patriarhului ecumenic.

Dar adunarea reprezentanților ruteni și greci nu se putea ține la Chiev, unde stăpânirea polonă de confesiune streină și intrigile iezuiților n'ar fi îngăduit-o. Deasemenea nici la Constantinopol Turcii n'ar fi privit cu ochi buni întărirea bisericii ortodoxe. Ea însă s'a putut ține pe pământul românesc, în Iașii Moldovei, prin sprijinul ierarhilor moldoveni și a voevodului Vasile Lupu.

În privința anului când a avut loc sinodul de la Iași autorul arată că istoricii nu sunt de acord: unii au susținut anul 1641, alții 1641-42, iar cei mai mulți anul 1642. Se precizează că pentru aprobarea catehismului său, Petru Movilă a cerut patriarhului ecumenic Partenie I ca să trimeată la Iași câțiva delegați greci, ca să discute cu reprezentanții săi de la Chiev. „Această intervenție unii susțin că s'a făcut după sinodul din Chiev (1640), adică în anul 1641, astfel că în Dec. 1641 a fost convocat sinodul de la Iași, iar în Ianuarie 1642 ar fi început lucrările" (p. 13). Posedăm însă mărturia unui martor ocular, medicul Scogardi, care într'o scrisoare de la 6 Nov. 1642 către rezidentul austriac Schmidt, spune că „acum vreo trei luni și mai bine", adică prin Iulie 1642, mitropolitul de la Chiev a cerut lui Vasile Lupu să obțină de la patriarhul din C-pol, câțiva teologi greci care împreună cu teologii ruteni să cerceteze catehismul alcătuit de el. Tot Scogardi relatează că în urmă cu două luni, adică prin August 1642, au sosit la Iași delegații greci și ruteni. Știm din altă parte, că Meletie Sirigul delegatul patriarhului ecumenic, în lunile Martie, Maiu și Iunie 1642 se afla la C-pol, iar dintr'o însemnare de pe un manuscris al său, aflăm că „delegații greci au sosit la Iași la 25 August 1642, iar cei ruteni câteva zile mai târziu" (p. 14). Așa dar „se poate afirma cu destul temei că sinodul și-a deschis ședințele la sfârșitul lunii August sau în primele zile ale lunii Septemvrie 1642. Desbaterile au durat până pe la mijlocul lunii Noemvrie".

Delegații patriarhiei ecumenice au fost: mitropolitul Porfirie al Niceei și Meletie Sirigul predicator și teolog de seamă, care luase parte activă la combaterea protestanților într'o scriere a sa intitulată *Capitole*. Petru Movilă trimese trei delegați: pe Isaia Trofimovici, Isaia Cononovici și Ignatie Oxenovici. „Nici Petru Movilă pe cât se pare, nici episcopii și stareții Rusiei Mici n'au participat la sinod de frica guvernului lor, sau de teama intrigilor pe care ar fi putut să le facă iezuiții în absența lor" (p. 14).

Ierarhia moldoveană era bine reprezentată prin Varlaam mitropolitul țării și episcopii: Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuților, Gheorghe al Hușilor și ierom. Sofronie Pociațchi rectorul Colegiului vasilian și egumenul mânăstirii Trei Ierarhi. „Muntenia n'a avut delegați la acest sinod din cauza relațiilor reci dintre Matei Basarab și Vasile Lupu" (p. 15).

Arătăm și în altă parte că nu ne putem uni cu părerea autorului care susține că „întru cât mulți dintre membrii, care au avut rol hotăritor în desbateri, n'au fost episcopi,... n'a fost la Iași un sinod în sens propriu, pentru că acest termen este consacrat în Biserica ortodoxă pentru o adunare de episcopi, ca organ al puterii bisericești" (p. 15). Iar mai departe spune că, deși reprezentau Bisericile respective, delegații adunați la Iași nu sunt totuși membri de drept ai Sinodului, pentru că participarea la sinoade prin delegați ce nu-s episcopi este un procedeu folosit numai în biserica papală.

Socotim cu totul nefirească argumentarea că și din istoria hotărîrilor luate reiese că Sinodul de la Iași nu e un *sinod* în sens propriu. „Dacă sinodul ar fi

fost quasi-ecumenic sau panortodox cum a fost deseori numit, hotărîrile sale ar fi avut autoritate prin ele înşile, fără aprobarea altui for. Însă *Mărturisirea ortodoxă*, discutată şi aprobată la Iaşi, a fost prezentată sinodului patriarhal din C-pol care a aprobat-o la 11 Martie 1643, devenind numai după aceia obligatorie pentru întreaga Biserică ortodoxă". Deasemenea trebue respinsă părerea că „Sinodul de la Iaşi este mai mult o conferinţă teologică interortodoxă sau sinod în sens mai larg, cum întâlnim deseori în Biserica ortodoxă după epoca sinoadelor ecumenice" (p. 16).

În privinţa desbaterilor sinodului se arată că ele au avut ca obiect două chestiuni: *a)* condamnarea mărturisirii atribuite lui Chiril Lucaris; *b)* şi aprobarea Mărturisirii trimese de Petru Movilă. Meletie Sirigul ar fi voit să fie condamnate atât cele 18 capitole ale mărturisirii calvine cât şi Chiril Lucaris ca autor al ei. Dar delegaţii ruteni nu s'au unit cu părerea lui Meletie, arătând că biserica ortodoxă nu crede în acele capitole şi nu recunoaşte de autor al lor pe Chiril Lucaris, ci au fost publicate subt numele lui de pastorul ambasadorului Olandei. Vasile Lupu şi „toţi boerii" se alăturară acestei păreri, zădărnicind excomunicarea lui Chiril. Delegaţii însă subscriseră gramata sinodului ţarigrădean din 20 Maiu 1642 prin care se condamna autorul Mărturisirii calvine, oricine ar fi el.

Discuţiile mai îndelungate se purtară asupra Mărturisirii ortodoxe adusă de delegaţii ruteni. Textul ei latin a fost tradus de Meletie Sirigul în greceşte. Autorul crede că în forma ei originală Mărturisirea ar fi avut oarecari deosebiri, nu numai în ce priveşte petrecerea sufletelor după moarte, prefacerea sfintelor taine ci şi altele. Această părere o sprijină pe spusele patriarhului Nectarie că sinodul „după multe chibzuiri şi tâlcuiri au curăţit-o de orice socotinţă streină şi de amestecarea tuturor învăţăturilor noi" (p. 18).

Întemeindu-se pe scrisoarea mitropolitului Meletie al Proilaviei din 15 Dec. 1644, autorul inclină spre părerea că la sinod s'au discutat şi alte chestiuni şi anume despre valabilitatea botezului ereticilor şi reprimirea lor în biserică. Dimitrie Cantemir arată că s'a hotărît şi reluarea legăturilor dintre biserica Moldovei şi patriarhia ecumenică.

Desbaterile sinodului s'au închis pe la mijlocul lunii Noemvrie. Delegaţii ruteni şi greci au trimis domnitorului o scrisoare de mulţumire pentru sprijinul dat.

La 11 Martie 1643 sinodul endemic din Constantinopol, la care luară parte şi ceilalţi trei patriarhi răsăriteni, aprobă textul grecesc al *Mărturisirii ortodoxe* adus de la Iaşi de Meletie Sirigul. În August 1643 patriarhul Partenie I e înlocuit cu Partenie II, care anulează hotărîrile sinodului din 11 Martie şi începe a prigoni pe partizanii fostului patriarh. Meletie se refugie în Moldova. Autorul crede că de şi un conflict propriu zis n'a existat, totuşi Petru Movilă nemulţumit de soarta operei sale şi de atitudinea patriarhiei ecumenice, publică în limba polonă, apoi în cea ruteană, un rezumat al Mărturisirii sale numit *Micul catehism* (1645).

Textul *Mărturisirii ortodoxe* aprobat în 1643, fu adus la cunoştinţa tuturor bisericilor ortodoxe abia în 1662, prin epistola patriarhului Nectarie, iar marele dragoman Panaiot Nikusios o tipări pe cheltuiala sa la Amsterdam în 1667.

În încheiere se spune că prin sinodul da la Iaşi şi-a făcut drumul spre ecumenicitate cea mai importantă Mărturisire de credinţă a Ortodoxiei. Ea este într'adevăr o expunere precisă şi fidelă a doctrinei şi moralei ortodoxe. Autorul ei n'a urmărit o expunere de erudiţie teologică, ci s'a mulţumit să înfăţişeze cele trei virtuţi teologice în mod didactic, concis şi obiectiv, dând prin aceasta un dreptar al credinţei ortodoxe.

Împotriva celor ce au încercat să se scadă importanța *Mărturisirii ortodoxe* atribuindu-i fie inrâuri confesionale streine, fie particularități naționaliste, se atrage luarea aminte cu această carte a fost aprobată în sinod de cei patru patriarhi răsăriteni care o numesc „Intru totul bine cinstitoare și ortodoxă".

55. IONESCU TEOFIL, arhim., *Sinodul de la Iași, în anul 1642*, în revista *Vestitorul* (publicație a bisericii ortodoxe române din Paris), an. III, nr. 7-8 (Iulie-August 1942), pp. 1—4.

Trăind în orașul culturii, adică la Paris, unde este preot slujitor la capela română, am fi așteptat un articol mai documentat, dar autorul se mulțumește să repete lucruri care nu aduc nici un folos științei istorice și teologiei ortodoxe.

Pe scurt, cuprinsul acestui articol se înfățișează astfel: la începutul veacului 17 vântul rătăcirii calviniste sufla pustiitor peste biserica ortodoxă, care a mai avut și nenorocul de a vedea pe patriarhul Chiril Lucaris complăcându-se într'o stare de grea bănuială de erezie, fără a se fi lepădat vreodată de ea. Schimbarea deasă a patriarhilor ecumenici a creiat o stare de criză în biserica ortodoxă pricinuind și unele infiltrațiuni eretice. Căci „bisericile calvine, protestante și catolice, văzând starea aceasta a bisericii ortodoxe, au socotit că sosise momentul încorporării ei în confesiunea lor și deaceia au desfășurat un prozelitism neobișnuit". În aceste condițiuni apariția scrierii calviniste atribuită și purtând numele lui Chiril Lucaris, părea să dea câștig de cauza calviniștilor împotriva catolicilor.

„Față de aceste propagande cotropitoare s'au ridicat doi teologi ortodocși și un prinț pravoslavnic român". Sufletul acestei reacțiuni a fost mitropolitul român Petru Movilă, ajutat de renumitul teolog grec Meletie Sirigul și de Vasile Lupu domnul Moldovei.

„Petru Movilă în scopul de a combate atât pe reformați cât și pe catolici a alcătuit o *Mărturisire a credinței ortodoxe*, o adevărată expunere a dogmelor creștine ortodoxe, care trebuia să neutralizeze învățătura plină de otravă apărută în Mărturisirea lui Chiril". Petru Movilă a supus lucrarea sa mai întâiu sinodului său local de la Chiev din 1640, și a cerut apoi sprijinul lui Vasile Lupu pentru convocarea unui sinod general ortodox.

Autorul stărue în greșala susținută mai ales de teologii r.-catolici care din cauza caracterului lui restrâns, aproape local, contestă sinodul de la Iași tăgăduindu-i acest drept și denumindu-l un șir de conferinți, o serie de întruniri teologice, care ar fi început în luna Martie 1642 și ar fi durat 9 sau 10 luni.

În continuare se arată părerea lui J. Pargoire *(Echos d'Orient*, XII, p. 23), care susține că un sinod propriu zis nu se putea ține la Iași, din motive politice, căci Turcia și Polonia puteau interzice orice întrunire comună a episcopilor greci și poloni, iar în loc de sinod s'a ținut o conferință. Același lucru il citează și după iezuiții Malvy și Viller *(La confession orthodoxe,)*.

Se citează însă și lucrarea d. P. P. Panaitescu, *L'Influence de l'oeuvre de Pierre Moghila*, p. 70, care afirmă că acest sinod s'a ținut la sfârșitul lunei August 1642, și că *Mărturisirea ortodoxă* este mai curând anticatolică decât anticalvinistă.

Din cauza caracterului restrâns al acestui sinod, toți scriitorii de alte confesiuni nu se feresc să-l prezinte în orice chip, fără însă a-i atribui caracterul pe care noi avem dreptul să i-l dăm.

La Iași Meletie Sirigul a tradus textul latin al operii lui Petru Movilă în limba grecească, cu mici modificări privitoare la chestiunea purgatorului și accia a

substanțiunii. Apoi *Mărturisirea* a fost prezentată patriarhului ecumenic Partenie care în sinodul de la Constantinopol din 11 Martie 1643 o întări împreună cu ceilalți trei patriarhi răsăriteni.

În încheiere se spune că persoana și opera lui Movilă, precum și Sinodul de la Iași au găsit comentatori în toate limbile și în toate confesiunile europene, care s'au ocupat de calvinism și de ortodoxism, în lupta lor aprigă din sec. XVII-lea.

56. ILOAE J., *Prințul Petru Movilă, mitropolitul Chievului*, în revista *Vestitorul*, an. III, nr. 7—8 (Iulie-August 1942), pp. 5—9

Părerea autorului că Petru Movilă și-a petrecut toată copilăria și tinerețea în Polonia, unde a urmat cursurile școlilor latino-catolice, subt direcția iezuiților, este totul greșită. Avem mărturii că el a părăsit Moldova la vârsta de 16 ani și că și-a desăvârșit învățăturile în școala frăției ortodoxe din Liov și poate la Academia Zamoiska. Așijderea nu se poate susține că în 1622 el ar fi încercat să cucerească, cu ajutorul Polonilor, tronul Moldovei și că neizbânda l-a silit să se îndrepte spre monahism. Nu ne putem împăca nici cu afirmația că „exemplul culturii catolice a fost pentru el hotăritor" și că se inspiră mult din „operile celebre" ale lui Toma d'Aquino „în toată concepția de reorganizare a ortodoxismului rus" (p. 6).

Este drept că starea culturală a clerului rus lăsa mult de dorit, însă nu este mai puțin adevărat că izvorul științei sale adânci și temeinice Petru Movilă îl trăgea mai ales din cunoașterea scrierilor sf. părinți și mari dascăli ai bisericii răsăritene. Dovadă este *Mărturisirea Ortodoxă* întocmită de el. Recunoaștem că teologii ruși sânt oarecum stânjeniți atunci când trebue să spună că un român neaoș a fost hărăzit de soartă să deschidă în istoria bisericii rusești o epocă pe care s'o ocupe în întregime numai cu înfăptuirile lui. Ca să umbrească acest merit, ei nu se sfiesc să atribue prefacerea bisericii rusești unei pretinse latinizării introduse de Petru Movilă (p. 7). Iar istoricul G. F l o r o v s k i susține marele neadevăr că el s'a dovedit a fi mai degrabă un „gospodar" decât un „păstor sufletesc". I se atribuesc apoi, pe nedrept, ambiții de patriarhat, însă un patriarhat cu totul aparte, adică aprobat de Roma și dependent de C-pol. Deasemenea ni se pare ciudată părerea că Petru Movilă „ar fi visat un patriarh rus la Chiev care ar fi restabilit balanța între influența catolicismului și cea a ortodoxismului în răsăritul slav".

57. IONESCU TEOFIL, arhim., *Mitropolitul Petru Movilă și Catolicismul*, în rev. *Vestitorul*, an. III, nr. 7-8 (Iulie-August 1942), pp. 10-19.

Folosind fără prea mult discernământ critic lucrări scrise de teologi romano-catolici, concluziile acestui articol nu se pot impune unei serioase luări în seamă. Autorul crede în autenticitatea Mărturisirii plină de idei calviniste a patriarhului Chiril Lucaris, al cărui manuscris se găsește în biblioteca din Leyda. Părerea împrumutată de la pastorul R. B e l m o n t, că Petru Movilă a întocmit *Mărturisirea Ortodoxă* din pricina turburării produse de răspândirea Mărturisirii lui Chiril Lucaris în sânul bisericilor răsăritene, nu se poate susține. Iarăși nu este adevărat că *M. O.* a fost supusă spre aprobare sinodului de la Iași, după ce fusese mai întâiu examinată de patriarhul ecumenic Partenie I (p. 11). Ni se pare nefirească întrebarea pe care și-o pune autorul, că dacă *M. O.* era îndreptată și împotriva catolicilor, cum se mai poate susține că Petru Movilă era unit pe ascuns cu Roma? Răspunsul îl află în părerea ciudată că a fost întocmită fără nici un scop polemic, ci numai pentru a se statornici legea ortodoxă.

Este drept că interpretarea dată originii operii lui Petru Movilă se deosebeşte după confesiunea autorului, fiecare căutând argumente pentru teza sa. Astfel iezuiţii Malvy şi Viller se silesc să arate că *M. O.* a fost inspirată numai din grija lui Petru Movilă de a combate pe calvinişti, în timp ce calvinistul Aymon socoteşte *M. O.* drept o lucrare primejdioasă, falsă plină cu tot felul de greşeli şi cu tendinţe papistaşe.

Afirmaţia că „Petru Movilă a fost crescut într'un mediu religios cu totul strein de religia strămoşilor săi" socotim că este o neiertată greşală pentru cel care cunoaşte firea viitorului mitropolit, credincioşia ortodoxă a mamei sale Melania şi grija pe care ea o punea la creşterea fiului ei în dreapta credinţă.

Noi credem că actele cu care propagandiştii catolici încearcă să arate înclinarea lui Petru Movilă către o unire cu Roma sunt sau născociri meşteşugite, sau lucruri închipuite. Adevărul este că nu se găseşte nici o mărturie autentică în care să apară numele mitr. Petru Movilă la aşa zisele încercări de catolicizare ale ortodoxismului rusesc. Dimpotrivă, toată lucrarea sa în cei 13 ani de păstorie dovedesc o necontenită râvnă pentru întărirea şi apărarea bisericii ortodoxe.

În ce priveşte memoriul pe care el l-ar fi adresat scaunului papal, dar care nu se păstrează ci se spune că se găsesc doar urme despre el în Arhivele Vaticanului, este firesc să ne întrebăm: cum se face că s'a pierdut tocmai originalul, atât de preţios pentru catolici şi cum s'a întâmplat să nu se mai afle nici o altă ştire despre el în sumedenia de acte care au rămas de la Petru Movilă? Cât despre punctele pe care le cuprinde acest memoriu, ele sunt o dovadă netăgăduită pentru orice om de bună credinţă, că nu puteau izvorî din mintea atât de limpede sau din firea atât de aspră pentru păstrarea unităţii bisericii şi paza dogmelor şi a canoanelor, pe care o avea Petru Movilă.

58. IONESCU TEOFIL, arhim., *Codex Parisimus 1265*, în rev. *Vestitorul*, an III, nr. 7—8 (Iulie-August 1942), pp. 20—23.

În urma indicaţiilor bibliografice şi a stăruinţelor pr. Nic. M. Popescu, autorul a mijlocit pe lângă cei în drept pentru fotografierea acestui preţios codex păstrat la Biblioteca Naţională din Paris, şi care cuprinde textul latin şi grecesc al *Mărturisirii Ortodoxe*. Cu acest prilej autorul a crezut că trebue să publice o descriere a ms. mai ales că este socotit unul din originale, căci la f. 145 v se găseşte întărirea sinodului ţarigrădean din 11 Martie 1643, cu semnăturile autentice ale celor patru patriarhi răsăriteni. Pe f. 1 r se află scrisoarea patriarhului Dionisie din 1672, iar la f. 147 este trecută atestarea ambasadorului francez François de Nointel că ms. a fost dăruit de dragomanul Porţii Panaiot Nikusios regelui Ludovic XIV ca să se păstreze în biblioteca sa.

Adăugăm că textul latin a fost publicat de iezuiţii A. Malvy şi M. Viller, *La Confession orthodoxe de Pierre Moghila*, în *Orientalia Christiana*, X, Paris 1927, pp. 1—124. În ce priveşte textul grecesc, el va apărea în curând într'o ediţie critică lucrată de pr. prof. Nic. M. Popescu şi tipărită cu cheltuiala Mitropoliei Bucovinei.

59. PETREUŢĂ I., *Sinodul de la Iaşi şi Mărturisirea Ortodoxă*, în rev. *Biserica Bănăţeană*, an. III (1941), nr. 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17.

Articolul începe cu obişnuita înfăţişare a împrejurărilor „care au precedat şi au cauzat" ţinerea sinodului de la Iaşi. Era firesc, aşa dar, să se vorbească şi aici pe larg despre patriarhul Chiril Lucaris, şi confesiunea atribuită lui de iezuiţi,

care găsiră bun prilej să afirme că de vreme ce patriarhul şi-a părăsit legea şi a trecut la calvinism, odată cu el s'a calvinizat întreaga biserică ortodoxă.

Pe vremea când „catolicii şi calvinii dădeau asalturi masive asupra bisericii ortodoxe din Rusia Mică" luă cârma mitropoliei din Chiev feciorul de domn moldovean Petru Movilă, care cu curaj şi cu pricepere deosebită izbuti să zădărnicească propaganda prozelitistă, întărind biserica ortodoxă şi dându-i o organizaţie temeinică. Astfel, prin şcoala înfiinţată de el la Chiev pregăti pe viitorii preoţi şi slujitori, iar prin cărţile tipărite a pus la îndemâna clerului armele duhovniceşti de care avea nevoe ca să întărească poporul în credinţă şi să-l ferească de eretici.

Petru Movilă a fost un mitropolit devotat scaunului ecumenic; dovadă este scrisoarea pe care o trimete la 27 Octomvrie 1638 patriarhului Chiril (publicată în româneşte de d. I. Lupaş, în *Revista teologică*, 1928, nr. 8—9). Aşa explică autorul faptul că după sinodul de la Chiev din Septemvrie 1640, Petru Movilă s'a simţit dator să trimită patriarhiei din C-pol *Mărturisirea Ortodoxă*, ca să se pronunţe asupra ei. Totuşi, înainte de aceasta, el a socotit că este mai bine să fie „cercetată amănunţit şi aprobată de un sinod comun al ortodocşilor". De aici apoi s'a născut ideia sinodului de la Iaşi şi pentru convocarea lui d. I. P. sprijinindu-se pe A. Pichler (*Geschichte des Protestantismus in der orient. Kirche in 17 Jahrh.*, München 1862, p. 223), susţine marea greşală că însuşi Petru Movilă ar fi călătorit la C-pol în 1642 „căci la sinodul ţinut la C-pol în luna Maiu 1642, îl aflăm şi pe el între membrii acestui sinod, semnând primul după patriarhul ecumenic, ca reprezentant al bisericii din Rusia-Mică". De bună seamă că A. Pichler, a fost indus în eroare de gramata sinodului ţarigrădean tipărită de Meletie Sirigul în Iaşi la 20 Dechmvrie 1642 (odată cu scrisoarea de mulţumire a sinodalilor către Vasile Lupu), în care intr'adevăr se află trecut şi numele mitropolitului Petru Movilă.

În continuare se dă descrierea sinodului de la Iaşi după istoricul rus Macarie. Vorbind apoi despre delegaţii care au luat parte la sinod, spune, fără să arate izvorul, că „preşedenţia sinodului o avură delegaţii patriarhiei ecumenice". Programul de lucru cuprinde două chestiuni: *a)* Condamnarea confesiunei lui Chiril Lucaris şi *b)* cercetarea şi aprobarea Catehismului întocmit de Petru Movilă. Autorul crede că în prima chestiune rolul sinodului nu era decât de a adera şi el la cele hotărîte la C-pol şi că după ce fu cetită şi aprobată scrisoarea patriarhului ecumenic, Meletie Sirigul propuse şi condamnarea lui Chiril Lucaris, lucru la care sinodalii ruşi se împotriviră „căci ei n'aveau nici o răzbunare de împlinit", ci socoteau confesiunea în cauză drept un apocrif, plăsmuit de iezuiţi.

În privinţa lucrărilor, se spune că ele au ţinut până la sfârşitul anului 1642. Iată în ce chip ciudat lămureşte d. I. P. data sinodului: La 11 Martie se vor fi întrunit în sinod numai reprezentanţii bisericii ruseşti şi cu ierarhii moldoveni şi vor fi discutat în câteva şedinţe diferite chestiuni curente, lăsând pe cele principale, pentru care fusese convocat sinodul, până la venirea delegaţilor patriarhali, care au sosit numai după sinodul patriarhal din Maiu 1642, de unde urmează că sinodul şi a început lucrările abia în vara anului 1642. Dacă autorul ar fi cunoscut bibliografia mai nouă, sau cel puţin scrisoarea medicului Scogardi, din *Hurmuzaki*, IV [1], p. 668, documentul cel mai preţios în legătură cu sinodul de la Iaşi, socotim că n'ar mai fi făcut presupuneri care n'au nici un temein de adevăr.

Am arătat şi în altă parte cât de greşită este părerea pe care o susţine şi d. I. P. că *M. O.* s'a tipărit întâi la Amsterdam în 1622, în limba greacă şi latină.

La sfârşit se dă o înşirare a ediţiilor greceşti, slavoneşti, româneşti, etc.,

cercetându-se şi numirea de carte simbolică „termen care nu este acceptat în mod unanim de către toţi teologii şi scriitorii ortodocşi".

În ce priveşte fondul, autorul arată că *Mărturisirea Ortodoxă* n'a fost influenţată de teologia r.-catolică cum susţin unii neştiutori. Însă în ce priveşte forma, terminologia, metoda şi împărţirea se poate ca Petru Movilă să fi avut la îndemână şi modeluri streine. Partea cea mai de seamă însă este că această carte lămureşte în chipul cel mai temeinic adevărurile de credinţă ale bisericii ortodoxe, şi arată foarte limpede deosebirile între ortodoxie şi celelalte confesiuni creştine.

60. PETROVICI T., Ic., *În amintirea mitropolitului Petru Movilă*, în rev. *Luminătorul*, an. 74 (1941), nr. 1—2 (Ianuarie-Fevruarie), p. 92.

Pentru pomenirea mitropolitului Petru Movilă, cu prilejul împlinirii celor 300 de ani de când s'a ţinut sinodul de la Iaşi, autorul crede de cuviinţă să publice următoarele propuneri făcute anul trecut Sfântului Sinod: să se aducă de la Chiev în ţară rămăşiţele lui Petru Movilă şi să fie aşezate în biserica Trei-Ierarhi din Iaşi; să se alcătuiască „un catehism nou corespunzător cerinţelor vieţii de azi"; să se convoace un sinod panortodox la Iaşi care ar reglementa viaţa noastră religios morală, potrivit cu condiţiunile vieţii din prezent.

Socotim că nu este nevoe să mai stăruim asupra acestor propuneri, făcute de autor fără să se gândească cel puţin lagreutăţile războiului de azi. Dealtfel este destul să menţionăm că şi Sfântul Sinod n'a luat în seamă pe nici una din ele.

61. POPESCU SIMION, Preotul, *Sinodul de la Iaşi din 1642*, în rev. *Renaşterea*, an. XXI (1942), nr. 10 (Octomvrie), pp. 557—565.

Autorul acestui articol crede necesar ca într'o introducere de 4 pagini (pp. 557—561), să reproducă din cărţi de istorie bisericească, împrejurările în care a apărut Mărturisirea atribuită patriarhului Chiril Lucaris, dând şi un rezumat al celor 18 capitole şi 4 întrebări de doctrină calvină, pe care ea le cuprinde. Lucru fără rost şi nepotrivit aici deoarece Petru Movilă s'a hotărît să întocmească *Mărturisirea Ortodoxă* din alte pricine mai strâns legate de viaţa bisericii pe care o păstorea. Nu ştim pe dealtă parte dacă el a început să lucreze acest catehism încă din 1628, când abia intrase în călugărie. Este adevărat că la sinodul adunat la Chiev în ziua de 8 Septemvrie 1640 el a înfăţişat spre cercetare un Catehism, când neputându-se lua nici o hotărîre în privinţa întrebărilor despre starea sufletelor după moarte şi la care cuvinte se săvârşeşte prefacerea sfintelor daruri, a găsit cu cale să ceară şi părerea patriarhiei ecumenice. Patriarhul Partenie a fost bucuros să se ţină un sinod local la Iaşi unde să se cerceteze nu numai textul Catehismului trimes de Petru Movilă, ci să se discute, spre a fi condamnată, şi Confesiunea atribuită lui Chiril Lucaris.

După ce vorbeşte foarte pe scurt despre sinodul de la Constantinopol din Maiu 1640, autorul compilează după G h e n a d i e E n ă c e a n u (*Petru Movilă*, Bucureşti 1882, extras din rev *B. O. R.*, an. VII), capitolele intitulate: *Timpul deschiderii şi închiderii sinodului de la Iaşi; Obiectivul sinodului; Participanţii la şedinţele sinodului* (care ar fi durat de la Dechemvrie 1641 până la Octomvrie 1642).

Articolul se încheie cu cap. despre *Mărturisirea Ortodoxă după sinodul din Iaşi* (pp. 564—5), în care autorul susţine greşit că ms. acestei scrieri „a rămas între actele patriarhiei din C-pol până în anul 1662,... când Panaiot Nicusi o publică pe proprie cheltuială în latină şi în greacă la Amsterdam".

62 Porcescu Scarlat, Pr., *Sinodul de la Iaşi 1642*, in rev. *Cronica Romanului*, an XIX, nr. 1 (Ianuarie 1942), pp. 2—12.

În acest articol se arată, in marginea ştirilor istoriografiei româneşti, imprejurările care au determinat convocarea sinodului de la Iaşi, data şi durata desbaterilor şi hotăririle luate. Socotim însă trudă zadarnică să se mai discute numirea de „sinod panortodox" sau „aproape ecumenic", lucru încercat şi de alţi istorici, spre a se vedea dacă nu i s'ar potrivi mai bine termenul de „soboraş", „conventicul" sau chiar de „conferinţă de teologi ruşi şi greci" strânşi pentru a da aprobarea definitivă Mărturisirii de credinţă intocmită de Petru Movilă. Deasemenea nu trebue spus că mărturisirea lui Chiril Lucaris „prezenta acelaşi pericol", fie că era autentică, fie că era o plăsmuire atribuită lui de iezuiţi şi publicată astfel de un pastor protestant. Credem că nu poate avea aceiaşi valoare şi autoritate un fals, faţă de o lucrare autentică.

Este drept că in faţa ameninţărilor protestante biserica ortodoxă a reacţionat mai intâiu prin sinodul convocat la C-pol, in 1638, de patriarhul ecumenic Chiril din Veria (nu din *Besia)* şi apoi prin cel convocat de patr. Partenie I, in Maiu 1642. Dar pentru inlăturarea primejdiei catolice cel care s'a străduit mai mult a fost mitropolitul Petru Movilă prin alcătuirea unui *Catchism* in care erau cuprinse toate învăţăturile bisericii ortodoxe şi pe care Sinodul de la Iaşi l-a numit *Mărturisirea ortodoxă*, discutată şi aprobată mai intâiu in sinodul de la Chiev din 1640.

În timp ce toţi istoriografii citaţi admit greşit că lucrările sinodului de la Iaşi au durat 10 luni şi că el ar fi fost convocat in Dechemvrie 1641, pr. S. P. se apropie de adevăr, când pe temeiul scrisorii lui Scogardi din 6 Noemvrie 1642, inclină spre părerea dreaptă că desbaterile au inceput cel mai de vreme pe la inceputul lunii Septemvrie 1642. Durata sinodului însă nu poate fi mărginită la 20 de zile, căci ştim dintr'o însemnare a lui Meletie Sirigul că lucrările lui au ţinut până la 27 Octomvrie 1642. Autorul face bine atrăgând din nou luarea aminte (pe temeiul studiului d. P. P. Panaitescu) că gramata sinodală tipărită la Iaşi in ziua de 20 Dechemvrie 1642, împreună cu scrisoarea de mulţumire către Vasile Lupu, nu priveşte sinodul de la Iaşi, ci este hotărîrea sinodului ţarigrădean din Maiu 1642.

Ştirile despre delegaţii greci şi ruteni care au luat parte la sinod, precum şi descrierea chipului cum au decurs lucrările pentru cercetarea *Mărturisirii ortodoxe*, sânt destul de mulţumitor înfăţişate. Autorul insă greşeşte când afirmă că „textul latin s'a pierdut şi nu există decât traducerea greacă cu modificările făcute de Meletie Sirigul" (p. 10). Adevărul este că alături de tălmăcirea grecească a lui Meletie Sirigul se păstrează şi textul latin în *Codex Parisinus nr. 1265*, şi care a fost editat de iezuiţii A. Malvy şi M. Viller, *La Confession orthodoxe de Pierre Moghila*, în *Orientalia Christiana*, X, Paris 1927, pp. 1—124 (lucrare pe care pr. S. P. n'o menţionează in bibliografie).

Ni se pare nefirească părerea autorului, că după Sinodul de la Iaşi patriarhul Partenie I ar fi trimes lui Petru Movilă o scrisoare de mustrare pentru atitudinea delegaţilor lui faţă de chestiunile propuse in sinod de către Meletie Sirigul, iar în urma acestei scrisori i-ar fi trimes ca să subscrie împreună cu sufraganii săi decretul sinodului ţarigrădean din 10 Maiu 1642, prin care se condamnau cele 18 capitole calvine ale lui Chiril Lucaris (pp. 10—11), şi care apoi s'a tipărit la tipografia domnească din Iaşi la 20 Dechemvrie 1642, împreună cu scrisoarea de mulţumire către Vasile Lupu.

Nu înţelegem in ce fel sinodul patriarhal din 11 Martie 1643 „a luat la

discuție ediția modificată tradusă in grecește de Sirigul" a *Mărturisirii ortodoxe*? În hotărîrea sinodului iscălită de cei 4 patriarhi se spune lămurit că „s'a cercetat cartea cea trimeasă din partea Bisericii Rosiei mici... având titlul *Mărturisirea Ortodoxă*" pe care a găsit-o „urmând dogmelor Bisericii lui Hristos şi potrivită sf. canoane, neimpotrivindu-se intru nimic ei". Aşa dar nu poate fi vorba de o ediţie modificată, ci de însuşi textul grecesc, tradus după izvorul latinesc, aşa cum ea a fost aprobată in sinodul de la Iaşi.

Iarăşi este greşită părerea autorului că Meletie Sirigul a avut un interpret la sinod, unde „conversaţiile s'au purtat in l. latină". Cunoştinţele de latinească ale lui Meletie nu mai pot fi puse la îndoială de vreme ce el s'a încumetat să tălmăcească cu atâta pricepere originalul latin al *Mărturisirii Ortodoxe* în limba grecească. În afară de chestiunile privitoare la petrecerea sufletelor după moarte şi la prefacerea sf. daruri, textul grecesc al *Mărturisirii* lui Movilă, n'a fost nici „amendat" şi nici „modificat" de Meletie Sirigul, cum susţine pr. S. P. ci el a fost numai tălmăcit din latineşte in greceşte. Deasemenea el n'a fost editat în 1662 de Panaiot Nikusios in limbile latină şi greacă (cum susţine şi N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, I, p. 311); ştim doar că s'a tipărit in l. greacă şi abia în anul 1667.

63. SAVIN, IOAN GH., *Mitropolitul Petru Movilă şi Sinodul de la Iaşi. Contribuţii româneşti la viaţa spirituală rusă*, extras din revista *Cetatea Moldovei*, an. II, vol. 2, nr. 11—12, Iaşi 1941, 7 pp.

Acest articol are rostul să facă cunoscută contribuţia românească la viaţa spirituală rusă în laturea bisericească. Se arată, astfel, că toată faima de care s'a bucurat in lumea creştină Chievul, cu vestita-i Academie teologică, îşi trage obârşia de la fapta şi din opera lui Petru Movilă, deşi Ruşii numai cu greu vor să recunoască aceasta.

Se ştie că Ruşii au ridicat pretenţii de originalitate totdeauna când a fost vorba de domeniul culturii teologice, unde ei pretind loc de frunte şi de exclusivă creaţie. Şi veacuri dearândul Rusia a trecut drept exponenta cea mai puternică şi cea mai autentică a gândirii creştine ortodoxe. Acest drept şi-l intemeiază pe faptul că ea ar fi adus cele mai mari servicii ortodoxiei, fie salvând-o de la invazia musulmană, fie dându-i orientarea şi structura doctrinară in lupta cu propaganda catolică şi protestantă. Pentru a se cunoaşte in ce măsură Rusia a salvat creştinătatea de invazia turcească, se lămureşte că in 1677 când Ruşii intră întâia oară in războiu cu Turcii, puterea ofensivă a acestora, adică primejdia lor asupra creştinătăţii, încetase.

Nu se tăgădueşte aportul cultural pe care Rusia l-a adus bisericii ortodoxe in genere. Dar trebue ştiut că acest aport are la temelie lupta şi fapta românului Petru Movilă ajuns mitropolit al Chievului tocmai în vremurile de grea cumpănă pentru ortodoxie. Lucrarea pe care o începuse ca stareţ al lavrei Pecerska, a desăvârşit-o ca mitropolit. Prin înfiinţarea Academiei el a pus temelia culturii teologice ruseşti, care de aici şi-a luat începătura şi avântul în tot Răsăritul ortodox.

Dar marea faptă a lui Petru Movilă, şi care i-a agonisit renume nepieritor, este *Mărturisirea Ortodoxă* intocmită de el pentru stăvilirea propagandei catolice şi protestante. Încercările teologilor ruşi şi greci de a atribui meritul compunerii acestei scrieri, fie chiar in parte, lui Isaia Trofimovici sau lui Meletie Sirigul, este pe bună dreptate combătută de autor. În încheiere se spune că in congresul teologilor, ţinut la Atena in 1927, teologii ruşi, prin glasul prof. G. Florovski, au recunoscut marea inrâurire pe care a avut-o Petru Movilă in gândirea teologică rusească.

64. TOMESCU, CONST. N., prof., *Sinodul de la Iaşi 1642—1942*, in rev. *Luminatorul*, an. 74 (1941), nr. 5—6 (Maiu-Iunie), pp. 259—266.

După ce înfăţişează în cuvinte alese însemnătatea sinodului de la Iaşi, autorul descrie împrejurările grele in care s'a ţinut şi urmele adânci pe care le-a lăsat în istoria bisericii răsăritene. Într'adevăr, ivirea calvinismului însemna o lovitură cruntă pentru biserica papală Dar primejdia era tot aşa de ameninţătoare şi pentru ortodoxie, întrucât chiar in preajma scaunului ţarigrădean, de unde trebuia să pornească pilda dreptei credinţe, se ridicase acum svon că patriarhul este socotit de autor al celei dintâi mărturisiri de credinţă calvină.

Patriarhul Chiril Lucaris, om cu multă învăţătură, dar şi tot atât de învierşunat protivnic al papistaşilor, avea din vremea studiilor lui in Germania mulţi prieteni printre protestanţi. Când fu ales patriarh, el se afla in Ţările Române şi de aici l-au chemat la C-pol. Un vlădică amărit; de cinci ori a fost scoborit şi urcat in scaun. Iezuiţii folosiră acest prilej şi-l învinuiră că îmbrăţişează calvinismul şi că a tipărit lucrări reformate. În cele din urmă patriarhul fu inchis, apoi sugrumat şi aruncat in apele Bosforului.

Lumea ortodoxă se sgudui grozav de nelegiuirea iezuiţilor. Trebuia prin urmare o lămurire, o apărare şi o atitudine hotărită faţă de pricinuitorii acestei tulburări. Atunci s'a ridicat din indemn propriu, mitropolitul Petru Movilă alcătuind un catehism menit pe departe să arate lumii temeiurile credinţei şi vieţii ortodoxe, iar pe dealta să răspundă şi uneltitoarelor învăţături papistăşeşti ori protestante. Manuscrisul său l-a dat in cercetarea unui sinod local care-l găsi drept. „Apoi l-a trimis în formă latină şi patriarhului de C-pol să-l aprobe printr'un sinod al ortodoxiei, ca astfel catehismul să fie recunoscut şi primit in toate bisericile de răsărit, ca o carte normativă" (p. 262). Sinodul insă nu se putea aduna decât in Ţările Române, a căror stare era mai prielnică, cu vlădici cărturari şi râvnitori pentru păzirea tezaurului ortodoxiei.

D-l prof. C. N. T. susţine insă părerea, pe care nu ne-o insuşim, că lucrările pregătitoare ale sinodului au inceput incă din toamna anului 1641, că desbaterile au ţinut trei luni incheiate, iar delegaţii streinii nu părăsiseră Iaşii nici în Dechemvrie 1642 „ceiace face că toate lucrările acestui sinod panortodox să şi durat un an". Deasemenea nu credem că patriarhul ecumenic ar fi revăzut cu teologii săi, Mărturisirea intocmită de Petru Movilă, şi nici că sinodul de la Iaşi ar fi combătut cele 17 capitole din confesiunea calvină apărută la Geneva subt numele lui Chiril Lucaris.

Este insă adevărat că sinodul de la Iaşi a adâncit rădăcinile ortodoxiei în conştiinţa şi sufletul creştinilor români, intărind unitatea lor in dreapta credinţă şi ferindu-i de uneltirile duşmanilor. Adăogăm că ar fi de cercetat ca să se vadă în ce legătură stau răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc cu Mărturisirea ortodoxă aprobată in sinodul de la Iaşi.

65. VASILESCU EMILIAN, *Petru Movilă, apărător al ortodoxiei*, in rev. *Gândirea* an. XX (1941), nr. 10 (Dechemvrie), pp. 563—568.

Autorul mărturiseşte deschis de la început, că „fără să aibă pretenţia de a spune ceva nou", işi ingădue totuşi să arate ce a insemnat mitropolitul Petru Movilă pentru apărarea dreptei credinţe, intr'o vreme de grea incercare pentru ortodoxie. În acest scop cercetează pe temeiul unei bibliografii, am putea spune îndestulătoare, starea bisericii ortodoxe, mai mult a celei ruseşti, în răstimpul cuprins între anii 1620—1640. Sunt bine înfăţişate mijloacele necinstite pe care le foloseau iezuiţii pentru atragerea ortodocşilor in staulul uniat. La rândul lor,

protestanţii făceau mare concurenţă catolicilor, răspândind la adăpostul ambasadelor din C-pol cărţi de propagandă calvinească. Îndrăsneala lor n'a cunoscut margini mai ales atunci, când s'au apucat să tipărească un catehism calvinesc subt numele patriarhului Chiril Lucaris. Atenţia iezuiţilor se îndreptă în deosebi spre lumea ortodoxă slavă, unde rezistenţa putea fi mai uşor înfrânată, din cauza lipsei de pregătire a clerului. Propaganda cea mai puternică o făceau în Rutenia (nu în Pocuţia, cum ne spune autorul) iar la Liov aşezară o tipografie în care falsificau cărţile de ritual ortodoxe. Subt regele polon Sigismund III, lupta catolicilor împotriva ortodocşilor ajunse foarte aprigă. Averile bisericilor rămase încă ortodoxe, trecură în stăpânirea catolicilor şi chiar mănăstirile din Chiev încăpură aproape toate în mâna lor.

În astfel de împrejurări ajunse Petru Movilă mitropolit al Chievului. Numai la câteva luni după alegerea sa ca arhimandrit (nu hirotonire cum spune d. E. V.) i s'a dat prilejul să-şi arate înţelepciunea şi zelul pentru apărarea dreptei credinţe (credem că nu mai trebuia adăugat şi „ortodoxe" (p. 564). Se tipăriseră atunci de către fostul episcop trecut la uniaţie Meletie Smotriţki două cărţi: *Apologia pelegrinului oriental* şi *Parenesis* sau *Îndemnare fraţilor din Vilna de la biserica sf. Duh*. Petru Movilă, de şi abia intrase în monahism, a început lupta împotriva ierarhului renegat. Împreună cu mitropolitul Iov Boreţchi au hotărît ţinerea unui sinod la Chiev, în care să se cerceteze învăţătura lui Meletie. Sinodul acesta s'a deschis în ziua de 15 August 1628, când s'a hotărît că scrierea *Apologia pelegrinului oriental* este eretică şi primejdioasă. Ca atare Meletie a fost silit să se lepede de învăţăturile greşite, iar cartea a fost afurisită şi arsă.

Este adevărat că Meletie Smotriţki nu s'a ţinut de cuvânt şi îndată după sinod el a început din nou propaganda pentru uniaţie. Însă poporul drept credincios şi-a pus încrederea în vlădicii săi. Trebue să recunoască oricine că în această împrejurare meritul cel mare revine lui Petru Movilă. Însăşi actele sinodului din 1638 dovedesc aceasta, iar Meletie în *Protestaţiunea* pe care a scris o mai târziu împotriva celor petrecute la sinod, recunoaşte că Petru Movilă l-a constrâns la explicări amănunţite şi a ridicat neîncetat cuvânt în sinod.

După această întâmplare, care trebue socotită drept cea dintâiu izbândă a arhimandritului Petru Movilă împotriva uniaţiei, el începe să pună în aplicare un mare plan de luptă împotriva propagandiştilor catolici. Însă pentru a duce lucrul la bun sfârşit, trebuia să se folosească de aceleaşi mijloace de care se foloseau şi protivnicii săi. Aşa înfiinţă el vestita şcoală teologică din Chiev, care avea să poarte numele de Academia movileană.

Fiind ales mitropolit, el n'a precupeţit nici munca, nici timpul, nici legăturile sale familiare şi nici averea sa părintească, pe care a dat-o aproape în întregime pentru înfiinţarea şcolilor şi a fraţiilor călugăreşti, sau pentru clădirea şi întreţinerea bisericilor din eparhia sa.

În vederea scopului pe care îl urmărea, Petru Movilă a dat o deosebită atenţie înfiinţării de tipografii şi tipăririi de cărţi. Dar numele său va rămâne legat deapururi în istorie de *sinodul de la Iaşi* şi de *Mărturisirea ortodoxă*, prin care biserica noastră şi-a precizat adevărurile de credinţă faţă de abaterile romano-catolice şi protestante.

Diaconul GHEORGHE I. MOISESCU

SFÂNTUL SINOD
AL SFINTEI BISERICI ORTODOXE ROMÂNE

SESIUNEA ORDINARĂ DIN ANUL 1942

Şedinţa din ziua de 2 Dechemvrie 1942

Sumarul şedinţei

Şedinţa se deschide în palatul patriarhal cu ceremonialul obişnuit.

La orele 10 dimineaţa s'a săvârşit în biserica Patriarhiei slujba religioasă pentru deschiderea sesiunei Sfântului Sinod luând parte I. P. S. Patriarh Nicodim, Preşedintele Sfântului Sinod, d-l Ministru al Culturii Naţionale şi al Cultelor, prof. Ioan Petrovici, d-l Secretar General al Subsecretariatului de Stat al Cultelor, prof. Aurel Popa şi toţi PP. SS. Membrii prezenţi ai Sfântului Sinod.

După slujbă, trecându-se în sala de festivităţi a palatului patriarhal, I. P. S. Patriarh Nicodim ocupă scaunul prezidial, dând cuvântul d-lui Ministru al Culturii Naţionale şi al Cultelor care citeşte mesagiul pentru deschiderea sesiunei ordinare a Sfântului Sinod pe anul 1942. Citirea mesagiului se încheie în aclamaţiile PP. SS. Membrii pentru M. S. Regele Mihai I şi d-l Mareşal Ion Antonescu, Conducătorul Statului.

I. P. S. Patriarh Nicodim în calitate de preşedinte al Sfântului Sinod deschide şedinţa prin următoarea cuvântare:

Inalt Prea Sfinţiţi şi Prea Sfinţiţi Părinţi,

Ne-am întrunit astăzi în sesiunea ordinară a Sf. Sinod, la ordinea zilei având mai multe chestiuni, care trebuesc studiate şi rezolvate. Acestea vă vor fi comunicate de birou.

Eu ţin să înfăţişez numai câteva lucruri, care s'au petrecut dela sesiunea trecută şi până acum.

Unul din fraţii noştri, episcop, a trecut din lumea aceasta. E vorba de P. S. Ghenadie al Buzăului. Vă rog să zicem toţi: Dumnezeu să-l odihnească! Apoi unul din episcopi a demisionat, retrăgându-se la pensie. E vorba de P. S. Gherontie, episcop al Tomisului. Amândouă locurile au fost ocupate provizoriu: cel dela Buzău de P. S. Valeriu Botoşăneanul şi cel dela Constanţa de P. S. Eugeniu Suceveanul. In acelaşi timp, simţindu-se nevoie pentru organizarea şi conducerea treburilor bisericeşti din Transnistria, s'a rânduit, acolo, prin înalt decret, I. P. S. Visarion Puiu, fost al Bucovinei, care este şi membru al Sinodului pe baza acestui decret.

Simțindu-se nevoia la Patriarhie de persoane cu rang arhieresc, ca să poată activa în trebile bisericești cu mai multă autoritate, eu am cerut și D-l Mareșal Antonescu prin Decret a instituit două locuri de vicari patriarhicești. Am să cer Sfântului Sinod, prin adresă specială, ca să facă toate cele cuvenite.

Celelalte chestiuni vă vor fi comunicate de birou. Eu vă salut și vă zic cu toată inima: bine ați venit sănătoși.

Totodată gândul nostru se îndreaptă în primul rând către M. S. Regele Mihaiu I și către d-l Mareșal Antonescu, cărora să le urăm toată izbânda în treburile de conducere ale României, mai ales în aceste timpuri grele. Vă rog să aprobați ca să trimitem câte o telegramă de devotament față M. S. Regele și față de Conducătorul Statului.

D-l Profesor Ion Petrovici, Ministrul Culturii Naționale și al Cultelor, luând cuvântul rostește această cuvântare.

Inalt Prea Sfințite,

Prea Sfințiți Părinți,

Participând pentru întâia oară în calitate de ministru al Cultelor la ședința Sf. Sinod, îmi voiu îngădui ca să-mi desvolt puțin cuvântarea peste marginile restrânse ale unui salut de protocol.

Imi veți face onoarea să mă credeți că fără nici o umbră de ipocrizie, declar că am fost și sunt profund convins de valoarea credinței religioase pentru individ și de importanța bisericii în viața Statului românesc. N'am crezut și nu cred nici astăzi în vreo incompatibilitate între credința religioasă și cugetarea liberă. Dacă ar fi să mă raportez la cazul meu personal ar trebui să spun dimpotrivă că am crezut mai mult pe măsură ce am cugetat mai mult. Eu personal sunt o exemplificare vie a unei maxime a unui filosof din Occident care a zis «că cerul nu există decât pentru oamenii care gândesc».

Tot așa sunt încredințat că uitarea religiei conduce la uitarea tuturor datoriilor, după cum socotesc și invers, anume că cine își uită datoriile și marele comandamente morale, acela poate să facă ori câte cruci evlavioase, nu crede sincer în Dumnezeu. Dar mai cu seamă sunt convins de marele rol pe care îl are biserica în viața socială și, restrângându-ne la interesele noastre, în viața statului românesc. Trecutul istoric a statului românesc este strâns împletit de viața bisericească.

Dar nu cred că e vorba numai de trecut. Lucrurile, cred, urmează să se petreacă la fel în viitor. Nu trebuie mai ales să uităm un lucru: în momentul de față se naște o lume nouă.

Oricare ar fi incertitudinile momentului, acest lucru este însă sigur: se naște o lume nouă pe baze reînnoite, pe baze proaspete.

Ei bine, nevoia de credință este și mai mare la o lume nouă decât la o lume veche. O societate îmbătrânită se poate dispensa

de Dumnezeu: o lume nouă nu merge fără acest avânt al credinţei.

Dar mai este şi altceva, care mă face să afirm că biserica, în momentul de faţă, este mai importantă decât oricând. Ne găsim tocmai în clipa când se face trecerea dela lumea veche la lumea nouă şi aceasta nu pe o cale lină ci se face cu cutremure şi cu convulsiuni. In momentele acestea biserica are o mare însemnătate. Insă adaog, o biserică luptătoare. Şi mai adaog încă ceva: biserica nu ajunge să lupte ci trebuie să câştige biruinţa.

Este un moment în care biserica nu poate să se mărginească la o activitate contemplativă. Dacă în momentele de cumpănă şi marii poeţi sunt obligaţi să nu se refugieze în idealuri, ci dinpotrivă să facă din poezie un instrument pentru viaţa activă — citez cazul neuitatului Octavian Goga, care a împlinit acest rol— biserica nu poate să fie contemplativă în momentele de cumpănă, ci dimpotrivă trebuie să fie prezentă luptătoare, militantă, în mijlocul acţiunii sociale. Spuneam că ea trebuie nu numai să lupte, dar trebuie să şi câştige bătălia.

Şi după cum armata, ca să câştige bătălia, trebuie să fie viguroasă, tot aşa biserica, pentru a câştiga bătălia, trebuie să fie sănătoasă.

In momentul de faţă este şi un alt motiv pentru care s'a produs aproape o contopire între biserică şi naţiunea noastră. Prin credinţa creştină noi ne-am definit astăzi poziţia faţă de primejdiile dela răsărit. Lucrul era foarte natural să se întâmple aşa.

Faţă de violenţa sălbatecă a acestui balaur fără scrupule, pentru noi nu exista altă ieşire decât credinţa în dreptate, credinţa în mai bine, iar aceste lucruri rămân vorbe goale dacă nu sunt întovărăşite şi de credinţa în Dumnezeu.

Astăzi ţara românească, în teribila încăierare dela răsărit, în care am participat pentru datorie, pentru onoare, şi deopotrivă pentru interesele noastre naţionale, apare, în momentul acesta, ca un paladiu al Crucii. Ei bine, această Cruce care trebuie s'o ducem acolo unde nu mai există, trebuie să înainteze luminoasă, triumfătoare şi pentru aceasta trebuie să fie purtată pe mâni care s'o ridice, nu de mâini care s'o pângărească. Vă spun toate acestea şi le spun în faţa D-V., încredinţat că le spun, în fond, alături de D-V. Sunt convins că înalţii ierarhi ai bisericii noastre, gândesc la fel despre misiunea şi datoriile excepţionale pe care le are biserica în momentul de faţă.

Ar fi cea mai mare exagerare dacă s'ar spune că în biserica noastră nu e nimic bun. Dar mai trebue pentru a fi totul bun, şi deaici datoria noastră s'o împingem la o stare mai desăvârşită celei de astăzi. Nimeni nu trebue să aibă indulgenţa să exagereze cruţarea în împrejurări care ar putea să scadă prestigiul bisericii. Este drept că doctrina creştină spune: «nu vrem moartea păcătosului», însă cu o condiţie: el să rămână în colţul

lui de umbră, să nu aibă misiuni de purificare și de luminare a altora.

V'am spus toate acestea pentru ca să fiți convinși că în opera D-V., de înălțare a bisericii, aveți întregul meu concurs.

Ba aveți un concurs și mai mare decât al meu, al unei persoane mai sus puse în Statul român și îmi veți da voie să citez un mic pasaj dintr'o apostilă recentă a d-lui Mareșal Antonescu: «Eu nu vreau să fac din biserică un instrument politic, ci un organ principal de colaborare pentru salvarea Statului. Pentru aceasta, biserica trebue să fie exemplară și nu poate fi exemplară decât dacă Statul dă bisericii tot aportul material de care are nevoie și biserica dă exemple de moralitate în sânul ei».

Iată care este, în scurte cuvinte, crezul, lozinca D-lui Mareșal Antonescu, care are deasemeni convingerea cea mai adâncă despre rolul permanent al bisericii și mai ales despre rolul ei actual, în grelele împrejurări prin care trece viața neamului românesc. Cu aceste cuvinte urez la rândul meu o sesiune cât mai rodnică și anunț că voiu propune și eu din partea Ministerului trei chestiuni importante luminilor și desbaterilor Prea Sfințiilor Voastre.

Se intră în ordinea de zi.

P S. Secretar de ședință Efrem Tighineanul citește apelul nominal și sunt prezenți: I. P. S. Patriarh Nicodim, II. PP. Mitropolit: Irineu al Moldovei și Sucevei, Tit al Bucovinei, Nifon al Olteniei și Visarion Puiu; PP. SS. Episcopi: Lucian al Romanului, Grigore al Hușilor, Veniamin al Caransebeșului, Partenie al Armatei, Vasile al Maramureșului și Policarp al Americii: PP. SS. Arhierei: Veniamin Ploeșteanul, Galaction Silistreanul, Efrem Tighineanul, Valerie Botoșăneanul, Emilian Târgovișteanul și Eugen Suceveanul; absenți: I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului; iar în concediu, PP. SS. Episcopi: Cosma al Dunării de Jos, Nicolae al Oradei, Andrei al Aradului, Vasile al Timișoarei și P. S. Arhiereu Ilarion Băcăoanul.

Cer concediu:

1). Tem. Nr. 3427/942. P. S. Episcop Cosma al Dunării de jos, pentru cauză de boală.

2) Tem. Nr. 3428/942. P. S. Episcop Andrei al Aradului, neputând participa.

3) Tem. 3406/942. P. S. Episcop Nicolae al Oradiei, fiind bolnav.

4) Tem. Nr. 3407/942. P. S. Episcop Vasile al Timișoarei, fiind bolnav.

5) Tem. Nr. 3408/942. P. S. Arhiereu Ilarion Băcăoanul, fiind bolnav.

Se aprobă concediile cerute.

După aceia P. S. Secretar de ședință citește sumarul ședinței din 25 Octomvrie 1941, ultimul din sesiunea acelui an.

La sumar iau cuvântul:

I. P. S. Nifon, Mitropolitul Olteniei, care roagă să se revină asupra hotărârii luate în ședințele din 24 și 25 Octomvrie 1941, privitoare la desființarea Mitropoliei Olteniei și să se retragă propunerile făcute în acest sens.

Sfântul Sinod hotărăște:

Se revine asupra hotărârilor luate în ședințele din 24 și 25 Octomvrie 1941, privitoare la desființarea Mitropoliei Olteniei.

Cu această rectificare.

Sfântul Sinod verifică și aprobă sumarul ședinței din 25 Octomvrie 1941.

Se procedează la alegerea secretarilor de ședință și a comisiunilor pentru sesiunea anului 1942:

Se aleg:

Secretari de ședință: PP. SS. Arhierei: Galaction Silistreanul și Efrem Tighineanul.

1. *Comisiunea pentru Afaceri străine:*

Președinte: I. P. S. Mitropolit Tit al Bucovinei.

Membrii: P. S. Episcop Lucian al Romanului; P. S. Episcop Policarp al Americii.

Raportor: P. S. Arhiereu Emilian Târgovișteanul.

2. *Comisiunea pentru doctrină și viață religioasă.*

Președinte: I. P. S. Mitropolit Irineu al Moldovei și Sucevei.

Membrii P. S. Episcop Nicolae al Oradei, P. S. Episcop Grigore al Hușilor, P. S. Arhiereu Ilarion Băcăoanul.

Raportor: P. S. Episcop Vasile al Maramureșului.

3. *Comisiunea Canonică Juridică și pentru disciplină.*

Președinte: I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului;

Membrii: I. P. S. Mitropolit Tit al Bucovinei; I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei; P. S. Episcop Lucian al Romanului;

Raportori: P. S. Episcop Veniamin al Caransebeșului și P. S. Episcop Partenie al Armatei.

4. *Comisiunea pentru învățământul religios.*

Președinte: I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei;

Membrii: P. S. Episcop Andrei al Aradului; P. S. Episcop Vasile al Timișoarei; P. S. Arhiereu Valerie Botoșăneanul;

Raportor: P. S. Arhiereu Eugen Suceveanul.

5. *Comisiunea pentru manuale didactice:*

Președinte: I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei;

Membrii: P. S. Episcop Vasile al Maramureșului și P. S. Arhiereu Veniamin Ploeșteanul.

Comunicări:

I. P. S. Partiarh Nicodim propune și Sfântul Sinod aprobă să se trimeată M. S. Regelui Mihai I, Domnului Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului și Domnului Profesor Mihai Antonescu, Președintele ad-interim al Consiliului de Miniștri, câte o telegramă omagială cu următorul text:

I.

MAJESTĂȚII SALE REGELUI MIHAI I.

La deschiderea ședințelor din sesiunea anului 1942, membrii Sf. Sinod depun la picioarele Tronului mărturia întregului lor devotament și Vă roagă să primiți cele mai respectuoase urări de îndelungată și fericită domnie peste toată suflarea românească. Rugăm pe Dumnezeu să Vă încununeze spada cu laurii izbândei depline și să dăruiască scumpei noastre oștiri sprijinul său atot-puternic, purtând din biruință în biruință stindardul vitejiei strămoșești în lupta pentru Cruce, Neam și Rege. Să trăiți Sire, să trăiască Augusta Voastră Mamă, Majestatea Sa Regina Elena.

La această telegramă M. S. Regele a binevoit să răspundă următoarele:

I. P. S. S. NICODIM PATRIARHUL ROMÂNIEI.

Mulțumesc din toată inima Inalt Prea Sfinției Voastre pentru bunele urări exprimate în numele Sfântului Sinod cu prilejul deschiderii sesiunei anului 1942.

MIHAI R.

DOMNULUI MAREȘAL ION ANTONESCU, CONDUCĂTORUL STATULUI

Membrii Sf. Sinod, întruniți în cea dintâiu ședință din sesiunea anului 1942, Vă asigură de tot devotamentul lor și Vă roagă să primiți cele mai respectoase urări de sănătate. Dumnezeu să Vă dăruiască puteri depline ca să conduceți cu spor destinele neamului nostru spre culmile lui de glorie și de propășire, iar pe viteaza noastră armată, care luptă pentru apărarea Țării și a Crucii, să o duceți la biruință deplină.

D-l Mareșal Ion Antonescu a mulțumit prin această telegramă:

I. P. S. S. NICODIM PATRIARHUL ROMÂNIEI.

Mulțumesc din inimă Inalt Prea Sfinției Voastre și Membrilor Sfântului Sinod pentru bunele urări. Cu credința nesdruncinată în Dumnezeu și în drepturile poporului nostru, vom lupta până la capăt pentru a apăra ființa neamului și biserica noastră.

MAREȘAL ANTONESCU.

III.

DOMNULUI MIHAIL ANTONESCU, PREȘEDINTELE CONSILIULUI DE MINIȘTRI

Membrii Sf. Sinod, întruniți în sesiunea anului 1942, asigurându-Vă de tot concursul pe calea activității pastorale prin care se întăresc și se conduc sufletele, Vă roagă să primiți cele mai călduroase urări de sănătate și deplin succes în conducerea treburilor guvernamentale la care sunteți chiemat.

Răspunsul d-lui Vice-Preşedinte al Consiliului de Miniştrii prof. Mihai Antonescu este acesta:

INALT PREA SFINŢIA VOASTRĂ,

Vă mulţumesc călduros pentru profesiunea de devotament patriotic ce faceţi cu ocazia întrunirii Sfântului Sinod, cum şi pentru bunele gânduri şi urări ce-mi trimiteţi.

Rog pe Inalt Prea Sfinţia Voastră să primească expresiunea sentimentelor mele cucernice.

Vice Preşedintele Consiliului de Miniştrii,
MIHAI ANTONESCU

Urmează apoi citirea următoarelor comunicări făcute de birou:

1. Tem. Nr. 3409/942. I. P. S. Patriarh Nicodim propune Sf. Sinod să desemneze în posturile de arhierei vicari nou înfiinţate pe lângă Patriarhie, pe Arhim. Atanasie Dincă şi Protosinghelul Iosif Gafton.

I. P. S. Patriarh Nicodim cere urgenţa pentru această chestiune.

Sfântul Sinod hotărăşte:

Aprobă urgenţa cerută şi se trimite chestiunea spre cercetare şi referire la comisiunea canonică juridică şi pentru disciplină.

2. Tem. Nr. 3411/942, I. P. S. Mitropolit Tit al Bucovinei roagă să se intervină pe lângă Onor. Guvern pentru abrogarea Decretului Lege Nr. 2136/942 privitor la reorganizarea Fondului Bisericesc din Bucovina.

I. P. S. Mitropolit Tit al Bucovinei cere rezolvarea urgentă a acestei chestiuni.

Sfântul Sinod hotărăşte:

Aprobă urgenţa şi trimite chestiunea spre cercetare şi referire la comisiunea canonică juridică.

3. Tem. Nr. 3310/942. Sf. Episcopie a Oradiei roagă a i se aproba să hirotonisească în presbiter onorific pe învăţătorul Prada Dumitriu din Ursad jud. Bihor.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

4. Tem. Nr. 2204/942. P. S. Arhiereu Veniamin Ploeşteanul depune referatul privitor la viitoarea organizare a forurilor disciplinare. (Anexe: întreg dosarul chestiunei).

Se trimite spre cercetare şi referire la comisiunea canonică juridică şi pentru disciplină.

5. Tem. Nr. 2706/942. Asociaţia Licenţiaţilor în Teologie din Bucureşti roagă a se interveni la forurile respective în legătură cu situaţia militară a teologilor după noua lege a recrutării. (Anexe: Nr. 3029/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

6. Tem. Nr. 3039/942. Consiliul Central Bisericesc înaintează expunerea de motive şi regulamentul cu privire la casă-

toria celor ce vor să intre în clerul de mir şi a cântăreţilor bisericeşti.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

7. Tem. Nr. 567/942. Consiliul Central Bisericesc înaintează adresa Vicarului din Alba-Iulia Nr. 161/942, prin care aduce la cunoştinţă hotărârea Ministerului Apărării Naţionale care dispune ca mânăstirea Sf. Ioan Botezătorul din Alba-Iulia să rămână sub jurisdicţia Episcopiei Militare.

(Anexe: Nr. 1606 şi 3100/942, cu dosarul întregei chestiuni).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

8. Tem. Nr. 2684/942. Episcopia Caransebeşului prin adresa Nr. 3229/942, cere obligativitatea căsătoriei religioase şi interzicerea concubinajului minorilor în Banat. Anexe: Nr. 3037/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

9. Tem. Nr. 793/942. P. S. Arhiereu Veniamin Ploeşteanul depune Memoriul alcătuit privitor la problema căsătoriei şi impedimentele canonice. (Anexe: Nr. 1614/942 cu întreg dosarul).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

10. Tem. Nr. 2733/941. Pr. Avram Constantin de la parohia Mămăeştii Vechi-Cernăuţi, roagă Sf. Sinod să-l repună în drepturile sale preoţeşti, întru cât a fost suspendat pe motiv că a stat sub ruşi şi ar fi intrat în slujba lor. (Anexe: Nr. 3008, 2944, 1907/941, şi 2550/942).

Se trimite la aceeaşi comisie.

11. Tem. Nr. 1133/942. Sf. Mitropolie a Moldovei cere aprobarea pentru a i se conferi P. C. Protosinghel Martinian Ivanovici, rangul de arhimandrit.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

12. Tem. Nr. 340/942. Dl. Dr. C. S. Nicolaescu-Plopşor, delegat eparhial la Mitropolia Olteniei, dă lămuriri asupra semnării memoriului privitor la desfiinţarea Mitropoliei Olteniei. (Anexe: Nr. 699, 381/942, 2431/941).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

13. Tem. Nr. 1240/942. Ministerul Culturii Naţionale—Subsecretariatul Cultelor —, roagă Sf. Sinod să-şi dea avizul în legătură cu preoţimea basarabeană. Anexe: Nr. 1599/942, cu întreg dosarul).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

14. Tem. Nr. 825/942. P. S. Episcop Vasile al Maramureşului prezintă darea de seamă asupra activităţii pe anul 1941. (Anexe: 1615/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

15. Tem. Nr. 56 şi 57/942. Episcopia Hotinului şi Episcopia Cetăţii Albe, roagă să se hotărască asupra canonicităţii şi valabilităţii actelor săvârşite de Episcopul rus Alexie de Tula în timpul stăpânirii sovietice în Basarabia.

Tem. Nr. 3033/942. Petiţia protodiaconului Şerban Gheorghe, pensionar din Cetatea Albă, prin care cere să se cerceteze

situația canonică a episcopului Alexie, de care a fost hirotonit.
Se trimite la aceeași comisiune.
16 Tem. Nr. 2966/942. Episcopia Buzăului intervine pe chestia graficului întocmit de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor asupra dreptului de control. (Anexe: Nr. 3010/941).
Se trimite la aceeași comisiune.
17. Tem. Nr. 1558/942. Mitropolia Olteniei roagă a i se comunica dacă poate complecta locurile devenite vacante în Adunarea Eparhială. (Anexe: Nr. 1953/942).
Se trimite la aceeași comisiune.
18. Tem. Nr. 76/942. Licențiatul în Teologie Petru Mâțu din Gârliște județul Caraș, roagă a i se acorda dispensă pentru hirotonie în preot. (Anexe: Nr. 377, 870 și 1609/942).
Se trimite la aceeași comisiune.
19. Tem. Nr. 2905/942. Sf. Episcopie a Dunării de Jos roagă să se aprobe înființarea mânăstirii Nașterea Maicii Domnului din jud. Covurlui. (Anexe: Nr. 3009 și 3110/941).
Se trimite la aceeași comisiune.
20. Tem. Nr. 2856/942. Episcopia Hușilor înaintează procesele verbale ale ședințelor eparhiale cu privire la gestiunea pe timpul locotenenții de Episcop. (Anexe: 3007, 2439, 2228, 1839 din 1941 și 935/942.
Se trimite la aceeași comisiune.
21. Tem. Nr. 650/942. Episcopia Romanului arată situația preoților onorifici și a candidaților la preoție, dar fără locuri. (Anexe: 1611/942.
Se trimite la aceeași comisiune.
22. Tem. Nr. 822/942, și 2894/942. Prof. Al. Resmeriță din T.-Severin cere mutarea sediului Mitropoliei Olteniei din Craiova la T.-Severin. (Anexe: Nr. 1601, 1247 și 1778/942)
Se trimite la aceeași comisiune.
23. Tem Nr. 2967/942. Dl. Mihai Vișan absolvent al Facultății de Teologie roagă să i se ridice pedeapsa dată spre a se putea hirotoni. (Anexe: 3030/942, cu întreg dosarul).
Se trimite la aceeași comisie.
24. Tem. Nr. 2404/942. Sf. Episcopie a Timișoarei arată cazul disciplinar al pr. Nicolae Ciurescu de la Topolovățul Mare și cere a se hotărî dacă Ministerul Cultelor poate infirma sentința dată în cauza sa de organele bisericești. (Anexe: 3028 din 1942).
Se trimite la aceeași comisiune.
25. Tem. Nr. 3193/942, 3274, 3321, 3358/942. Mitropolia Bucovinei cere să se discute de Sf. Sinod problema controlului de către prefecți asupra personalului bisericesc.
Idem Episcopiile Argeșului, Caransebeșului, Cetatea Albă și Cancelaria Sfântului Sinod.
Se trimite spre cercetare și referire la comisiunea canonică juridică și pentru disciplină.
26. Tem. Nr. 1962/942. Sf. Mitropolie a Bucovinii expune

cazul tânărului teolog Traian Prodan care, fiind logodit bisericește și desfăcând această logodnă, cere să fie admis la hirotonie. (Anexe: Nr. 3020/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

27. Tem. Nr. 2968/942. Subsecretariatul Cultelor trimite raportul seminarului de călugărițe Acoperământul Maicii Domnului de la mânăstirea Bistrița, prin care cere să se aprobe transformarea mânăstirei Bistrița din mânăstire de călugări în mânăstire de călugărițe. (Anexe: Nr. 3016/942, cu întreg dosarul).

Se trimite la aceeași comisiune.

28. Tem. Nr. 1257/942. Misiunea Ortodoxă Română din Transnistria înaintează dosarul fostului preot catihet al liceului din Breslau Ioan Nădejdiu prin care cere reprimirea în cler. (Anexe: Nr. 3023/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

29. Tem. Nr. 432/942. Preotul Talaleu Luputenco fost preot la Marșiniți-Hotin, cere Sfântului Sinod să-l reprimească în cler. (Anexe: Nr. 1617, 845 și 388/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

30. Tem. Nr. 608/942. Preoții Anghel Constantinescu și Radu Stanciu din eparhia Buzăului protestează împotriva numirii preotului I. Filichii la biserica Sf. Parascheva din Brăila. (Anexe: Nr. 711/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

31. Tem. Nr. 235/942. P. S. Episcop Vasile al Maramureșului cere deslegarea să ridice de la C. E. C. suma de 17.321 lei rezultată din vânzarea unor lemne din pădurea eparhiei Maramureșului. (Anexe: 701/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

32. Tem. Nr. 2948/941. Sf. Arhiepiscopie a Bucureștilor roagă Sf. Sinod să hotărască asupra situației preotului V. Boldeanu de la parohia Sf. Voevozi din București. (Anexe: Nr. 3011/941 cu întreg dosarul).

Se trimite la aceeași comisiune.

33. Tem. Nr. 1904/942. Diaconul I. Popescu-Mozăceni de la biserica Icoana din București, fiind recăsătorit cere iertare pentru acest fapt. (Anexe: 1958/942 cu întreg dosarul).

Se trimite la aceeași comisiune.

34. Tem. Nr. 58/942. Președinția Consiliului de Miniștrii înaintează petiția directoarei Institutului de infirmiere călugărițe prin care stărue să se înființeze un seminar de călugărițe. (Anexe: 131/942.

Se trimite la aceeași comisiune.

35. Tem. Nr. 3040/942. Consiliul Central Bisericesc înaintează expunerea de motive și regulamentul pentru stabilirea raporturilor clericilor de mir pensionați cu preoții de enorie.

Se trimite la aceeași comisiune.

36. Tem. Nr. 1256/942. Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria înaintează raportul protoeriei Jugastru cu petiția

preotului Teodosie Covalschi prin care cere a fi recunoscut preot al parohiei Pisarevca judeţul Jugastru. (Anexe: 3021/942).

Tem. Nr. 3198/942. Idem cu cererea preotului P. Moruşca.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

37. Tem. Nr. 3434/942. Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor roagă Sf. Sinod ca să hotărască mânăstirea unde urmează să se retragă P. S. Gherontie.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

38. Tem. Nr. 3198/942. Sf. Mitropolie a Olteniei roagă Sf. Sinod să aprobe acordarea rangului de arhimandrită stareţei mânăstirii Dintr'un Lemn jud. Vâlcea.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

39. Tem. Nr. 3136 şi 3219/942. Facultatea de Teologie din Bucureşti înaintează un memoriu în legătură cu obligativitatea teologilor de a face serviciul militar combatant.

Cancelaria Sf. Sinod referă asupra aceleaşi chestiuni.

Mai mulţi studenţi teologi cer să fie scutiţi de serviciul militar combatant.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

40. Tem. Nr. 3363/942. Episcopia Cetăţii Albe, cere dispensă de vârstă pentru hirotonia unui diacon în preot la o parohie nouă.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

41. Tem. Nr. 3366/942. I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei roagă Sfântul Sinod să acorde rangul de arhiereu P. C. Arhim. Dr. Antim Angelescu, vicarul Mitropoliei Olteniei.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

42. Tem. Nr. 3205 şi 3148/942. Cererea teologului Gh. Lipovan, de a se primi în funcţiunile administrative din Ardeal şi preoţii care au la bază seminarul din vechiul regat.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

43. Tem. Nr. 3344/942. Episcopia Hotinului referă asupra cazului cântăreţului Gh. Sofonţev care a săvârşit botezuri, cununii şi înmormântări în timpul ocupaţiei bolşevice.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

45. Tem. Nr. 3414/942. Referatul cancelariei Sfântului Sinod asupra Decretului-Lege Nr. 864/942, privitor la reglementarea apelurilor la contribuţia publică.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

46. Tem. Nr. 1992/942. Sf. Mitropolie a Ungro-Vlahiei înaintează dosarul cauzei Pr. V. Popescu-Ciurea dela parohia Moroeni-Dâmboviţa, şi roagă Sfântul Sinod să decidă asupra cazului de recăsătorire şi omor prin imprudenţă. (Anexe: 3402/942 cu întreg dosarul cauzei).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

47. Tem. Nr. 3410/942. Episcopia Hotinului cere dispensă de vârstă pentru hirotonia în preot a unui licenţiat în teologie.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

48. Tem. Nr. 3024/942. Misiunea ortodoxă română din

Transnistria înaintează darea de seamă asupra activității pe timpul dela 1 Aprilie până la 30 Iunie 1942.

Se trimite spre studiere și referire la comisiunea pen. doctrină și viață religioasă.

49. Tem. Nr. 1380 și 1947/942. Idem cu darea de seamă de la 1 Ianuarie până la 31 Martie 1942.

Se trimite la aceeași comisiune.

50. Tem. Nr. 195/942. Idem asupra activității misionare în Transnistria dela început și până la 31 Decemvrie 1942.

Se trimite la aceeași comisiune.

51. Tem. Nr. 3192/942. Adresa Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor prin care cere să se dea ordin de a se pune la dispoziția comisiei instituite obiectele de artă bisericească ce urmează a fi duse în muzeul dela Berlin.

Se trimite la aceeași comisiune.

52. Tem. Nr. 3258/942. Episcopia Cetății Albe depune o corespondență în legătură cu stăruințele de infiltrație eterodoxă în Basarabia.

Se trimite la aceeași comisiune.

53. Tem. Nr. 1097/942. Episcopia Argeșului înaintează o broșură cu situația sectelor din acea eparhie.

Se trimite la aceeași comisiune.

54. Tem. Nr. 768/942. Tipografia Cărților Bisericești roagă să se aprobe retipărirea Cărții de Te-Deum după ediția din 1940.

Se trimite la aceeași comisiune.

55. Tem. Nr. 10/942. Episcopia Buzăului roagă să se intervină la forurile în drept pentru ca târgul săptămânal din orașul Buzău să nu se mai țină Dumineca. (Anexe: 123, 280/942; 2452, 2719, 1022, 2294, 2448, 1039 și 1057/941).

Se trimite la aceeași comisiune.

56. Tem. Nr. 1088/942. Sf. Mitropolie a Ungro-Vlahiei înaintează spre cercetare și aprobare manuscrisul cărții de rugăciuni întocmită de preoții Toma Gherasimescu și Vasile Ionescu. (Anexe: 1623/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

57. Tem. Nr. 1922/942. I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei înaintează darea de seamă asupra activității desfășurată în eparhie în cursul anilor 1941—1942. (Anexe 1986/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

58. Tem. Nr. 898/942. Arhiepiscopia Sibiului;

Tem. Nr. 1017/942, Episcopia Oradiei;

Tem. Nr. 872/942. Episcopia Argeșului;

Tem. Nr. 955/942. Episcopia Aradului roagă Sf. Sinod să intervină la forurile în drept ca să se revină asupra măsurii, ca târgurile săptămânale să se țină în zilele de Duminici și sărbători. (Anexe: Nr. 1598/942).

Se trimite la aceeași comisiune.

59. Tem. Nr. 3024/942. Directorul ziarului «Universul» depune spre cercetare și aprobare manuscrisul: *Slujirea lui Dum-*

nezeu, întocmit de pr. C. Dron (Anexe: Nr. 3027/941 şi 122/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

60. Tem. Nr. 2560/942. Mitropolia Ungro-Vlahiei înaintează raportul parohiei Cărămidarii de Jos din Bucureşti, prin care cere aprobarea pentru funcţionarea teatrului religios al Căminului Cultural din acea parohie. (Anexe: Nr. 3036/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

61. Tem. Nr. 1450/942. Dl. Arhitect Dr. Mihail Urzică depune spre cercetare studiul său *Minuni şi false minuni.* (Anexe: Nr. 720/942).

Se trimite la aceeaşi comisie.

62. Tem. Nr. 541/942. Dl. Arhitect Dr. Mihai Urzică înaintează un memoriu în legătură cu felurite probleme care frământă obştea noastră ortodoxă şi roagă să fie luat în discuţie de către Sf. Sinod. (Anexe: Nr. 725/942).

Se trimite la aceeaşi comisie.

63. Tem. Nr. 2327/940. D-na Maria Lungu depune spre cercetare fişa parohială pentru credincioşi şi roagă să fie introdusă în Biserica ortodoxă română. (Anexe: Nr. 545/941, 2471/941 şi 723/942).

Se trimite spre studiere şi cercetare la comisia pentru doctrină şi viaţă religioasă.

64. Tem. Nr. 2405/942. Pr. Eugen Bărbulescu de la biserica Sf. Silivestru din Capitală înaintează spre cerecetare şi aprobare manuscrisul *Viaţa şi faptele Sf. Antonie cel Mare* şi broşura *Şapte cântări religioase.* (Anexe: 722/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

65. Tem. Nr. 1152/942. Sf. Arhiepiscopie a Bucureştilor înaintează adresa D-lui Preşedinte al Inaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie în legătură cu formula rugăciunii la depunerea jurământului magistraţilor. (Anexe: Nr. 1624/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

66. Tem. Nr. 3202/942. P. S. Arhiereu Emilian Antal Târgovişteanul înaintează darea de seamă asupra activităţii ca Locotenent de Episcop al eparhiei Argeşului.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

67. Tem. Nr. 3203/942. Tipografia Cărţilor Bisericeşti cere aprobarea ca să se retipărească *Penticostarul, Panahida* şi *Triodul* după ediţiile anterioare.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

68. Tem. Nr. 3324/942. Mitropolia Bucovinei cere să se discute problema educaţiei extra-şcolare şi premilitare al căror program se execută Dumineca în timpul Sf. Liturghii.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

69. Tem. Nr. 3311/942. Sf. Episcopie a Argeşului cere aprobarea pentru tipărirea unei icoane a Sf. Muceniţe Filofteia.

Se trimite la acceaşi comisiune.

70. Tem. Nr. 3272/942. 3273/942. Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi Ministerul Afacerilor Streine trimit cererea protoie-

reului P. Obrațov din Scoplie de a i se da o parohie în Transnistria.

Se trimite spre studiere și referire la comisiunea Afacerilor Străine.

71. Tem. Nr. 2956/941. — Consiliul Central Bisericesc înaintează în copie adresa Brigăzii I Munte și cererea Protoiereului Zarus Omeleanovschi Constantin din com. Tohmarovca, jud. Zaporojie (Ucraina) prin care roagă să fie sprijinit să deschidă biserica parohială. (Anexe: Nr. 3012/942.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

82. Tem. Nr. 3334/942. Episcopia Cetății Albe întreabă dacă poate da consimțământul pentru numirea unei licențiate în teologie ca profesoară de religie la o școală de fete.

Se trimite spre studiere și referire la comisiunea pentru învățământ.

83. Tem. Nr. 1121/912. Cancelaria Sfântului Sinod referă asupra deciziei Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor privitor la reorganizarea seminariilor.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

84. Tem. Nr. 2493/942. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor roagă să i se comunice părerea Sf. Sinod în privința funcționării licențiatelor în teologie ca profesoare. (Anexe: Nr. 3025/942 cu întreg dosarul chestiunii.

Se trimite la aceeaşi comisiune.

85. Tem. Nr. 2243/942. Mitropolia Ungro-Vlahiei înaintează referatul Internatului Teologic din București cu activitatea depusă. (Anexe: Nr. 3018/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

86. Tem. Nr. 2116/942. Mitropolia Bucovinei arată că prin decretul lege pentru organizarea învățământului superior nu s'a ținut seamă și de problema pregătirii și educației viitorilor preoți. (Anexe: Nr. 3019/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

87. Tem. Nr. 992/942. Episcopia Hușilor aduce la cunoștință unele măsuri în legătură cu predarea învățământului religios în școalele primare. (Anexe 1608/942).

Se trimite la aceeaşi comisiune.

88. Tem. Nr. 3267/942. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor trimite în copie adresa Episcopiei de Oradea referitoare la înființarea unui cămin arhieresc în București.

Se trimite spre studiere și referire la comisiunea specială compusă din: I. P. S. Mitropoliți: Tit al Bucovinei și Nifon al Olteniei și P. S. Episcop Cosma al Dunării de Jos.

89. Tem. Nr. 3104/942. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor — Subsecretariatul Cultelor —, face propuneri în legătură cu reorganizarea monahismului. (Anexe: 126, 1447/942, 1235, 1020, 1058/941 cu întreg dosarul).

Se trimite spre studiere și referire comisiunii specială pentru reorganizarea monahismului.

Domnul profesor Ion Petrovici, Ministrul Culturii Naționale și al Cultelor aduce la cunoștință că va depune spre desbaterea Sf. Sinod câteva propuneri din partea Onor. Guvern și anume: de a se întocmi un decret-lege în ce privește numirea și transferarea preoților spre a se asigura un maxim de selecțiune. A doua propunere este în legătură cu organizarea Patriarhatului și reglementarea atribuțiilor și drepturilor Inalt Prea Sfințitului Patriarh care în lipsa Sinodului trebue să asigure și să reprezinte unitatea absolută a Bisericii noastre.

A treia chestiune este facerea de noui alegeri eparhiale și parohiale pentru înoirea corporațiilor bisericești și a organelor elective.

In urma discuțiunilor la care iau parte. I. P. S. Patrhiarh Nicodim, I. P. S. Mitropolit Tit al Bucovinei și dl. Ministru Ioan Petrovici, Sfântul Sinod hotărăște:

1. *Sfântul Sinod în principiu este de acord cu propunerile făcute de d-l Ministru a Culturii Naționale și al Cultelor în legătură cu întocmirea unor decret-legi pentru:*

a) *numirea și transferarea preoților,*

b) *organizarea Patriarhatului și reglementarea drepturilor și atribuțiilor Patriarhului,*

c) *înoirea corporațiilor bisericești prin facerea de noui alegeri parohiale, eparhiale etc.*

2. *Comisiunea canonică-juridică și pentru disciplină va studia aceste chestiuni ținând seamă și de proectele întocmite de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor și va face propunerile cuvenite Sfântului Sinod.*

Sfârșindu-se ordinea de zi I. P. S. Președinte ridică ședința la orele 12,30, anunțând pe cea viitoare pentru mâine Joi ora 9½ dimineața.

Președinte
(ss) **† NICODIM**

Secretar
† EFREM TIGHINEANUL

Ședința din ziua de 3 Dechemvrie 1942

Sumarul ședinței

Ședința se deschide la orele 9 dimineața în palatul patriarhal, sub preșidenția I. P. S. Patriarh Nicodim, de față fiind și dl. prof. Aurel Popa, Secretarul General al Subsecretariatului de Stat al Cultelor.

P. S. Secretar de ședință dă citire apelului nominal și sunt prezenți: I. P. S. Patriarh Nicodim; II. PP. SS. Mitropoliți: Irineu al Moldovei și Sucevei, Nicolae al Ardealului, Tit al Bucovinei, Nifon al Olteniei și Visarion Puiu; PP. SS. Episcopi: Lucian al Romanului, Grigore al Hușilor, Veniamin al Caransebeșului, Partenie al Armatei, Vasile al Maramureșului și Policarp al Americii; PP. SS. Arhierei: Veniamin Ploeșteanul, Galaction Silistreanul, Efrem Tighineanul, Valerie Botoșăneanul,

Emilian Târgovișteanul și Eugen Suceveanul; iar în concediu: PP. SS. Episcopi: Cosma al Dunării de Jos, Nicolae al Oradei, Andrei al Aradului, Vasile al Timișoarei și Ilarion Băcăoanul.

P. S. Secretar dă citire sumarului ședinței precedente, care pus la vot,

Se verifică și se aprobă.

Comunicări:

1. Tem. Nr. 3483/942. Adresa Mitropoliei Ardealului cu dosarul în cauza disciplinară a Pr. Nicolae Cărmănuș din Fundata.

Se trimite spre cercetare și referire la comisiunea canonică juridică și pentru disciplină.

2. Tem. Nr. 3493/942. Mihail Wider, evreu botezat, cere să fie făcut preot la o catedrală.

Se trimite la aceeași comisiune.

3. Tem. Nr. 3423/942. Episcopia Oradei propune acordarea rangului de arhimandrit Protosinghelului Ioan Dinu.

Se trimite la aceeași comisiune.

Se intră în ordinea de zi.

I. *P. S. Episcop Partenie al Armatei, raportorul comisiunei canonică juridică și pentru disciplină*, citește următoarele referate:

1. Tem. Nr. 3432/942. Asupra adresei Mitropoliei Bucovinei Nr. 10.574/942, prin care se cere intervenirea la Onor. Guvern pentru abrogarea decretului-lege Nr. 1219/938 și Nr. 2136/940, privitoare la organizarea Fondului bisericesc al Mitropoliei Bucovinei și repunerea în vigoare a art. 39-42 din Legea de organizare a Bisericii ortodoxe române, pentru administrarea acestui Fond.

In urma discuțiunilor la care iau parte II. PP. SS. Mitropoliți: Nicolae al Ardealului și Tit al Bucovinei, Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei hotărăște:

Pentru a se asigura bisericii bucovinene posesiunea deplină și administrarea integrală a Fondului bisericesc potrivit principiului înscris în art. 4 din Legea de organizare a Bisericii ortodoxe române Sf. Sinod roagă cu toată stăruința pe d-l Mareșal Ion Antonescu, Conducătorul Statului și Guvernul Țării, să abroge decretele-legi de organizarea Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina Nr. 1219/938, 2136/940 și a tuturor decretelor legi modificatoare și să repună în vigoare art. 39-42 din Legea de organizare a Bisericii ortodoxe române pentru administrarea acestui Fond.

2. Tem Nr. 3433/942. Asupra adresei Episcopiei Cetății Albe-Ismail Nr. 11299/942, prin care cere dispensa de vârstă pentru a fi hirotonit în preot diaconul Constantin A. Ștefănescu, pe seama parohiei nou înființate Borodino jud. Cetatea Albă.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăște:

Aprobă dispensa de vârstă (nouă luni) pentru hirotonia

în preot, a diaconului Constantin A. Ştefănescu numit la parohia Borodino, județul Cetatea Albă.

3. Tem. Nr. 3434/942. Asupra adresei Subsecretariatului de Stat al Cultelor Nr. 3972/942, prin care cere să hotărască mănăstirea unde urmează să se retragă P. S. Gherontie.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

In conformitate cu dispozițiunile art. 111 din Statutul Legii pentru organizarea Bisericii ortodoxe române, P. S. Gherontie, fost episcop al Constanței va locui în mănăstirea la care își are metania.

4. Tem. Nr. 3435/942. Asupra cererii diaconului I. Popescu-Mozăceni de la biserica «Icoana» din București, de a i se acorda iertarea pentru faptul recăsătoririi.

Comisiunea propune să se trimeată cazul Chiriarhului respectiv ca să-l soluţioneze conform canoanelor și hotărârilor anterioare ale Sfântului Sinod privitoare la astfel de cazuri.

In urma discuțiunilor la care iau parte II. PP. SS. Mitropoliți: Irineu al Moldovei, Nicolae al Ardealului și Tit al Bucovinei, Sfântul Sinod hotărăște:

1. *Pentru vina de recăsătorire diaconul I. Popescu-Mozăceni se depune din treaptă.*

2. *Se va comunica tuturor PP. SS. Chiriarhi că nu se mai tolerează sub nici un motiv călcarea sfintelor canoane şi ca atare cei vinovați de recăsătorire, urmează să sufere consecințele prin depunerea din treapta preoţiei.*

5. Tem. Nr. 3436/942. Asupra adresei Episcopiei Hotinului Nr. 12753/942, prin care aduce la cunoştinţă cazul cântărețului Gheorghe Sofonțev de la parohia Cormani județul Hotin, care în timpul ocupației sovietice a săvârşit diferite ierurgii îmbrăcându-se în ornate bisericești.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăște:

1. *Pentru faptele săvârșite, cântărețul Gheorghe Sofonțev de la parohia Cormani județul Hotin nu mai poate fi reprimit în slujba Bisericii, iar spre a rămânea în rândul credincioşilor se recomandă P. S. Chiriarh respectiv să-i dea un canon de penitență.*

2. *Toate tainele săvârșite de el sunt nule de drept.*

3. *Se va comunica tuturor chiriarhilor spre a proceda la fel în cazurile similare.*

6. Tem. Nr. 3437/942. Asupra adresei Episcopiei Hotinului Nr. 2201/942, privitoare la situaţia pr. Talaleu Luputenco, fost la parohia Marșiniţi-Hotin care în timpul ocupației sovietice a făcut declarații categorice că se leapădă de credința creştină.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăște:

Potrivit can. 62 Apostolic, Pr. Talaleu Luputenco se îndepărtează pentru totdeauna din preoție, iar pentru a rămânea in rândul credincioşilor urmează ca P. S. Chiriarh respectiv să-i dea un canon de pocăință.

7. Tem. Nr. 3438/942. Asupra adresei Episcopiei Romanu-

lui Nr. 1428/942, prin care arată că în eparhie are un număr prea mare de preoţi onorifici şi licenţiaţi în teologie cari nu pot fi plasaţi neavând posturi vacante.

Sfântul Sinod hotărăşte:

Chestiunea ne mai având obiect se pune la acte.

8. Tem. Nr. 3439/942. Asupra adresei Episcopiei Dunării de Jos Nr. 5842/942 prin care cere învoirea şi binecuvântarea înfiinţării unei mânăstiri de maici lângă com. Cudalbi, Covurlui.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei hotărăşte:

Având în vedere că s'au făcut toate pregătirile pentru înzestrarea şi asigurarea mijloacelor de întreţinere a mânăstirei şi a personalului, pe temeiul art. 86 din Statutul legii de organizare a Bisericii ortodoxe române, se aprobă înfiinţarea Mânăstirii de maici cu hramul şi numirea de «Naşterea Maicii Domnului» lângă comuna Cudalbi, jud. Covurlui.

9. Tem. Nr. 3440/942. Asupra adresei Mitropoliei Olteniei, Râmnicului şi Severinului Nr. 2118/942 prin care cere să se comunice dacă poate să complecteze prin cooptare locurile devenite vacante în Adunarea Eparhială. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii cu complectarea făcută de I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, hotărăşte:

1. *Implinirea locurilor devenite vacante în Adunarea eparhială nu se poate face prin cooptare.*

2. *Dacă se va hotărî facerea de noui alegeri, atunci va fi aleasă întreaga adunare eparhială a Mitropoliei Olteniei şi ca atare chestiunea nu-şi mai are obiect.*

10. Tem. Nr. 3441/942. Asupra adreselor Episcopiei Hotinului Nr. 927/942, şi a Episcopiei Cetăţii Albe Nr. 1675/941, privitoare la hirotonia în preot a diaconilor Mihail Leviţchi şi Gheorghe Şerban de către episcopul rus Alexie de Tula în timpul ocupaţiei sovietice. In urma discuţiunilor la care iau parte I. P. S. Mitropoliţi Nicolae al Ardealului şi Tit al Bucovinei, Sfântul Sinod primind în parte propunerea comisiunii, hotărăşte:

Se va comunica PP. SS. Chiriarhi respectivi că Sfântul Sinod se va pronunţa asupra validităţii hirotoniilor în preoţi a diaconilor Mihai Leviţchi şi Gheorghe Şerban numai după ce va cunoaşte situaţia canonică a Episcopului rus Alexie de Tula.

11. Tem. Nr. 3442/942. Asupra raportului P. S. Episcop Vasile al Maramureşului prin care înfăţişează activitatea desfăşurată de Prea Sfinţia Sa şi de cele trei secţii ale Consiliului eparhial care după refugiu de la Sighet din toamna anului 1940 s'a stabilit la Sibiu. Sfântul Sinod hotărăşte.

Ia act cu mulţumire de activitatea desfăşurată de P. S. Episcop Vasile şi de Consiliul eparhial al Episcopiei Maramureşului şi le face urarea ca să-şi reia cât mai curând sediul la Sighet.

12. Tem. Nr. 3443/942. Asupra adresei Mitropoliei Moldovei şi Sucevei Nr. 3035/942, prin care propune să se acorde protosinghelului Martinian Ivanovici, stareţul mânăstirii Slatina, şi care

este licențiat în teologie, rangul de arhimandrit. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Se acordă rangul de arhimandrit P. C. Protosinghel Martinian Ivanovici.

13. Tem. Nr. 3444/942. Asupra adresei Episcopiei Caransebeșului Nr. 3229/942, prin care se cere să se intervină la Ministerul Justiției de a nu mai acorda dispense de căsătorie minorilor. In urma propunerilor făcute de comisiune și de I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, Sfântul Sinod hotărăște:

1. *Se va interveni la Ministerul Justiției ca să nu mai acorde dispense de căsătorie minorilor;*

2. *Spre a se pune stavilă concubinajului minorilor Biserica va folosi toate mijloacele de pastorație de care dispune, lămurind atât pe tineri cât și părinții și rudele lor de păcatul pe care-l săvârșesc.*

3. *In cazul când nu se va putea împiedeca starea de concubinaj între minori, ei nu vor fi cununați religios chiar dacă au obținut dispensa de căsătorie de la forurile civile.*

14. Tem. Nr. 3445/942. Asupra cererii preotului Avram Constantin de la parohia Mămăești județul Cernăuți de a fi reprimit în postul de preot ajutător pe care l-a avut înainte de ocupația sovietică în Bucovina de Nord.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei, hotărăște:

Chestiunea se trimite în competența I. P. S. Chiriarh respectiv spre a decide potrivit cu gravitatea faptului.

15. Tem. Nr. 3446/942. Asupra adresei Subsecretariatului de Stat al Cultelor Nr. 2884/942, privitoare la taxele pentru slujbele religioase din Basarabia.

In urma discuțiunilor la care iau parte II. PP. SS. Mitropoliți: Nicolae al Ardealului și Tit al Bucovinei și P. S. Episcop Policarp al Americii, Sf. Sinod primind propunerea comisiunei, precum și propunerea scrisă a I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, hotărăște:

1. *Se va pune în vedere PP. SS. Chiriarhi din Basarabia că potrivit hotărârii Sfântului Sinod din ședința dela 6 Iunie 1941, sunt îndatorați să ia măsurile cele mai aspre împotriva celor cari pretind taxe exagerate dela credincioși pentru serviciile religioase pe care le săvârșesc;*

16. Tem. Nr. 3447/942. Asupra cererii prof. A. Rezmeriță pentru mutarea Mitropoliei Olteniei la Turnu-Severin.

La propunerea comisiunei Sfântul Sinod hotărăște:

Chestiunea se pune la acte.

17. Tem. Nr. 3448/942. Asupra adresei Arhiepiscopiei Bucureștilor Nr. 7856/942, privitoare la cazul de recăsătorire și omor prin imprudență al preotului V. Popescu-Ciurea de la parohia Moroeni-Dâmbovița.

Comisiunea având în vedere că preotul in cauză a fost achitat de justiția civilă, propune să fie pedepsit cu oprirea pe timp

de un an de la serviciile preoţeşti şi două luni canonisire la mănăstire.

Sfântul Sinod, hotărăşte:

Potrivit sfintelor canoane, preotul V. Popescu-Ciurea dela parohia Morocni-Dâmboviţa se depune din treaptă pentru omor fără voie şi recăsătorire.

18. Tem. Nr. 3449/942. Asupra întâmpinării d-lui C. Nicolaescu-Plopşor că n'a semnat memoriul privitor la desfiinţarea Mitropoliei Olteniei.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei, hotărăşte:

Chestiunea se pune la acte.

19. Tem. Nr. 3450/942. Asupra cererii licenţiatului în teologie Petru Mâţu de a nu i se socoti impediment la hirotonie faptul că a fost logodit bisericeşte cu o tânără care a refuzat să se cunune, astfel că a fost nevoit să se logodească şi apoi să se căsătorească cu o altă tânără.

Comisiunea propune să se trimeată chestiunea în competenţa Chiriarhului respectiv. Sfântul Sinod hotărăşte:

1. *Logodna bisericească având aceleaşi efecte ca şi cununia, nu se aprobă cererea licenţiatului în teologie Petru Mâţu spre a fi admis la hirotonie.*

2. *Se va comunica P. S. Chiriarh respectiv să ia măsurile disciplinare cuvenite împotriva preotului care a săvârşit logodna licenţiatului în teologie Petru Mâţu prin călcarea hotărârii Sf. Sinod de a nu mai oficia logodna bisericească separat de cununie pentru candidaţii la preoţie.*

20. Tem. Nr. 3452/942. Asupra Memoriului Facultăţii de Teologie din Bucureşti înaintat prin adresa Nr. 2563/942, prin care roagă să se intervină la forurile în drept spre a se da teologilor o pregătire militară sanitară.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei, hotărăşte:

Se va interveni de urgenţă la forurile în drept ca teologii care îşi fac stagiul militar să fie repartizaţi la serviciile sanitare ale armatei sau la alte servicii auxiliare necombatante potrivit cu caracterul misiunii lor preoţeşti viitoare.

21. Tem. Nr. 3453/942. Asupra adresei Episcopiei Hotinului Nr. 13890/942, privitoare la dispensa de vârstă pentru hirotonia în preot a licenţiatului în teologie Petru I. Chelaru.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei hotărăşte:

Acordă dispensa de vârstă pentru a fi hirotonit preot licenţiatul în teologie Petru I. Chelaru.

22. Tem. Nr. 3454/942. Asupra cererii Preotului V. Boldeanu, dela parohia Sf. Voevozi din Bucureşti, de a nu fi scos din preoţie. Comisiunea propune iar Sfântul Sinod primindu-o hotărăşte:

Condamnarea preotului Vasile Boldeanu fiind definitivă nu i se poate acorda iertarea cerută .

II. P. S. *Episcop Vasile al Maramureşului, raportorul comisiunii pentru doctrină şi viaţă religioasă, citeşte următoarele referate:*

1. Tem. Nr. 3455/942. Asupra adresei Institutului Biblic Nr. 1137/941, de a se retipări Biblia după ediţia din 1936 în zece mii exemplare. In urma discuţiunilor la care iau parte I. P. S. Patriarh Nicodim, I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, P. S. Arhiereu Eugen Suceveanul şi Domnul Ministru Ion Petrovici, Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii şi luând act de declaraţiile I. P. S. Patriarh Nicodim că pentru înlesnirea tipăririi Bibliei dărueşte personal 100.000 lei precum şi de declaraţia Domnului Ministru Petrovici că dărueşte pentru acelaşi scop din partea Ministerului Culturii Naţionale şi al Cultelor suma de 100.000 lei, se hotărăşte:

1. *Aprobă retipărirea Bibliei în editura Institutului Biblic în zece mii exemplare după ediţia din 1936.*

2. *Pentru economie versetele se vor tipări în continuare.*

3. *Spre a se putea vinde pe un preţ cât mai redus se va face apel prin eparhii la contribuţia credincioşilor cu dare de mână şi a instituţiunilor publice.*

Sfântul Sinod mulţumeşte călduros I. P. S Patriarh Nicodim şi domnului Ministru Ion Petrovici pentru declaraţiile făcute că dăruesc suma de câte una sută mii lei pentru fondul de tipărire a Bibliei.

2. Tem. Nr. 3456/942. Asupra raportului Tipografiei Cărţilor Bisericeşti Nr. 3203/942. de a se retipări cărţile de ritual Ceaslovul, Cartea de Te-Deum, Penticostarul, Panihida şi Triodul în câte 5000 exemplare fiecare după textul ultimelor ediţii.

In urma discuţiunilor la care iau parte II. PP. SS. Mitropoliţi: Irineu al Moldovei şi Sucevei, Nicolae al Ardealului şi Tit al Bucovinei, Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Aprobă retipărirea Ceaslovului, Cărţii de Te-Deum, Penticostarului, Panihidei şi Triodului în câte 5.000 de exemplare fiecare după textul ultimilor ediţii, însă prin Institutul Biblic căruia prin statut i s'a atribuit şi Tipografia Cărţilor Bisericeşti.

In ce priveşte retipărirea Cărţi de Te-Deum se menţine hotărîrea Sfântului Sinod din 20 Octomvrie 1939, de a fi complectată cu rânduelile şi rugăciunile slujbelor cerute de vremurile de azi de către comisiunea compusă din P. C. Preot Petre Vintilescu şi domnul Nichifor Crainic, profesori universitari.

3. Tem. Nr. 3457/942. Asupra dării de seamă despre activitatea Misiunii Ortodoxe în Transnistria de la înfiinţare şi până la 30 Iunie 1942.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunei, hotărăşte:

Ia act de cuprinsul dărilor de seamă despre activitatea Misiunii ortodoxe române în Transnistria şi ele vor fi trimise în copie I. P. S. Mitropolit Visarion, ataşat pe lângă Comandamentul de Căpetenie al Armatei cu organizarea bisericilor şi îndrumarea credincioşilor din Transnistria.

4. Tem. Nr. 3458/942. Asupra adresei Primului Prezident al Inaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie Nr. 3779/942, privitoare la

rugăciunea alcătuită și cetită cu prilejul depunerii jurământului de către nouii consilieri ai Curții de Apel din Sibiu. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Aprobă molitva al cărei text se publică mai jos și dă cuvenita deslegare ca să fie cuprinsă în ritualul depunerii jurământului magistraților.

— Domnului să ne rugăm! Impărate ceresc, mângăitorule, Duhul adevărului, carele pretutindenea ești și toate le împlinești. Vistierul bunătăților și dătătorule de vieață, vino și Te sălășluește între noi și ne curățește de toate spurcăciunea. Primește rugăciunea și jurământul cucernic al acestor judecători, cari azi s'au legat în fața Ta. Luminează mintea lor cu duhul înțelepciunii, al dreptății și al adevărului, — iar inima lor încălzește-o cu duhul dragostei de frate, al milei și al păcii.

Depărtează dela ei toată ispita și sfiala și sfatul celor fără de lege. Intărește-i să poată ține nesmintită cumpăna sfintei dreptăți, pentru slujirea căreia cu smerenie și cu jurământ curat s'au legat pe sfânta Ta cruce; ajută-le să poată judeca drept îndreptând cuvântul adevărului Tău, pricinile și neînțelegerile celor necăjiți mângăindu-i pe aceștia cu cuvântul și tăria dreptății, ce vor rosti în judecata lor.

Ajută-le să poată cerceta cu gând curat și fără fățărnicie, fără frică și lingușire, nepătați, fără patimă și fără părtinire, dreptatea cinstind legile țării și luminează-i pe ei, ca să poată tâlcui fără vicleșug și fără gânduri ascunse, întunecimea cețoasă a legilor, luminându-le drumul, cu raza darului Duhului sfânt, cu lumina minții și cu mila și dragostea inimii lor creștinească și românească.

Indepărtează din drumul lor tot necazul și nevoia, păstrează-i întregi și sănătoși fără păcat, apropiindu-le sufetele lor de dreptatea Ta sfântă, să o poată păzi neîntinată în toate strădaniile lor și împlinind cu cinste slujba grea, ce li s'a încredințat, pentru Neam și Lege, să poată da despre talantul primit răspuns bun la înfricoșatul tău județ, — ce va să vină când vei judeca vii și morții.

Ajută-le lor, să fie vrednici judecători ai Neamului nostru românesc, care i-a născut, însetoșat și el după dreptatea eternă și divină, ce i se cuvine, între granițele sale firești, reîntregite în mijlocul neamurilor lumii.

Binecuvântează-i pe ei și sfântul jurământ, ce l'au depus, pentru mărirea Ta și pentru fericirea deplină a Neamului, pe care vreau să-l slujească din tot sufletul lor, că Tu ești izvorul dreptății, dreptatea Ta este în veac fără de păcat, și cuvântul Tău este adevărat.

In numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh Amin.

Domnului să ne rugăm. Dumnezeule cel mare și minunat, carele cu negrăită bunătate și bogat har toate le ocârmuești, prin ale cărui înțelepte și neispitite rânduieli cu deschilinite ho-

tare, rânduieşti viaţa şi societatea omenească, iată de prisosit s'au umplut de veselie şi de bucurie inimile noastre îndreptând pe aceşti luminaţi robi ai Tăi, pe judecătorii înalţi, cari astăzi au jurat în faţa Ta.

Inţelepţeşte-i şi-i povăţueşte pe ei ca fără alunecare să împlinească această slujire mare a Ta de judecători, dărueşte-le lor pricepere şi înţelepciune, ca să judece pre poporul Tău întru dreptate şi această moştenire a Ta, să o păzească întru linişte şi fără întristare.

Arată-i pe ei vrăşmaşilor dreptăţii — biruitori, făcătorilor de rele înfricoşaţi cu paloşul dreptăţii, celor buni înduraţi şi cu bună nădejde.

Incălzeşte-le inima lor spre privinţa săracilor, spre apărarea celor prigoniţi, spre scutirea celor asupriţi.

Dregătoriile lor supuse ţie, îndreptează-le pe calea adevărului şi a dreptăţii şi oprindu-le de părtinire şi de mitărnicie şi toate judecăţile lor ţinându-le în credinţă nefăţarnică.

Fă-i pe ei părinţi iubitori, care se veselesc de fii lor şi fă minunate milele Tale spre noi.

Inmulţeşte zilele vieţii lor întru sănătate nevătămată şi întru bună norocire neschimbată.

Şi ne dărueşte nouă tuturor pace, linişte şi bună sporire, bună linişte a văzduhului, rodire pământului şi toate cele trebuincioase către viaţa cea vremelnică şi cea veşnică.

O preaîndurate Doamne al nostru, Dumnezeul îndurărilor şi Tatăl a toată mângăierea, nu întoarce faţa Ta dela noi şi nu ne ruşina pre noi dela aşteptarea noastră, nădăjduind spre Tine ne rugăm ţie şi rugându-ne spre îndurările Tale nădăjduim, că Tu însţi ştii ce ni se cuvine şi mai înainte de cerere ni le dai şi darurile le întăreşti, pentru fericirea Neamului nostru.

Că toată darea cea bună şi tot darul desăvârşit de sus este pogorînd dela Tine Părintele luminilor şi ţie mărire şi închinăciune îţi înălţăm, cu unul născut Fiul Tău şi cu atot Sfântul, bunul şi de vieaţă făcătorul — Duhul Tău, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Amin.

5. Tem. Nr. 3459/942. Asupra adresei Arhiepiscopiei Bucureştilor Nr. 8307/942 prin care se cere aprobarea pentru funcţionarea teatrului religios al Căminului cultural din parohia Cărămidarii de Jos. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăşte:

Aprobă cererea pentru funcţionarea teatrului religios la Căminul cultural din parohia Cărămidari de Jos cu condiţia ca piesele ce se vor reprezenta pe scena acestui teatru să fie în prealabil cenzurate şi aprobate de secţia culturală a Arhiepiscopiei Bucureştilor, care va supraveghea şi repartizarea rolurilor în piese.

6. Tem. Nr. 3460/942. Asupra adresei Domnului Stelian Popescu, directorul ziarului «Universul» de a se aproba tipărirea cărţii «Slujirea lui Dumnezeu» întocmită de preotul C. Dron.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii şi luând cunoştinţă de lămuririle date de I. P. S. Mitropolit Irineu al Moldovei, hotărăşte:

Intru cât cărţile care fac obiectul acestei cereri au fost între timp tipărite şi puse în comerţ, chestiunea se pune la acte.

7. Tem. Nr. 3461/942. Asupra adresei Episcopiei Argeşului Nr. 6830/942, prin care cere binecuvântarea pentru tipărirea icoanei Sfintei Mucenite Filoteea după modelul executat în culori de pictorul Florea Udrişte-Slatina.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Se recomandă Sfintei Episcopii a Argeşului executarea unui alt model care să înfăţişeze pe sfânta muceniţă Filoteea în culori ireproşabile şi într'un mediu potrivit vieţii sale sfinte.

I. P. S. Episcop Policarp al Americei citeşte următoarele referate prezentate de comisia afacerilor streine:

2. Tem. Nr. 3465/942. Asupra cererii preotului Pavel Obraţov din Scoplie ca să fie folosit ca preot în Transnistria. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Cererea se trimite Şefului Misiunii ortodoxe române din Transnistria pentru competentă rezolvare.

3. Tem. Nr. 3466/942. Asupra adresei I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului Nr. 573/941.

Sfântul Sinod primind referatul comisiunii hotărăşte:

Aprobă propunerea făcută de Inalt Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae al Ardealului cuprinse în adresa-memoriu Nr. 573/941, pp. 18-23 şi ia act de măsurile luate pe cale prezidială de I. P. S. Patriarh Nicodim şi de mijlocirile făcute pe lângă Ministerul Afacerilor Streine şi căpeteniile Bisericilor ortodoxe surori.

4. Tem. Nr. 3467/942. Asupra cererii protoereului Omelianovschi de la o parohie de pe malul Mării de Azov de a i se da binecuvântare şi ajutor pentru împodobirea din nou a bisericii de acolo ca să poată sluji. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăşte:

Chestiunea se trimite spre competentă rezolvarea P. S. Episcop al Armatei.

Sfârşindu-se ordinea de zi I. P. S. Preşedinte ridică şedinţa la orele 13½ anunţând pe cea viitoare pentru mâine Vineri ora 9 dimineaţa.

Preşedinte	Secretar
(ss) † NICODIM	† EFREM TIGHINEANUL

Şedinţa din ziua de 4 Dechemvrie 1942

Sumarul şedinţei

Şedinţa se deschide la orele 9 dimineaţa sub preşedinţia Inalt Prea Sfinţitului Patriarh Nicodim, de faţă fiind şi Domnul Ministru al Culturii Naţionale şi al Cultelor, Profesor Ion Petrovici şi domnul profesor Aurel Popa Secretar General al Subsecretariatului de Stat al Cultelor.

P. S. Secretar dă citire apelului nominal și sunt prezenți: I. P. S. Patriarh Nicodim, II. PP. SS. Mitropoliți: Irineu al Moldovei și Sucevei, Nicolae al Ardealului, Tit al Bucovinei și Nifon al Olteniei, Râmnicului și Severinului și Visarion Puiu; PP. SS. Episcopi: Lucian al Romanului, Grigore al Hușilor, Veniamin al Caransebeșului, Partenie al Armatei, Vasile al Maramureșului, Policarp al Americei; PP. SS. Arhierei: Galaction Silistreanul, Efrem Tighineanul, Valerie Botoșăneanul, Emilian Târgovișteanul și Eugen Suceveanul; absenți: P. S. Arhiereu Veniamin Ploeșteanul, iar în concediu: PP. SS. Episcopi: Cosma al Dunării de Jos, Nicolae al Clujului, Nicolae al Oradiei, Andrei al Aradului, Vasile al Timișoarei și P. S. Arhiereu Ilarion Băcăoanul.

P. S. Secretar dă citire sumarului ședinței precedente.

La sumar ia cuvântul I. P. S. Mitropolit Irineu al Moldovei și Sucevei care cere ca hotărîrea Sfântului Sinod privitoare la funcționarea teatrului religios de la parohia Cărămidarii de Jos, să fie redactată în sensul că se dă aprobarea pentru funcționarea teatrului religios în general, în orice eparhie, cu condiția ca piesele ce se vor reprezenta pe scena acestui teatru să fie în prealabil văzute și cenzurate de secțiile bisericești ori culturale ale eparhiilor respective.

Se ia act.

Cu această modificare se verifică și aprobă sumarul ședinței precedente.

Comunicări:

1. Tem. Nr. 3501/942. Eforia Ostășească pentru Militari și Invalizi cere să se intervină la toate eparhiile ca să sprijine colecta pentru zidirea Palatului Invalizilor. Se aprobă urgența și se ia imediat în discuție, după care Sfântul Sinod, hotărăște:

Aprobă cererea Eforiei Ostășești și se va interveni la toate eparhiile să sprijine prin colecte publice zidirea Palatului Invalizilor.

2. Tem. Nr. 3508/942. Referatul Institutului Biblic și de Misiune Nr. 1809/942, asupra activității Institutului pe anul 1941.

Se trimite spre cercetare și referire la comisiunea pentru doctrină și viață religioasă.

Se intră în ordinea de zi:

P. S. Episcop Vasile al Maramureșului, raportorul comisiunii pentru doctrină și viață religioasă, citește următoarele referate:

1. Tem. Nr. 3475/942. Asupra protestelor făcute de Mitropolia Ardealului și Episcopiile de Oradea și Arad împotriva așezării târgurilor săptămânale și periodice din timpul campaniei agricole, în zilele de Duminici.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Se vor trimite în copie la Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor adresele menționate cu rugămintea de a interveni la locul în drept pentru schimbarea zilei de târguri spre a nu se mai da loc la nemulțumiri.

2. Tem. Nr. 3476/942. Asupra adresei Mitropoliei Bucovinei Nr. 8891/942, privitoare la fixarea programului pentru educația premilitară și extra-școlară Dumineca între orele 8-11. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

1. Având în vedere că educația adevărată nu se poate face fără cultivarea sentimentului religios, deci cu ocolirea slujbelor dumnezeești din zilele de Duminici și sărbători și ținând seamă că nerespectarea poruncilor bisericești și a repausului duminical măcar în timpul sfintei Liturghii constitue o greșală fundamentală pentru pregătirea și mântuirea sufletească a tineretului, se va interveni la Subsecretariatul de Stat al Educației Extra-Școlare ca să fixeze alte ore pentru desfășurarea programului săptămânal.

2. I. P. S. Patriarh este rugat ca să delege un membru al Sfântului Sinod care să ia contact cu Subsecretariatul Educației Extra-școlare în vederea aducerii la îndeplinire a hotărîrii de mai sus, convingând pe cei în drept de nevoia colaborării cu Biserica în scopul de a se afla mijlocul cel mai potrivit prin care să se asigure participarea activă a tineretului extra-școlar și premilitar la sfânta Liturghie și a preoților la educația acestui tineret.

3. Tem. Nr. 3477/942. Asupra adresei Subsecretariatului de Stat al Cultelor Nr. 3610/942, privitoare la strângerea obiectelor de artă religioasă de prin biserici în vederea creierii Muzeului de la Capela românească din Berlin.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Se va răspunde Subsecretariatului de Stat al Cultelor că Sfântului Sinod își menține întru totul hotărîrea sa luată în ședința de la 19 Martie 1931, potrivit căreia obiectele de artă care fac parte din inventarul și ornamentica bisericilor și mănăstirilor istorice rămân neatinse la locul lor și nu pot fi ridicate nici chiar contra prețului.

4. Tem. Nr. 3497/942. Asupra adreselor: *a)* Nr. 14520/942, prin care I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei, Râmnicului și Severinului prezintă darea de seamă asupra activității desfășurate în cursul anului 1941-1942 în cuprinsul eparhiei Olteniei și *b)* Nr. 7538/942, prin care P. S. Episcop-Locotenent Emilian Antal Târgovișteanul prezintă darea de seamă asupra activității desfășurată timp de un an în eparhia Argeșului. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Ia act cu mulțumire de activitate desfășurată de I. P. S. Mitropolit Nifon în cuprinsul Mitropoliei Olteniei și de a P. S. Emilian Târgovișteanul ca Locotenent al eparhiei Argeșului.

5. Tem. Nr. 3496/942. Asupra adresei Episcopiei Argeșului Nr. 2618/942, privitoare la situația sectelor în acea eparhie. In urma discuțiunilor la care iau parte: PP. SS. Episcopi Grigore al Hușilor și Policarp al Americei și a comunicărilor făcute de Domnul Ministru al Culturii Naționale și al Cultelor în legătură

cu regimul viitor al sectelor in România, Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Se va interveni cu toată stăruința pe lângă Onor. Guvern ca să dispună deslegarea acestei probleme prin totala desființare a sectelor întru cât toleranța excesivă arătată până acum este dăunătoare vieții politice și ființei etnice a Neamului nostru.

II. *P. S. Episcop Veniamin al Caransebeșului, raportorul comisiunii canonice juridice și pentru disciplină, citește următoarele referate:*

1. Tem. Nr. 3484/942. Asupra apelului preotului Nicolae Cărmănuș de la parohia Fundata-Bran județul Brașov, împotriva sentinței Consistoriului mitropolitan din Sibiu Nr. 4792/942, prin care a fost depus din treapta preoției.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Se respinge apelul preotului Nicolae Cărmănuș de la parohia Fundata-Bran, județul Brașov.

2. Tem. Nr. 3478/942. Asupra adresei Episcopiei Oradea Nr. 4707/942, prin care propune să se acorde rangul de arhimandrit, protosinghelului Ioan Dinu, președintele Vicariatului ortodox român din Oradea. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Acordă rangul de arhimandrit P. C. Protosinghel Ioan Dinu, președintele Vicariatului ortodox român din Oradea.

3. Tem. Nr. 3480/942. Asupra adresei Mitropoliei Moldovei și Sucevei Nr. 11225/942, prin care propune să se acorde rangul de arhimandrit protosinghelului Narcis Luchian de la biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăște:

Acordă rangul de arhimandrit P. C. Protosinghel Narcis Luchian, dela biserica «Sfinții Trei Ierarhi» din Iași.

4. Tem. Nr. 3481/942. Asupra adresei Episcopiei Oradea Nr. 4148/942, privitoare la hirotonia în preot onorific a învățătorului Prada Dumitru pe seama unei parohii sărace din acea eparhie. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Aprobă în mod excepțional hirotonia în preot onorific a învățătorului Dumitru Prada pe seama unei parohii sărace la care nu s'a putut numi un preot cu studiile cerute, după ce numitul va da examen teologic și practic.

6. Tem Nr. 3485/942. Asupra propunerii făcută de Domnul Ministru al Culturii Naționale și al Cultelor în ședința din 2 Decemvrie 1942, privitoare la înoirea corporațiilor bisericești prin facerea de noui alegeri eparhiale. Comisiunea propune să se facă alegeri pentru adunările eparhiale numai în Arhiepiscopia Cernăuților și în cele trei eparhii din Basarabia.

Chestiunea nouilor alegeri eparhiale a fost desbătută pe larg luând cuvântul I. P. S. Patriarh Nicodim, II. PP. SS. Mitropoliți: Irineu al Moldovei și Sucevei, Nicolae al Ardealului, Tit al Bucovinei, Nifon al Olteniei, Râmnicului și Severinului

şi Visarion Puiu: PP. SS. Episcopi: Grigorie al Huşilor şi Policarp al Americei; P. S. Arhiereu Eugen Suceveanul.

P. S. Episcop Grigore al Huşilor propune ca Sfântul Sinod să hotărască facerea de noui alegeri pentru corporaţiile bisericeşti şi în eparhiile din Vechiul Regat. După închiderea discuţiilor I. P. S. Preşedinte a pus la vot pe faţă atât propunerea comisiunii canonice juridice şi pentru disciplină cât şi propunerea formulată de P. S. Episcop Grigore al Huşilor şi s'a obţinut următorul rezultat:

11 voturi pentru propunerea P. S. Episcop Grigore al Huşilor de a se face alegeri atât în eparhiile din Basarabia şi Arhiepiscopia Cernăuţilor cât şi în eparhiile din Vechiul Regat;

5. *voturi* pentru propunerea comisiunii şi anume de a se face alegeri numai pentru eparhiile din Basarabia şi Arhiepiscopia Cernăuţilor;

1 vot abţinere.

Total 17 voturi exprimate.

In urma rezultatului votării Sfântul Sinod hotărăşte:

Pentru înoirea corporaţiilor bisericeşti se vor face noui alegeri parohiale, eparhiale şi în Congresul Naţional Bisericesc pe un period de şase ani în eparhiile din Vechiul Regat, Basarabia şi Arhiepiscopia Cernăuţilor.

7. Tem. Nr. 3486/942. Asupra adresei Mitropoliei Olteniei, Râmnicului şi Severinului Nr. 25016/942, prin care propune să se ratifice hirotesia în arhimandrit a P. C. Protosinghel Antim Angelescu numit vicar al Mitropoliei Olteniei, Râmnicului şi Severinului şi să i se acorde rangul ierarhic de arhiereu.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

1. Ratifică hirotesia în arhimandrit a P. C. Antim Angelescu;

2. In urma consimţământului I. P. S. Mitropolit Nifon al Olteniei, Râmnicului şi Severinului, chestiunea decernării rangului de arhiereu P. C. Arhimandrit Antim Angelescu, se amână pentru altă dată.

8. Tem. Nr. 3193/942. Asupra referatului Sinodului Permanent din şedinţa de la 22 Octomvrie 1942, privitor la dispoziţiile Decretului lege Nr. 748/942, prin care «organele bisericeşti ale judeţului sunt puse, din punct de vedere administrativ, sub controlul prefectului.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Se va interveni la Preşedinţia Consiliului de Miniştri de a excepta pe preoţi de la controlul prevăzut în Decretul lege Nr. 748/942, aşa cum sunt exceptate organele Ministerului de Justiţie, ale Ministerului Apărării Naţionale, etc.

10. Tem. Nr. 3494/942. Asupra cererii fostului rabin trecut la ortodoxie Mihail Wieder de a fi numit preot la o catedrală.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Petiţionarul este îndrumat să se adreseze Chiriarhului locului, făcând dovada că posedă studiile teologice cerute de lege.

11. Tem. Nr. 3499/942. Asupra referatului Sinodului Permanent din ședința de la 17 Septemvrie 1942 în cauză disciplinară a preotului Nicolae Ciurescu de la parohia Topolovățul Mare. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

Se va cere de la Episcopia Timișoarei întreg dosarul în cauza disciplinară a preotului Nicolae Ciurescu.

12 Tem. Nr. 3502/942. Asupra adresei Ministerului Cultelor și Artelor Nr. 3959/942 prin care înaintează: *a)* un studiu privitor la organizarea Patriarhatului ortodox român și *b)* un anteproiect de regulament pentru ocuparea locurilor vacante de preoți parohi, preoți ajutători, diaconi și cântăreți Comisiunea pentru motivul că n'a avut timp suficient în decursul unei zile să examineze cum se cuvine acest studiu, propune a se păstra ca material pentru cazul, că va deveni actuală modificarea legii și statului de organizare a Bisericii ortodoxe române. Sfântul Sinod hotărăște:

Studiul asupra organizării Patriarhatului Român, împreună cu anteproiectul de regulament pentru ocuparea locurilor vacante de preoți parohi, preoți ajutători, diaconi și cântăreți, depuse de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor vor fi încredințate P. S. Episcop Veniamin al Caransebeșului, în calitate de raportor al comisiunii canonică juridică, spre a le supune studierii comisiunii, urmând ca după aceea să prezinte Sfântului Sinod propunerile cuvenite.

P. S. Episcop Partenie al Armatei, raportorul comisiunii canonice juridice și pentru disciplină, citește următoarele referate:

1. Tem. Nr. 3495/942. Asupra adresei Episcopiei Maramureșului Nr. 1280/942 privitoare la ridicarea sumei de lei 17321 de la Eforia mânăstirilor înzestrate care a consemnat-o la C. E. C. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăște:

1. Aprobă cererea făcută de Episcopia Maramureșului pentru ridicarea sumei de lei 17.321 consemnată de Eforia mânăstirior la C. E. C.

2. Episcopia Maramureșului va fi îndrumată să întrebuințeze suma potrivit dispozițiunilor prevăzute în legea de organizare bisericească, precum și potrivit hotărîrii Sfântului Sinod din 3 Decemvrie 1940.

2. Tem. Nr. 3500/942. Asupra cererii domnului Mihai Vișan, absolvent al Facultății de Teologie, care, fiind amnestiat pentru condamnarea de șase luni închisoare cere să fie primit în cler.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăște:

Intru cât absolventul în Teologie Mihai Vișan a fost amnistiat pentru faptele politice care i se impută, Sfântul Sinod revine asupra deciziunii Sinodului Permanent din 5 Martie 1942 și aprobă intrarea sa în cler dacă întrunește celelalte condițiuni legale și canonice.

P. S. Arhiereu Eugen Suceveanul, raportorul comisiunii pentru învățământul religios, citește următoarele referate:

1. Tem. Nr. 3490/942. Asupra adresei Episcopiei Cetăţii Albe Nr. 10787/942, privitoare la numirea unei profesoare titulare de religie.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăşte:

P.S. Episcop al Cetăţii Albe poate da consimţământul pentru numirea unei profesoare de religie, dacă este numită la o şcoală unde se află profesor şi un preot care să poată face catehizarea elevilor.

2. Tem. Nr 3491/942. Asupra propunerii d-nei Maria Lungu de a se introduce în şcoalele secundare ore de misionarism.

Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii, hotărăşte:

Intru cât învăţământul misionar se predă în şcolile de specialitate, chestiunea se pune la acte.

3. Tem. Nr. 3492/942. Asupra adresei Direcţiunei Seminarului «Chesarie Episcopul» din Buzău Nr. 1879/942, privitoare la menţinerea lui în stare de funcţionare. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

Intru cât seminarul «Chesarie Episcopul» din Buzău n'a mai fost desfiinţat, chestiunea se pune la acte.

4. Tem. Nr. 3498/942. Asupra adresei Episcopiei Huşilor Nr. 1663/942, prin care aduce la cunoştinţă că Ministerul Culturii Naţionale şi al Cultelor ar fi dat un ordin circular tuturor direcţiunilor de şcoli primare ca să raporteze săptămânal Ministerului şi Inspectoratelor toate absenţele preoţilor de la învăţământul religios. Sfântul Sinod primind propunerea comisiunii hotărăşte:

PP. SS. Chiriarhi vor fi rugaţi să ia măsurile cuvenite ca întregul cler să-şi facă datoria în mod conştiincios în predarea învăţământului religios, pentru ca Biserica să nu piardă contactul tocmai cu tineretul şcolar care este temelia Ei şi a Neamului.

Sfârşindu-se ordinea de zi I. P. S. Patriarh Nicodim mulţumeşte PP. SS. Membri ai Sfântului Sinod pentru munca depusă în rezolvarea lucrărilor curente din această sesiune a Sfântului Sinod. După aceea dă cuvânitul Domnului Ministru al Culturii Naţionale şi al Cultelor care citeşte Mesagiul prin care se declară închisă sesiunea ordinară a Sfântului Sinod pe anul 1942.

PP. SS. Membrii ascultând în picioare citirea Mesagiului fac la sfârşit cele mai călduroase urări de sănătate şi de biruinţă pentru M. S. Regele Mihai I şi Domnul Mareşal Ion Antonescu, Conducătorul Statului Român.

Cu acestea încheiându-se sesiunea ordinară a anului 1942, I. P. S. Patriarh Nicodim ridică şedinţa la orele 14,30.

(ss) † **NICODIM**
Preşedinte

† EFREM TIGHINEANUL
Secretar

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

REVISTA SFÂNTULUI SINOD

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

REVISTA SFÂNTULUI SINOD

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ
REVISTA SFÂNTULUI SINOD

APARE DE 6 ORI PE AN — ABONAMENTUL ANUAL [illegible] LEI

CUPRINSUL

I. ARTICOLE

[illegible]

UN DASCĂL DE TEOLOGIE DIN ARDEAL, LA BUCUREŞTI

PROTOPRESBITERUL SIMEON POPESCU
(1848—1919)

Înainte de războiul pentru intregirea neamului (1916—1920), bucureştenii vedeau, regulat, in fiecare seară, mergând pe calea Victoriei, spre şosea, un cleric inalt şi subţiratic, cu faţa lunguealţă, dantura artificială, ieşită în proeminenţă, barba neagră, puţin încăruntită şi ochii acoperiţi cu nişte ochelari negri, prinşi după urechi. Purta antereu şi o rasă preoţească, lungă până la călcâe, totdeauna curată; dar cum era el slab la trup şi deşirat, rasa stătea pe dânsul, ca pe un par. Peste mijloc era încins cu un brâu de panglică roşie lată. Se cunoştea că a fost protopop. Părul îl avea retezat până pe grumazi, iar pe cap purta o pălărie lustruită, tare, cu bordurile late, cum poartă clericii din Ardeal. În mâna dreaptă ţinea un baston lung, cu mânerul de abanos. Mergea pe trotuar, la pas, tacticos, falnic, izbind cadenţat, vârful bastonului, de caldarâmul trotuarului. Era impunător, din toate punctele de vedere. Cine-l vedea, mergând ţanţoş spre şosea, credea că iese la preumblare, de plăcere. In realitate insă, el ieşea la aer, de nevoe. Era suferind. Dr. Buicliu ii prescrisese, ca să iasă la aer curat, in fiecare zi, căci constatase că avea un inceput de boală la plămâni. Aceasta era infăţişarea exterioară a protopresbiterului Simeon Popescu.

1. *Viaţa.* — Era originar din comuna Râpa-de-jos, comitatul Turdei, protopresbiteriatul Reghinului-de-sus din Transilvania. Născut la 6/18 August 1848, din părinţi români, de religie creştină ortodoxă. După terminarea studiilor elementare, în satul său natal, fiind un elev distins, a fost trimis la gimnaziul greco-catolic din Blaj, pe care l-a terminat cu „eminentia" şi „valde bonum", obţinând diploma de bacalaureat la 1870 [1]. Studiile superioare de teologie le-a urmat, mai întâi în seminariul arhidiecezei din Sibiu, între 1870—1873, obţinând un rezultat foarte mulţumitor [2]. După acest succes, a fost

1. Testimoniul nr. 19 din 1870. Actele pe care le vom cita aici se afla acum in păstrarea familiei. Ele ne-au fost incredinţate, după moartea protopresbiterului Simeon Popescu, de către familia sa, spre a le cerceta.

2. Testimonium clericale din 29 Iunie 1873.

trimis la Universitatea din Lipsca, unde studiază teologia și filozofia intre 1874—1877, încununându-se, la 20 Iunie (1877), cu diploma de „doctor in teologie și filosofie".

Întorcându-se la Sibiu, i s'a dat diferite insărcinări; iar la 1879 a fost numit profesor de teologie la seminariul arhidiecezan din Sibiu, deocamdată cu titlul „provizoriu".

Publicându-se concurs, la 1882, a depus examen de stat pentru profesorat, in specialitatea „științele biblice și dogmatica" [1]. Comisiunea examinatoare l-a găsit bine pregătit și l-a calificat cu mențiunea „distins". A fost călduros felicitat, pentru aptitudinile lui didactice și de către Consistoriul arhidiecezei mitropolitane din Sibiu, care l-a recomandat inaltei autorități bisericești „cu mari laude" [2]. Numit profesor de teologie, cu titlul definitiv, la școala cea mai inaltă de teologie ortodoxă din Ardeal, bine văzut de toți și apreciat pentru cultura, râvna și insușirile sale didactice, in anul următor (1883), a fost hirotonisit preot necăsătorit, ales protopresbiter al Sibiului și apoi intărit in acest post, de către arhiepiscopul Miron, in 1883 [3]. În această inaltă demnitate a stat el până la 1888, când a intrat in conflict cu chiriarhul său. — Din care pricină? Un contimporan, care pe acea vreme trăia la Sibiu, ne comunică următoarele: Protopresbiterul Simeon Popescu avea o fire dârză și războinică, care l-a făcut să trăiască izolat toată viața. El nu putea concepe două măsuri și nu era capabil de compromisuri. Ca cleric necăsătorit, ducea o viață curată, in strictă castitate și deci, nu putea suferi pe acei ce duceau o viață lipsită de moralitate. Mitropolitul Miron Romanul, chiriarhul și protectorul său, se pare că nu era așa de neingăduitor in această privință. Protopopul Simeon, fie că avea și alte motive de nemulțumire, fie că ținea prea mult la prestigiul ierarhiei bisericești și la demnitatea personală a șefului său, publică câteva articole in *Tribuna*, prin care dezaprobă aceste lucruri, atrăgâd atențiunea mitropolitului asupra urmărilor, cari ar putea da naștere la un scandal public. Această atitudine a dascălului de teologie și protopopul Sibiului, Simeon Popescu, a produs o mare amărăciune in sufletul mitropolitului Miron, care a hotărit suspendarea lui, ba incă și îndepărtarea din cuprinsul eparhiei sale. Era șeful și stăpânul lui [4].

---

1. Testimoniul cu nr. 8195 din 1882.
2. Adresa cu nr. 492 din 1882.
3. Decretul nr. 1354 din 1883.
4. Dr. Ioan Lupaș, *Episcopul Nicolae Popea* membru activ al Academiei române, Cluj 1933 —Cf. și Pr. Simeon Popescu, *O pagină neagră din istoria Bisericii române ortodoxe din Transilvania și Ungaria*, București 1910.

2. *Protopresbiterul Simeon Popescu, profesor de teologie la București.* — În această situațiune critică, a fost silit să părăsească Sibiul și trecând granița carpatină, a venit la București, unde era cunoscut de lumea intelectuală, din scrierile pe care le publicase. Dar și aici a fost urmărit de urgia chiriarhului său, care scrisese mitropolitului din București, zugrăvindu-l ca pe un element de vrajbă, din care pricină nu a fost primit în clerul acestei eparhii, multă vreme. S'a găsit însă un suflet mare, care l-a apreciat și l-a îmbrățișat. Acesta a fost, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice de atunci, Titu Maiorescu. Acesta, apreciind studiile și meritele sale didactice și pastorale, în toamna anului 1888, îi încredințează deocamdată suplinirea catedrei vacante de teologie practică, de la tânăra facultate de teologie din capitală [1]. Tot atunci i se mai încredințează și catedra de religiune de la școala normală de institutori, șase ore pe săptămână, cu o diurnă de 300 lei lunar [2]. În anul următor a fost însărcinat să predea, la aceiași școală și istoria Românilor [3]. Ca profesor suplinitor de teologie practică, la facultatea de teologie din București, a stat numai doi ani, până la sfârșitul anului 1890, când a fost silit de împrejurări, să se retragă. Pricina? Aceiași. Era prea dârz, față cu colegii săi și nici membrii Sf. Sinod, inițiați de la Sibiu, nu-l puteau agrea, mai ales că se formase o cabală, care țesea o mulțime de intrigi împotriva lui, la întuneric.

În schimb, studențimea teologică îl asculta cu nesațiu și erau toți entuziasmați de cursurile pe cari le făcea. Multă vreme au pomenit ei de prelegerile pe cari le ținuse acest cleric, care-i stăpânea și-i mișca, cu talentul său caracteristic de expunere cu mimica și cu bogăția de cunoștinți, de care dispunea.

Adevăratul motiv de izgonirea lui de la Universitate, era cel de mai sus: Intrigile țesute, cu meșteșug, de către cei interesați care se vedeau eclipsați, prin aptitudinele sale didactice.

Se cerea însă și ceva pozitiv, care să-l compromită. Ce fac atunci, protivnicii lui? Îi scot la iveală, cuprinsul suspect, după dânșii, sub raportul dogmatic, al unei opere, pe care o publicase el la Sibiu, cu nouă ani mai înainte și despre care, până atunci, nu pomenise nimeni, nimic. Într'adevăr, scosese la 1881, o lucrare de cuprins exegetico dogmatic, intitulată: Πνεῦμα *in Nicaeno-Constantinopolitanum*, pe care o tipărește în: „Tiparul Tipografiei arhidiece-

1. Adresa Ministerului Cult. și Instr. nr. 13.236 din 6 Octomvrie 1888.
2. Adresa Ministerului Cult. și Instr. nr. 15.180 din 5 Noemvrie 1888.
3. Adresa Ministerului Cult. și Instr. nr. 7942 din 1889.

zane", din Sibiu. Editura autorului. Voise el să o publice în jurnalele teologice din Sibiu, dar „acele jurnale tăcând, i-au denegat publicarea". Ambiţios din fire, cum era, nu se dete bătut, ci amplificând materialul, o publică pe cont propriu. Lucrarea aceasta, judecată din punctul de vedere al ştiinţei teologice, este o lucrare de seamă. Apărea însă, ca ceva nou, — cum nu se mai scrisese până atunci, la noi. Dar tocmai pentru aceasta era privită de unii, cu oarecare bănuială. De altfel, însuşi autorul îşi prevede succesul sau osânda, scriind în prefaţă: „Sânt încredinţat, că această scriere — în ce priveşce partea ei dogmatică — va fi primită, de unii, cu *resimt*, de alţii, cu interes. Cu *resimţ*: întru cât se arată în contra unei doctrine moştenite; cu *interes*: întru cât oamenilor de ştiinţă, le va da prilej a se ocupa de cestiune, şi, în cât poate nu li se va arăta, destul de lămurită, în una sau altă privinţă, a o discuta, după merit. De categoria celor dintâi, prevăd că vor fi unii hiper-ortodoxi, cari află ortodoxia şi „învăţăturile genuine ale Mântuitorului", în litera traducţiunei românesci sau latine şi în acel neînţeles: „Aşa ne-am pomenit", ca o dovadă a lipsei de cugetare. De categoria a doua: Oamenii studiului serios, cari se ridică preste preocupaţiunile ce ni le-a lăsat moştenire, trecutul cel trist. Şi, ajungând această scriere să fie cetită şi de neortodoxi: Aderenţii lui Toma de Aquino şi Loyola, se vor alătura celor din categoria primă, demonstrându-mi cu Cyprian, Augustin, Ambrozie şi Leo-cel-mare, că sunt eretic, al doilea Arie sau Cyril Lucaris. Bărbaţii serioşi, special de la universităţile Europei apusene însă, nădăjduesc că vor privi descoperirile mele, ca substrat, nu pentru anatemizare, ci pentru desbateri scienţifice şi îndreptarea vederilor greşite, ce le-au moştenit de la scolastici, şi asupra cărora n'au reflectat, fiind preocupaţi de alte chestiuni, cu deosebire de controverse cu biserica apuseană. Cei dintâi, poate, vor striga: Toate descoperirile din sf. Scriptură şi ss. Părinţi, făcute, cu respect la întruparea Mântuitorului, trebuesc înţelese, în mod alegoric, aşa cum le-a înţeles „Biserica cea singură mântuitoare". Cei de al doilea — chiar fiind protestanţi sau reformaţi — şi ca atari, necunoscând normativitatea ss. Părinţi, cu respect la dogme, vor recunoaşte însemnătatea citatelor descoperiri, ca adevărate şi singure normative, în privinţa înomenirei Fiului lui Dumnezeu.

Bărbaţii de ştiinţă iarăşi, ştiind că a face provocare la ediţiile cele mai vechi ale opurilor clasice, trădează o copilărească deşertăciune şi o desconsiderare a superiorităţii ediţiilor mai nouă, şi văzând că eu mă provoc la ediţiile cele mai vechi, ba pentru

unii sfinți părinți, la o traducțiune latină sau germană — acești bărbați de știință, necunoscând imprejurările in care mă aflu—poate mi-ar face unele imputări. Spre legitimarea mea, imi permit a observa, că fiind institutul la care sunt angajat un „institut tânăr", și dispunând de prea modeste mijloace materiale, incă n'a fost in stare a se prevedea cu „o bibliotecă", așa precum se găsesc pela Universitățile apusului... Edițiile sfinților părinți, in text grec sau latin, la care am făcut provocare, mi s'au pus la dispoziție, prin bună voința onor. administrațiuni și biblioteci Br. Brukenthal de aici, căreia, prin aceasta, ii exprim mulțumita mea.

Deasemenea, primească expresiunea mulțumitei mele Pr. Onisifor Borcea, paroh in Săliște și d-l Bucur Cioran, proprietar in Rășinari, pentrucă mi-au pus la dispoziție, edițiile românești ale Bibliei de Petersburg și Blaj.

Din punct de vedere biblic, cred că această scriere va afla oare-care interes la sf. Sinod din România, carele și-a impus sarcina, d'a revizui și indrepta traducțiunea sf. Scripturi.

In sfârșit, oricare ar fi verdictul, ce sciința il va pronuncia asupra lucrărei mele, mă supun lui, cu plăcere, tocmai fiindcă am in vedere, *numai sciința*".

Sibiu, in Maiu. 1881. *Simeon Popescu.*

Introducerea are ca moto: *Non omnibus, sed non nullis.*

Ce urmărește autorul, cu această lucrare?

Problema de care se ocupă el, in această scriere, se raportă la doctrina despre Sfânta Treime, care in quintesența ei, se cuprinde in simbolul Nicaeno-Constantinopolitan, alcătuit in limba elenă, și anume: In articolul III, se zice despre *Dumnezeu-Fiul:*

Textul original în grecește:	*Traducere în românește:*
κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα.	S'a pogorit *din* ceruri și s'a întrupat *dela* Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și s'a făcut om.

Iar in articolul VIII, despre *„Sfântul Duh"*. se zice:

καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον.	Și întru Duhul Sfânt... carele *dela* Tatăl purcede.

Ce se observă aici? I. Se observă că prepoziția grecească ἐκ, este tradusă câteodată cu *din*, câte odată cu *dela*; cu toate că *din* și *dela* in românește, nu sunt sinonime. Deci, pentru ca traducerea să fie exactă, ar fi trebuit ca ἐκ să fi fost tradus in-

totdeauna cu *din*, iar nu şi cu *dela*, care ar corespunde prepoziţiei greceşti ἀπὸ sau παρὰ.

II. In art. al III-lea, cu privire la intruparea Fiului, se exprimă simbolul credinţii: ἐκ πνεῦματος ἁγίου (nearticulat); pe când in art. al VIII-lea, cu privire la purcederea Sf. Duh, din eternitate din Tatăl, se zice: καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον (articulat). Lămuresc:

A. Asupra primei chestiuni — după ce examinează şi textul latin —, constată că, traducerea in româneşte a simbolului credinţii, nu a fost făcută după textul original grecesc, ci după *traducerea latină* a acestui text, unde cuvintele citate din articolul al III-lea, sună astfel: „descendit *de* coelis et incarnatus est *de* Spiritu sancto ex Maria virgine et humanatus" sau „homo factus est"; iar cele din articolul al VIII-lea astfel: „et in Spiritum sanctum... *ex* patre precedentem", ori... „qui *ex* patre" ori „qui *a* patre" sau şi „*de* patre procedit". Traducerea aceasta latină, nefiind exactă căci prepoziţia grecească ἐκ este tradusă acum cu *de*, acum cu *ex*, acum cu *a*, acum cu *de*, nici traducerea in româneşte nu este exactă. Ca să fie exactă ar fi trebuit ca ἐκ grecesc, să se traducă întotdeauna cu *ex* latin şi *din* româneşte.

B. In ce priveşte chestiunea a doua, se întreabă, dacă „πνεῦμα ἅγιον"... „πνεύματος ἁγίου, (nearticulat) din artic. al III-lea şi „τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον", din articolul al VIII-lea (articulat) sunt sinonime sau nu? Şi dacă nu sunt, ce înţeles are nearticulat, şi ce înţeles are articulat? Cercetările asupra acestei probleme se extind în trei direcţiuni:

I. Πνεῦμα (ἅγιον) in Sf. Scriptură şi in special in Sf. Evanghelii.
II. „ „ in simboale sau simvoale, cum zice el, şi
III. „ „ in scrierile Sfinţilor Părinţi.

După ce defineşte înţelesul cuvântului πνεῦμα dela πνέω = suflu, răsuflu, viez; de unde apoi suflare, răsuflare, viaţă, in cele trei direcţiuni arătate mai sus, cu adâncă pătrundere a lucrurilor şi cu un foarte bogat arsenal de cunoştinţi exegetico-dogmatice, autorul studiază chestiunea, începând cu Vechiul Testament (făcând multe adnotaţiuni şi din religiile păgâneşti), trece apoi la Noul Testament, in special la Sf. Evangelişti. Adaugă un tablou comparativ, punând în paralel „locurile în discuţiune", cu textul original din Septuaginta, Vulgata şi şase traduceri româneşti. Trece apoi la „Simvoale" şi la „Sfinţii Părinţi", apuseni şi răsăriteni, încheind cu Justin Martirul şi filosoful.

Din meticuloasa şi obositoarea sa cercetare, cu multe cita-

ţiuni şi dovezi ştiinţifice, pe 170 de pagini, ajunge în sfârşit, la următoarele concluziuni:

1. Evangheliile, în nici un caz, sub „πνεῦμα ἅγιον" nu înţeleg persoana a treia din Sfânta Treime. In specie, la Mateiu, I, 18, 20. Luca I, 35, se înţelege: *Insuşirea esenţială* (duh) *a Fiului*. Aceasta o constată simvoalele şi o confirmă sfinţii Părinţi, învăţând, că: *Iisus Hristos s'a întrupat din sine insuşi ca* πνεῦμα ἅγιον — Duh sfânt — şi din Fecioara Maria. Cu alte cuvinte, întruparea Mântuitorului din Sfânta Fecioara Maria, s'a făcut cu puterea Mântuitorului însuşi; iar nu prin influenţa sf. Duh, a treia persoană a Dumnezeirii.

Un singur loc, găseşte el, din care, cu adevărat se înţelege că Sfântul Duh (τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον), s'a pogorît peste Sfânta Fecioara şi a influenţat asupra ei, spre a zămisli pe Fiul lui Dumnezeu. Acest loc este în „slava" dela „Toată suflarea" din Duminica de după Naşterea Mântuitorului. Dar această cântare bisericească este opera modestului cântăreţ bisericesc Anatolie, căruia, ca la orice poet: *multa-licent*. — Iată această slavă:

Αἷμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα καπνοῦ τέρατα γῆς, ἃ προεῖδεν Ἰωήλ, αἷμα τὴν σάρκωσιν, πῦρ την θεότητα, ἀτμίδα δὲ καπνοῦ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐπελθὸν τῇ Παρθένῳ...

Sângele şi focul şi fumegarea de fum, minunile cari mai 'nainte le-a văzut Ioil pe pământ, sângele este întruparea, focul Dumnezeirea; iar fumegarea de fum, *Duhul Sfânt, carele s'a pogorît peste Fecioara...*

2. Pentru numirea „Duhului celui Sfânt", Evangheliştii au anumiţi termeni technici, bine deosebiţi de πνεῦμα sau πνεῦμα ἅγιον, prin articolul şi pronumele „τὸ", ca: „τὸ πνεῦμα", „τὸ ἅγιον πνεῦμα", „τὸ πνεῦμα (τὸ) ἅγιον", „τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας", pe cari simvoalele i-au adoptat, folosind cu precumpănire termenul ce avură mai des la Evangelişti: „τὸ πνευμα τὸ ἅγιον".

3. Traducerea din art. al III-lea din simbolul credinţii, cu „dela Duhul Sfânt", este o imitaţiune a rătăcirii apusenilor, contrară spiritului Sfintei Scripturi, simvoalelor şi invăţăturii sfinţilor Părinţi; iar explicarea ei obicinuită: o *erezie*. Traducţiunea adequată literei şi equivalentă înţelesului simbolului, este: din Duh Sfânt şi din Maria Fecioara.

4. Traducerea din art. al VIII-lea al simbolului credinţii, cu „dela Tatăl purcede", făcută, nu după textul original normativ grecesc, ci după cel latin sau slavon, este de asemenea împotriva înţelesului din simbol şi împotriva învăţăturii Bisericii noastre.

Traducerea equivalentă originalului, este: „care din Tatăl purcede", aşa cum se află in toate cărţile noastre bisericeşti, incepând cu *Ceaslovul* de Râmnic, 1784; *Poslustav*, Buda, 1807, *Evhologion*, Sibiu, 1833 şi toate cărţile rituale tipărite in Ardeal.

Cartea astfel orânduită, nu era o carte de şcoală sau de vre-o intrebuinţare în biserică, ci era o lucrare de ştiinţă, adresată dascălilor de teologie cari trebuiau să se pronunţe asupra ei. Nimeni insă, nu s'a pronunţat, ştiinţificeşte. Numai atunci când Simeon Popescu este numit profesor suplinitor la Facultatea de teologie din Bucureşti, unii dascăli de teologie, clerici şi laici, incep a murmura, în surdină, răspândind svonul că opera publicată de el este plină de erezii. Simeon Popescu, indignat de cele ce auzea, o înaintează Sfântului Sinod, forul inalt bisericesc, spre a se pronunţa asupra ei. Dar Sfântul Sinod crede de cuviinţă a o trimite „Facultăţii de teologie din Bucureşti", spre a-şi da avizul asupra cuprinsului ei şi în urmă se va pronunţa şi el, şi va da o hotărire. Observăm aici, in treacăt, că nu mai era Melchisedec în Sfântul Sinod.

Cu toate acestea, unii dintre membrii Sfântului Sinod, între cari Partenie, decedat ca mitropolit al Moldovei şi Sucevei — care fusese raportor—răspândise vorba, că această carte este „nu numai suspectă, dar chiar inţesată de erezii şi cu totul abătută de la învăţătura sfintei noastre Biserici ortodoxe de răsărit" [1]. Nu arătă însă, pe baze ştiinţifice, cari sunt ereziile. — Sf. Sinod a tot aşteptat multă vreme, răspunsul „colegiului profesorilor de la Facultatea de teologie", dar acest răspuns, nu s'a mai dat. Profesorii, simţind cum stau lucrurile, n'au putut cădea de acord, pe o chestiune atât de delicată şi au rămas lucrurile... baltă.

Din această pricină, spre a se pune sfârşit acestor intrigi, s'a crezut de cuviinţă, că este mai comod ca Simeon Popescu, să-şi dea demisia şi să se retragă de la Facultatea de teologie, cu tot succesul frumos pe care şi-l dobândise printre studenţi. Cu această formulă, chestiunea s'a închis, fără a se da vre un răspuns asupra cuprinsului cărţii. — Simeon Popescu, dându-şi demisia, ministrul Titu Maiorescu i-o primeşte, cu următoarele cuvinte de încheiere: „Vă exprim mulţumirile mele, pentru spiritul împăciuitor, ce l-aţi dovedit şi pentru talentul pedagogic şi zelul ce l-aţi atătat, in tot timpul cât aţi funcţionat ca profesor la zisa facultate. *T. Maiorescu*" [2].

---

1. Vezi: *Voinţa Bisericii române*, din 1892, II, Bucureşti. nr. 35 şi nr. 52 din 1893. Comp. şi *Constituţionalul* de la 25 Octomvrie 1892.

2. Adresa Minist. Cultelor şi Instr. Publice nr. 12 din 3 Ianuarie 1981.

În locul catedrei de teologie, Ministerul îi încredinţează direcţia „Bibliotecii centrale", pe care o administrează, cu demnitate, până la 1893[1]. În acelaşi timp îşi continuă suplinirea catedrei de religie şi de istoria patriei de la şcoala de institutori. În 1892, catedra de religie de la „şcoala de institutori fiind scoasă la concurs, se prezintă Simeon Popescu şi D. Boroianu. Reuşeşte Simeon Popescu, cu mari elogii şi e numit, cu titlul provizoriu, pe 1 Noemvrie[2], ilustrându-o până la desfiinţarea acestei şcoli, funcţionând câtva timp şi la Bârlad; apoi a fost trecut la liceul „G. Lazăr" din Capitală, în locul economului Gh. Floru, care ieşise la pensie, dându-i-se, în complectare şi 2 ore la şcoala profesională de fete nr. 2[3]. Această catedră a avut-o până la sfârşitul vieţii. A mai fost un timp şi director de studii la liceul particular al profesorilor „Radu Novian, Dr. Marcel Brandză şi Gh. Arghirescu" din calea Victoriei (unde este astăzi Institutul de fete „Moteanu").

În 1894 a fost însărcinat cu direcţia internatului liceului „Sf. Sava", de unde s'a retras in Septemvrie 1895.

Prin 1899 era profesor şi la „Seminarul pedagogic Universitar", care se înfiinţase atunci de Spiru Haret, sub conducerea maestrului profesor de filosofie şi pedagogie C. Demetrescu-Iaşi. Preda studiul religiunii, făcând şi conferinţe cu viitorii profesori de religie. Firea lui dârză însă, nu a convenit nici maestrului C. Dumitrescu-Iaşi. De acea a fost înlocuit pe 1 Septemvrie 1900, cu scriitorul acestor rânduri, care la primul examen de capacitate, pentru religiune şi limba română din 1899/900, fusese clasificat I.

Protopresbiterul Simeon Popescu preot şi duhovnic la Azilul de fete de la Cotroceni „Elena Doamna".

În a doua arhipăstorie a mitropolitului Iosif Gheorghian abea, când se mai liniştiseră protivnicii lui, a fost numit preot la capela azilului de fete „Elena Doamna" şi duhovnicul şcoalei, cu o diurnă de 80 lei lunar.

Se vede că i se atrăsese atenţiunea asupra felului său de a se îmbrăca, purtând totdeauna pălăria lustruită ardelenească, care nu se obişnuia şi nu se obişnueşte nici astăzi, la preoţimea de dincoace de Carpaţi — de aceia îl vedem că, de aici înainte a început a se purta cu potcap, cum umblau şi ceilalţi preoţi din Bucureşti, mai ales când mergeau la biserică.

---

1. Adresa Minist. Cultelor şi Instr. Publice nr. 15.073 din 1890.
2. Ord. Ministr. Instrucţiunii nr. 1344 din 24 Octomvrie, 1892.
3. Ord. Ministr. Instrucţiunii nr. 9196 din 29 Septemvrie 1901.

3. *Operile protopresbiterului Simeon Popescu.* — În afară de o mulţime de articole, publicate în *Telegraful român*, în *Tribuna* şi în alte ziare şi reviste din Ardeal şi din Bucureşti, protopresbiterul Simeon Popescu, a mai publicat:

1. Geneza Evangheliilor. Studiu biblic. Sibiu, 1880.

2. Catechism, prelucrat, Sibiu, 1880.

3. Πνεῦμα in Nicaeno Constantinopolitanum. Studiu Exegetico-dogmatic. Sibiu, 1881.

4. Metodica specială a studiului religiunii în şcoalele poporale. Sibiu, 1882.

5. Desvoltarea primatului papal şi influenţa lui asupra creştinătăţii. Sibiu, 1882.

6. Catichetica adecă metodica specială a studiului religiunii. Ediţia I şi a II. Bucureşti, 1892.

7. Povăţuitorul studiului religiunii, pentru clasa I primară. Manual pentru învăţători. Bucureşti, 1894.

8. Explicarea Evangeliilor pentru şcoalele primare, normale şi secundare. Bucureşti, 1898.

9. Conducător la cetirea şi explicarea Evangeliilor. Bucureşti, 1898.

10. Catechism pentru şcoalele normale şi secundare de ambesexe, parte I şi a II. Morala Creştină, elaborată pe baza programului analitic al şcoalelor primare. Bârlad, 1898.

11. Istoria Bisericii române, pentru clasa a VII seminarială. Bucureşti, 1903.

12. Explicarea Evangeliilor duminecale şi ale sărbătorilor împărăteşti (Seminarii), Nagyszeben (Sibiu), 1905.

13. Memoriu privitor la manualul său „Explicarea Evangeliilor". Bucureşti, 1906.

14. Sf. Vasile cel Mare. Sibiu, 1906.

15. Sfinţii, marii şi întrutot luminaţii apostoli Petru şi Pavel. Sibiu 1906. Biblioteca religioasă a „Telegrafului român" Nr. 3. Ediţie poporală, format octav, 70 pagini.

16. Septuaginta şi textul evreesc al Testamentului vechiu în Biserica ortodoxă. Studiu biblic. Bucureşti, 1908.

17. Întâmpinare la referatul D-lui Prof. Dr. I. Cornoi şi al Păr. I. Popescu-Mălăeşti.. asupra broşurii: *Septuaginta şi textul evreesc în Biserica ortodoxă.* Bucureşti, 1909.

18. O pagină neagră în Istoria Bisericii române din Transilvania şi Ungaria. (Răspuns D-lui Parteniu Cosma). Bucureşti, 1910.

19. Ortodoxia şi naţionalitatea română, Bucureşti. 1910.

20. În colaborare cu arhiereul Callist Ialomiţeanu-Botoşăneanu un curs întreg de religiune pentru învăţământul secundar, de la clasa I-VI inclusiv. Vor fi mai rămas şi manuscrise, dar despre acestea nu poate şti decât nepotul său, d-l profesor, astăzi pensionar, Simeon Mândrescu, fost profesor la Universitatea din Bucureşti şi unicul moştenitor.

Operile răposatului Simeon Popescu ies din comun. Ele nu se pot pune pe aceiaşi linie, cu tot ce s'a publicat până acum, de alţi autori, clerici şi laici. Caracteristica lor de seamă este: Sistema, aplicarea regulelor catihetice, cu măestrie. În al doilea rând este profunzimea cugetării. El avea ochiul minţii ager, care pătrundea adânc. Cultura germană pe care şi-o insuşise în universităţile apusene, a fost baza studiilor lui ulterioare. Căpătase patima cetitului şi cum nu era căsătorit, a studiat toată viaţa şi a pătruns ceia ce a cetit. Simeon Popescu, ştia carte. Pe lângă limba germană şi ungară ştia limbile clasice: greaca şi latina şi limba franceză, având la îndămână un vast domeniu, pe care-l folosea, după trebuinţe. La acestea se mai adaugă agerimea minţii sale şi dexteritatea de a scrie, câştigată, printr'un îndelungat exerciţiu, din vârsta tinereţii. Stilul lui este limpede şi curgător. Cele mai grele probleme, pentru dânsul erau uşoare. Cetirea cărţilor ieşite din pana lui, te atrage, te cucereşte şi te luminează. Se cunoaşte talentul. Am înaintea mea: *Explicarea Evangheliilor Duminecale şi ale sărbătorilor împărăteşti*, scrise pentru seminarişti şi pentru preoţi în genere. Cartea aceasta ar trebui să nu lipsească din biblioteca oricărui cleric, fiind admirabilă pentru predici. În ea se cuprinde un vast material de cunoştinţi, la dispoziţia clericului, care voeşte a se adăpa din izvorul cel pururea curgător al învăţăturilor scoase din sfintele Evanghelii. Citez din primul paragraf asupra însemnatăţii Sf. Scripturi şi în special a Evangheliilor, în serviciul divin, ca mijloc de edificare morală pentru creştini, spre a vedea cetitorul, ce sistemă are Simeon Popescu, de a intra în chestiune şi apoi a o dezvolta: „Prin bărbaţii aleşi, însuflaţi de Duhul sfânt, Dumnezeu şi-a descoperit întregul Său vistier de bunătăţi, menit să îmbunătăţească traiul omului, şi să-l facă mulţămit şi fericit, atât în viaţa aceasta cât şi în viaţa cea viitoare. Această descoperire a bunătăţilor Sale a făcut-o Dumnezeu în Sf. Scriptură. Ca omul să se poată împărtăşi de bunătăţile dumnezeeşti, cuprinse în Sf. Scriptură, Dumnezeu a întocmit încă în Testamentul vechiu, prin alesul său, Moisi, anumite zile, în cari mai vârtos, bunătăţile Sale, să se reverse asupra tuturor, cari vor voi să le primească.

Aceste zile sunt: ziua de odihnă (Sabat) și anumite sărbători, cari, la vremea sosită, s'au trecut și în Testamentul nou, în Dumineci și Sărbători creștinești.

1. În Testamentul vechiu, in zilele de Sabat și de Sărbători, după întocmirea dumnezeiască, se aduna poporul, întâi la Cortul mărturiei, mai târziu la Biserică și în Sinagoge, și, în schimbul rugăciunilor și a jertfelor, ce aducea lui Dumnezeu, primea darurile dumnezeești, depuse în Sf. Scriptură, adecă asculta cetirea Sf. Scripturi. Și, deoarece Sf. Scriptură a Testamentului vechiu, nu se putea ceti și asculta toată dintr'odată, într'o legătură continuă, înțelepciunea Sf. Duh a orînduit, ca să se cetească, cu întreruperi, în părți mai mari ori mai mici; așa, ca să nu obosească nici cetitorul și nici ascultătorii.

Împărțirea aceasta s'a întocmit așa, ca, in timp de un an, să se cetească și deci, să se și asculte sf. Scriptură. Apoi, crezându-se că scrierile lui Moisi, numite pentateuh — ca lege fundamentală a lui Israil—au mai mare autoritate și putere decât scrierile de mai târziu, numite *scrieri proorocești, istorice și didactice*, s'a întocmit ca, cele cinci cărți ale lui Moisi, să alcătuiască o grupă deosebită, numită Lege, pe care să o cetească numai preoții; iar celelalte cărți, numite prooroci și psalmi, să formeze o altă grupă, pe care să o cetească și alți cunoscători de carte. Iar, spre a se păstra ordine in cetire și spre a nu rămânea necetită, nici o părticică din sf. Scriptură, ambele grupe de cărți, s'au împărțit în câte 53 de părți și s'a hotărit anume care parte, să se cetească, in auzul propriu — intâiu din Lege, apoi din prooroci și din psalmi.

2. Și, dacă sf. Scriptură a Testamentului vechiu este așa de bogată in daruri dumnezeești, încât atrăgea la biserica din Ierusalim pe poporul israiltean, până și de prin cele mai îndepărtate țări, spre a se îndulci de acele daruri, ascultând cetirea sfintelor cărți; cu cât mai mult atras se simte creștinul de darurile, neasemănat mai bogate, cuprinse in sfintele cărți ale Noului Testament, în fruntea căruia strălucesc sf. Evanghelii!? Căci, oricât de mari și de bogate sunt darurile, cari se cuprind în sfintele cărți ale Testamentului vechiu, darurile acestea, față cu cele din Testamentul nou, sunt numai umbră față cu *lumina*, numai *vis* și preinchipuire, față cu *realitatea*, numai făgăduință față cu împlinirea făgăduinții. Pentrucă:

În Testamentul nou, creștinul găsește: Nu numai mângâiere deplină, in orice necaz pe care l-ar intâmpina; nu numai ușurare de orice greutate, ce l-ar apăsa; nu numai povețe, prin care să

înconjure nenorocirile şi primejdiile, cari l-ar amenința; nu numai îndemn de a face bine şi a se feri de rău, — ci, în Testamentul nou, creştinul mai află cunoştinţa adevărului peste tot şi în deosebi, cunoştinţa desăvârşită a lui Dumnezeu şi a voinţei Lui, apoi siguranța, atât a vieţii de veci, dobândită prin întruparea, moartea şi învierea Domnului nostru Iisus Hristos, cât şi a vecinicei răsplătiri, pentru faptele cele bune, însoţite de credința şi nădejdea creştinului în Dumnezeu, ziditorul şi Mântuitorul său.

Şi, cum în Testamentul vechiu, cărţile în care se arată mântuirea lui Israil din robia Egiptului, sunt considerate ca superioare în importanţă celorlalte cărţi ale acelui Testament, aşa în Testamentul nou, Evangeliile, cărţile în cari se descrie mântuirea omenirii din robia păcatului şi a morţii, au fost şi sunt considerate ca o pârgă a darurilor dumnezeeşti din noul Testament.

În aceste sfinte Evanghelii găseşte creştinul, nesfârşită bogăţie de hrană sufletească, din care gustând, dobândeşte viaţă nouă; căci Evangheliile, cuprinzând „Cuvântul lui Dumnezeu" — vieaţă sunt.

Şi, cum în Testamentul vechiu, întreagă slujba dumnezeiască, era stabilită până în amănunţimi, prin însăşi legea lui Moisi, aşa în Testamentul nou, toată slujba dumnezeiască este străbătută, dominată şi însufleţită de sfintele Evanghelii. Întreg cultul nostru, în rugăciunile şi în cântările sale, ni se înfăţişează, ca o reproducere alegorică a cuprinsului sf. Evanghelii, relativ la naşterea, activitatea, patima, moartea şi învierea Domnului, deci întreagă economiea mântuirii noastre".

Ca urmare (arată în paragraful următor), că „creştinii au privit sf. Evanghelii, cu cea mai profundă evlavie, considerându-le ca izvorul tuturor bunătăţilor, de care Dumnezeu îi face părtaşi. Şi, în consecinţă, cum Israiltenii, considerând tablele Legii, baza religiunii lor, ca cel mai preţios dar dumnezeiesc, le depuseră şi păstrară într'un Sicriu de aur şi cu sicriul în Sfânta Sfintelor; tot astfel şi creştinii consideră sf. Evanghelii, ca cel mai sfânt odor dumnezeesc, ca baza şi izvorul religiunii lor. Ca şi Israiltenii, şi ei îşi păstrează cartea sf. Evanghelii, în locul cel mai sfânt din biserică, în sfântul Altar, pe sf. Masă (prestol), peste sf. Antimis. Depe sf. Masă se scoate numai în anumite timpuri, spre a se ceti dintr'ânsa sau a o săruta creştinii, cu evlavie.

Din respect către sf. Evanghelie, poporul îngenunchiază, când se ceteşte dintr'ânsa; iar unii evlavioşi creştini, mai cu dare de mână, cheltuesc sume mari de bani, pentru legarea artistică a acestei sf. cărţi, împodobindu-o cu icoane, artistic lucrate şi încadrate în

aur, argint şi pietre preţioase; iar alţii, spre a-şi arăta şi mai mult sentimentele lor de respect şi evlavie către sf. Evanghelie, o scriu, în chip artistic deosebit, împodobindu-i textul cu minunate tablouri, care reprezintă întâmplări din cele descrise intr'ânsa.

Dacă poporul arată atâta sentiment de respect către sf. Evanghelie, cu atât mai mult trebue să arate preotul, vorbind in totdeauna cu cel mai mare respect de această sf. Carte şi de dumnezeiescul ei cuprins şi niciodată, in nici o imprejurare, nu-i este permis, a pune mâna pe dânsa, fără a se inchina şi a o săruta, cu respect şi cu toată evlavia cuvenită".

Cu mult temei, cu măestrită sistemă şi cu toată claritatea posibilă, descrie el apoi sfintele Evanghelii, explicându-le şi luminând inţelesul lor adânc, din toate punctele de vedere.

Aşa sunt toate operile lui Simeon Popescu, temeinic pătrunse, sistematic şi metodic expuse şi pline de claritate şi duh bisericesc.

4. *Simeon Popescu ca profesor.* Adevărata aureolă a lui Simeon Popescu a fost insă profesoratul. Pe catedră el era artist, maestru semănător de idei. Despre dânsul se poate zice că ridicase meşteşugul propoveduirii la rangul de artă. Cu intreaga lui făptură se identifica subiectului şi imprejurărilor, dându-le viaţa care încălzeşte şi cucereşte. Cuvântul lui cald şi convingător era scos din adâncul inimii, era nerv care electriza, era scânteie de viaţă, care incălzea şi lumina. Foştii lui elevi de la şcoala de Institutori din Bucureşti, nu pot să-l uite cu nici un chip. Şi astăzi işi reamintesc, cu plăcere, acei cari mai trăesc, de ceasurile de religie ale lui Simeon Popescu, de inima şi insufleţirea cu care le infăţişa el problemele religioase şi de istorie naţională şi mai ales de metoda sugestivă şi captivantă, cu totul originală. Unul dintre şcolarii lui imi povestea chipul cum preda el minunile, cari sunt cele mai grele de predat, mai ales când ai inaintea ta un auditoriu compus din şcolari, in vârsta critică de la 16-20 ani. Iată de pildă: *Invierea fiului văduvei din Nain.* După ce pregătise terenul, istorisind şcolarilor, cu patos, situaţia excepţional de grea a unei femei văduve, sărmane, care-şi pusese nădejdea, pentru vremuri grele, în unicul său fiu, trece la povestirea faptelor: Mântuitorul, înconjurat de ucenicii săi, trecea din Iudeia in Galileia. La poarta orăşelului Nain intâlneşte un convoi de oameni, cari conduceau un mort la groapă. Era unicul fiu al unei femei văduve, îndoliată de nenorocirea ce căzuse, ca din senin, asupra ei. Cu faţa suptă de suferinţă, cu ochii secaţi de lacrimi, cu inima străpunsă de durere, care, plângând in hohote, smulgându-şi părul de pe cap, mergea,

cu pași galeși, să-l conducă până la mormânt. Mântuitorului, făcându-i-se milă, il inviază. Simeon Popescu, făcând o mimică meșteșugită, ca și când el ar fi fost mortul, inchide ochii, ingălbenește la față și stă nemișcat. Mântuitorul apropiindu-se de mort, il apucă de mână și poruncește: „Tânărule, ție-ți zic, scoală-te". Atunci Simeon Popescu se ridica deodată in călcâie și stând drept, deschise ochii mari, ridică mâinile, iar in față ii revine sângele de viață. Mortul inviase. Apoi il dete mamei sale, spre bucuria mulțimii, făcând un gest corespunzător. Astfel iși arată Hristos puterea dumnezeirii sale. Efectul era enorm, clasa respira cu satisfacție. Dar *Invierea lui Lazăr*? Se părea că vezi aidoma, inaintea ochilor, pe Lazăr, intins in cosciug. După ce descrie locul și imprejurările, deodată începe a se schimba la față și strângându-și mâinile, rămâne nemișcat, ca un mort. Deodată insă, pronunțând cuvintele Mântuitorului, care stătea lăcrămând: Lazăre vino afară! Simeon incepea a deschide ochii, ii revenea viața in trup, schimbându-se in așa fel, de se părea că ai inaintea ta pe insuși Lazăr, in momentul invierii sale. Apoi pronunțând cuvintele: „Deslegându-l de mâini și de picioare", mișca mâinile in sus, se ridica din călcâie și cu zâmbetul bucuriei invierii, se mișca prin clasă. Școlarii, care-și reținuseră răsuflarea, de impresia puternică ce le-o produsese, incep a răsufla, cu satisfacere; iar el le vorbea, cu insuflețire, de puterea sugestivă a minunii asupra mulțimii, de bucuria Martei și a Mariei, de răspândirea vestei despre această minune in toată Iudeia și de efctele adâncirii credinții, in Iisus Hristos, care se arată a fi cu adevărat Fiu al lui Dumnezeu.

Cât era Gion de falnic și impunător — îmi povestea un alt fost elev al școalei de institutori — in ora lui, tot mai citeau băieții câte o carte, in bancă, in răstimpuri. la Simeon Popescu nu era chip. Nu că era rău și pedepsea, căci era de o bunătate rară, ținea cu clasa foarte mult, dar așa de tare te fermeca, cu expunerea lui artistică și cu acțiunea metodică, incât era imposibil să nu-l asculți, sau măcar să-l pierzi un minut din ochi. Drept vorbind, nici un profesor nu era mai iubit de școlari, mai cu autoritate, mai magistral și mai sugestiv in expunere, ca „popa Simeon", cum ii ziceau școlarii in limbajul lor școlăresc.

Ora lui era o sărbătoare. Lecțiile lui erau izvorite din adâncimea Sfintelor Scripturi, intărite prin multe exemple și digresiuni, scoase din clasicitatea păgână, din istoria națională, dar și din rațiune. Dascăl luminat, adânc in teologie, naționalist infocat, cu o măestrie neintrecută de artist, știa să impletească problemele

religioase, cu povestiri şi fapte, luate din comoara nesecată a Sf. Scripturi, din istoria universală, din filosofie şi literatură; dar mai des din istoria patriei şi din viaţa practică.

Profesorul Simeon Popescu n'a fost un profesor oarecare; el a fost un maestru al catedrei, în cel mai înalt înţeles al cuvântului; un catihet versat, un apostol al credinţii şi al neamului.

Studiul religiunii — aşezat în catalog în fruntea celorlalte studii — a fost menţinut în vechea şcoală de institutori din Capitală la înălţimea cuvenită; iar demnitatea profesorului de religiune, asigurată. Simeon Popescu a dovedit, cu prisosinţă, prin talentul şi iscusinţa sa, că religiunea este un obiect de cea mai mare importanţă, în formarea educaţiunii tinerimii, cu o singură condiţiune însă: *Profesorul* să aibă şi ţinuta şi chemarea şi pregătirea suficientă.

Unii dintre cetitori, vor crede poate că exagerez, scriind aceste rânduri, despre măestria didactică a acestui distins dascăl ardelean. — mai ales că a avut mulţi duşmani. Eu însă, am convingerea că nu dau decât o imagine pală a tabloului. Şi drept dovadă, dau loc povestirii unui alt dascàl emerit de teologie, care trăeşte şi care a scris şi dânsul câteva impresii, despre Simeon Popescu, culese tot de la foştii săi şcolari, unii dintre dânşii ajunşi astăzi, profesori universitari. Acesta este părintele Arhim. Iuliu Scriban, profesor universitar, care scrie următoarele: „In Biserica noastră, multe ramuri de lucru s'au părăginit. Dar una din cele mai părăginite este aceasta: *A învăţământului religeunii în şcoale.* N'avem bărbaţi, cari să fi păşit sănătos pe calea aceasta. Am avut odată pe *protopresbiterul Simeon Popescu, dar altul de seama lui, nu s'a mai ridicat.* Ah! Cu câtă ardoare îmi vorbea, nu mai târziu decât eri, un institutor din Bucureşti, despre munca acestui om! despre impresiunile măreţe, pe care el, profesorul de religiune, le-a lăsat în sufletele şcolarilor săi! Şi după 20—30 ani, ele sunt încă, tot atât de vii şi aceşti foşti şcolari, azi oameni copţi, iţi vorbesc încă cu atâta înflăcărare! Şi nu e vorba de impresiuni subiective. Intrebaţi pe mai mulţi din aceşti foşti şcolari şi-ţi vor vorbi aceiaşi. Ce-mi spunea mie institutorul de eri, exact, la fel, îmi spunea acum 20 de ani, alt şcolar al lui Simeon Popescu, d. *Dima*, profesor la Universitatea din Cluj. Pe când făceam împreună Seminariul pedagogic la Iaşi, îmi povestea că el, fostul institutor, care se pregătea să treacă mai sus, *n'a avut un profesor mai bun, la şcoala normală de In-*

stitutori din București, decât pe profesorul de religiune: protopresviterul Simeon Popescu.

Ei bine, vremurile s'au înăsprit, în ce privește felul cum e privită religiunea în școalele noastre, și nu ai cu cine te înfățișa, pentru a ținea sus, vrednicia ei. Să nu se supere nimenea, pentru aceste cuvinte, dar să cântărească bine, dacă *avem noi acuma, în mijlocul nostru, un bărbat de măsura lui Simeon Popescu*, în această ramură de studiu [1]".

5. *Moartea sa.* Protopresbiterul Simeon Popescu, în cele din urmă, ca pensionar, trăia retras. Prietenii săi, cari nu l-au părăsit nici odată, au fost cărțile și școlarii săi. El își adunase o bogată și aleasă bibliotecă. In toamna anului 1915, simțindu-se slăbit și bolnav greu de reumatism, dăruește o bună parte dintr'însa (4 lăzi pline), societății clerului român „Ajutorul" din București, unde se află și astăzi, așezată în rafturi, în sala de ședințe. Mă duceam câteodată pe la dânsul, pe când era bolnav, căci era comoară de învățături și experiență. Se afla în mare lipsă,

---

1. Arhim. IULIU SCRIBAN, în revista *Biserica ortodoxă română*, an. XLII (1922-23), p. 1137. Este adevărat că sunt prea puțini acei dascăli de religiune care să fi lăsat impresii adânci în sufletele școlarilor lor. Eu îmi amintesc de un dascăl socolean Ioan Gheorghiu-Pioneanu dela seminarul din Roman, care preda *Morala creștină, Liturgica* și *Pastorala*. Mai bun dascăl ca acesta, nu am mai avut, nici în Seminariu, nici la Facultate. — Bucureștenii își reamintesc, cu mult entuziasm, de arhimandritul Veniamin Catulescu, catehetul dela Sf. Sava († 1890), care a făcut epocă în istoria predării învățământului religios. Priceperea cu care-și făcea el cursurile, talentul său de expunere și, mai presus de acestea, dragostea cu care-și înflăcăra auditorii, au rămas adânc săpate în inimile foștilor lui școlari. Cu privirea lui profund pătrunzătoare, electriza clasa și nimeni nu îndrăznea să mai facă cea mai mică mișcare, iar dragul de a-l asculta, îi stăpânea pe toți, ținându-i ca pironiți, într'o atenție încordată. Ar fi preferat școlarii ca nici la masă să nu se ducă, numai să asculte frumoasele povețe pe care le dădea părintele Catulescu, cu o măestrie neîntrecută. Nu învățase prea multă pedagogie, dar se născuse pedagog. Bunul simț îi conducea mișcările; iar prin măestria sa, cucerea inimile școlarilor săi. Vezi rev. *Biserica Ortodoxă Română*, an. XLIX (1930), p. 307.

Marele orator și bărbat de Stat Take Ionescu, îi aducea mari elogii, în public. Pe când era ministrul Cultelor și Instrucțiunii, luând parte la Sinod într'una din ședințe, venind vorba de profesorii de religie, zicea: Arhimandritul Veniamin Catulescu mi-a fost profesor de religie, la „Sf. Sava". „Era un excelent profesor care ne făcea lecțiuni și afară de orele reglementare. Am niște suveniruri foarte plăcute. Spun drept, că azi nu am aceiași impresiune, când mă duc la clasele de religie". Ministrul spunea acestea în fața tuturor membrilor Sfântului Sinod unii foști profesori de religie; iar câțiva arhierei își mai păstrau și catedrele. Vezi: Dezbaterile Sf. Sinod din sesiunea extraordinară a anului 1895, p. 161. Asupra vieții și activității lui Veniamin Catulescu, vezi: Arhiereul Dr. Veniamin Pocitan Bârlădeanul în revista *Biserica Ortodoxă Română*, pe Aprilie, 1930.

trăind numai din modestul său salar. După ce s'a mutat de la liceul particular al profesorilor asociați din calea Victoriei, a stat o vreme în str. Luigi Cazavilan, apoi s'a retras tocmai în dealul Spirei", pe strada Ion Creangă; iar în ultimul timp a stat într'o casă din fund, din str. Francmazonă, 52 bis. (azi Bulevardul General Angelescu), lângă spitalul militar. Aici și-a chinuit el viața, în ultimile clipe, trăind zile negre, în suferințe amare, fără lemne de foc, pe o iarnă aspră și în mare lipsă, îngrijit numai de o mătușă a sa paralizată, bătrână și neputincioasă [1]. A trăit până în ziua de 11 Fevruarie, 1919, când își dete obștescul sfârșit, fiind în vârstă de peste 71 ani.

A fost înmormântat în cimitirul „sf. Vineri", în ziua de 13 Fevruarie. Aici odihnesc rămășițele lui pământești, fără a mai avea astăzi, măcar o cruce la mormânt.

Toți îl uitaseră, până și neamurile, pe care le-a ajutat, atât pe cât a putut. Foștii săi școlari însă, îi păstrează, cu sfințenie, amintirea scumpă și nu-l pot uita niciodată, pentru că i-a povățuit, ca un părinte și le-a fost dascăl mare, care și-a pus sufletul său pentru luminarea minții lor.

Și eu, l-am consultat, în câteva împrejurări, socotindu-l *maestru desăvârșit*, în ceea ce privește *metoda de predare* a învățământului religios. Aveam convingerea că printre profesorii de religiune din București, nu era altul mai priceput ca dânsul, pe acea vreme.

Pentru aceste motive, i-am descris viața și l-am ilustrat, crezând de cuviință că, din galeria profesorilor de religiune din capitală, nu poate lipsi, tocmai tabloul fruntașului între fruntași, protopresbiterul *Simeon Popescu*.

† Arhiereul Dr. VENIAMIN POCITAN PLOEȘTEANU
Vicar patriarhal.

---

1. Pe mătușa lui, rămasă singură pe lume, am stăruit de am băgat-o în „Azilul Oteteliseanu", din Calea Griviții, unde și-a dat și ea obștescul sfârșit.

BISERICA, TRUPUL TAINIC AL DOMNULUI

Întâia între întâiele paradigme dumnezeeşti — cugetând la însemnătatea ei, asemenea „tainei celei din veac ascunsă şi de îngeri neştiută", — Biserica s'a oglindit, din gândirea veşnic-faptică a Celui Atotînţelept şi din nesfârşitul firmamentului cristalin, în oceanul cel cu multe valuri al stihiilor pământeşti, unde era rânduită în timp. De Dumnezeu grăitorii sfinţi Părinţi n'au cuprins în definiţii fiinţa ei, vădindu-se cu mintea străfulgerată de „lumina care cuprinde plinătatea spectrului, dar care rămâne ea însăşi albă şi neasemenea altor culori" [1]. Cutremuraţi de smerenia Celui Prea Înalt, care a binevoit a sălăşlui între cele josnice şi a rămâne până la sfârşitul veacurilor în chip nevăzut printre ele, deşertându-le într'acest fel de părelnica lor nemicnicie, tâlcuitorii celor dumnezeeşti n'au putut nici ei cuprinde într'o formulă unitatea-plurală a Bisericii, prefigurată de „Împărăteasa Maică" [2].

Şi fiindcă Dumnezeu n'a descoperit nimic spre potolirea deşartei noastre curiozităţi, ci a biciuit inclinarea noastră spre luciferica mândrie, tocmai cu cea mai vădită dintre realităţi, Biserica, pe care ascultând-o n'o înţelegem şi văzând-o, n'o vedem, fiinţa

---

1. V. S. BOULGAKOFF, *L'orthodoxie* (Paris, 1932), p. 93; deaceea sf. Ilarie din Poitiers o numeşte *sacramentum*.

2. A se vedea toate definiţiile asupra Bisericii, în orice fel de *Cărţi simbolice, Catechisme*, ori *Dogmatici*, din orice confesiune creştină, care nu sunt nici la fel — în nuanţă şi nuanţa ca intensitate are valoarea infinită — nici întru totul mulţumitoare, în-de-aproape cercetate.

Adăogăm două declaraţii explicite, una a unui ortodox rus şi alta a unui romano-catolic: „Il ne peut y avoir de *dogme* sur l'Église, car l'Église est la prémisse intuitive, et non discursive de toute „dogmatisation"; elle ne peut donc devenir l'objet d'une definition rationnelle... L'Église *est indéfinissable*, de même que l'Esprit Saint qui l'habite". S. BOULGAKOFF, *op. cit.*, supra, nota 1, p. 93. Romano-catolicul COMMER ERNST scrie deasemenea sub „imprimatur — nihil obstat" şi deci în afară de bănuiala vreunui „agnosticism primejdios ori păgubitor": „Neputinţa de a da o definiţie strict ştiinţifică Bisericii rezultă în acest caz nu din nedesăvârşirea fiinţei Bisericii, ca obiect de lămurit, ci mai mult din abundenţa ei, din cuprinsul ei prea bogat şi plin de putere, care nu e mărginit de o noţiune generică şi de vreun fel de deosebiri şi deci nu poate fi cuprins de noi". *Die Kirche in ihrem Wesen und Leben dargestellt*; I, *vom Wesen der Kirche*, I (Wien, 1904), p. 10.

ei a fost doar înveşmântată în imagini şi a fost lăudată şi prea mărită în cântări îngereşti şi omeneşti în chiar Cuvântul său, ca şi de grăitorii celor sfinte. Să ne fie deajuns amintirea câtorva cuvinte insuflate, în care ea e asemuită cu luna şi cu soarele, împodobită cu pietre scumpe. Astfel Psalmistul zice către Domnul: „Regina stă de-a-dreapta ta, îmbrăcată în aur de Ofir!" [1]. Ea e „ca luna de frumoasă, fără pereche, ca soarele" [2]. Iar în Noul Aşezământ, Maica Domnului, binecuvântatul prototip al Bisericii, e învăluită în aceeaşi orbitoare lumină: e „o femee înveştmântată cu soarele: şi luna (e) sub picioarele ei şi pe cap (poartă) cunună din douăsprezece stele" [3]. Din noianul de imagini, în care gândurile sfinţilor Părinti o îmbracă, să aducem numai două dintre ele, după care doar luminătorii cosmici sunt în stare să redea strălucirea negrăită a Bisericii: Astfel, Origen ne arată că „după cum luna se spune că ia lumina dela soare, pentruca prin aceasta să poată fi luminată chiar noaptea, tot astfel şi Biserica, luând lumina dela Hristos, luminează pe toţi cei ce sunt cufundaţi în noaptea neştiinţei" [4]. Iar Macarie, făcând aplicarea acestei imagini, cuprinde într'una nouă pe toţi fiii Bisericii, care ard în flăcările Duhului revărsat: „...Creştinii ard..., ca focul dumnezeesc, cu focul Fiului lui Dumnezeu şi ei au în inimile lor torţe arzătoare şi strălucesc în faţa Lui, ca El însuşi, pe pământ aflându-se!" [5].

În măreţul plan al zidirii Cosmosului, Biserica e piatra nestemată, ce încununează întreaga creaţie: pentru ea există lumea — proclamă Păstorul lui Herma [6] —; ba e înfăţişată de unii mistici ca o fiinţă duhovnicească, făcută înaintea lunei şi soarelui, şi care s'a arătat la sfârşitul timpurilor în chiar trupul lui Iisus Hristos [7]. Iată de ce, in cuvintele neasemuite, cel mai mare cu-

1. *Psalmul* XLV, 12 din Biblie (trad. V. Radu şi Gala Galaction).

2. *Cântarea Cântărilor*, VI, 10.

3. *Apocalipsul*, XII, 1.

4. Origen, *Cuvânt asupra Genezei*; Om. I, nr. 5. Migne, *P. G.* XII, col. 150.

5. Sf. Macarie, *Omilia* XLIII, 1. Migne *P. G.* XXXIV, col. 772.

6. *Păstorul lui Herma*, vis. II, cartea I, cap. IV. Migne *P. G.* II, col. 899.

7. *Epistola II-a* a lui Clement Romanul către Corinteni, cap. XIV, Nr. 2; v. J. Tixeront, *Histoire des Dogmes*, vol. I, (Paris, 1924), ed. II, 132. Cf. „Biserica este Sofia lui Dumnezeu şi Sf. Fecioară este descoperirea personificată a Sofiei în creaţie, după cum Fiul său e Inţelepciunea necreată personificată". S. Boulgakov, art. *The problem of the Church in modern Russian Theology*", — conferinţă ţinută în Ianuarie 1931, la „King's College" din Londra — publicat in rev. *Irenikon*, sub titlul *„Un theologien russe sur l'Église"*, t. VIII (Noembrie-Decembrie, 1931), p. 699.

cântător al ei din cele dintâi veacuri ii înalţă o cântare de laudă şi de mărire, sfătuindu-ne: „Nu te depărta de Biserică; căci nimic nu e mai tare decât Biserica. Nădejdea ta e Biserica, mântuirea ta e Biserica, scăparea ta, Biserica. Ea e mai înaltă decât cerul şi mai întinsă decât pământul; niciodată nu îmbătrâneşte, totdeauna înfloreşte" [1]. Iar inimile misticilor din toate timpurile s'au topit în văpaia celei mai sfinte iubiri faţă de ea: „Cea mai frumoasă doamnă, Biserica e. In ea e toată frumuseţea şi nimic urit nu e în ea. Cea mai frumoasă ea e. Când pune podoabele şi mărturisirea ei, atunci e îmbrăcată cu lumina ca şi cu o haină. Ea e cea mai frumoasă, fiindcă ea insăşi e lumină sau e îmbrăcată ca şi cu o lumină. Prin mărturisirea ei, ea e îmbrăcată cu lumină, prin viaţa ei e ea însăşi lumină" [2]. „E Maica, ale cărei rugăciuni se ridică neincetat, in imnele de laudă şi in cântările de cereri, spre acea Frumuseţe negrăită, care, ea singură, poate să sature sufletele ce doresc cu infocare cele inalte!" [3].

(Pe străvechiul portal creştin al bisericei, Sf. Sabina de pe Aventin, din Roma, se văd Apostolii inălţând Crucea. Iar sub Cruce stă o Fecioară rugându-se: e chipul Bisericii; plină de dor şi iubire ea îşi ridică privirea spre Cruce, izvorul Sf. Har!) [4].

Vom căuta să pătrundem „in curtea" măritei Doamne [5], ca „să putem înţelege împreună cu toţi sfinţii care este lărgimea şi lungimea şi adâncimea şi înălţimea, şi să cunoaştem iubirea lui Hristos, cea mai presus de cunoştinţă" [6].

I. Nu ni se pare de prisos, totuşi, să înfăţişăm mai întâi *un istoric al stării de acum Eclesiologiei.*

1. Nu la teologhisirea ei s'au nevoit sfinţii Părinţi în deosebi, ci la trăirea in Trupul tainic al Domnului în aşa fel încât să se integreze Lui in chipul cel mai desăvârşit şi să poată spune cu sfântul Pavel: „Nu mai sunt eu cel ce trăeşte, ci Hristos trăeşte în mine" [7], fiecare în parte năzuind să ajungă până la statura Lui.

---

1. SF. IOAN HRISOSTOMUL, *Omilia către Eutropiu*, 6. MIGNE, *P. G.* LII, col. 402.

2. GILBERTUS ABBAS, *In Cant.* serm. 47, Nr. 3 (din *Opera S. Bernardi*, ed. MAUR, t. V. p. 161); apud COMMER ERNST, *op. cit.*, I, p. 248.

3. M. ZUNDEL, *Das Hohelied der heiligen Messe*, trad. in limba germană de PAULA VON PRERADOVICI (Viena, 1937), pag. 7.

4. V. DR. IOHANES PETER IUNGLAS, Profesor der Theologie an der Universität Bonn, *Die Lehre der Kirche* (Bonn, 1936), p. 187, nota 9.

5. „Mai bine este o zi in curţile tale decât o mie aiurea". *Ps.* LXXXIV, 11.

6. *Efes.* III, 18—19.

7. *Gal.*, II, 20.

În epoca eroică a Creştinismului, dumnezeiasca învăţătură a Apostolului Neamurilor despre Trupul D[illegible] aşa [illegible]ra ea formulată în cele patru epistole [1], a fost îndestulătoare. Sinteza, pe care o încearcă, asupra acestei epoce, unii învăţaţi apuseni (de însemnătatea lui Anselm Stolz [2] nu e deloc întemeiată [3]: O privim ca pe cântecul lebedei, reminiscenţa străvechii teologii ecclesiologice medievale şi mai ales post-reformatoare, care mai luptă încă să-şi ţină locul multi-secular — zadarnic. Apusenii, care au luat din nou legătura — de învăţătură — cu Creştinismul răsăritean, adăpându-se din izvoarele curate ale lui, (chiar dacă o fac cu gânduri necurate, [4]) ajung la primirea adevăratei învăţături, aşa cum s'a întâmplat cu aceea despre Biserică, pe care o vom înfăţişa. Această schimbare a teologiei romano-catolice, a cufundat-o într'un adevărat haos; vom vedea dece şi în ce fel.

Până la „părintele ortodoxiei", învăţătura despre Biserică află două făclii puternice în scrierile *sf. Ignatie-Theoforul* şi *sf. Irineu* al Lugdunului. Cel dintâiu doreşte cu înfocare eliberarea de trup pentru a fi unit într'un chip desăvârşit cu Hristos; El formează cu credincioşii un singur corp mistic, acel ἕν, pe care-l rosteşte cu înfrigurare în toate împrejurările. Cel de al doilea dă o sinteză măreaţă a planului dumnezeesc al Răscumpărării, împrejurul ideii recapitulării neamului omenesc de cei doi Adami [5], în care Biserica este Trupul celui de al doilea Adam. Cu *sf. Atanasie* învăţătura aceasta atinge înălţimi nebănuite: Hristos e viaţa Bisericii, în care e proslăvit, sfinţit, creat, ca urmare a Întrupării Lui şi a îndumnezeirii noastre. După el, sfinţii Părinţi nu vor face decât să precizeze anumite părţi, să le îmbogăţească, deasemenea. Iar unii dintre

---

1. *I Cor., Rom., Col., Efes...*

2. Autor (în colaborare cu HERMAN KELLER, O. S. B.), al unui mare *Manuale Theologiae Dogmaticae* în curs de apariţie.

3. Astfel, el crede că Teologia preaugustiniană vede Biserica mai ales din punct de vedere sacramental, ca o comuniune a sfinţilor, iar cea postaugustiniană ca o societate luptătoare (Ecclesia militans); stau aci faţă în faţă o preţuire mai mult ontologică a omului şi o antropologie mai mult etică şi morală. V. A. STOLZ, *Theologie der Mystik*, (Regensburg, 1936) p. 179.

4. Adică „unioniştii" grupaţi *ex ordinu superiorum* în jurul revistelor ce se interesează numai de teologia şi viaţa religioasă a ortodocşilor, spre a-i atrage: *Échos d'Orient, Irenikon, Bessarione*, etc.; sau cei din grupările de studii dela *Revue ascétique et mystique, Vie spirituelle, Aszese u. Mystik*, etc. etc.).

5. Ne permitem să amintim art. nostru „*Teoria recapitulaţiunei* (ἀνακεφαλαίωσις) *la Sf. Irineu*", în rev. *Studii teologice*, publicaţie a Facultăţii de teologie din Bucureşti, an. VII (1938—39), pp. 115—140.

ei, vor lămuri în chip aşa de desăvârşit taina unirii lui Hristos cu Biserica Sa, încât protestanţi de insemnătatea unui Bardenhewer, unui Harnack şi a unui Hermann, să învinuiască pe *sf. Grigore de Nisa*, pe *sf. Ilarie* şi pe *sf. Ciril al Alexandriei* că învaţă o Întrupare cu toţi oamenii şi nu cu un singur om, una colectivă şi nu una individuală![1]. Nu zăbovim la această epocă, acum, decât spre a aminti minunatul cuvânt al *fericitului Augustin*, care închee această învăţătură cu *„Et erit unus Christus, amans se-ipsum"*... Adăogăm că dacă nu avem tratate speciale pentru lămurirea tainei fiinţei Bisericii la sfinţii Părinţi, aflăm la ei o bogăţie nesfârşită de învăţături despre ea, înfăţişată în legătură cu scrierile cerute de trebuinţele epocei şi potrivit iconomiei dumnezeeşti a Descoperirii.

2. *Doi au fost duşmanii Ecclesiologiei*, şi tot ei sunt pricina pentru care această parte a teologiei creştine a stagnat cu desăvârşire, ba a şi dat înapoi: *Teologia scolastică şi Protestantismul.*

a) *Teologia scolastică*, subjugată, în chip oficial, prin mijlocirea tomismului, filosofiei aristotelice, a fost mai credincioasă învăţăturii acestei gândiri păgâne decât aceleea a sfinţilor Părinţi din epoca de aur a Creştinismului. Într'adevăr şi alţi teologi, ba chiar sfinţi Părinţi — ca Ioan Damaschinul — s'au folosit de peripatetism, dar au ştiut „să aleagă aurul, lăsând păgânilor idolul", după cuvântul sf. Grigore de Nazianz. Aşa, de pildă, sf. Ioan Damaschinul părăseşte pe Aristot în ce priveşte învăţătura despre putinţa îndumnezeirii omului, cu care numai filosofia platonică se potrivea. Şi astfel ştie să se integreze „nourului mărturisitorilor" cele mai autentice, dar şi mai tainice învăţături patristice, adică a îndumnezeirii creştinului prin slăvita Întrupare a Mântuitorului[2]. (Credem de bine să amintim aici darea la iveală a unei cărţi, în care un romano-catolic înfăţişază această învăţătură în toată strălucirea ei[3], şi apoi, ca o izbucnire a indignării împotriva scolasticismului, o laudă a ei, în care un alt mare teolog, tot romano-catolic, preotul Congar, scria: „Trop de concepts théologiques se sont appauvris et sclérosés au sein des disputes „scolastiques", puis dans le de-

---

1. E. MERSCH, S. J., *Le corps mystique du Christ*, (Louvain, 1933), t. I, pp. 389 şi 435.

2. Pentru această învăţătură v. NICHIFOR CRAINIC, *Cursul de mistică generală* predat studenţilor Facultăţii de teologie din Bucureşti, 1940—41.

3. J. GROSS, *La divinisation du chrétien d'après les pères grecs*, (Paris, 1938); cf. art. nostru. *Despre îndumnezeirea omului. — Dece nu primesc romano-catolicii această învăţătură*; în rev. *Biserica ortodoxă română* an LVI, Octomvrie-Dechemvrie 1938, pp. 845—865.

sert trois fois séculaire, traversé seulement par la maigre caravane des Mannuels, d'un enseignement théologique figé et paresseux. Nous pouvons attendre d'un contact rafraichi avec la grande tradition catholique de l'Orient un regain de jeunesse et de fécondité dans l'étude de la sainte théologie..." [1].

Așa dar, în Teologia scolastică nefiind cu putință învățătura despre îndumnezeire, cu neputință era și învățătura despre Trupul tainic al lui Hristos. Inlăturarea doctrinei palamite, care învăța, potrivit predaniei mistagogice autentic-creștină, că Sfântul Har, energiile divine, sunt necreate [2], pecetluește pe veacuri trista soartă a Ecclesiologiei în Teologia apuseană (împotriva căreea vor protesta doar misticii, prin experiența lor). Intr'adevăr, cum se putea vorbi despre Biserică, Trupul lui Hristos, ca despre un organism omenesc și dumnezeiesc, când Sf. Har era socotit ceva creatural? Cum putea el îndumnezei pe creștini, pentru ca adunarea tuturor să formeze acea comunitate omenesc-dumnezeiască, când puterea îndumnezeitoare era atât de înjosită? Și atunci s'a întâmplat ceva de necrezut: la Scolastici, care au înecat fondul în formă, nu există loc pentru învățătura despre Trupul tainic al Domnului. In Evul Mediu, care înfățișează în Istoria Universală realizarea teocrației creștine apusene, în care strălucirea capului Bisericii era asemuită cu a soarelui, iar a împăraților cu a lunei, pe când întreaga Europă era la picioarele „vicarului lui Dumnezeu pe pământ" — nu există o învățătură lămurită despre Trupul tainic al Domnului, nu există un capitol special pentru ea în nesfârșitele Summae, ceeace totuși ar fi dat măcar o părelnică îndreptățire a pretențiilor papii! [3].

Scolasticii vor începe să înlocuiască — am văzut dece! — capitolul Trupului mistic, cu acela despre *„gratia capitis"*; iar mai târziu în teologia apuseană acest capitol va fi apropiat de acela al lui „Christus-rex", al demnității preoțești, etc..., „ca un fel de apendice al Hristologiei, unde se va cerceta măreția și slujirile Mântuitorului. In acest caz, el va fi expus, în general într'un

---

1. Ne îngăduim să amintim că am arătat în chiar paginile acestei reviste pentru ce romano-catolicismul nu putea primi această învățătură dumnezeiască. V. *art.* nostru *cit. supra*, p. 836 unde am reprodus și aceste cuvinte vrednice de amintit.

2. NICHIFOR CRAINIC, *cursul* amintit; deasemenea DR. DUMITRU STĂNILOAE, *Viața și opera Sf. Grigore Palama*, (Sibiu, 1938), „Seria Teologică".

3. Aceasta este și părerea lui MERSCH, S. J., arătată într'un chip mai discret în *op. cit.*, t. II, pp. 151—153.

chip destul de scurt"[1]. Iată la ce au redus Scolasticii, după chiar teologii romano-catolici, însemnătatea acestei mărețe învățături, care aruncă o punte de aur între glie și azurul cerului! În schimb au încurcat multe, din neînțelegerea a ceeace e „Trupul tainic al lui Hristos", mai ales în ce privește legătura dintre Biserică și El, precum și în cele ce privesc faptul de a face parte din ea.[2]

b) Aceasta este starea Ecclesiologiei la ivirea Protestantismului; *Reforma* o va înrăutăți, aruncând-o într'un adevărat haos, in care se află și astăzi în teologia protestantă (pe cea romano-catolică a salvat-o teologia ortodoxă, precum vom vedea). Ceeace unește multele și deosebitele păreri despre ființa Bisericii in Protestantism, e idealitatea și invizibilitatea ei, partea văzută neexistând, sau având un loc cu totul neînsemnat[3]. Nu ne propunem să facem aici expunerea acestei învățături greșite, arătată în toate Dogmaticele[4]; vom aminti numai unul dintre argumentele lor împotriva Bisericii, comunitate văzută. Ei pretindeau că, dacă Biserica e văzută, nu mai poate fi obiect al credinței, așa cum hotărăște simbolul niceo-constantinopolitan. Era argumentul cel mai puternic la care nu puteau răspunde mulțumitor nici romano-catolicii, nici ortodocșii, câtă vreme Biserica era privită numai ca o societate văzută. Dar Mântuitorul însuși a fost o persoană văzută și totuși, întreg Creștinismul adevărat stă pe unica sa temelie piatra, cea din capul unghiului: credința in Iisus Hristos. Dece? Pentrucă firea omenească, văzută, a Mântuitorului, era împlinită de cea dumnezeească, iar cu ochii credinței privim mai cu osebire pe aceasta din urmă în prea sfânta Sa persoană. Tot astfel și Biserica, deși e comunitate văzută, este obiect al credinței noastre prin ceeace o deosebește de orice fel de societate

---

1. E. MERSCH, S. J., *Le corps mystique du Christ.* (Louvain. 1933), t. II, p. 164.

2. Idem, *ibidem*, II, p. 218: „In realitate, asupra chestiunei apartenenții la Trupul mistic se observă la scolastici un oarecare număr de vederi deosebite. Motivul e că ei... folosesc expresia „corp mistic" în înțelesuri deosebite...".

3. „Reforma se refugia în conceptul mistic al unei Biserici ideale și invizibile. În confesiunea dela Augsburg (art. VII), Biserica e definită astfel: *Est autem Ecclesia congregatio sanctorum* (J. T. MUELLER, *Die Symbolische Bücher der evangelisch, lutherischen Kirche*, Gutersloh, 1928, p. 40). Definiție, pe care MELANCHTON o lămurește in acești termeni: „Ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum sicut aliae politicae, sed principaliter est societas fidei et Spiritus Sancti in cordibus" (*Apologia*, VII, apud MUELLER, *op. cit.*. p. 152).

4. V. un rezumat foarte limpede și o combatere potrivită la I. P. S. IRINEU MIHĂLCESCU, *Manual de Teologie Dogmatică* pentru cl. VI de seminar, ed. III, (București 1932); ad. loc..

sert trois fois séculaire, traversé seulement par la maigre caravane des Mannuels, d'un enseignement théologique figé et paresseux. Nous pouvons attendre d'un contact rafraichi avec la grande tradition catholique de l'Orient un regain de jeunesse et de fécondité dans l'étude de la sainte théologie..." [1].

Așa dar, in Teologia scolastică nefiind cu putință învățătura despre îndumnezeire, cu neputință era și învățătura despre Trupul tainic al lui Hristos. Inlăturarea doctrinei palamite, care învăța, potrivit predaniei mistagogice autentic-creștină, că Sfântul Har, energiile divine, sunt necreate [2], pecetluește pe veacuri trista soartă a Ecclesiologiei in Teologia apuseană (împotriva căreea vor protesta doar misticii, prin experiența lor). Intr'adevăr, cum se putea vorbi despre Biserică, Trupul lui Hristos, ca despre un organism omenesc și dumnezeiesc, când Sf. Har era socotit ceva creatural? Cum putea el îndumnezei pe creștini, pentru ca adunarea tuturor să formeze acea comunitate omenesc-dumnezeiască, când puterea îndumnezeitoare era atât de înjosită? Și atunci s'a întâmplat ceva de necrezut: la Scolastici, care au inecat fondul in formă, nu există loc pentru învățătura despre Trupul tainic al Domnului. In Evul Mediu, care înfățișează in Istoria Universală realizarea teocrației creștine apusene, în care strălucirea capului Bisericii era asemuită cu a soarelui, iar a împăraților cu a lunei, pe când întreaga Europă era la picioarele „vicarului lui Dumnezeu pe pământ" — nu există o învățătură lămurită despre Trupul tainic al Domnului, nu există un capitol special pentru ea în nesfârșitele Summae, ceeace totuși ar fi dat măcar o părelnică îndreptățire a pretențiilor papii! [3].

Scolasticii vor incepe să inlocuiască — am văzut dece! — capitolul Trupului mistic, cu acela despre *„gratia capitis"*; iar mai târziu in teologia apuseană acest capitol va fi apropiat de acela al lui „Christus-rex", al demnității preoțești, etc..., „ca un fel de apendice al Hristologiei, unde se va cerceta măreția și slujirile Mântuitorului. In acest caz, el va fi expus, în general într'un

---

1. Ne îngăduim să amintim că am arătat in chiar paginile acestei reviste pentru ce romano-catolicismul nu putea primi această învățătură dumnezeiască. V. *art.* nostru *cit. supra*, p. 836 unde am reprodus și aceste cuvinte vrednice de amintit.

2. NICHIFOR CRAINIC, *cursul* amintit: deasemenea DR. DUMITRU STĂNILOAE, *Viața și opera Sf. Grigore Palama*, (Sibiu, 1938), „Seria Teologică".

3. Aceasta este și părerea lui MERSCH, S. J., arătată într'un chip mai discret in *op. cit.*, t. II, pp. 151—153.

chip destul de scurt" [1]. Iată la ce au redus Scolasticii, după chiar teologii romano-catolici, însemnătatea acestei mărețe învățături, care aruncă o punte de aur între glie și azurul cerului! În schimb au încurcat multe, din neînțelegerea a ceeace e „Trupul tainic al lui Hristos", mai ales în ce privește legătura dintre Biserică și El, precum și în cele ce privesc faptul de a face parte din ea. [2]

b) Aceasta este starea Ecclesiologiei la ivirea Protestantismului; *Reforma* o va înrăutăți, aruncând-o intr'un adevărat haos, în care se află și astăzi în teologia protestantă (pe cea romano-catolică a salvat-o teologia ortodoxă, precum vom vedea). Ceeace unește multele și deosebitele păreri despre ființa Bisericii în Protestantism, e idealitatea și invizibilitatea ei, partea văzută neexistând, sau având un loc cu totul neînsemnat [3]. Nu ne propunem să facem aici expunerea acestei învățături greșite, arătată în toate Dogmaticele [4]; vom aminti numai unul dintre argumentele lor împotriva Bisericii, comunitate văzută. Ei pretindeau că, dacă Biserica e văzută, nu mai poate fi obiect al credinței, așa cum hotărăște simbolul niceo-constantinopolitan. Era argumentul cel mai puternic la care nu puteau răspunde mulțumitor nici romano-catolicii, nici ortodocșii, câtă vreme Biserica era privită numai ca o societate văzută. Dar Mântuitorul însuși a fost o persoană văzută și totuși, întreg Creștinismul adevărat stă pe unica sa temelie piatra, cea din capul unghiului: credința în Iisus Hristos. Dece? Pentrucă firea omenească, văzută, a Mântuitorului, era împlinită de cea dumnezeească, iar cu ochii credinței privim mai cu osebire pe aceasta din urmă în prea sfânta Sa persoană. Tot astfel și Biserica, deși e comunitate văzută, este obiect al credinței noastre prin ceeace o deosebește de orice fel de societate

1. E. MERSCH, S. J., *Le corps mystique du Christ*, (Louvain, 1933), t. II, p. 164.

2. Idem, *ibidem*, II, p. 218: „In realitate, asupra chestiunei apartenenței la Trupul mistic se observă la scolastici un oarecare număr de vederi deosebite. Motivul e că ei... folosesc expresia „corp mistic" în înțelesuri deosebite...".

3. „Reforma se refugia în conceptul mistic al unei Biserici ideale și invizibile. În confesiunea dela Augsburg (art. VII), Biserica e definită astfel: *Est autem Ecclesia congregatio sanctorum* (J. T. MUELLER, *Die Symbolische Bücher der evangelisch, lutherischen Kirche*, Gutersloh, 1928, p. 40). Definiție, pe care MELANCHTON o lămurește în acești termeni: „Ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum sicut aliae politicae, sed principaliter est societas fidei et Spiritus Sancti in cordibus" (*Apologia*, VII, apud MUELLER, *op. cit.*, p. 152).

4. V. un rezumat foarte limpede și o combatere potrivită la I. P. S. IRINEU MIHĂLCESCU, *Manual de Teologie Dogmatică* pentru cl. VI de seminar, ed. III, (București 1932); ad. loc..

omenească, adică prin Duhul Sfânt, care o plineşte, cum pe toate le plineşte, ca societate supra-firească, Trup al Mântuitorului. Dar în veacul al XVI-lea şi cele următoare răspunsul dat de Teologia romano-catolică şi cea drept-măritoare a fost adumbrirea învățăturii patristice despre îndoita față a Bisericii, ca Trup tainic al Domnului şi accentuarea părții văzute (ca una ce se opunea „invizibilității" protestante), ca şi bănuiala de eterotodoxie aruncată împotriva oricărei încercări de a se arăta lămurit partea invizibilă a Trupului omenesc-dumnezeiesc al Mântuitorului, sufletul Lui.

Să lăsăm însă un romano-catolic „unionist", să ne descrie urmarea pe care a avut-o intrarea în arenă a Protestantismului: „Din veacul al XVI-lea — scrie Jugie, — pentru ca să respingă năvala Reformatorilor împotriva ierarhiei şi constituției Bisericii văzute, teologii catolici au avut în vedere mai ales Biserica, societate văzută, sub un primat, sau strânsă la un loc cu o căpetenie sau cu un conducător văzut; iar despre viața supra-firească, intimă şi nevăzută a Trupului mistic al lui Hristos, ca şi de societatea membrilor Bisericii Universale, vorbesc atât în tratatul despre Cuvântul Întrupat, unde se tratează despre grația capitală a lui Hristos, despre meritul şi despre satisfacția Lui, despre cultul sfinților; atât în tratatul despre grație unde e vorba despre viața supra-firească, despre adopțiunea ca fii, despre darul Duhului Sfânt în oamenii, ce trebuesc sfințiți; cât şi în tratatul despre lucrurile finale, unde se învață despre comuniunea sfinților, şi despre rugăciunile pentru morți. Deasemenea vorbesc despre viața supra-firească a Bisericii, şi mai ales, „ex professo", autorii de Teologie ascetică sau mistică..." [1].

(Această generozitate față de capitolul „Trupului tainic" ce-şi afla locşor peste tot, în Dogmatică, la mai toate capitolele streine, afară de acela al „Bisericii", care-i era singurul propriu, aminteşte povestea Cenuşeresei...).

În *Mărturisirile de credință ortodoxe*, care au luat naştere în decursul luptelor de apărare împotriva cotropirii protestante şi romano-catolice, aflăm un ecou al acestei stări a Eclesiologiei: Astfel, în *Mărturisirea lui Ghenadie* nici nu se pomeneşte cuvântul „Biserică" [2]; aceasta e uşor de înțeles şi din împrejurările în care a eşit la iveală. Dimpotrivă, *Mărturisirea lui Petru Movilă* cuprinde

---

1. MARTIN JUGIE, *Theologia Dogmatica christianorum orientalium*, (Paris 1931), t. IV, pp. 289—290.

2. V. ION MICHALCESCU, Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας *(Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der gr. orient. Kirche)*, (Leipzig, 1904), pp. 17—21.

nu mai puţin de 15 intrebări (de la LXXXII, până la a XCVI, inclusiv), lămurind unitatea Bisericii, legătura Bisericilor locale intre ele, temelia Bisericii (Hristos), autoritatea Bisericii, cele 9 porunci ale ei. Răspunsul la cea din urmă intrebare („Pentru ce zicem că credem în Biserică, când ea e o făptură, noi fiind datori să credem numai in Dumnezeu ?") ne interesează indeosebi: „Pentru că, răspunde Mărturisirea, cu toate că Biserica se numeşte că e făptură, fiind alcătuită din oameni, totuşi are cap pe insuşi Hristos, pe adevăratul Dumnezeu, pe Duhul cel Sfânt" (αὐτὸν τὸν Χριστόν, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον)[1]. Atât intrebarea cât şi răspunsul au o legătură cât de indepărtată cu invăţătura despre „Trupul tainic al Domnului", ca organism omenesc — dumnezeesc, propriu zis, dar rămân tot o săgeată aruncată impotriva pretenţiei de primaţie a papalităţii.

Asemenea năzuinţe sunt şi mai vădite in cap. X-XI din *Mărturisirea lui Dositei*, care e o necurmată respingere a invăţăturii greşite romano-catolice despre primatul papal şi mai ales a celei protestante despre egalitatea episcopului cu preotul şi despre preoţia tuturor creştinilor[2] La inceput invaţă că Biserica cuprinde „pe toţi cei ce cred in Hristos, de pretutindeni şi care, fiindcă se află in comunitate şi acum, nu au ajuns să pătrundă in Patrie..." şi că „nelalocul lui să unim Biserica aceasta care e „pe cale", cu cea care „a luat cununa". Iar un „om muritor", nu e „cu putinţă să fie cap veşnic al acestei Biserici soborniceşti..."[3].

În Mărturisirea sa, *Mitrofan Critopulos* vorbeşte despre Biserică, cu deosebire in al VII-lea capitol[4] (unde insă arată şi izvoarele invăţăturii Bisericii, numind cărţile V. şi N. T., şi descrie pe larg ritualul botezului, ş. a.). Două puncte vrednice de amintit aici cuprinde această Mărturisire: Numele de „Trup al lui Hristos" şi aceeaşi incercare, ca şi a celorlalte Mărturisiri, de a răspunde la intrebarea Protestanţilor: De ce credem in Biserică, dacă e ceva văzut? — „În de Dumnezeu insuflata Scriptură, ea (Biserica) se numeşte mireasă a lui Hristos: căci: „v'am logodit cu un bărbat, ca să fiţi fecioară neprihănită lui Hristos". Se mai zice şi „casa lui Dumnezeu" şi „Biserica lui Dumnezeu cel viu", „stâlp şi temeiu al adevărului", şi in altă parte „trup al lui Hristos": „Voi sunteţi trupul lui Hristos şi mădulare in parte"[5]. Privitor la credinţa

1. ION MICHALCESCU, *ibidem*, p. 68.
2. Idem, *ibidem*, pp. 164—166.
3. Idem, *ibidem*, cap. X, p. 164.
4. Idem, *ibidem*, pp. 216—220.
5... ἄλλοτε σῶμα Χριστοῦ. Ὑμεῖς ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους... Idem, *ibidem*, p. 217.

în Biserică, Critopulos ocoleşte şi el răspunsul — unicul răspuns — şi se mulţumeşte a arăta că alta e credinţa în Duhul Sfânt, şi alta în Biserică: „Căci crezând în Sf. Biserică nu credem ca în Dumnezeu nici ca în una atotputernică, ci numai ca într'una care adevereşte despre toate, care e condusă şi purtată de Dumnezeu şi nu poate să se depărteze de calea cea bună". Totuşi el se apropie şi mai mult decât mărturisirea lui Petru Movilă de răspunsul adevărat — nefiind nevoit ca acela să opună Protestanţilor Biserica văzută — prin expresia amintită (ἅτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀγομένην καὶ φερομένην)[1].

(De altfel nici în proectul de definiţie al Bisericii din sinodul de la Vatican nu se face loc învăţăturii despre Trupul tainic al Domnului)[2].

Aceasta a fost starea Eclesiologiei până în veacul trecut, când se petrece o înoire, o înviorare şi o dreaptă preţuire a acestei învăţături dumnezeeşti. Biserica ortodoxă rusă s'a învrednicit de cinstea de a fi crainicul acestei noi epoci. La această înoire, Protestantismul n'a luat parte: ar însemna să-şi părăsească unul dintre cele mai însemnate puncte ale negativismului său dintru început. Aceasta nu împiedică însă pe cei mai aleşi fii ai săi să osândească haosul în care se află. Iată ce spune cel din urmă autor francez al unei monografii asupra Bisericii — am numit pe Tomy Fallot: „Întreb pe Protestanţi: răspunsurile lor par la început să se deosebească până într'atât încât în creerul meu năvăleşte ceaţa. Unii îmi vorbesc despre Biserica invizibilă, cu care într'adevăr n'am ce face, căci ceeace nu se poate vedea, scapă oricărei definiţii; alţii insistă asupra unităţii Bisericii particulare; când vorbesc despre o Biserică, au în vedere fie Biserica anglicană, fie Biserica luterană, fie oricare altă grupare, care s'a format după înrudirile de învăţătură, sau naţionale; alţii..."[3] ni se pare de prisos să mai continuăm.

---

1. ION MICHALCESCU, *ibidem*, p. 217.
2. V. MERSCH, *op. cit.* supra, vol. II, p. 337.
3. TOMY FALLOT, *Qu'est-ce-qu'une Église?* ed. III (Paris, 1926), p. 2. Ni se pare interesant de adăogat că bănuim că Fallot, care scria în epoca apogeului lui HOMIACOV, a fost influenţat de curentul acestuia: într'adevăr, în teza de doctorat a pastorului MARC BOEGNER — nepotul său —, se găsesc câteva note care ar îndreptăţi această bănuială. Astfel, la p. 299 citim: „L'Église, notes au jour le jour. Metaphysique de l'Église. Avant de se realiser sur la terre elle existe dans la pensee de Dieu. L'Église n'est que la realisation dans le temps et dans l'espace de la pensee divine à l'egard de l'humanite. *Determiner*: a) La pensée divine que l'Eglise est appelee à realiser; b) l'acte divin par lequel cette pensee commence à se realiser sur la terre. Incarnation qui a pour premier corollaire

3. Spre sfârşitul veacului trecut (la 29 Iunie 1896) apare însă un document care inseamnă o epocă nouă în istoria Eclesiologiei romano-catolice: e vorba despre enciclica papii Leon al XIII, „*satis cognitum*"; teologia romano-catolică e îndrumată pe căi cu totul nouă faţă de trecut. Înainte de orice alte lămuriri să tălmăcim părţile, care ne pot interesa din acest document, de o însemnătate deosebită pentru problema de faţă: „După cum Hristos nu e în întregimea Lui cap şi model (exemplar) dacă se priveşte la El ori numai firea omenească, văzută, ceeace fac Fotienii şi Nestorienii, ori numai firea dumnezeească, nevăzută, cum au obiceiul Monofiziţii; ci e unul singur, din ambele firi şi în ambele firi, văzută şi nevăzută: tot astfel Trupul Său tainic nu e adevărata Biserică, decât pentru faptul că părţile ei, ce se pot vedea, îşi iau puterea şi viaţa lor de la darurile suprafireşti şi din alte lucruri, de unde înfloreşte şi propria-le raţiune şi fire... E nevoie să rămână în permanenţă această unire a celor văzute şi a celor nevăzute, atâta timp cât va dăinui însăşi Biserica, deoarece e firească şi sădită în Biserică prin vrerea dumnezeească... Cel ce cercetează adevărul trebue să se folosească de ele ca de nişte temelii... Se mai adaogă faptul că Fiul lui Dumnezeu a decretat că Biserica va fi Trupul Său mistic, cu care El însuşi s'a unit, ca şi un cap, după asemănarea trupului omenesc, pe care l-a luat: nedespărţit e capul cel firesc, de acesta, printr'o firească legătură. Deci după cum a luat pentru sine un singur trup muritor, pe care l-a dat spre răstignire şi ucidere, pentru ca să plătească preţul liberării omeneşti, tot astfel, deopotrivă are un singur trup tainic, în care şi ale cărui lucrări fac pe oameni stăpâni ai sfinţeniei şi ai mântuirii veşnice..."[1].

Pentru a ne lămuri pe deplin pricina apariţiei acestei enciclice învăţătoreşti, să ne amintim de împrejurările speciale din Biserica romano-catolică din acel timp, de intenţiile papei Leon XIII şi de alt eveniment epocal în istoria Ecclesiologiei: lucrările teologului rus Alexey Homiacov.

Leon al XIII (1878—1903), după cum se ştie, e papa care a continuat lupta organizată pentru unirea „disidenţilor răsăriteni" cu

---

le don du St. Esprit". (MARC BOEGNER, *La vie et la pensée de T. Fallot*, t. II, *L'achevement*, 1872—1904, d'après sa correspondance et d'autres documents inédits, Paris, 1929).

1. ACTA S. SEDIS, vol. XXVIII, pp. 710—713; apud. S. TYSZKIEWICZ, S. J., *Ou en est chez nous la doctrine de la divino-humanite de l'Église ?*, in *Orientalia christiana periodica* (Roma, vol. VII, Nr. III-IV, MCMXLI), p. 372.

Roma. El a și dat o enciclică, în 1880, pentru sărbătoarea Sf. Metodiu și Ciril, apostolii slavilor, pretinzând că ar fi fost trimeși la predică de papă; cu prilejul mileniului creștinării Slavilor, a scris o nouă enciclică (în 1885), în care poruncea lumii romano-catolice să-i sărbătorească; iar peste zece ani apăru încă una, „*De orientalium constitutione conservanda et tuenda*", în care îndemna pe ortodocși să-i recunoască primatul. Privită în lumina acestor împrejurări istorice, enciclica „satis cognitum", e o punte de trecere de la scolasticismul rigid la teologia răsăriteană, înviorată de seva puternică a epocii patristice, dar mai ales un mijloc de a-și apropia pe gânditorii „disidenți", (de fapt, o concesie făcută lor).

4. *A. Homiacov* (1804—1860), e „marele mistic al comunității Bisericii, marele mărturisitor și crainic al ființei Bisericei, al legii intime organice și mistico-pneumatice a vieții Bisericii"[1]. Poet și tragedian, militar, la început, demisionează din armată, închinându-și viața lucrării de preamărire a Bisericii și, în curând, cu două cărți tălmăcite și în alte limbi[2], ajunge cel mai renumit dintre teologii ruși și căpetenia duhovnicească a slavofililor. A fost numit „Părintele Bisericii" de unii teologi ruși[3] și înrâurirea neobișnuită, pe care a avut-o, n'a făcut decât să crească cu timpul, teologii ruși cunoscuți (un A. Lebedev, un N. Malinovski) ca și cei din diaspora, de azi, (Bulgakov, Arsienev, Berdiaev, Karsavin, Kartașov ș. a.)[4], recunoscându se învățăcei ai săi. A crezut cu fanatism în unicitatea Bisericii ortodoxe, mergând până acolo încât să tăgăduiască creștinismul apusean, scriind: „Europa apuseană poate fi socotită în întregime ca neavând religie... Prefăcătoria religioasă e singura religie a Apusului"[5]. Din această pricină, ura Apusenilor împotriva lui n'a cunoscut margini: nu numai că s'au trâmbițat greșelile sale dogmatice — unele adevărate — micșorându-i-se

1. NICOLAOS VON ARSENIEW, *Das heilige Moskau, Bilder aus dem religiösen u. geistigen Leben des 19 Jahrhunderts* (Padeborn 1904), p. 120; v. recenzia noastră în rev. *Biserica ortodoxă română*, anul LX, nr. 1—4 (Ianuarie-Aprilie 1942), pp. 101—103.

2. *L'Église latine et le protestantisme au point de vue de l'Église d'Orient* (Lausanne, 1872) și *Tserkov Odna (Biserica e una)*; v. MARTIN, *op. cit.*, p. 285 notele 1, 3.

3. V. ARSENIEW, *L'Église d'Orient* (extras din *Irenikon*), 1928, nr. 3-4, p. 72.

4. V. DR. A. PAWLOWSKI, *Ideea de Biserică în conceptul teologiei și filosofiei istoriei rusești*, apud. T. Spacil, recenzie în „Orientalia christiana periodica" (1936), p. 284.

5. *L'Église latine et le protestantisme*, p. 158, apud JUGIE, *op. cit.*, p. 285, nota 2.

meritele, dar a fost şi este cu grije ocolit de teologii romano-catolici, care îl trec sub tăcere şi acolo unde n'ar trebui [1].

Totuşi, temeinicia punctului său de vedere, dupa care Biserica e un trup viu şi însufleţit, viu-făcut şi insuflat de capul ei ca şi de Duhul Sfânt, fiinţa ei stând în dragoste şi în unitatea Duhului şi a vieţii tuturor membrelor sale — gândire întru totul potrivită cu a sfinţilor Părinţi [2] — ca şi măreţul curent biruitor, de netălăzuit, pe care l-a născut gândirea sa în acel veac, în care Moscova a fost sufletul religios al întregii naţiuni ruseşti [3] şi al cărui ecou îl aflăm în chiar scrierile oficiale ruseşti [4] — nu putea să nu atragă atenţia Apusenilor. Aceştia au recunoscut tăria acestei gândiri şi, pe lângă o concesie făcută slăbiciunii „disidenţilor", în scopul cunoscut, în părţile citate din enciclica numită mai sus trebue să vedem biruinţa unei gândirii autentic creştine.

5. În lucrările dogmatice ortodoxe ale celorlalte popoare, se văd începuturi serioase de integrarea teologiei „trupului tainic al Domnului" în capitolul despre Biserică [5].

Cât priveşte pe *romano-catolici*, un adevărat potop de publicaţii au răspuns şi răspund mereu la apelul enciclicei papii Leon XIII. Ele culminează în două lucrări de sinteză: una, a prof. Mersch, iezuit, este o măreaţă expunere istorică a chestiunii [6], din epoca V. T. până în secolul al XVIII; cealaltă, a abatelui Joseph Anger [7], e

1. Cel mai nou exemplu al acestei „conspiraţii a tăcerii" e art. folosit de noi, al lui TYSZKIEWICZ, din „Orientalia christiana periodica", unde sunt citaţi alţi teologi ruşi mai puţin însemnaţi decât HOMIACOV şi unde se insistă peste măsură asupra catolicizantului SOLOVIEV, fără a se pomeni măcar numele lui HOMIACOV. Excepţia face JUGIE, *op. cit.*, care-i închină un articol special în cartea sa cit., pp. 284—288, arătând aproape obiectiv părţile bune şi rele ale gândirii sale şi încadrând-o de o scurtă biografie şi bibliografie folosită aici.

2. „...Patrum, tamen graecorum opera, ut dicunt, sedula manu evolverat", mărturiseşte JUGIE, *op cit.*, p. 284.

3. V. N. ARSENIEV, *Das heilige Moskau*.

4. În *Catehismul* lui FILARET DROSDOV, de pildă.

5. V. la Români: *Manualul de Teologie dogmatică* p. cl. VI de seminar al Î. P. S. S. MITROPOLIT MIHĂLCESCU; *Cursul de Teologie mistică* al d-lui prof. NICHIFOR CRAINIC; Pr. prof. P. VINTILESCU, *Misterul Liturgic*, (Bucureşti, 1929). La Greci: *Dogmatica* lui HRISTU ANDRUŢOS (traducere de Prof. Dr. D. STANILOAE). La Ruşi, ACVILON, FILARET etc., precum vom vedea mai departe.

6. Citată de noi. O bibliografie mai completă a se vedea în E. MERSCH, S. J., *Le corps mystique du Christ*, (Louvain, 1933), vol. I—II, (la sfârşitul fiecărui capitol); ERNEST MURA, *Le corps mystique du Christ, sa nature et sa vie divine*, vol. I-II, ed. II, (Paris 1936), vol. I, pp. 19—35; şi în S. TYSZKIEWICZ, S. J. *art. cit.*, pp. 373—398.

7. J. ANGER, *La doctrine du corps mystique de Jésus-Christ*, (Paris, 1934), ed. V.

o tâlcuire a tainei; totuși, fiind făcută după învățătura lui Toma de Aquino, înfățișază încă un „mixtum compositum", incercare de a pune vin nou în burduturi vechi (care, spre mirarea noastră e urmată pe această cale și de alt mare teolog romano-catolic, Fr. Ernest Mura). Ne aflăm încă în faza de studii istorice, ori de zidire sufletească [1], publicate mai ales in revistele „unioniste"; din ele ies la iveală mai ales inclinările tendențioase [2].

Acest prea scurt rezumat al istoricului Eclesiologiei ar fi și mai puțin complet, dacă n'am adăoga prevederea unui viitor strălucit studiilor pe acest tărâm: astfel, preotul iezuit Charles scria în „Nouvelle Revue Théologique" (Decemvrie 1929), intr'un articol intitulat: *Teologia Dogmatică: eri și azi*: „E cu putință să se prevadă in jurul căror adevăruri se va face concentrarea forțelor intelectuale ale teologiei în veacul al XX? Se pare că trebue să fie în jurul realității trupului mistic: Hristologie și învățătură despre Biserică".

II. Cu aceasta pășim la *cercetarea* mai îndeaproape și *din punct de vedere doctrinar a Bisericii, ca Trup tainic al Domnului*, știind de la început că ființa Bisericii rămâne tot o taină a credinței [3].

1. Să vedem mai intâi dacă e vreo deosebire între aceste două nume, *Biserică* și *Trup al lui Hristos*, care înfățișază aceeași realitate. „Trup tainic al Domnului" are o rezonanță mai lăuntrică, mai nevăzută, iar „Biserica", una mai exterioară, mai văzută. În cuvântul „Biserică" s'au contopit trei noțiuni, în care predomină partea din afară: locașul, instituția, ierarhia. Ea subințelege timpul

1. Ca acelea din „*Vie Spirituelle*", care i-a inchinat chiar un număr intreg, cel din Aprilie 1928, cu acest cuprins general: „*Piété envers l'Eglise*".

2. De pildă, TYSZKIEWICZ scriind deschis: „Les applications „unioniste" du principe sont encore très peu étudiées, ce qui est très regrettable" (*art. cit.* p. 399); deasemenea: „...elle est en même temps parfaitement conforme à la tournure d'esprit des Pères grecs, ainsi qu'aux aspirations ecclesiologiques de nombreux penseurs religieux pravoslaves, tant orthodoxes que libéraux. Elle est très féconde en applications permettant de dissiper une multitude d'appréhensions et de préjugés. Elle exprime bien l'attitude du Saint Siège et du monde catholique envers les dissidents orientaux: leur laisser tout ce qu'il y a de „divin" et de saintement „humain" dans tous les domaines de leurs traditions religieuses et en même temps les ramener à la perfection divino-humaine de l'unité de l'Eglise"; *art. cit.* p. 404—405.

3. V. PAWLOWSKI, prof. au Grand séminaire de Varsovie: *L'idée de l'Église d'après les conceptions des théologiens et historiosophes russes* (în poloneză, cu rezumat franțuzesc); Coll. *Studia theologica varsaviensia*. Nr. 9, p. 252; v. deasemenea N. ARSENIEV, *L'Église d'Orient*, p. 72; p. 1, nota 2.

şi spaţiul, căci e limitată în timp şi in spaţiu. Se poate socoti ca limitată în timp, gândind că zorile naşterii ei le-au trăit in revărsarea oceanului de haruri cei trei mii de oameni, vrăjiţi de cuvinte cu putere, cum nu mai grăiseră fiii oamenilor, rostite de Apostoli, beţi de o beţie divină, la Pogorîrea Duhului Sfânt! E limitată în timp fiindcă cu numele ei se pot numi Biserici locale tot atât de bine ca şi cea sobornicească [1]. Cuvântul „Trup tainic al lui Hristos" — fiindcă cuprinde „numele lui Iisus, mai dulce decât mierea şi decât fagurul de miere", cum spun misticii [2], — cheamă mereu in mintea noastră taina infricoşatei iconomii dumnezeeşti a Întrupării, a cărei prelungire e „Trupul Lui". El se leagă, astfel, de infinit, nu numai ca organizaţie pământească văzută, ca punct prezent de intretăiere a celor două veşnicii: trecut şi viitor, ci ca o prelungire a trecutului nesfârşit in infinitul nepătruns, când se afla in stare de paradigmă, şi a viitorului „ce nu va avea sfârşit", dincolo de marginile văzute ale acestei lumi trecătoare.

Aşa dar aceste două nume, care arată lucrarea lui Hristos in lume, Biserica şi Trupul Lui, sunt ca două feţe ale aceluiaşi diamant, ele numesc aceeaşi realitate. Dar in cuvântul „Biserică"

1. Această limitare a ei e vădită din cercetarea desvoltării istorice a acestui cuvânt: „Cuvântul ἐκκλησία este de origine greacă şi arată in greaca clasică adunarea plenară care deliberează, a cetăţenilor liberi ai unui oraş (v. G. GLOTZ, art. *Ekklesia* din *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, şi A. HORT, *The christian Ecclesia* (Londra 1897), p. 1—21). O adunare populară, ca aceea a poporului din Efes, in teatrul ei, este deasemenea o „ekklesia" *(Fapte* XIX, 32, 39, 41). Acest sens literal e cel pe care l-au adoptat septanţii (Ps. CVI, 32: ἐν ἐκκλησίας λαοῦ). Dar „ekklesia" putea să ia şi a şi luat un inţeles simbolic derivat din inţelesul literal: Septanţii au aplicat cuvântul adunării ideale a poporului lui Dumnezeu (Ps. CXLIX, ἐν ἐκκλησίᾳ ὁσίων; cf. Eccl., XLIV, 15), şi noi regăsim acest inţeles in textele creştine cele mai vechi, in care „ekklesia" arată numărul total al creştinilor, al „sfinţilor", noul Israel: in acest inţeles se invinueşte sf. Pavel de a fi prigonit un timp „ekklesia" lui Dumnezeu şi vorbeşte evanghelistul de a zidi „ekklesia" pe o piatră, in care puterile iadului nu o vor atinge (Mat. XVI, 18; I Cor. XV, 9; Efes. III, 21; Gal. VI, 16).

Dar nu e indoielnic că la un moment dat „ekklesia" a inceput să fie luat într'un inţeles foarte particular, foarte nou, şi a desemnat orice grup local de creştini. Sf. Pavel vorbeşte despre Biserica din... Corint, sau despre Biserica din Tesalonic, arătând prin aceasta comunitatea din... Corint, din Tesalonic (Rom. XVI, 1; I Tes. I, 1; I Cor. I, 2). Ekklesia nu mai arată deci, chiar din imprejurimile anului 55, o adunare oarecare, nici un popor ideal, ci o colectivitate localizată, permanentă şi constituită": P. BATIFFOL, *Études d'histoire et de théologie positive* (première série); ed. VII (Paris, 1926), p. 258-9.

2. V. inaripatele pagini din *Cursul de Mistică generală* al d-lui prof. NICHIFOR CRAINIC (1940—41), asupra numelui lui Iisus (p. 296 sq.).

biruie parcă mai mult partea văzută, pământească — urmare a folosinței lui cu acest înțeles. de multe veacuri; iar în „Trupul mistic al Domnului", predomină universalismul și partea nevăzută, cum se cuvine acestui organism omenesc și dumnezeesc, continuare a Întrupării. Trebue deci să umplem cu acest cuprins cuvântul „Biserică", fiindcă e mai potrivit ei.

2. Predania a voit ca numele „Domnului" să fie legat de al „Bisericii", în această formulă, cu cuvântul „*tainic*", pe care unii teologi voesc să-l înlăture[1]. Dar unde poate fi folosit mai potrivit acest cuvânt decât aici? Căci simplul om, luat individual, e încă socotit de cercetătorii de azi ca un necunoscut; deaceea Sf. Grigore de Nazianz strigă vorbind despre creștinul îndumnezeit: „Ce taină nouă e aceasta din mine? Eu sunt mic și mare, jos și înălțat, muritor și nemuritor, pământesc și ceresc. Eu sunt unul cu lumea aceasta de jos, altul cu Dumnezeu de sus: unul cu trupul, altul cu sufletul"[2]. Și dacă cercetători pricepuți au scris: „În toată literatura Misticei nu se găsește o enigmă care să fie asemănătoare Trupului mistic al lui Hristos"[3], nu e potrivit să numim „tainic" un organism viu, care năzuește să cuprindă și să îndumnezeească întreaga omenire într'un trup, Trupul Domnului? Și ce alt calificativ am putea să-i dăm, când cuprinde in sine milioane și milioane de microcosmuri și totuși e unul, mai unit decât oricare altă societate omenească. Așa dar el are înțeles de suprafiresc, minunat. Căutând a-l adânci și mai mult aflăm că are și pe acel de „mistic" și pe cel de „ascuns, secret". Repetăm: e îndreptățită părerea unor teologi romano-catolici care înlătură din numele acesta dat Bisericii adjectivul „tainic", spunând simplu „Trupul Domnului"[4]? Căci o parte dintre membrii Bisericii urcă și acea treaptă

---

1. V. Ludwig Deimel, *Leib Christi*, Sinn und Grenzen einer Deutung des innerkirchlichen Lebens; (Freiburg im Breisgrau, 1940), p. 34.

2. Sf. Grigore de Nazianz, *Cuvânt*. VII, 23; Migne, *P. G.* XXXV, col. 785. Cf. *Cuvânt*. XXXIX, 13; Migne, *P. G.* XXXVI, col. 348.

3. Albert Schweizer, *Die Mystik des Apostels Paulus*; apud Ludwig Deimel, *op. cit.*, p. 36.

4. Se aduc argumentele următoare: Cuvântul „mistic" nu se găsește nici în N. T. nici în toată literatura timpurilor apostolice. Chiar cuvântul μυστήριον (mysterium) se află în N. T. de 27 de ori și arată insuficiența cunoștinței de cele dumnezeești a puterii de cunoaștere firească, omenească. Pe de altă parte, în Evul Mediu, când s'a folosit îndeosebi acest cuvânt, nu s'a înțeles „trup mistic" în sensul că Biserica e o realitate de ordin mistic. În acest caz ar fi trebuit ca toți membrii ei să facă experiența suprafirească a comuniunii nemijlocite de iubire și de viață a sufletului cu Dumnezeu, dublată de manifestări minunate. În Evul

spre desăvârşire a trăirii mistice in har; iar experienţa vederii nemijlocită a lui Dumnezeu — aşa cum e lămurită de teologia ortodoxă — o au mulţi dintre fii ei. Şi chiar dacă n'am primi judecata că „pentru zece drepţi se va mântui Cetatea", cum zice Scriptura [1], totuşi nu vom părăsi această numire tradiţională. Şi in această plinătate a lui arată puţin şi din ceeace pricinueşte uimirea raţionaliştilor tuturor timpurilor: „Cum a putut un gânditor (ca Sf. Pavel), să ajungă să înfăţişeze ideea personalităţii unui trup colectiv?".

3. *Această imagine a Bisericii nu e unică în Sf. Scriptură*, dealtfel. Sf. apostol Pavel insuşi mai foloseşte şi pe acelea ale câmpului, templului, căsătoriei, etc. Şi e oare de prisos să amintim de la inceput că o carte oficială romano-catolică, · „Catechismus ad parochos" (partea I, cap. X, 4) foloseşte celelalte „nomina quae plena sunt mysteriis", (casa lui Dumnezeu, turma lui Hristos, mireasa lui) şi tocmai la sfârşit rândueşte pe acela de „Trup al lui Hristos"? Romano-catolicul Commer Ernst împarte figurile simbolice cu care înfăţişază Scriptura Biserica in: imagini sensibile, arhitectonice, antropologice şi sacramentale, arătând deasemenea pe aceasta din urmă (mireasa lui Hristos) drept „cea mai inaltă şi mai desăvârşită" [2]. Cu toate acestea, *tradiţia bisericească a ales cu precădere imaginea „Trupului"* ca una care înfăţişa in chipul cel mai potrivit legătura dintre Mântuitorul şi Biserica Sa. Într'adevăr, pe când cea arhitectonică se putea înţelege ca fiind ceva static şi pasiv; pe când cea sacramentală înfăţişa ceva despărţit de Hristos, in afara Lui; figura antropologică, a „Trupului" descrie un organism viu, dinamic, lucrător şi, in acelaş timp, cuprins in însăşi fiinţa Dumnezeului — om. (Dealtfel însăşi pâinea euharistică s'a inţeles ca o imagine simţuală a unităţii Bisericii; ea se săvârşeşte in faţa unei unităţi multiple, sociale).

Mediu se avea in vedere un indoit inţeles al cuvintelor Sf. Scripturi: unul, propriu, literal, altul, impropriu, inchipuit, literar, numit „realis", „analogicus", „metaphoricus", „spiritualis" şi „mysticus". Când voiau să arate că un cuvânt are un inţeles deosebit de cel literal puneau, in locul ghilimelelor de azi, termenul „mistic". Aşa dar Trup-mistic s'ar scrie azi „Trup", simplu. Pe de altă parte se mai spune că inţelesul de azi, al cuvântului mistic a. [?] 'ngreuiat mult şi pentru că a evoluat... (V. Ludwig Deimel, *op. cit.*, p. 34 sq.).

Dar: cuvântul „mistic" sau „tainic" are nuanţa lui specifică in creştinism, aşa incât alte sensuri derivate (ca: iraţional, imaginar, ocult, magic, mistic, etc.) nu primejduesc buna lui folosire; nu se poate spune că peste tot prin „mistic" se inţeleg ghilimele in cărţile Evul Mediu; in sfârşit, chiar dacă nu se găseşte cuvântul [în] N. T., ideea există acolo, iar cuvântul insuşi in scrierile Sf. Părinţi.

1. *Facerea*, XVIII, 32.
2. Commer Ernst, *Wesen der Kirche*, I, p. 11—12.

De ce s'a slujit sf. Apostol Pavel de această imagine — ca și de celelalte — pentru a ne face să înțelegem ființa Bisericii? Din pricina puținei noastre putințe de înțelegere a celor dumnezeești, mai întâi. În această privință amintim cuvântul misticului german Seuse: „Oricât de pur și de liber e adevărul în el însuși, noi, din pricina înăscutei însușiri naturale, îl primim în parabole imaginative"[1].

Această figură a aflat-o sf. Pavel în ambianța epocei. Însuși Sf. Atanasie află argumente puternice în ea, scriind: „Filosofii greci spun că lumea e un mare corp și sunt îndreptățiți să spună aceasta: noi o vedem, dealtfel și părțile ei cad sub simțurile noastre. Dacă deci Cuvântul lui Dumnezeu stă în această lume, care e un corp, dacă se găsește în toate și în fiecare dintre părțile sale, e oare de mirare sau ciudat că Cuvântul se află și în om?"[2] Deaceea, în afară de teoria recapitulației, de la sf. Irineu, lămurirea pe care o dădeau apologeții și cei dintâi Alexandrini unității și armoniei lumii prin stampila Cuvântului[3] — Logos și rațiune — se acorda de minune cu părerea lui Platon despre „corporaleitate" (așa cum am putea tălmăci cuvântul σῶμα): Statul său ideal era compus din trei straturi corespunzătoare celor trei părți ale trupului omenesc (cap, inimă, înclinări senzuale): clasa filosofilor, clasa militarilor și a producătorilor. Menenius Agrippa convinge pe plebeii răsculați povestindu-le fabula bine cunoscută, care cuprinde tot figura societății sub forma trupului.

4. După ce am vorbit despre această imagine ca despre veșmântul Bisericii, *să încercăm a arăta pe scurt și cuprinsul ei.* Ce este Biserica și ce loc are ea în iconomia dumnezeească a mântuirii? Nu vom încerca aici noi definiții care sunt departe de a lipsi, ci mai curând o descriere a rostului acestui așezământ întru cele veșnice. La întâia vedere ea pare o instituție văzută alcătuită din oameni, ca oricare alta; dar, iarăși, simpla cercetare a scopului ei o deosebește de orice altă societate omenească: ea asigură, prin mijloace proprii, mântuirea oamenilor. Această mântuire și-a aflat o singură lucrare desăvârșită: Întruparea Fiului lui Dumnezeu. Iar această taină a tainelor care copleșește toată mintea omenească a rămas unică și în istoria ereziilor: Răsăritului i-a încredințat Pronia cerească sarcina de a o lămuri, atât cât e de

---

1. NICHIFOR CRAINIC, *Curs de mistică germană*, (litografiat, 1942), p. 212.
2. SF. ATANASIE CEL MARE, *Cuvânt despre Întruparea Cuvântului*, XLI; MIGNE, *P. G.* XXV, col. 168—170.
3. V. MERSCH, *op. cit.*, I, pp. 307 sq...

trebuinţă pentru mântuire, pe când Apusul s'a ocupat de urmările ei. Precum soarele iradiază in Biserică lumina sa în fel de fel de culori prin vitraiurile ei, tot astfel taina Întrupării Fiului lui Dumnezeu iradiază lumina sa în toate dogmele şi in viaţa creştină. Deaceea papa Leon cel Mare spunea credincioşilor la sărbătoarea Crăciunului: „Să privim taina Cuvântului făcut trup mai puţin ca un eveniment trecut decât ca un fapt ce se petrece sub ochii noştri... E ca şi cum ni s'ar spune încă la sărbătorirea de azi: Iată vă vestesc bucurie mare care va fi pentru tot poporul, căci azi vi se naşte un Mântuitor care e Domnul Hristos" [1].

a) Dar există o *instituţie a cărei naştere e adumbrită de Duhul Sfânt ca însăşi naşterea* cea peste fire a Mântuitorului lumii: naşterea Bisericii [2]. De ce această asemănare şi adăogăm: această asemănare se opreşte aici? Ea decurge din identitatea scopului naşterii Mântuitorului şi naşterii aşezământului de mântuire, Biserica: mântuirea lumii.

Ea nu se opreşte aici: *naşterea Bisericii este o Întrupare* ca şi Întruparea Cuvântului; ba, mai mult ea e chiar prelungirea Întrupării lui. Naşterea Bisericii e ea însăşi o Intrupare pentrucă prin rugăciunile ei, Sf. Duh — care lucrează în Biserică din momentul întemeerii ei, la ziua Cincizecimii — preface pâinea şi vinul din Sf. Potir în insuşi Trupul şi Sângele Domnului [3]. Ori, această prefacere este o intrupare, Întruparea Domnului, după cum ne arată întregul simbolism liturgic [4]. (Prea slăvita sa Întrupare nu e un act limitat in timp: aceasta ne-o arată atât formula chalcedonică, cât şi

---

1. Apud JEAN DAUJAT, *La vie surnaturelle*, (Paris, 1939), p. 428.

2. *Luca* I, 35: „Îngerul răspunzând grăi: Duhul Sfânt se va pogorî peste tine şi puterea Celui prea inalt te va umbri..."; cf. *Luca* XXIV, 49: „...voi însă şedeţi in Cetate până vă veţi îmbrăca de sus, cu putere"; şi *Fapte*, I, 8: „Voi, când va veni Duhul Sfânt asupra voastră, veţi lua putere şi imi veţi fi mie martori in Ierusalim şi in toată Iudeea şi in Samaria şi până la marginile pământului".

3. Sf. Euharistie, de altfel, s'a săvârşit numai incepând de la pogorirea Duhului Sfânt după cum ne invaţă Sf. Scriptură (Fapte, II, 42): „Şi stăruiau in invăţătura apostolilor şi in viaţa frăţească, *in frângerea pâinii* (τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου) şi in rugăciuni". *Înainte* de revărsarea Duhului Sfânt se spune simplu: „erau toţi adunaţi laolaltă" *(Fapte*, II, 1), sau: „stăruiau in rugăciune dimpreună cu femeile şi cu Maria, mama lui Iisus şi cu fraţii lui".

4. Amintim aici realismul liturgic al SF. GRIGORE DE NAZIANZ, după care slujbele Bisericii sunt prăznuirea unor întâmplări contimporane liturghisitorilor *(Cuvânt*. XXXIX, 14; *P. G.* XXXVI, 349); cf. Pr. Prof. P. VINTILESCU, *Misterul liturgic*, (Bucureşti 1929), pp. 9 sq.; deasemenea Protopresbiterul SERGHIE BULGACOV, *Euharistia şi problemele sociale ale societăţii moderne*, traducere de † TIT SIMEDREA; Bibliot. creştinului ortodox, nr. 114—115 (Arad, 1934), pp. 18—20.

Scriptura însăşi. prin rostul Apostolului neamurilor: „Iisus Hristos — eri şi azi şi în veci — este acelaş" [1]. Iar Domnul euharistic nu recapitulează in sine, nu întrupează El întreaga Biserică, întocmai ca pâinea mulțimea boabelor de grâu din care e făcută ?) [2].

b) Am spus, însă că Biserica însăşi *e prelungirea Întrupării*. Iată cum se înfăţişează aceasta ca o împlinire a unei nevoi din punct de vedere istoric: „Când Domnul nostru s'a înălțat la cer a lăsat după El un locțiitor. Acesta era sf. Biserică, Trupul său mistic şi mireasa lui mistică, un aşezământ dumnezeesc, Cetate de locuit şi organ al Mângâietorului, care vorbeşte până întru sfârşit prin ea" [3]. Dar s'o lămurim potrivit învăţăturii sfinţilor Părinţi: Ce a fost de fapt înfricoşetoarea taină a Întrupării Fiului lui Dumnezeu? A fost unirea cerului cu pământul, a lui Dumnezeu cu omul, împreunarea Dumnezeirii cu omenirea, a Logosului cu materia, a celui nestricăcios cu cel stricăcios; teologia celor dintâi veacuri creştine, culminând în lucrările sfinţilor Atanasie şi Ciril al Alexandriei, vesteşte în chip măreț acest adevăr negrăit: Dumnezeu s'a făcut om pentru ca omul să se îndumnezeească, αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησε ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν [4]. Întocmai ca fierul înroşit în foc, care ia puterea focului, fără ca el însuşi să-şi schimbe firea prin această împreunare cu focul, omenirea întreagă a luat acel *antidotum mortis*, φάρμακον τῆς ἀθανασίας şi s'a ridicat la acea negrăită θέωσις, îndumnezeire, prin unirea cu Logosul. Căci la naştere El a recapitulat în sine întreaga omenire, aşa încât după cum toţi am căzut în Adam cel dintâi, toţi să ne înălțăm în Adam cel de-al doilea [5]; ba mai mult, întreaga zidire s'a transformat prin această atingere a Logosului de materie [6].

---

1. *Evrei*, XIII, 8 c.

2. Figură bine cunoscută în vechimea bisericească; v. de pildă FER AUGUSTIN, *Sermo* CCLXXII; MIGNE *P. L.* XXXVIII, col. 1247 şi *Sermo* CCXXXIV, 2; *P. L.* XXXVIII, col. 1116; SF. IOAN HRISOSTOM, *Omil.* XXIV; 2; MIGNE, *P. G.*, LXI, col. 200.

3. J. H. CARDINAL NEWMAN, *Die Einheit der Kirche und die Manigfalt ihrer Aemter* (trad. nemţească de KARLHEINZ SCHMIDTUS); (Freiburg im Breisgrau, 1938), p. 16.

4. SF. ATANASIE CEL MARE, Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, cap. VII, MIGNE, *P. G.* col. 108. V. pentru amănunte broşura noastră amintită. *„Despre îndumnezeirea omului. — Dece nu primesc romano-catolicii această învăţătură"*, extras din rev. *Biserica Ortodoxă Română*, an. LVI, Octomvrie-Decemvrie 1938.

5. *Rom.*, V, 12.

6. Amintim, în această privinţă, prea frumoasele lucrări ale lui NICOLAE ARSENIEV, *Ostkirche und Mystik*, cap. *Verklärung der Welt und des Lebens in der christlichen Mystik*, (Munchen, 1925), pp. 32 sq. şi *l'Église d'Orient*, coll. *Irenikon*, 1928, t. IV, nr. 3-4 (Prieure d'Amay sur Meuse, Belgia), pp. 11 sq..

Această înălţare a pământeanului la cele cereşti, *această îndumnezeire a întregei omeniri, e condiţională* însă şi de voinţa omului; deaceea ea a fost făcută numai în principiu, de drept, în potenţă, (δυνάμει) pentru toţi oamenii, la Întrupare; dar în realitate, în actualitate, de fapt (ἐνεργείᾳ), ea se săvârşeşte la a doua unire a lor cu Dumnezeirea, adică la împărtăşirea cu înfricoşatele taine ale Trupului şi Sângelui Domnului. Sf. Scriptură însăşi ne arată că ne îndumnezeim primind în noi acea σπέρμα τοῦ Θεοῦ[1], care ne face „părtaşi dumnezeeştii firi" (θείας κοινωνοὶ φύσεως)[2].

c) Îndelung zăbovesc sfinţii Părinţi şi cu multă bucurie duhovnicească, la arătarea urmărilor Euharistiei: iar lămuririle lor ne fac să pricepem şi *felul în care Biserica este prelungirea Întrupării*: Creştinul devine hristofor, purtător de Hristos, iar *comuniunea tuturor creştinilor, purtători de Hristos, devine Trupul tainic al Lui*: „Priveşte, iarăşi, această taină adâncă şi mare, ne spune sf. Ciril al Alexandriei, şi nu sminti în inima ta formula consfinţită a învăţăturilor dumnezeeşti. Ascultă: Cuvântul, Fiul unic al lui Dumnezeu s'a făcut asemenea nouă, pentru ca noi să ne facem asemenea Lui, pe cât e cu putinţă firii noastre, şi pe cât o îngădueşte iconomia reînoirii noastre cea după har. El s'a smerit, pentru ca să ridice la înălţimea sa ceeace este josnic după fire; El a luat chip de rob, El care prin fire e Stăpân şi Fiu, pentru ca să aducă la slava de înfiere pe cel ce din fire e rob, după asemănarea sa şi după ceeace e. El s'a făcut ce suntem noi, adică om, pentru ca noi să ne facem ce e El, adică dumnezei şi fii; şi El primeşte în sine, ca fiindu-i proprii, slăbiciunile noastre, ca să ne dea în schimb mărirea Lui..."[3]

d) Prefacerea noastră, prin unirea Fiului lui Dumnezeu cu noi, este săvârşită prin Euharistie[4], căci nu noi prefacem trupul şi sângele său în elementele noastre trupeşti, ci El ne preface pe noi în ceea ce e El; în acelaş timp ne uneşte şi între noi şi cu Dumnezeu: „Hristos vine în noi trupeşte ca om, amestecându-se şi unindu-se cu noi, prin evloghia mistică, apoi duhovniceşte, ca Dumnezeu,

---

1. *I. Ioan*, III, 9.
2. *II Petru*, I, 4.
3. Sf. Ciril al Alexandriei, *Comentar asupra lui Ioan*, cartea XII, cap. 11, Migne, *P. G.*, LXXIV, col. 700.
4. V. Pr. Prof. P. Vintilescu, *Misterul Liturgic* (Bucureşti 1929), p. 30-31: „...Prin Euharistie îndeosebi noi ajungem trupul mistic al lui Hristos, prin ea se săvârşeşte o unire strânsă între El şi noi aşa încât Liturghia este, prin jertfa euharistică, expresia cea mai deplină a unirii şi a încorporării sau primirii noastre în trup".

prin puterea și harul Duhului său, care vine să ne pătrundă cu o viață nouă și să ne facă părtași firii sale dumnezeești. Se vede așa dar că legătura unității noastre cu Dumnezeu, Tatăl nostru, e Hristos: El ne unește cu El ca om, cu Dumnezeu ca Dumnezeu rămânând cu adevărat în Tatăl său... Primind așa dar, trupește și duhovnicește, pe Fiul cel adevărat, unit după ființă cu El (Tatăl) cum am spus-o, primim mărirea de a ne face părtași și de a ne împărtăși cu firea cea mai presus de toate" [1].

Această unire este atât de strânsă încât *ceeace face Mântuitorul pentru noi, spune că-și face sieși*: „El își dăruește sieși viață, El se sfințește pe sine însuși, se înalță pe sine. Deaceea, când spune că Tatăl l-a sfințit, l-a înălțat, i-a dat un nume mai presus de orice nume și i-a dat viață, e limpede că tot prin El a făcut Tatăl toate aceste lucruri. Prin El ridică, prin El sfințește, prin El îl proslăvește, prin El îi dă viață. Și când își încredințează Duhul în mâinile Tatălui său, El se dăruește lui Dumnezeu ca om, pentru ca să dea lui Dumnezeu pe toți oamenii" [2]. Deaceea Sf. Ciril al Ierusalimului, care e atât de cumpănit în expunerea învățăturii Bisericii, nu se sfiește să ne spună că în Sf. Împărtășanie ne-am făcut concorporali, un trup cu El, și consângeni, un sânge cu el (σύσσωμοι καὶ σύναιμοι τοῦ Χριστοῦ)[3]. Ba mai mult, am devenit purtători de Hristos: „Astfel ne facem și hristofori, prin împărțirea trupului și sângelui său în membrele noastre"[4]. Deaceea ne putem numi chiar dumnezei: „Te-ai făcut Dumnezeu!" strigă Sf. Hipolit[5], căci, „dacă omul e nemuritor, va fi chiar Dumnezeu" (εἰ ἀθάνατος.... ὁ ἄνθρωπος ἔσται καὶ θεός)[6]. Căci unirea noastră în Sf. Euharistie se săvârșește „pentru ca și noi să fim în Hristos și Hristos să fie în noi" [7]. Tâlcuind cuvântul din Evanghelia dela Ioan (XIV, 20) „în ziua aceea veți înțelege că eu sunt întru Tatăl meu și voi întru mine și eu întru voi", sf. Ilarie merge atât de departe în arătarea legăturii strânse ce este între Intruparea și Euharistie încât spune că această le-

---

1. Sf. Ciril al Alexandriei, *Coment. asupra lui Ioan*, XI, 12; Migne, *P. G.* LXXIV, col. 564—65.

2. Sf. Atanasie, cel mare, *Despre Întrupare și împotriva Arienilor*, XII; Migne, *P. G.*, XXVI, col. 1004.

3. Sf. Ciril al Ierusalimului, *Catecheze*, 22; mist. IV, 1; Migne, *P. G.*, vol. XXXIII, col. 1097.

4. Idem, *ibidem*; mist. IV, 3; Migne, *P. G.* XXXIII, 1100.

5. Sf. Hipolit, Φιλοσοφούμενα, X, 34; Migne, *P. G.* XVI, tertius, col. 3454.

6. Sf. Hipolit, *Predică la Teofanie*, 8; *P. G.* X, col. 262.

7. Sf. Ilarie, *De Trinitate*, cartea VIII, nr. 14; Migne, *P. L.* X, 247.

gătură nu se poate lămuri dacă o socotim numai o unire morală: această unire, zice el, este una fizică, firească, atât între Dumnezeu-Tatăl şi Fiul şi oameni, prin Intrupare, şi intre oameni şi Dumnezeu-Fiul prin impărtăşirea cu trupul şi sângele său: „Dacă ar fi vrut să se inţeleagă numai unitatea de voinţă, de ce a arătat atunci treapta şi rânduiala unităţii care se indeplineşte, decât (ca să arate) că el este in Tatăl prin natura dumnezeirii sale; dimpotrivă se crede că noi suntem in el prin naşterea sa trupească, iar el deasemenea in noi, prin taina tainelor (Euharistia)"[1]

e) Aşa dar in Intrupare Mântuitorul ne-a îndumnezeit pe toţi, ne-a recapitulat pe toţi in sine, in potenţialitate; *in actualitate această îndumnezeire* şi această recapitulare *se săvârşeşte la impărtăşirea cu Sfintele Taine*, rămânând ca ele să se desăvârşească la viaţa de apoi. *Dovada* acestei îndumnezeiri o avem in experienţa pe care o fac cei mai aleşi dintre fiii Bisericii, sfinţii: căci adeseori se intâmplă „schimbarea la faţă" a invăţăceilor Celui ce s'a schimbat el insuşi la faţă pe muntele Taborului, mai ales in timpul săvârşirii ori impărtăşirii cu sf. Taine.

„Ava Iosif in rugăciune, ridică mâinile către cer. Şi degetele sale se făcură ca zece purtătoare de făclii strălucitoare. Şi zicea (avei Lot, care-l intreba ce trebuia să facă): „Să fii intocmai ca focul". Unul dintre învăţăceii lui Serghie din Radonej il vede ca inconjurat de foc, când săvârşia Liturghia.... Motovilov, om de mare evlavie, rugase neincetat pe bătrânul Serafim să-l lămurească ce insemnează a fi plin de Duhul lui Dumnezeu, dar nu era mulţumit de lămuririle lui Serafim. Atunci, povesteşte Motivilov singur, părintele Serafim mă apucă cu putere de umeri şi imi zise: „Acum suntem amândoi, şi eu şi tu, prietene, in Duhul lui Dumnezeu. Pentru ce mă priveşti astfel?" Eu răspunsei: „Nu pot să privesc, părinte, căci fulgere ţâşnesc din ochii tăi. Faţa ta s'a făcut strălucitoare ca soarele şi ochii'mi fac rău când mă uit la ei"... Serafim zise: „Nu te speria: iată că şi tu străluceşti ca mine. Acum eşti in plinătatea Duhului Sfânt; altfel n'ai fi putut să mă vezi intr'o asemenea stare". Şi aplecând capul meu către el, imi zise incet la ureche: „Mulţumeşte lui Dumnezeu pentru harul de negrăit pe care ţi-l dă". După aceste cuvinte privi faţa sa şi fui apucat de o frică şi de un respect incă mai mare. Inchipuiţi-vă in mijlocul soarelui, in marea lui strălucire dela prânz, faţa unui om care vorbeşte. Ii vedeţi mişcarea buzelor, expresia schimbă-

---

1. Sf. Ilarie, *De Trinitate*, VIII, 15: Migne, *P. L.* X, 248

toare a ochilor, îi auziți vocea, simțiți că cineva v'a apucat de umeri; numai că nu-i vedeți mâinile: nu se vede nici el, nici forma lui, ci, numai o lumină orbitoare, care se întinde pe vreo câți-va stânjeni de jurîmprejur și luminează cu raza sa aprinsă covorul de zăpadă, ce acopere livadea pădurii. Și zăpada ușoară care cade împrejurul meu și a marelui bătrân..." [1].

Această transfigurare ca un soare luminos o preamărește și *„Tânguirea la mormântul starețului Paisie, din partea tuturor fiilor duhovnicești,* (traduse în românește de către Ieromonahul C. duhovnic, în anul 1836):"...

„Numai a soarelui raze i-ar izvodi tălmăcirea,
„Căci într'o asemănare i-ai dobândit strălucirea.
„Duhul tău cel plin de râvnă, ca focul arzând în sine,
„S'a revărsat în soborul, adunat la Neamț prin tine... [2].

f) Dar această recapitulare, unire, transfigurare, îndumnezeire, în trupul său, nu *e însăși taina corpului mistic,* nu e *formarea trupului său tainic, Biserica ?* Căci iată ce ne învață și Sf. Ioan Hrisostom, marele dascăl al Euharistiei, tâlcuind cuvântul Sf. Pavel: „O pâine este, un trup suntem și noi cei mulți" [3]: „Ce numesc împărtășire ? Noi suntem chiar acest trup. Ce este pâinea ? Trupul lui Hristos. Ce devin cei ce se împărtășesc ? Trupul lui Hristos: Nu multe trupuri, ci un singur trup. Căci după cum pâinea e unirea multor boabe adunate, așa încât să nu se arate grăunțele, ci ea să fie acele grăunțe, fără ca în unirea lor să fie vădită deosebirea dintre ele; tot astfel și noi ne unim unii cu alții și cu Hristos. Căci tu nu te hrănești dintr'un trup, iar acela din altul, ci toți din acelaș" [4].

g) Dumnezeiasca *înțelegere a Bisericii, Trupul tainic al Domnului, ca prelungire a Intrupării, prin simbolismul Sf. Taine,* îl regăsim la mulți sfinți Părinți. În această privință, să sorbim din învățătura Fer. Augustin: „Dacă vrei să știi ce e Trupul lui Hristos, ascultă pe Apostol zicând credincioșilor: „Voi sunteți trupul lui Hristos și membrele sale" (I Cor. XII, 27). Atunci, dacă voi sunteți Trupul lui Hristos și membrele sale, pe masa Domnului e așezată însăși taina voastră: voi primiți așa dar chiar taina voastră. La ceeace

---

1. V. N. Arseniew, *L'Église d'Orient* (cit. supra), p. 58-59.
2. Protoiereul Serghie Cetvericov, *Paisie* (trad. de Episcopul Nicodem starețul Mânăstirei Neamțului): (Tip. Mân. Neamțului, 1933), p. 424.
3. *I. Cor.* X, 17.
4. Sf. Ioan Hrisostom, *Comentariul asupra epistolei I către Corinteni,* Omilia 24, 2; Migne, *P. G.*, LXI, 200.

(vedeţi că) *sunteţi voi, răspundeţi: Amin; şi răspunzând, subscrieţi. Căci auzi: Trupul lui Hristos, şi răspunzi: Amin. Fii dar mădular al Trupului lui Hristos, pentru ca adevărat să fie acest Amin!"[1] „Şi pentru ce cu pâine? Să nu spunem nimic dela noi, să ascultăm pe Apostolul însuşi, care, vorbind despre această taină, zice: „Noi cei mulţi suntem un singur trup, o singură pâine" (I Cor. X, 17). Inţelegeţi şi vă bucuraţi! Unitate, evlavie, iubire. „O singură pâine"; şi ce este această pâine unică? Un singur trup (făcut) din multe. Gândiţi-vă că pâinea nu se face cu un singur bob, ci cu multe. In timpul exorcismelor voi eraţi oarecum ca băgaţi în moară. La botez aţi fost ca îmbibaţi de apă. Când aţi primit pe Duhul Sfânt aţi fost ca şi (frământătura) copţi. Fiţi ceeace vedeţi şi primiţi ceeace sunteţi: iată ce ne spune Apostolul cu privire la pâine. Cât despre potir, dacă nu spune chipul de a-l înţelege, o învaţă destul de limpede... Fraţilor, amintiţi-vă cum se face vinul. Multe broboane atârnă de o ciorchină, dar mustul din broboană se confundă în unitate. In acest fel, Domnul ne-a înfăţişat pe noi înşine în El, a voit ca noi să-i aparţinem şi a consfinţit, pe altarul său, taina păcii voastre şi a unităţii noastre"[2].

h) Să facem un pas mai departe pe *calea realismului mistic, care identifică pe Hristos cu Biserica*, amintind ce spune episcopul Hiponei şi asupra unui text din Psaltire[3]: „Cine este cel ce strigă dela marginile pământului? Fiecare om poate striga în regiunea lui; dar până la marginile pământului? Totuşi e moştenirea lui Hristos, care strigă şi vorbeşte (Psalm II, 8)[4]. Şi „omul răspândit" după Psalmist, e Biserica sa, e Hristos continuat: „Acest om, răspândit pretutindeni, al cărui cap e acolo sus şi membrele aici, jos"[5]. Căci „Hristos şi Biserica sunt o singură persoană, un singur om desăvârşit, arătându-se în toată plinătatea sa"[6].

5. Dacă, potrivit asemănării dela început, Biserica, Trupul tainic al Domnului, nu e decât Hristos continuat, prelungirea Intrupării sale, urmează că *asemănarea poate şi trebue să meargă mai departe.* (Să amintim din nou că „Hristos continuat" ori răspândit e iarăşi o figură de vorbire folosită şi de unii dintre sfinţii

1. Fer. Augustin, *Sermo* CCLXXII; Migne, *P. L.*, XXXVIII, 1246.
2. Fer. Augustin, *Sermo* CCLXXII; Migne, *P. L.*, XXXVIII, 1247—8
3. *Psalmul* LXI, 3: „De la marginile pământului strig către tine..".
4. Fer. Augustin, *Asupra Ps.* CXXII, Migne *P. L.*, XXXVII, col. 1630
5. Fer. Augustin, *Asupra Ps.* XLII; Migne, *P. L.*, XXXVI, col. 476
6. Fer. Augustin, *Asupra Ps. CI*, sermo I, Migne, *P. L.*, XXXVII, col. 1295

Părinți, pentru a arăta infricoşata taină a realismului liturgic, în care Domnul e prezent ipostatic şi substanțial, până la sfârşitul veacurilor, şi prin care ne încorporăm Trupului lui Hristos — ca şi continuarea lucrării sale mântuitoare în lume prin Biserică; căci Dumnezeu-omul, in ființa sa, nu poate fi „continuat", iar Intruparea nu se poate „prelungi", vorbind la propriu).

Prin Intrupare omul e inălțat până la Dumnezeire, căci e unit cu ea. *Această înălțare a omenirii se menține tot printr'un pogorământ dumnezeesc: prin pogorîrea Duhului Sfânt*: in acea zi ia naştere Biserica, când e trimisă in timp cea de a treia persoană a Sf. Treimi de cea de a doua. In clipa în care Duhul Sfânt coboară asupra pământenilor ia naştere Trupul tainic pe care Mântuitorul il conduce, cap fiindu-i, iar Sf. Duh ii dă suflare de viață, fiind sufletul lui, Domnul de viață Făcătorul. Dar fiindcă sfințenia comunității are la temelie sfințenia fiecărui credincios, Trupul tainic s'a mai numit „casă a lui Dumnezeu", fiindcă trupul credinciosului e, la rândul său, templul Duhului Sfânt. In chipul acesta *asemănarea cu Intruparea şi cu Hristos însuşi, cel in două firi, se păstrează: Intruparea* Mântuitorului *şi a Trupului său mistic se face sub adumbrirea Duhului Sfânt*; prea slăvitul trup istoric al Mântuitorului are două firi: cea omenească şi cea dumnezeească; *Trupul său mistic are două părți: una văzută, omenirea, alta nevăzută, sufletul ei, Duhul Sfânt, izvorul unității şi al vieții, sau lucrarea lui, Sfântul său Har*[1]. (Nu zicem că are două firi, căci

---

1. Că Duhul sfânt e sufletul Bisericii o putem dovedi. V. *Efes.*, IV, 4: „Un trup, un Duh"; cf. „*Fapte*", XVI, 7: „Duhul lui Hristos". V. FER. AUG.: „Quod autem est anima corpori hominis, hoc est Spiritus Sanctus in tota Ecclesia, quod agit anima in omnibus membris unius corporis" (*Sermo* CCLXVIII, cap. IV; MIGNE, *P. L.* XXXVIII, col. 1231; cf. deasemenea *Sermo* CCLXVIII, nr. 2, *ibidem*, col. 1232). V. art. „*Le corps mystique de Dom André Stoelleń*", in Irenikon, t. VI, pp. 155—167. Cf. art. lui PIERRE DUVIGNAN, *L'âme du corps mystique*; in *Irénikon* (luna Februarie, 1937), pp. 66—85, apendice.

Când se susține insă că Sfântul Har e sufletul Bisericii, pentru noi ortodocşii deosebirea nu e aşa mare, fiindcă, invățăceii ai Sf. Grigore Palama fiind, credem că şi Sf. Har e necreat, că adică e din Dumnezeire şi cu putere indumnezeitoare: V. *Cursul de Mistică ortodoxă* al d-lui Prof. NICHIFOR CRAINIC, 1941, p. 386 sq. Deasemenea: *Die asketische und theologische Lehre des hl. Greg. Palamas* de călugărul Vassiliy, din Mânăstirea Sf. Pantelimon din Atos (traducere din ruseşte de P. Hugolin Landvogt, O. F. S. A.); (Wurzburg, 1939, *colecția „Das Oestliche Christentum")*; şi: *Viața şi învățătura Sf. Grigore Palama* de Prof. Dr. D. STĂNILOAE, Sibiu, 1938, etc. V. deasemenea, cap. IX, „*Le Saint Esprit, âme du corps mystique*", din ERNEST MURA, *Le corps mystique du Christ*, vol. I, ed. II (Paris, 1936), pp. 197—224.

Biserica, prin Sf. Har, e ridicată la starea de societate individuală, îndumnezeită, încorporată Mântuitorului, după asemănare și prin împărtășire, pe când Sf. Duh nu după asemănare e Duh Sfânt, nici prin împărtășire; așa încât nu se cade a zice că Biserica e formată dintr'o societate omenească, corp prin asemănare și din Duhul Sfânt, Dumnezeu prin asemănare!).

Aceasta este una dintre pricinile, pentru care *Biserica e obiect de credință*, precum ne poruncește simbolul niceo-constantinopolitan. Căci „deși Biserica e văzută, totuși, Harul dumnezeesc însușit de ea e nevăzut și o sfințește: acesta e obiectul de căpetenie al credinței" [1]. Să mai amintim că Logosul și-a ales un om de care s'a slujit pentru aducerea la îndeplinire a iconomiei dumnezeești: acesta a fost oarecum un instrument al Dumnezeirii, „instrumentum conjunctum". Tot astfel, *Duhul Sfânt, partea dumnezeească a Bisericii, are partea omenească. Biserica văzută, ca instrument*; dar nu putem zice că e „legat" (conjunctum) de Dumnezeire, ci *„adăogat"* (adjunctum) ei. Aceasta, pentru ca să se respecte distanța de la unirea ipostatică a Mântuitorului, până la unirea dintre lucrarea Duhului Sfânt și omenire [2].

Pentru ce Mântuitorul nu lasă orfani pe ucenici (Ioan XIV, 18), ci trimite pe Acela, pe care Tatăl l-a făgăduit (Luca XXIV, 49), atunci când, potrivit iconomiei mântuirei, era de folos ca El să plece dintre ei (Ioan XVI, 7)?—Pentru că „Duhul Sfânt care și are ființa din Tatăl, și s'a arătat oamenilor prin Fiul, e icoana Fiului, cea mai desăvârșită dintre toate, viață, pricină a celor vii, izvor sfânt, sfințenie care duce la sfințenie" [3]. Iar „cauza Harului care îndreptează și sfințește este... Hristos" [4]. *În această unire după modelul Trupului istoric al Mântuitorului stă teandrismul Trupului tainic al Domnului* [5]. Duhul Sfânt face din fiecare membru al Trupului lui Hristos un templu al său, în care sălășluește, îl sfințește, îl îndumnezeește

1. FILARET DROZDOV, *Catehismul cel mare*; apud M. Jugie, *op. cit.*, IV, p. 292.

2. V. *articolul* lui TYSZKIEWICZ, *cit.*, p. 401.

3. SF. GRIGORE TAUMATURGUL, *Expunerea credinței*; MIGNE, *P. G.* X, col. 985.

4. HR. ANDRUȚOS, *Dogmatica Bisericii ortodoxe răsăritene*, trad. de Prof. DR. D. STĂNILOAE, (Sibiu, 1930), p. 237.

5. Adăogăm că înlăturând credința romano-catolică despre Biserica, după care ea e împărțită în: *luptătoare, pătimitoare*, (cea din purgatoriu) și *triumfătoare*, teologii cei mai în duh ortodox primesc o împărțire a Trupului Bisericii în: *luptătoare* (cea de pe pământ) și *triumfătoare* (în ceruri), potrivit cuvântului FERICITULUI AUGUSTIN: „Sufletele credincioșilor, care au murit, nu sunt despărțite de Biserică... Ele sunt membre ale lui Hristos" (*De civitate Dei*, X, 9; MIGNE, *P. L.* XLI, col.

și-l ridică până la statura omului desăvârșit[1]. După cum este în Hristos, El e și în trupul său tainic, umplându-l de plinătatea Dumnezeirii, prefăcându-l după chipul firii dumnezeești, făcându-l asemenea lui, încât să se poată spune că *nu mai e Biserica aceea care trăește, ci Hristos e cel ce trăește în ea*[2]. Deaceea în fața acestei taine dumnezeești să strigăm cu Fer. Augustin: „O, taină a evlaviei, o, semn al unității, o, lanț al iubirii! Cel ce vrea să trăiască, are unde trăi, are din ce să trăiască. Să se apropie, să fie incorporat Lui, ca să fie făcut viu" [3].

6. Această învățătură dumnezeiască despre Biserică, pătrunde adânc în descoperirea Scripturilor sfinte. Astfel, în *Vechiul Testament*, ea e preînchipuită prin cele douăsprezece triburi, ca membre ale unui singur om — Israel — căruia Domnul îi face descoperirile sale; prin descendența lui Abraam — mai numeroasă decât nisipul mării și decât stelele cerului; prin Ohola și Oholiba, necredincioasele logodnice ale lui Iahve, etc., așa încât putem să socotim pe Abel drept cea dintâi piatră a celei mai mărețe zidiri duhovnicești, pe care prea Sfânta Treime a înălțat-o din fiii oamenilor.

In Noul Testament aflăm istorisirea formării în timp și spațiu a Trupului Domnului, ca și învățătura despre această taină, într'un chip atât de amănunțit, încât la sfinții Părinți vom afla doar ecoul credincios, dar mărit al ei. Astfel, in Evangheliile sinoptice, Împărăția lui Dumnezeu, care e centrul predicii Mântuitorului, e tot una cu Biserica Lui. Aici găsim textul capital, potrivit căruia, ceeace facem unuia dintre membrele Trupului lui Hristos, facem lui Hristos însuși[4]. După Sf. Ioan, Hristos e în noi și noi în El, ca vița și mlădițele; prin Întrupare și Euharistie El ne încorporează Lui în chip așa de intim încât trăim din viața lui, luminați de lumina lui. El a depus în noi acea σπέρμα τοῦ Θεοῦ care ne face nemuritori. Iar in Apocalipsă ne

---

674). Cu aceasta se recunoaște că Biserica e de două ori nevăzută: „Cu toate că Biserica e văzută, totuși, Harul dumnezeesc însușit de ea, e nevăzut și o sfințește: aceasta e obiectul de căpetenie al credinței in Biserică. În al doilea rând, Biserica văzută, întrucât există pe pământ și îi aparțin toți creștinii ortodocși care trăesc pe pământ, e, în acelaș timp, nevăzută, deoarece există în ceruri și ei îi aparțin toți cei care au adormit în adevărata credință și in sfințenie": FILARET DROZDOV, *Catehismul cel mare*, apud M. JUGIE, *op. cit.*, p. 291.

1. *Efeseni*, IV, 13.

2. *Galateni*, II, 20.

3. FERICITUL AUGUSTIN, *Tratatul asupra Evangheliei lui Ioan*, XXVI, 13; MIGNE, *P. L.* XXXV, col. 1612.

4. V. *Matei*, XXV, 31—46; cf. *Luca*, X, 16; *Matei*, X, 40; *Matei*, XVIII, 5; *Marcu*, IX, 37; *Luca* IX, 48, etc.

vorbeşte despre Noul Ierusalim, cetatea cerească, Biserica lui, în care sălăşluesc cei răscumpăraţi de Mielul. În Faptele Sf. Apostoli aflăm alt text capital, după care cel ce prigoneşte Biserica, Trupul lui Hristos, il prigoneşte chiar pe El [1], iar momentul morţii sf. Ştefan, cel dintâi martir al ei, e descris ca moartea insăşi a Mântuitorului.

Sfântul apostol Pavel cuprinde în Trupul lui Hristos intreaga făptură, care geme, aşteptând slobozirea din deşertăciune, căreea a supus-o păcatul lui Adam. Acesta ne-a recapitulat in sine, pe noi toţi, coboritorii din el: Hristos, Adam cel de-al doilea, ne-a recapitulat deasemenea pe toţi, făcându-se „dreptatea" noastră in faţa Tatălui, prefăcându-ne în făpturi noi, aşa incât să nu mai fim noi cei ce trăesc, ci El să trăiască în noi, colaborând astfel (acel σὺν pe care il repetă necontenit) cu Dumnezeu, în Hristos, care e neimpărţit. Dar pentru că la dumnezeescul apostol al neamurilor aflăm şi numele şi imaginea Trupului Domnului, ca şi tâlcuirea ei cea mai desăvârşită, să zăbovim mai mult asupra lui.

7. Iată temeiurile principale din epistolele sale: sunt mai ales treisprezece locuri din cele patru epistole, numite mai sus [2], in afară de multe alte citaţii [3]. Dintre acestea, patru versete [4] spun că Biserica e trup şi că credincioşii sunt membre, fără să se facă vreo legătură intre ele; iar dintre celelalte, unul proclamă adevărul că noi cei mulţi suntem un trup în Hristos [5], iar altul că Hristos e capul trupului Bisericii [6]. Rămân nouă locuri, de vreo 22 de versete, in care aflăm expresia că Biserica e Trupul lui Hristos, in patru feluri: *a)* Biserica e un trup; *b)* Hristos e capul trupului Bisericii; c) Biserica e un trup in Hristos: *d)* Biserica e trupul lui Hristos [7].

Aici avem nişte figuri, care, (mai mult decât in poezie, unde poetul inspirat vrea să exprime fiinţa însăşi a lucrurilor in creaţia

---

1. *Faptele Apostolilor*, IX, 4—5.

2. *I Corinteni*, VI, 15—17; *I Cor.*, X, 16—17; *I Cor.*, XII, 12—28; *Rom.*, XII, 4-8; *Coloseni*, I, 18; *Col.*, I, 24; *Col.*, II, 18—19; *Col.*, III, 14—15; *Efeseni*, I, 22—23; *Efes.*, IV, 3—4; *Efes.*, IV, 11—16; *Efes.*, IV, 25; *Efes.*, V, 23—32; v. DEIMEL, *op. cit.*, p. 17—32.

3. V. de pildă, cele dintâi 221 pagini ale cărţii lui MERSCH, citate, vol. I.

4. Adică *I. Corinteni*, X, 16; *Coloseni*, III, 4; *Efeseni*, IV, 3; *Efeseni*, IV 25.

5. *Romani*, XIII, 4—5.

6. *Coloseni*, I, 18.

7. a) *I Corinteni*, X, 16; *I Cor.*, XII, 13; *I Cor.*, XII, 14—26; *Coloseni*, III, 15; *Efeseni*, IV, 4; *Efes.*, IV, 25. b) *Col.*, I, 18. c) *Romani*, XII, 5. d) I *Cor.*, VI, 15—17; *I Cor.*, XII, 12—13 şi 27—28; *Col.*, II, 18—19; *Efes.*, I, 22—23; *Efes.*, IV, 11—16; *Efes.*, V, 23—24 şi 29—30. V. DEIMEL, *op. cit.*, pp. 33—34.

sa artistică), în Cuvântul lui Dumnezeu, Creatorul a toate și a lemeiului oricărei figuri, au un înțeles adânc, ascuns și acesta trebue cercetat și lămurit în lumina sfinților Părinți — precum am făcut-o.

Trupul acesta deși e o realitate, *nu trec asupra sa însușirile personale ale prea Sfântului Trup fizic, istoric, al Mântuitorului*, ca: sfințenia sa morală, patima sa istorică, starea sa slăvită de acum, faptul de a fi închinat, etc. Iar *legătura trupului Bisericii cu acela fizic, personal, al Mântuitorului nu e una de identitate, ci de asemănare. Sfințenia ei nu-i este esențială, ci împărtășită; mădularele acestui trup au o legătură nemijlocită cu celelalte membre și cu întreg trupul și una mijlocită de alte membre, sau de Biserică, cu Hristos.* Prin aceasta se fac ele membre ale lui Hristos și viata lor se petrece „in Hristos". Starea de *membru al Bisericii* cuprinde pe omul *întreg, cu trup și suflet.*

Între membre există deosebiri: astfel, unele sunt *„încheieturi"* și *„legături" (ierarhia)*; acestea fac legătura între cap și celelalte membre și sunt de trebuință nu numai lor ci și celorlalte care țin de cap, prin ele: în sfârșit *întregul organism e condus și întreținut viu de capul lui*, care e în acelaș timp centrul unității sale [1].

Teologia „Trupului tainic al Domnului" *se opune*, prin asemănarea sa cu ființa omenească, *ideii unui cap văzut*. Intr'adevăr, corespunzător sufletului, substanță necompusă, simplă, e sufletul trupului mistic, Duhul Sfânt, sau lucrarea lui. Capul lui unic e Hristos; a primi și pe papă ar însemna să facem din Trupul tainic un Ianus păgân, un monstru cu două capete. Căci în rânduiala ei pământească, avem o pluralitate de membre, care formează trupul văzut: deci și conducerea văzută a Bisericii văzute trebue să cuprindă tot o unitate plurală și aceasta e *Sinodul*, iar nu un singur om, cum pretind Romano-Catolicii.

8. *Cine aparține Trupului tainic al Domnului?* Potrivit slovei și duhului scrierilor patristice, ale lui sunt toate făpturile raționale, îngeri și oameni: Hristos a recapitulat în sine toată zidirea, ca pe toate să le supună lui Dumnezeu — și în cele din urmă însăși moartea — apoi El însuși se va supune Aceluia, împreună cu toate, pentru ca Dumnezeu să fie totul în toate.

Știm că El trimete pe sfinții apostoli să predice la toată făptura; totuși nu toate membrele lui se însănătoșesc în valurile harului și nu toată zidirea aude trâmbițele bunei vestiri ale crainicilor Evan-

---

1. Cf. Diacon Dr. H. Rovența, *Epistola către Efeseni a Sf. Apostol Pavel* (trad. și Coment.), (Buc. 1928), ad loc.; Deimel, *op. cit.*, pp. 37 sq.; și H. I. Cojocaru, *Noțiunea de „Biserică" la Sf. Apostol Pavel*, Chișinău, 1935.

gheliei. Deaceea, dacă in principiu, in potenţă, de drept, toţi sunt membre ale lui, în realitate, in actualitate, sunt numai aceia care, prin sfântul Botez, s'au incorporat Trupului său văzut şi n'au eşit din împărtăşirea dragostei.»

Prin aşteptarea lui Mesia şi sfinţenia vieţii lor, drepţii Vechiului Testament sunt deasemenea cuprinşi in Trupul Domnului, neuitând însă că „cel mai mic din Împărăţia lui Dumnezeu este mai mare decât ei“ [1]. Iar prin firea lor spirituală şi prin chemarea lor — de a sluji la împlinirea decretului veşnic al Dumnezeirii pentru mântuirea oamenilor — ingerii sunt de drept intrupaţi in Trupul lui, în afară de cei care, urmând pilda lui Lucifer, au rupt legătura de har (nu acelaş ca al oamenilor), cu izvorul bunătăţilor.

Dar *toată zidirea participă* intr'un fel oarecare la Trupul tainic al Domnului, fiindcă toată e inzestrată cu Harul dumnezeesc. Această viziune pancosmică era familiară sfinţilor Părinţi căci fusese preinchipuită de filosofia elenă a Logosului. Deaceea un sfântul Atanasie pune atâta greutate pe acel πάσα κτίσις şi deaceea un Dionisie Areopagitul îmbrăţişază întreg universul in sistemul său panbisericist: „În cuprinsul lumii creaturale, fiecare lucru participă la har, după capacitatea pe care o are prin creaţie. Mineralele participă prin faptul că există. Vegetalele, mai mult decât mineralele, prin faptul că au viaţă. Animalele, prin faptul că, mai mult decât existenţă şi viaţă, au suflet. Omul, mai mult decât toate, prin faptul că are suflet cugetător... Îngerii, prin faptul că, mai mult decât omul, sunt spirite sau esenţe pure“ [3].

9. Această *taină „sacramentală“* a Trupului Domnului, — fiind ceva văzut în ceva nevăzut şi ceva nevăzut in ceva văzut — *răspunde unei adânci nevoi a sufletului omenesc:*

Ce e finit nu poate cuprinde infinitul, dar poate şi trebue să fie umplut de el. Nimic din lumea văzută nu răspunde intru totul dorului nestins al străfundului sufletului omenesc, care e inzestrat de la creaţie pentru primirea celui nevăzut, „ce stă la uşe şi bate“. Scriptura însăşi vorbeşte de o sete de infinit, iar Fericitul Augustin a rostit acel: Inquietus est cor meus...

Adevărata fericire n'o cunoaşte decât cel ce „lasă pe Dumnezeu să fie totul în noi; cel ce-l face să ia intr'atât in stăpânire puterile noastre, încât să poată spune „eu“ in viaţa noastră: acesta este trupul meu, acesta este sângele meu“. Acest lucru e accentuat

1. *Luca*, VII, 28.
2. *Romani*, VIII, 18—22.
3. NICHIFOR CRAINIC, *Curs de Teologie mistică* (litografiat, 1941) p. 95—96.

intr'un dialog între Iisus și Ioan de Quintanadoine (născut 1634) „O, Doamne, ce nenorocire de a nu-ți sluji! O, ce nenorocire! O, de aşi putea să-ți mai slujesc încă, o, Dumnezeul meu!" — „Ce te împiedică să-mi mai slujești?" — „Eu îmi sunt însumi mie piedică... O, Doamne, de mult timp ți-am închinat trupul meu și sufletul meu... Deci iți aparțin, ia-le!" — „Ioane, de îndată ce sunt ale mele și mi le-ai dat, le primesc ca un bun al meu; vreau să ți le încredințez, dar nu ca un bun al tău ci ca al meu!" — „O, Doamne, dă-mi Harul tău și nu voiu mai fi decât ca un bun al tău și pentru tine voi trăi" [1].

Această văpaie a dorului ființei noastre după infinit e bine lămurită și de Cabasila: „Nimic de aici de jos nu ne satură, nimic nu potolește dorințele noastre, suntem mereu însetați, ca și cum n'am atinge niciodată ținta năzuințelor noastre. Căci sufletului omenesc îi e sete de infinit și această lume, care trece, cum i-ar fi deajuns? E ceeace Mântuitorul face să înțeleagă pe samarineancă... Omul a fost făcut pentru lumină, urechea pentru sunete, tot lucrul pentru scopul său și dorul sufletului pentru a se înălța spre Hristos" [2].

La această capacitate de viață teandrică se adaugă *suspinul întregei lumi* care nu mai e „lume", ci „creație", nu mai e „fire" ci „zidire", iar lucrurile nu mai sunt „lucruri" ci „semne", totul fiind însuflețit de pretutindinitatea Tatălui ceresc [3]:

„Laudato sie, Misignore, cum tucte le tue creature
„Spetialemente messor lo frate sole...
„Et ello e bellu e radiante cum grande splendore,
„De te, Altissimo, porta significatione" [4].

Acestei chemări a întregei zidiri îi răspunde Biserica: „Prin Hristos partea spirituală se află pusă în legătură cu partea fizică, partea suprafirească cu cea firească, partea transcendentală cu cea empirică, Dumnezeu cu omul" [5]. Omenirii îi trebue un așezământ văzut și nevăzut care să răspundă desăvârșit îndoitei sale

---

1. După H. Brémond, *Histoire du sentiment religieux en France*, t. II, (Paris, 1929), p. 279.

2. Nicolae Cabasila, *Viața în Iisus Hristos*, (trad. în franțuzește de S. Broussaleux); extras din *Irenikon*, (Prieure d'Amay-sur-Meuse, Belgia, 1932), p. 79.

3. V. Bonaventura, *Lumea ca mărturie a Cuvântului*, (traducere și prefață în nemțește de Robert Grosche), (Freiburg in Breisgrau, 1939); din *Introducere*, p. 3—4.

4. Sf. Francisc din Assisi, *Cantico del sole* (Cântecul soarelui).

5. Icon. Eugeniu-Gobyila, *L'essence de l'Orthodoxie*, extras din *Oecumenica*, (Londra, 1936), an. III, vol. 3, nr. 2, p. 173.

chemări: trupeşti şi sufleteşti şi care să stingă dorul ce depăşeşte hotarele vremelniciei. Dacă prin adumbrirea Duhului Sfânt Dumnezeu s'a unit cu omul în sânul Maicii Domnului, apoi tot prin lucrarea lui se săvârşeşte continu această unire între om şi Dumnezeu şi dacă Fiul deofiinţă cu Tatăl s'a născut din pântecele Sfintei Fecioare, necontenit se nasc fii după Har in sânul Bisericii.

10. *Unirea între ce e dumnezeesc şi ce e omenesc depăşeşte hotarele acestei lumi; mortarul ei e iubirea*, suprafirească, a lui Dumnezeu faţă de noi, a noastră faţă de Dumnezeu şi iubirea firească faţă de semeni şi de noi înşine [1]. *Unitatea aceasta e întemeiată pe împărtăşirea vieţii dumnezeeşti şi îşi are izvorul în plinătatea lui Hristos*: încorporarea la Trupul lui prin credinţă şi Botez ne dă dreptul de a ne împărtăşi cu taina tainelor — priporul tainelor creştine!

Biserica luptătoare şi cea triumfătoare fac unul şi acelaşi trup tainic al lui Hristos, căci unirea aceasta adună la un loc şi membrele lui Hristos de dincolo de orizontul pământesc [2]. Deaceea se cade ca noi, „credincioşi fiind adevărului, prin iubire să sporim în toate pentru el carele este capul: Hristos. Din El tot trupul bine alcătuit şi bine închegat, prin toate legăturile care îi dau tărie, îşi săvârşeşte creşterea, potrivit lucrării măsurate din mădulare şi se zideşte întru dragoste" [3].

Să încercăm a pătrunde mai adânc taina unităţii Trupului Domnului: *Punctul de plecare al acestei unităţi suprafireşti e firea însăşi*, pe care o ridică şi o transfigurează; astfel fiecare mădular află, în afară de propriul său scop în fiinţarea lui, o înzestrare deosebită pentru *împreună-lucrarea* cu celelalte la mântuirea comună: „Fiecare cade singur; dar nimeni nu se mântueşte singur. Cine se mântueşte, în Biserică se va mântui, ca mădular al ei, în unitate cu celelalte mădulare. Dacă crede cineva, e în comuniunea de credinţă. Dacă iubeşte cineva,—atunci e în împărtăşirea dragostei. Dacă se roagă cineva, — atunci e în comuniunea de rugăciune..." [4].

Această legătură de negrăit a membrelor trupului tainic între ele şi cu capul lui e minunat tălmăcită în limba grecească, unde cuvântul „membru", μέλος, are însemnarea de cântare, melodie, armonie, în acelaş timp; ea ne încredinţează şi despre legătura şi

1. *Coloseni*, III, 5—17.
2. P. Comuniunea sfinţilor, v. P. TREMPLAS, *Comuniunea Sfinţilor*, în româneşte de Pr. DR. O. N. CĂCIULĂ, (Cernica, 1940), colecţia „Cbete creştine", nr. 1.
3. *Efes.*, IV, 15—16.
4. HOMIACOV, *(Biserica este una*, Opere, II, 21); apud N. v. ARSENIEV, *Das heilige Moskau*, p. 124.

ajutorul ce-și dau cei depe pământ și cei din ceruri, unii altora prin rugăciuni.

Duhul Sfânt este cel care descopere această armonie a membrelor Trupului tainic și care, totdeodată, dă Bisericii conștiința unității ei. Cum o face el ? Sfânta Scriptură ne-o spune lămurit: Trupul ține de Cap prin niște *încheeturi* și *legături* (διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων) [1]. Ce sunt aceste „legături" și „încheeturi", prin mijlocirea cărora țin de Cap celelalte mădulare ? Ele sunt tot niște membre ale Trupului lui Hristos, dar cu o slujbă mai deosebită, având mai ales de întreținut legătura dintre membre și între membre și Cap prin revărsarea Harului prin ele. Sunt episcopii și presbiterii, care, după cum ne învață Fericitul Augustin, au darul preoției: „dar, după cum numim pe toți (adică pe toate mădularele) creștini, tot asemenea îi numim pe toți preoți, pentru că sunt mădulare ale unui singur preot" [2].

În ierarhie, însă, conștiința aceasta a unității e mai vie; *ei îi este încredințată mai cu deosebire sarcina de a veghea la unitatea* (de credință și Har) a Trupului lui Hristos. Din această tâlcuire urmează deasemenea că, deoarece *Capul* e punctul din care pleacă toate membrele, focarul vieții lor, are plinătatea tuturor harurilor [3], adică *plinătatea Dumnezeirii, din care noi luăm „har peste har"*. Haosului păcatului îi urmează buna rânduială a lucrării tuturor membrelor în deplină ascultare de El, potrivit menirii Trupului, care, prin slujirea felurită, dar armonioasă, a părților lui, trebue să ajungă la statura desăvârșită a lui Hristos.

În măsura în care membrele se integrează mai desăvârșit la viața suprafirească a Bisericii, se identifică mai mult cu însuși Hristos. *Iubirea suprafirească*, cimentul acestei legături, e veșnică. Ea *n'are început*: „În El ne-a iubit și pe noi înainte de facerea lumii" [4]. Ea nu se va sfârși niciodată: „Dragostea nu va pieri niciodată. Proorociile însă se vor sfârși; limbile vor înceta; cunoștința va avea sfârșit" [5]. E dragostea negrăită cu care ne iubim unii pe alții și cu care Hristos însuși își iubește Trupul său. Iar când zăgazurile vremelniciei se vor prăvăli, când Biserica va fi ajuns la desăvârșire, dincolo de hotarele acestei lumi va fi numai

---

1. *Colos.*, II, 19.

2. Fericitul Augustin, *De civitate Dei*, XX, 10; apud P. Tremplas, *op. cit.*, p. 16—17.

3. Πλήρωμα; v. *Efeseni*, I, 23; IV, 10; *Coloseni*, I, 19.

4. Fericitul Augustin, *In Iohan.*, CXI. Migne, *P. L.* XXXV, col. 1928—29

5. Imnul Dragostei, *I Cor.* XIII.

o turmă și un păstor, va fi un singur trup, Trupul proslăvit al Domnului și atunci se va împlini cuvântul Fericitului Augustin: *„atunci va fi un singur Hristos, iubindu-se pe sine însuși!"* [1].

11. Din starea aceasta de trup tainic al Domnului se deduce și desăvârșirea Bisericii, atât cât e cu putință unui așezământ între pământ și cer: *Nec plus ultra!*... Ea nu e numai *una*, întrucât formează un singur organism viu, ci este și *sfântă*. Prin aceasta înțelegem că, deși alcătuită din oameni păcătoși, sfințenia ei nu vine de la noi ci de la Dumnezeu — de la Iisus Hristos; deaceea ea ne sfințește pe noi și nu noi pe ea. E *universală* sau *sobornicească* pentru că, pe temelia credinței celor șapte sinoade sobornicești, năzuește să încorporeze în Trupul Domnului toată lumea. În sfârșit, ea e *apostolică*, pentru că a păstrat în curăția ei învățătura apostolilor Mântuitorului. Această învățătură a păzit-o ca pe comoara din Evanghelie, luptând, întristându-se și bucurându-se in Hristos, trăind și murind în El și cu El.

Căci *Biserica luptătoare* retrăește viața istorică a Mântuitorului și numai *cea triumfătoare*, pe cea de după biruința negrăită a Învierii [2]. Biserica creștină — cu deosebire cea ortodoxă — a trăit din nou în istoria ei toate pătimirile Mântuitorului de la naștere până la Golgota[3].

Fără putință de comparație cu cea apuseană, *cea Răsăriteană a fost „omul durerii"*, lovit și disprețuit de toți, fără mărire și fără frumusețe. Recitind Psalmul LIII, refacem istoria acestei Biserici: *numai ei i se potrivește „golirea de slavă"* a Fiului lui Dumnezeu, despre care ne vorbește Sf. Pavel în epistola sa către Filipeni [4]. (Cum am putea, de pildă, să aplicăm „chenoza" strălucitoarei Biserici a Apusului, ai cărei papi își comparau puterea cu a soarelui,

1. *„Et erit unus Christus amans seipsum"*. Niciodată poate n'a scris ceva mai frumos. Pentru creștini, nu există decât Hristos. Dragostea lui Dumnezeu pentru toți, dragostea noastră pentru El, dragostea fiecăruia pentru toți, și a tuturor pentru fiecare, în scurt, plinătatea carității, nu iese din plinătatea lui Hristos. Orice revărsare (de dragoste) asupra dumnezeirii în omenirea noastră, tot ceeace se face cu adevărat bun în fundul fiecărui suflet și pe toată suprafața pământului și în toată durata veacurilor, toată aceasta nu face decât o viața, imanentă cum e orice viață adevărată și nelimitată, ca viața veșnică, un singur Hristos, care-și dăltuește trupul său, care se cunoaște și se iubește în întregime". Mersch, *op. cit.*, II, p. 130.

2. V. S. Tyszkiewicz, *art. cit.*, p. 402: „Ne confondons pas, comme le font certains théologiens, le *status viae* de l'Eglise avec son *status gloriae*".

3. V. ultima lucrare a Protos. Nicodem Ioniță: traducerea în românește a capitolului *Scrierile doctrinale ruse despre Kenoză*, de Nadejda Gorodețchi: col. *Cuiete creștine*, III, (Cernica, 1941).

4. *Filipeni*, II, 6—8.

iar pe a împăraților cu a lunei ?). Ea a luat chip de rob, smerindu-se până la moarte... (Deaceea și mărirea ei va fi mai mare decât a celorlalte).

În calea crucii, pe care a mers (și mai merge încă, existența ei fiind o minune dumnezeească)[1], *Mântuitorul trăește din nou în noi*, membrele sale, toate slăbiciunile, toate durerile și suferințele noastre. Sfinții Părinți stăruesc mult asupra acestei stări de smerenie a lui Hristos în Trupul său: ei descriu suferințele Lui în noi (—dar nu ne arată aceaste suferințe ale lui Hristos în membrele sale, Scriptura însăși ?)[2]. Astfel, Fericitul Augustin arată că *Biserica va fi supusă pătimirilor până la sfârșitul veacurilor*: „Trupul întreg al lui Hristos geme în încercări și, până la sfârșitul veacurilor, până se vor sfârși încercările, acest om geme și strigă către Dumnezeu și fiecare dintre noi, osebit, strigă în trupul acestui om. Tu ai strigat în zilele vieții tale și zilele tale s'au scurs. Altul te a înlocuit atunci și el a strigat în timpul zilelor sale. Tu aici, acela dincolo, altul în altă parte: Trupul lui Hristos a strigat toată ziua, un membru înlocuind pe celălalt, când cel dintâi tăcea. E deci un singur om, care se întinde până la sfârșitul timpurilor și membrele lui strigă mereu!"[3]. Origen spune că Mântuitorul plânge păcatele noastre: „Mântuitorul meu nu poate să se bucure câtă vreme eu rămân în afară de lege... Cum ar putea el bea vinul bucuriei, el care e paraclet pentru păcatele mele, câtă vreme îl întristez păcătuind ?... Cum poate acesta să fie în bucurie când se apropie de altar, ca să aducă pentru mine păcătosul, o jertfă de împăcare ?"[4]. Mântuitorul se roagă în noi[5]; Hristos cerșește cu cel sărac[6]; făcând milostenie, slujim altarului Trupului lui Hristos[7]...

Să amintim acum cuvintele Sf. Grigore de Nazianz, în care el arată această identitate desăvârșită a noastră cu Hristos în trupul său: „Vedeți dar tot ce *mai pătimește încă Cuvântul*: unii îl cinstesc ca Dumnezeu, alții disprețuesc omenirea sa"[8]. În aceste cuvinte se oglindește durerea de totdeauna a Bisericii.

---

1. V. conferința d-lui Prof. TEODOR M. POPESCU, *Vitalitatea Bisericii ortodoxe*, în vol. *Ortodoxia*, (București, 1942), pp. 122—177.
2. În citatele amintite la nota 3, 4, începutul paragrafului acestuia.
3. FERICITUL AUGUSTIN, *In Psalm* LXXXV; MIGNE, *P. L.* XXXVII, 1085.
4. ORIGEN, *Asupra Levit.*, *Omil.* VII, 2; MIGNE, *P. G.*, XII, 478.
5. FERICITUL AUGUSTIN, *In Psalm.* LXXXV; MIGNE, *P. L.*, XXXVII, 1081.
6. SF. IOAN HRISOSTOM, *Omilii asupra epistolei către Romani*: MIGNE *P. G.* LX. col. 548.
7. IOAN HRISOSTOM, *Asupra Epist. II Corinteni*, *Omil.* XX; MIGNE, *P. G.* LXI, 540.
8. *Sf.* Grigore de Nazianz, *Cuvânt.* XXXVIII, 15; *P. G.*, XXXVI, 329.

Acest *flux și reflux neostoit al suprafireștii substituiri în trupul Bisericii* își află aplicarea în felul minunat al morții mucenicilor ei. Mai e oare nevoe să amintim că Apostolul Neamurilor „împlinea în trupul său suferințele lui Hristos"? Fierbintea rugăciune a sfântului Ignatie Theoforul, de a nu fi întârziată unirea desăvârșită cu Domnul — amânându-se moartea lui, — nu vorbește dela sine?

Să mai dăm, totuși, două pilde, din care să se vadă acest realism minunat al Trupului mistic:

Tovarășii sfintei Felicitas și Sf. Perpetua așteptau în închisoare ziua apropiată a morții lor prea fericite, care-i unia cu Hristos. Numai Felicitas, însărcinată, vedea cu părere de rău întârziind clipa fericită, potrivit umanitarei legi romane, care amâna executarea femeilor, ce aveau să fie mame. Tovarășii ei de închisoare, întristați de gândul despărțirii, la primirea cununei mucenicești, dobândiră, prin rugăciuni, grăbirea orei nașterii. Ori, pe când roaba lui Dumnezeu era în muncile nașterii, gemea. Temnicerul, jignind-o în durerea ei, îi zise: „Dacă plângi azi, cum vei putea să induri mâine chinurile morții?" — „Azi, răspunse nobila creștină, eu sunt cea care sufere și plătește tributul firii; dar mâine, altul va suferi în locul meu, în lupta pe care eu o voiu da pentru El"[1], căci în naștere, ea suferea pentru ea; dar în martiriu, pentru Hristos, pentru slava Lui și El trebuia s'o susțină...

De curând s'au găsit în ruinele unei vechi bisericuțe creștine din Numidia, un vas de pământ ars, în care fuseseră păstrate rămășițele pământești ale martirilor: pe acoperișul lui erau scrise aceste cuvinte: „In isto vaso sancto congregabuntur membra Christi"[2]: *Expresie vie a realismului* desăvârșit al Trupului tainic!..

. . . .

...Pe câmpiile nesfârșitei Rusii și ale Crâmului depărtat sunt răspândite azi oasele lui Hristos!

N. CHIȚESCU

---

1. După Ernest Mura, art. din Rev. *Vie Spirituelle* (Noembrie 1934), pp. 130—131 și, de același autor, *Le corps mystique du Christ, sa nature et sa vie divine*, vol. I, *nature du Corps mystique*, (Paris MCMXXXVI), p. 134.

2. „In acest vas sfânt sunt adunate membrele lui Hristos".

PROSCOMIDIA PRIVITĂ ISTORIC ÎN STRUCTURA ŞI RÂNDUIALA EI

1.

DE LA SIMPLITATEA PRIMARĂ LA O NOUĂ ÎNCADRARE A PROSCOMIDIEI

Proscomidia (ἡ προσκομιδή, ἡ πρόθεσις), ca act de proaducere sau de punere înainte a darurilor pentru jertfă, a făcut întotdeauna parte integrantă din liturghia creştină. Când Mântuitorul a instituit sf. Euharistie, a trebuit mai întâi să „pună înainte" pe masa de la cină adică să ofere pâinea şi vinul, pe care le-a ales să servească pentru jertfa cea fără de sânge din biserica sa [1]. În stare embrionară, ritul proscomidiei a existat, prin urmare, dintru inceput.

Cu privire la ceremonialul, în care a îmbrăcat mai târziu biserica acest act, documentele nu ne servesc multă vreme informaţiile necesare. S'ar putea totuşi afirma cu certitudine că proscomidia s'a menţinut în cadrul simplităţii sale primitive, multe veacuri, chiar în epoca de pace a bisericii. Indicaţiile date în veacul al doilea de sf. Justin Martirul şi Filosoful, în schema liturghiei din vremea lui [2], precum şi de Constituţiile Sfinţilor Apostoli [3], nu ne îngăduesc decât o reprezentare sumară a proscomidiei. Ea apare redusă la simpla depunere pe sf. masă (altar) a darurilor de pâine şi vin amestecat cu apă, alese

---

1. — „Aşa a făcut Hristos (la Cina cea de taină): luând în mâini pâinea şi vinul, le-a înfăţişat lui Dumnezeu şi Tatăl, proaducându-i-le (astfel) ca daruri şi, oferindu-i-le, i le-a dedicat (consfinţit)". Nicolae Cabasila, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας, cap. II. P. G., t. CL, col. 376 D—377 A.

2. „După încetarea rugăciunilor (pentru credincioşi) ne îmbrăţişăm unii pe alţii cu sărutare. Se aduc apoi episcopului pâine şi un pahar cu vin amestecat cu apă. Acesta primindu-le, dă laudă şi mărire Tatălui tuturor prin numele Fiului şi al Sfântului Duh..." *(I-a Apologie*, LXV, 2—3; ed. Joannes Maria Pfättisch, *Justinus des Philosophen und Märtyrers Apologien*, Text, p. 73).

3. „Diaconii, după rugăciune (adică cea pentru credincioşi), unii să se îndeletnicească cu ducerea darurilor pentru euharistie (Οἱ δὲ διάκονοι μετὰ τὴν προσευχήν, οἱ μὲν τῇ προσφορᾷ τῆς εὐχαριστίας σχολαζέτωσαν)". *Const. ap.*, cartea II, cap. 57 (Johannes Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, p. 7/185). „Îndeplinindu-se acestea (sărutarea păcii, etc.), diaconii să aducă episcopului darurile la altar". *Const. Apost.*, cartea VIII, cap. 12 (Idem, *Ibidem*, p. 212/34).

de diaconi din cele adunate în pastoforiu de la credincioşi. Episcopul le primea şi le oferea sau le proaducea, rostind, de sigur, asupra lor o rugăciune, prin care le dădea caracterul de prinos sau ofrandă.

Acţiunea se petrecea în prima parte a liturghiei credincioşilor, adică îndată după concedierea claselor de penitenţi şi a catehumenilor, când se adunau darurile. De la cei din aceste din urmă categorii nu se primeau ofrande, aceasta fiind un privilegiu numai al credincioşilor împăcaţi cu biserica. În liturghia de astăzi, acest moment primitiv al proscomidiei se găseşte însemnat aproximativ, prin rugăciunea intitulată „a proscomidiei (εὐχὴ τῆς προθέσεως)", ce se citeşte „după punerea dumnezeieştilor daruri pe sf. masă", adică după intrarea cea mare.

În acest moment primitiv, proscomidiei îi lipseau însă perspectivele unei desvoltări în proporţiile de astăzi ale ritului său. În primul rând, prin caracterul său de altar, sfânta masă nu era proprie migăloaselor operaţiuni manuale de scoaterea şi aşezarea atâtor părticele după o geometrie simbolică. Pe de altă parte, era prea aproape începutul anaforei euharistice, aşa încât proscomidia nu putea găsi timpul necesar unei acţiuni mai complicate. Desvoltarea ei nu s'a putut desfăşura în voie decât pe masa de la proscomidiar şi anume atunci când acţiunea a trecut de la începutul liturghiei credincioşilor la începutul liturghiei catehumenilor sau, mai precis, înainte de ea.

Sub raportul psihologic şi practic, condiţiile acestei mutări au fost pregătite de încetarea disciplinii gradelor penitenţei publice şi a instituţiei catehumenatului. Suprimarea celei dintâi era un fapt istoriceşte consumat încă din penultima decadă a veacului al patrulea. Nu prea târziu după aceea dispăru şi catehumenatul. În veacul al şaptelea, sf. Maxim Mărturisitorul trebuia să atragă atenţia, în legătură cu formulele pentru concedierea catehumenilor, că în vremea sa nu se mai observa stricteţa de odinioară pentru deosebirea şi depărtarea celor nebotezaţi [1].

Prin urmare, deosebirea între cele două liturghii se ştersese. Cei prezenţi la liturghia catehumenilor puteau să rămână mai departe la liturghia euharistică, iar credincioşii nu mai erau obligaţi să aştepte ieşirea penitenţilor şi catehumenilor din biserică, pentru a-şi prezenta darurile la altar, ci o făceau de la început, de cum

1. *Scholia la scrierea Despre ierarhia bisericească a lui Pseudo-Dionisie Areopagitul*, III, 3. P. G., t. IV, col. 141 C.

intrau în biserică. Deplasându-se astfel în ideie și în practică începutul liturghiei, nu este de mirare că această alunecare a putut fi însoțită și de actul proscomidiei legat mai 'nainte, cu toate operațiile prealabile de pregătire, de începutul liturghiei credincioșilor.

Când s'a petrecut această schimbare?

Perioada de timp de la veacul al cincilea încoace a oferit, precum am văzut, condițiuni prielnice acestei adaptări, care, negreșit, înainte de a se generaliza, s'a făcut acceptată prin practici sporadice și locale. În tot cazul, locul proscomidiei în momentul actual era definitiv consacrat de rânduiala liturghiei, înainte de veacul al optulea. În comentarul său liturgic din scrierea *Theoria mistică*, sf. Gherman, patriarh al Constantinopolului în primele decade ale veacului al optulea (715—729), se ocupă de cele ale proscomidiei, după descrierea veștmintelor liturgice [1], adică după îmbrăcarea preoților, deci înainte de liturghia catehumenilor. De asemenea, cel mai vechiu codice liturgic (Barberini 336) [2], provenind de la finele veacului al optulea, se deschide cu rugăciunea proscomidiei („Doamne Dumnezeul nostru, cela ce pâinea cea cerească...)", care se află așezată înaintea liturghiei sfântului Vasile cel Mare. Cam în aceeași vreme, sfântul Teodor Studitul scria că „întreaga proscomidie se face la început" [3], situație confirmată de toate scrierile și manuscrisele liturgice după această epocă.

Acțiunea pregătirii sfintelor daruri se desfășura acum la proscomidiar, pe care sf. Gherman îl numește când σκευοφυλάκιον (locul de păstrare al sfintelor vase) [4], când πρόθεσις [5]. De numirea de schevofilachiu se servește și codicele Barberini 336 [6], precum

1. Cf. P. G., t. XCVIII, col. 396 B sq. Vezi și S. Petrides, *Traités liturgiques de Saint Maxime et de Saint Germain, traduits par Anastase le Bibliothécaire*, nr. 28 sq. p. 19 sq. și Nilo Borgia, *Il commentario liturgico di S. Germano, patriarca Constantinopolitano e la Versione latina di Anastasio Bibliotecario*, nr. 20 sq., p. 19—20.

2. Vezi F. E. Brightman, *Liturgies eastern and western*, p. 309.

3. *Explicarea dumnezeeștii liturghii a celor mai 'nainte sfințite*. P. G., t. XCIX, col. 1689—1690. J. Hanssens bănuește însă că acesta ar fi un text interpolat. *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, t. III, p. 22.

4. Ἡ προσκομιδὴ ἡ γενομένη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ ἐμφαίνει τοῦ κρανίου τόπον („Iar proscomidia, care se face în schevofilachiu, desemnează locul căpățânii"). P. G., t. XCVIII, col. 396 B. Versiunea lui Anastasie Bibliotecarul dă varianta: „...ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ἤτοι ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ" (Nilo Borgia, *op. cit.*, nr. 36, p. 28).

5. Cf. Μυστικὴ θεωρία. P. G., t. XCVIII, col. 400 A și 420 D.

6. Εὐχὴ ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ ἀποτιθεμένου τοῦ ἄρτου ἐν τῷ δίσκῳ. Brightman, *op.* și *loc. cit.*

şi alte scrieri şi manuscrise ulterioare, în care cei doi termeni alternează deopotrivă, până ce întrebuinţarea a consacrat definitiv pentru locul proscomidiei numirea de πρόθεσις. De sigur, aceasta era una din cele două încăperi sau firide, care flancau altarul în părţile de nord şi de sud, încă din veacul al IV-lea[1]. Constituţiile Sfinţilor apostoli le numesc „pastoforii"[2] şi serveau pentru depozitarea darurilor aduse de credincioşi, din care se alegeau cantităţile necesare jertfei euharistice, precum şi pentru depunerea sfintelor Taine, ce rămâneau după împărtăşire[3].

Sub numirea de schevofilachiu, nu s'a înţeles însă niciodată alt loc decât acela în care se află proscomidiarul, aşezat adică în locul ocupat până astăzi. Orice îndoială în această privinţă este înlăturată de Simion, arhiepiscopul Tesalonicului. De şi el însuşi afirmă că „locul schevofilachiului se numeşte şi prothesă"[4], totuşi lasă să se vadă destul de clar că locul proscomidiei nu trebue confundat cu diaconiconul. În instrucţiunile privitoare la slujba pentru temelia unei biserici, ce se construeşte din nou, el menţionează: „Şi cu Dumnezeu săvârşindu-se toate cele dinăuntru şi din afară, locul preoţilor adică altarul se aşează spre răsărit, iar în dreapta se orândueşte proscomidiarul şi în stânga diaconiconul" („καὶ τῆς μὲν προθέσεως ἐκ δεξιῶν, ἐξ ἀριστερῶν δὲ τοῦ διακονικοῦ τεταγμένου")[5].

2.

DESVOLTAREA RITUALULUI PENTRU PREGĂTIREA SFÂNTULUI AGNEŢ

a) *În lumina comentarului sfântului Gherman al Constantinopolului.*

De şi veacul al optulea găseşte proscomidia exact în locul, pe care îl ocupă în rânduiala serviciului bisericesc de astăzi, totuşi se pare că ritul ei nu prezintă decât o diferenţă imperceptibilă faţă de simplitatea din perioada precedentă. Cel puţin aceasta este

1. Precum s'a putut verifica prin studiile contemporane de arheologie creştină, aceasta era o particularitate a stilului bisericilor din Siria, Asia Mică şi Peninsula Balcanică.

2. *Const. apost.*, cartea II, cap. 57.

3. *Const. apost.*, cartea VIII, cap. 13.

4. Περὶ τοῦ ἁγίου ναοῦ..., cap. 137. P. G., t. CLV, col. 348 A.

5. *Op. cit.*, *Ibidem*, col. 309 A. Adăogăm că, în limba greacă, acţiunea cât şi locul proscomidiei sunt desemnate prin aceeaşi termeni: προσκομιδή şi πρόθεσις. D-l Pan. N. Trembela face o distincţie între aceşti doi termeni, fiind de

impresia, pe care o lasă o privire sumară asupra comentarului patriarhului G h e r m a n al Constantinopolului. Liturghisitorii scot cu copia agneţul, îl pun pe sf. disc şi toarnă în potir vinul şi apa. Preotul pronunţă apoi o rugăciune peste ele, inveleşte şi tămâiază[1].

Subliniem însă că ar fi o greşală să se interpreteze laconismul sau tăcerea documentelor in sensul inexistenţei faptelor. Acestea pot avea de multe ori o realitate nu numai concomitentă, ci chiar anterioară actelor. Valabilitatea acestei observaţii priveşte toate izvoarele, ce vor fi citate in legătură cu istoria proscomidiei. In lipsa, adică, a unui manuscris sau comentar liturgic mai vechiu decât *Theoria mistică* a sfântului G h e r m a n, suntem, oare, justificaţi a conchide că ritul proscomidiei descris de el nu se găsea cristalizat in formele unei acţiuni de oarecare amploare, cu mult înainte de timpul său? Noi credem dimpotrivă, mai ales că informaţii incidentale vin să confirme serios ipoteza noastră.

Astfel, sf. E u t i h i e, patriarh la Constantinopol în timpul împăratului J u s t i n i a n — deci în veacul al şaselea — avea cuvinte tari pentru cei care luaseră obiceiul să transporte cu pompă, în timpul imnului hieruvimic, darurile pe sf. masă, închipuindu-se că este purtat „împăratul slavei" [2]. Deci pâinea tăiată luase chiar in acest moment liturgic semnificaţia de ἀμνός sau agneţ, care simboliza pe Mântuitorul ca miel de jertfă şi, ca atare, este de presupus o preparare a ei in cadrul unor acţiuni şi formule corespun-

---

părere că ei se referă la momente deosebite ale acţiunii. Ἡ πρόθεσις, în sensul larg, consta din oferirea sau aducerea darurilor de către credincioşi şi depunerea lor în pastoforiu sau pe o masă suplimentară în altar (παρατράπεζον). Ἡ προσκομιδή însă insemnează actul propriu zis al punerii inainte, adică alegerea din daruri, a părţilor destinate pentru jertfă, depunerea lor pe masa proscomidiarului, iar mai apoi pe sf. masă, unde se citeşte şi astăzi rugăciunea proscomidiei, ca odinioară. (Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, n. 1, p. 17—20).

Cuvântul προσκμιδή derivă de la verbul προσκομίζειν, care, la origină, insemna: a aduce, a transporta. În evhologhii a căpătat însă sensul unei acţiuni de aducere in vederea jertfei, sinonim substantivului ἀναφορά. Cf. J. M. H a n s s e n s, *op. cit.*, t. III, p. 22.

1. Cf. P. G., t. XCVIII, col. 397 A—400 B. Pasagiile privitoare la rugăciunea finală a proscomidiei şi la tămâere sunt considerate ca interpolate in versiunea lui A n a s t a s i e B i b l i o t e c a r u l. Vezi ed. N i l o B o r g i a, nr. 22, p. 21.

2. *Epistola către papa Vigiliu. Despre Paşte şi sf. Euharistie*: „Sunt fără minte cei care au sfătuit poporul ca, atunci când e rânduiala liturghiei de a duce la sfânta masă pâinea punerii inainte (τον τῆς προθέσεως ἄρτον) şi potirul de curând amestecat, să zică un oarecare imn psalmic corespunzător acţiunii ce se petrece, intru cât ei socotesc că poartă sau chiar numesc „împărat al slavei" cele pe care le duc inăuntru (τα εἰσφερόμενα), de şi sunt incă nedesăvârşite prin

zătoare. În epoca de simplitate de odinioară, toată această pregătire „era simplă şi n'avea nicio insemnare simbolică"[1]. Aşa se explică faptul că patriarhul Eutihie se arată surprins de noua practică, dar mai ales de semnificaţia, ce i se dădea mai 'nainte ca darurile să fi fost sfinţite.

O examinare mai atentă a comentarului din *Theoria mistică* ne va înfăţişa, însă, ritul proscomidiei din vremea sfântului Gherman, ceva mai complex decât apare unei priviri superficiale. Se poate astfel observa lesne, în primul rând, că sf. Gherman nu este de loc preocupat de amănuntele cu caracter de tipic, care se referă de obiceiu la acţiunea liturgică. Vechile manuscrise, de altfel, când nu erau cu totul lipsite de aceste indicaţii, erau totuşi foarte sărace in această privinţă. Pe de altă parte, scrierea sfântului Gherman fiind o interpretare mistică, atenţiunea autorului ei nu urmăreşte atât textul cât obiectele, dar mai ales acţiunea liturghiei şi momentele ei principale, într'o inlănţuire schematică. Printre paragrafele comentarului său, se estompează însă destul de vizibil amănuntele acţiunii liturgice şi chiar textele, asupra cărora el nu stărueşte în nici un fel.

Astfel, *Theoria mistică* nu ne lămureşte dacă, în acea epocă, operaţiunea scoaterii agneţului cu copia era însoţită de vreo formulă, dar dă următoarea explicare simbolică a actului: „Iar scoaterea (agneţului) cu copia însemnează că «întocmai ca o oaie spre junghiere s'a adus» (Is. LIII, 7) şi celelalte"[2]. Ne este, oare, greu să înţelegem că atunci — şi, de sigur, că încă mai de mult — se recitau ca şi astăzi versetele respective din Isaia, LIII, 7—8? Pe de altă parte, simplul fapt că sfântul Gherman numeşte copia „suliţă" (λόγχη) şi o socoteşte închipuirea suliţei, cu care a fost impunsă coasta Domnului[3], iar „vinul arată sângele care a curs din coasta lui Hristos"[4], constitue o probă că formulele de astăzi în legătură cu întrebuinţarea copiei („Şi unul din ostaşi cu suliţa coasta lui... şi îndată a ieşit sânge şi apă...", Ioan XIX, 34—35) erau încă de atunci în uz. De altfel, întrebuinţarea acestor versete biblice ne este confirmată de textul grec de la baza versiunii la-

invocaţia arhiererscă şi prin sfinţirea care se aprinde de sus". P. G., t. LXXXVI, col. 2400—2401.

1. Th. Tarnavschi, *Despre cele mai însemnate liturghii ale bisericii orientale*. Rev. *Candela*, an. XI (1892), nr. 10 (Oct.), p. 599.

2, 3 şi 4. P. G., t. XCVIII, col. 397 B. De asemenea, în versiunea lui Anast. Bibl. Cf. S. Petrides, *op. cit.*, nr. 31 şi 32, p. 27—28 şi Nilo Borgia, *op. cit.*, nr. 22, p. 19.

tine a comentarului sfântului G h e r m a n, făcută de A n a s t a s i e B i b l i o t e c a r u l între anii 867 şi 886, din care dăm traducerea fragmentului respectiv. „Primind, deci, preotul de la diacon ori ipodiacon prescura în coşuleţ, luând copia şi curăţind-o, apoi tăind-o (crăpând-o) cruciş, zice: «Ca o oaie spre junghiere s'a adus şi ca un miel fără de glas împotriva celui ce-l tunde». Aceasta zicând, aşezând însăşi prosfora pe sf. disc <şi> arătând deasupra ei cu degetul, zice astfel: «Aşa nu şi-a deschis gura sa; întru smerenia lui judecata lui s'a ridicat, iar neamul lui cine-l va spune? Că s'a luat de pre pământ vieaţa lui». După ce s'au zis aşa dar acestea, luând diaconul sf. potir şi vărsând iarăşi în ele vinul şi apa, zice iarăşi diaconul: «A ieşit din coasta lui sânge şi apă, iar cel ce a văzut a mărturisit şi adevărată este mărturisirea lui». Şi după acestea, punând sf. potir pe dumnezeeasca masă, concentrându-şi gândul în chip exclusiv (δακτυλοδεικτικῶς τε προσέχων) la mielul cel junghiat prin pâine şi la sângele vărsat prin vin, zice iarăşi că: «Trei sunt care mărturisesc: duhul şi apa şi sângele şi cei trei una sunt», acum şi pururea şi în veci"[1].

Prin urmare, ieşirea proscomidiei din starea de simplitate primară se caracterizează prin creerea şi introducerea unui ritual al agneţului şi al potirului. O astfel de rânduială constituia o realitate deja înainte de prima jumătate a veacului al optulea, când se referă la ea sfântul G h e r m a n al Constantinopolului, ca la un uz curent. În comentarul său avem într'adevăr lacune de informaţie, iar în forma interpolată chiar lipsă de acurateţă. Se poate observa totuşi că, în comparaţie cu practica de astăzi, deosebirea abia este sezisabilă. Un lucru pare evident şi anume că întrebuinţarea textelor biblice respective nu era încă sistematizată paralel cu desfacerea agneţului prin ajutorul copiei, ci erau pronunţate independent, aplicându-se agneţului prin gestul arătării lui cu degetul.

b) *De la sfântul G h e r m a n (sec. VIII) la patriarhul F i l o t e i (sec. XIV).*

Până la finele primului mileniu creştin, nici un manuscris nu intervine cu vreo completare de amănunte asupra regulelor pentru pregătirea agneţului la proscomidie. O singură menţiune incidentală ne-o procură sfântul G r i g o r e D e c a p o l i t u l (+ c. 817), la începutul veacului al noulea, într'o istorisire, al cărui fapt îi fusese comunicat de un comandant militar saracin. Un nepot al acestuia,

1. Vezi textul grec şi latin la N i l o B o r g i a, *op. cit.*, nr. 22, p. 20.

A m e r u m n e s, trimis pentru oarecare treburi in cetatea Ampelon, făcu in chip samavolnic din marea biserică „Sf. Gheorghe" de aci, loc de popas pentru cele 12 cămile ale caravanei sale. Ca prin minune, animalele muriră toate fulgerător şi, fiind scoase afară, preotul bisericii, de şi cu teamă de arab, căută să înceapă serviciul proscomidiei la vremea ei, deoarece era sărbătoare. Urmărind cu ochii mişcările preotului, saracinul, convertit mai târziu, a istorisit că „a văzut pe preot că a luat in mâini un copil şi l-a junghiat, vărsându-i sângele in potir şi frângându-i (κλῶν) trupul, pus pe disc... Şi când a sosit ceasul sfintei intrări, Saracinul a văzut din nou, şi mai deslușit, pe prunc, desmembrat in patru, iar sângele lui în potir" [1].

Rezultă deci că, in epoca, la care se referă această istorisire — şi aceasta poate să fie cu câţiva ani ori cu câteva decenii inainte de a fi fost consemnat faptul de către sfântul G r i g o r e D e c a p o l i t u l — exista un ritual al proscomidiei. Din el se descrie numai acţiunea externă accesibilă privirilor Saracinului, precum şi semnificaţia ei simbolică. Se deosebea, deci, agneţul din pâine, era junghiat cruciş, se punea vinul cu apă in potir, iar la vremea vohodului erau transportate pe sfânta masă.

Cu toată tăcerea manuscriselor, trebue să admitem totuşi că, până in veacul al zecelea, ritualul pregătirii agneţului şi potirului căpătase o consistenţă deplină. Cel puţin aşa ne dă dreptul să credem „*Rânduiala proscomidiei*", scrisă in veacul al zecelea sau unsprezecelea de către un patriarh al Constantinopolului, pentru episcopul P a v e l din Galipoli. Însemnând, de sigur, practica in curs, documentul prevede că liturghisitorul, stând la proscomidiar şi luând in mâini pâinea şi copia, să însemneze de trei ori pâinea cu copia in semnul crucii, zicând „acel — «Numele Domnului Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, cel ce s'a jertfit pentru mântuirea lumii». Să se scoată apoi pecetea in formă patrată, dacă sunt puţini liturghisitori care se împărtăşesc; iar de sunt mai mulţi, să se scoată in formă ovală toată faţa prescurei. Aşezând-o după aceea cu miezul in sus, s'o despice cu copia in formă de cruce, zicând: «Se junghie mielul lui Dumnezeu, cel ce ridică păcatul lumii». Se pune apoi pe disc cu pecetea in sus şi se fac cele ştiute pentru potir, adică se toarnă vinul şi apa, zicându-se: «Unul din ostaşi cu suliţa coasta Domnului... »[2].

---

1. Sf. G r i g o r e D e c a p o l i t u l, Λόγος ἱστορικός. P. G., t. C. col. 1201–1203

2. Διάταξις τῆς προσκομιδῆς παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως σταλεῖσα τῷ κῦρ Παύλῳ ὑποψηφίῳ Καλλιπόλεως, edit. de A. M a i, *Nova Patrum*

De şi documentul cuprinde elemente de mai multă precizune, lasă însă afară formulele, pe care le-am găsit menţionate în comentarul interpolat al sfântului G h e r m a n. Pare-se că era un obiceiu al vremii de a se trece sumar peste amănuntele prea cunoscute din practică, sau numai a se referi la ele. La o astfel de concluzie ne dă prilejul un document cam din aceeaşi epocă şi anume o rânduială a proscomidiei, întocmită de patriarhul N i c o l a e G r a m a t i c u l (1084—1111). Recomandând să se facă semnul crucii cu copia deasupra primei prescuri, în vederea scoaterii agneţului, el nu dă textul formulei respective, ci face numai menţiunea: „zicând stihul" [1]. Se făceau şi se spuneau, deci, mai multe decât se consemnau. Până la finele veacului al XIII-lea şi începutul celui de al XIV-lea, manuscrisele sfârşesc însă prin înscrierea amănunţită a ritualului pentru scoaterea sfântului agneţ [2].

c) *Sfântul agneţ şi sfântul potir în rânduiala din Constituţia lui F i l o t e i şi din liturghierele de astăzi.*

O descriere sistematică şi amănunţită a rânduelii de observat în privinţa agneţului şi potirului la proscomidie n'o aflăm decât în veacul al XIV-lea, în *Constituţia* lui F i l o t e i, ajuns mai apoi patriarh al Constantinopolului (1351—1376). Ca şi ea, liturghierele noastre înscriu înaintea operaţiilor pentru pregătirea darurilor, rânduiala privitoare la pregătirea personală şi îmbrăcarea slujitorilor. Acesta era, de altfel, un procedeu, care se găsea deja inaugurat de manuscrise, în veacul al XI-lea.

Pregătirea şi îmbrăcarea liturghisitorilor apare astfel ca primul moment din rânduiala proscomidiei.

Prima parte a pregătirii liturghisitorilor are loc afară din biserică şi anume în ajunul sărbătorii, privind liniştea şi curăţia sufletească, precum şi cumpătarea vieţii. A doua parte se petrece în biserică, înainte de a intra în altar în vederea proscomidiei.

Bibliotheca, t. X, 11, p. 166—169. Vezi textul la J. M. H a n s s e n s, *op. cit.*, t. III, p. 24 şi la P a p à s M a r c o M a n d a l à, *La protesi della liturgia nel rito bizantino-greco*, p. 109.

1. N i c o l a e G r a m a t i c u l, Περὶ τοῦ πῶς ὀφείλει ποιεῖν ὁ ἱερεὺς τὴν προσκομιδήν. edit. de A. S. P a v l o v, *Nomocanon...*, p. 410—412. Citat după textul extras de J. H a n s s e n s, *op. cit.*, t. II, p. 187.

2. Cu privire la desvoltarea ritualului în această epocă este edificatoare o comparaţie între m-sul nr. 719 Patmos (A. D m i t r i e v s c h i, Εὐχολόγια, p. 170) şi m-sul din anul 1306 Bibl. Esfigmenu din Atos (la A. D m i t r i e v s c h i, *op. cit.*, p. 262).

constă dintr'o serie de rugăciuni, dintre care cele ce sunt obişnuite oricărui începul (Împărate ceresc, Sfinte Dumnezeule, Prea Sfântă Treime, Tatăl nostru) precum şi troparele „Miluește-ne pre noi, Doamne...", „Doamne, miluește-ne pre noi..." şi „Uşa milostivirii..." se recitează în mijlocul naosului, după rostirea în taină a binecuvântării preotului. Cele prescrise a se adresa Mântuitorului, Sfintei Fecioare şi sfinţilor se rostesc la icoanele respective de pe iconostas şi proschinitar, liturghisitorii înapoindu-se apoi în mijlocul naosului, unde recitează tot în taină, cu capetele descoperite şi plecate, rugăciunea: „Doamne, trimite mâna ta dintru înălţimea locaşului tău..." Este singura rugăciune indicată în Constituţia originală a lui Filotei pentru pregătirea liturghisitorilor înainte de a intra în altar. Intr'una din transcrierile ei însă, amplificată prin veacul al XVI-lea, această rugăciune se află indicată înainte de sărutarea icoanelor, adică la sfârşitul rugăciunilor din mijlocul naosului [1]. Cu text diferit ori cu oarecare variante verbale [2] sau adaosuri [3], o astfel de rugăciune este întâlnită în manuscrise încă din veacul al XI-lea.

Recitarea unor rugăciuni de pietate [4], însă, înaintea acesteia şi chiar sărutarea icoanelor [5] se găseau deja în practica veacului al XII-XIII-lea, iar de la veacul al XVI-lea încoace interpolările din Constituţia lui Filotei prescriu rugăciunile, ce se găsesc în întrebuinţare şi astăzi [6].

Liturghierele contemporane prescriu apolisul cel mic după rugăciunea din mijlocul bisericii, liturghisitorii urmând să recitеze stihurile 7 şi 8 din psalmul V („Intra-voiu în casa ta..."), la in-

1. Ms. nr. 425 Bibl. Sf. Mormânt, Constantinopol. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 817.

2. „Stăpâne, Doamne Dumnezeul părinţilor noştri, trimite-mi putere de sus..." Codic. Sin. nr. 959 (sec. XI). Cf. Dom Pl. de Meester, *Genese, sources et developpements du texte grec de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, p. 56. — „Doamne Dumnezeul meu, trimite-mi ajutor din sfântul tău locaş şi mă întăreşte". Ms. din anul 1306 Bibl. Esfigmenu (Atos). A. Dmitrievschi, Εὐχολόγια, p. 262.

3. În cod. Sin. nr. 966 (sec. XIII-XIV) se adaogă: „...Caută spre mine păcătosul şi nevrednicul robul tău, în ceasul acesta.." Cf. Dom Pl. de Meester, *op. şi loc. cit.*

4. Cod. 719 Patmos (sec. XIII). A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 170 şi cod. Esfigmenu citat.

5. Cod. 662 Bibl. naţională din Atena (sec. XII-XIII). Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 1.

6. Codicii nr. 752 şi 766 de la Bibl. naţională din Atena. Vezi la Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 226.

trarea lor in altar. Rânduiala lui Filotei din manuscrise de mai târziu obligă pe liturghisitori să reciteze şi stihul: „Intru luminările sfinţilor tăi (Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου), cum voiu intra eu nevrednicul?", uneori înaintea rugăciunii intrării [1], iar alteori după ea [2].

Urmează apoi îmbrăcarea vestmintelor liturgice, preotul binecuvântând pe fiecare în parte şi recitând textele prescrise, care sunt extrase din sf. Scriptură, în cea mai mare parte din psalmi. Manuscrisele variază pe unele din aceste formule, dar mai ales pe cea întrebuinţată pentru epitrahil [3]. Filotei trece sumar peste acest capitol, făcând menţiune numai de textele în legătură cu îmbrăcarea stiharului şi mânecuţelor diaconului, lăsând întreruptă formula de la mânecuţa pentru mâna stângă („Mâinile tale m'au făcut...") [4], în socotinţa, de sigur, că acestea erau lucruri prea cunoscute, care nu mai aveau nevoie de lămuriri. Diaconul se îmbracă numai după ce a cerut şi a obţinut binecuvântarea vestmintelor de către preot, aşa cum se constată obiceiul încă din veac. XII-XIII [5].

Nu intră în scopul lucrării de faţă examinarea chestiunii vestmintelor liturgice în latura ei arheologică. Putem totuşi afirma că un ritual al investmântării liturghisitorilor, noi îl socotim mult mai vechiu decât menţiunile din manuscrise. În sprijinul acestei păreri vin unele analogii de sens, ce se pot stabili între câteva interpretări date de sfântul Gherman al Constantinopolului în comentarul său şi între formulele, ce însoţesc îmbrăcarea unora din aceste vestminte [6].

Pregătirea liturghisitorilor înainte de proscomidie se încheie cu spălarea mâinilor, când, după rânduiala liturghierului de astăzi, ei trebue să reciteze în taină psalmul XXV, 6-12 („Spăla-voiu cu cei nevinovaţi mâinile mele..."). Constituţia lui Filotei, ca şi

1. Ms. nr. 120 din an. 1602 al Bibl. Esfigmenu (Athos). A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 954. — Alteori acest stih apare într'o formă îmbogăţită cu adaosul: „Căci dacă voiu îndrăsni să intru în cămara de nuntă, haina mă vădeşte şi legat voiu fi aruncat afară de îngeri.." Codicii nr. 759, 752, 766 ş. a. din Bibl. naţională de la Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 229.

2. Ms. nr. 425 Bibl. Sf. Mormânt, Constantinopol. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 817.

3. Vezi, de pildă, codicii citaţi: Patmos 719 şi Esfigmenu din an. 1306. A se vedea la Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 229—231.

4. Vezi Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 1—2.

5. Cf. Cod. 662 Bibl. naţională Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 1.

6. De exemplu, în legătură cu brâul. P. G., t. XCVIII, col. 393 D.

unele manuscrise, trece sub tăcere sau scapă din vedere acest moment, cunoscut vechei liturghii creștine înainte de pregătirea darurilor [1], în timp ce altele îi fixează locul înainte de rugăciunile pentru sărutarea icoanelor [2].

Potrivit indicațiilor lui Filotei, trecerea la momentul principal al proscomidiei, adică la pregătirea darurilor, se face aproape direct. Apropiindu-se de proscomidiar, liturghisitorii se închină de trei ori spunând stihul „Dumnezeule, milostiv fii mie păcătosului și mă miluește", după care preotul dă binecuvântarea și ia în mână prescura în vederea lucrărilor cuvenite. Practica liturghierelor urmând însă interpolațiunilor din copiile ulterioare [3], intercalează după stihul menționat, troparul de la denia de Joi seara din săptămâna patimilor: „Răscumpăratu-ne-ai pre noi din blestemul legii..." Într'unele din aceste transcrieri, locul acestei rugăciuni este fixat abia după turnarea și amestecarea vinului și apei în potir [4].

In ceea ce privește scoaterea agnețului și pregătirea potirului, practica de astăzi urmează aproape în întregime regulile Constituției lui Filotei. După ce diaconul zice: „Binecuvintează, stăpâne", preotul începe serviciul proscomidiei cu formula: „Binecuvântat este Dumnezeul nostru, totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor", diaconul răspunzând: „amin". Preotul ia apoi în mâna stângă prosfora, iar în dreapta sf. copie, cu care însemnează de trei ori cruciș deasupra pecetei, zicând de fiecare dată: „Întru pomenirea Domnului și Dumnezeului nostru Iisus Hristos" [5]. Punând-o jos, taie pecetea pe cele patru laturi ale sale, începând din partea dreaptă a ei și zicând: „Ca o oaie spre junghiere s'a adus" (Is. LIII, 7). Înfigând apoi copia în laturea stângă spune: „Și ca un miel nevinovat, fără de glas împotriva celui ce-l tunde pre dânsul, așa nu și-a deschis gura sa" (Is. LIII, 7); în partea de sus: „Întru

1. *Const. apost.* cartea VIII, 11.

2. Codic. din an. 1306 Esfigmenu. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 262.

3. Ms. nr. 425 Bibl. Sf. Mormânt, Const. (sec. XVI). A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 817.

4. Ms. nr. 120 din an. 1602 Bibl. Esfigmenu. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 954. — Codicii nr. 752, 766 (sec. XVI), 751, 771 (sec. XVII) și alții. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 233.

5. In rânduiala scrisă pentru episcopul din Galipoli, formula are varianta: „In numele...", iar Codicele Esfigmenu din an. 1306: „*Întru slava* (Εἰς δόξαν) și pomenirea..." Forma acceptată în acest manuscris nu este lipsită de logică, dacă ținem seama că miridele pentru Sfânta Fecioară și pentru sfinți se aduc „Întru cinstea (Εἰς τιμὴν) și pomenirea..." lor.

smerenia lui judecata lui s'a ridicat" (Is. LIII, 8), şi jos: „iar neamul lui cine-l va spune?" (Is. LIII, 8). Diaconul, care a privit în acest timp ţinând orarul în mână, zice la fiecare tăietură: „Domnului să ne rugăm" [1].

După a patra tăietură intervine iarăşi: „Ridică, Stăpâne", iar preotul înfigând copia în miez, ceva mai sus de coaja de jos, scoate pecetea rostind: „Că s'a luat de pre pământ vieaţa lui" (Is. LIII, 8), punând-o apoi pe disc cu faţa în jos. Într'unele din copiile interpolate ale Constituţiei lui Filotei, această formulă este completată cu următorul text: „Căci acesta, pentru fărădelegile poporului s'a dat spre moarte, iar pomenirea lui rămâne în veacul veacului, totdeauna..." [2]. Alte manuscrise de acelaşi fel însoţesc apoi aşezarea agneţului pe disc cu formula: „Ridicaţi mâinile voastre spre cele sfinte şi binecuvântaţi pre Domnul. Binecuvânta-te-va Domnul din Sion, cel ce a făcut cerul şi pământul" (Ps. CXXXIII, 3—4) [3].

Diaconul îndeamnă din nou: „Jertfeşte, stăpâne", iar preotul tăind cruciş în miez până aproape de coaja cu inscripţia zice: „Se jertfeşte Mielul lui Dumnezeu, cela ce ridică păcatul lumii (Ioan, I, 29), pentru vieaţa şi pentru mântuirea lumii". Întoarce apoi agneţul cu pecetea în sus, iar diaconul spune: „Împunge, stăpâne". Preotul, înţepând cu copia în partea dreaptă a sfântului agneţ şi anume sub iniţialele „Is", zice: „Şi unul din ostaşi cu suliţa coasta lui a împuns şi îndată a eşit sânge şi apă" — în această clipă diaconul toarnă în sf. potir vin şi apă în acelaşi timp — „şi cel ce a văzut a mărturisit" (Ioan XIX, 34—35) [4].

După aceasta, diaconul zice: „Binecuvintează, stăpâne, sfânta amestecare", iar preotul, făcând cu dreapta semnul crucii peste potir, rosteşte: „Binecuvântată este amestecarea sfintelor

---

1. Constituţia lui Filotei prescrie diaconului să şi tămâie la fiecare tăietură. Vezi textul la Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 2.

2. Ὑπὲρ γὰρ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ αὐτὸς ἤχθη εἰς θάνατον, τὸ δὲ μνημόσυνον αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, πάντοτε... Ms. nr. 120 din an. 1602 Bibl. Esfigm. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 954; cod. nr. 766 (sec. XVI) ş. a. Bibl. naţ. Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 232.

3. Ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον. Εὐλογήσει σε Κύριος ἐκ Σιὼν ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ms. nr. 425 Bibl. Sf. Mormânt, Constantinopol. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 817.

4. Manuscrise din veac. XVI şi XVII adaogă aci: Εἰ βούλει, λέγε. Λόγχῃ Χριστέ μου, κατεδέξω τὴν πλευράν σου νυγῆναι. Cod. nr. 752, 766 (s. XVI), 751 (s. XVI-XVII), 770 (s. XVII) ş. a. Bibl. naţ. Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 233.

tale totdeauna, acum şi pururea şi în vecii vecilor, amin". Unii codici din veac. XVI-XVII intrebuinţează formula mai simplă: „Binecuvântat este Dumnezeul nostru, totdeauna..." [1].

In variaţiunile textului privitor la acest moment al proscomidiei, contribuţia Constituţiei lui Filotei constă în primul rând într'o sistematizare a formulelor, care însoţesc operaţiunile pentru scoaterea sfântului agneţ şi turnarea vinului şi apei în potir. În acelaşi timp însă, ea insemnează şi desăvârşirea unui proces de desvoltare organică sau de îmbogăţire a ritualului prin câteva elemente noui.

Astfel, în primul rând formulele, prin care proscomidia a promovat din starea de simplitate primară, priveau numai pâinea, dar nu şi vinul. Mai mult, în veacul al noulea, patriarhul Nichifor Mărturisitorul oprea prin canonul 12 să se facă semnul binecuvântării (Ὅτι οὐ χρὴ σφραγῖδα ποιεῖν) peste sfântul potir, in timpul rugăciunii din schevofilachiu. O tendinţă in acest sens se manifestase, prin urmare. In veac. XII-XIII se intâlneşte, chiar, schiţarea timidă şi neconsistentă a unei astfel de formule: „Amestecarea (unirea, unificarea) Sfântului Duh" (Ἕνωσις πνεύματος ἁγίου) [2]. Filotei nu dă textul intrebuinţat in vremea lui pentru această binecuvântare, care era poate chiar cel de astăzi, dar îi consacră un loc definitiv în rânduiala privitoare la potir, inscriind formula de invitare din partea diaconului şi datoria preotului de a binecuvânta (καὶ λαβὼν ἐξ αὐτῆς εὐλογίαν) [3].

Cu o formulă de binecuvântare apoi, intrebuinţată până atunci cu totul sporadic [4], se deschide regulat numai de la Filotei incoace serviciul proscomidiei.

O sporire mai simţită a textului proscomidiei fu înlesnită de Constituţia lui Filotei în deosebi prin formulele rezervate diaconului (Binecuvintează, ridică, jertfeşte, impunge, stăpâne; Domnului să ne rugăm, amin). Faţă de ideia de jertfă simbolizată tot mai accentuat în noul stadiu de desvoltarea proscomidiei, rolul diaconului nu s'a mai putut menţine, precum vom vedea, pe terenul acţiunii manuale, ci a fost compensat printr'o participare auxiliară sub formă verbală.

---

1. Vezi codicii menţionaţi in nota precedentă.
2. Codic. 662 Bibl. naţion. Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit*, p. 3.
3. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 3.
4. Codic. 662 Bibl. naţion. Atena (sec. XII-XIII). Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 2.

d) *Prosfora (Prescura).*

Faza cea nouă, în care evoluase proscomidia încă dinainte de veacul al optulea, prin desvoltarea unui ritual al pregătirii sfântului agneț, aduse cu sine consacrarea termenului προσφορά (prescură) exclusiv pentru pâinea necesară in acest scop.

In literatura creştină şi în deosebi a celor dintâi trei-patru veacuri, acest cuvânt era întrebuinţat pentru a desemna de obiceiu jertfa euharistică [1] şi partea liturghiei, în care aceasta se aducea. In general însă şi mai ales la origina sa, prin termenul de prosforă se ințelegea orice act de proaducere, indeplinit fie de popor, fie de preot [2]. Acest sens prevală în noul stadiu al proscomidiei, aplicându-se în chip special pâinei aduse de popor pentru sfintele daruri. Cu o astfel de întrebuințare exclusivă îl întâlnim mai intâi in comentarul liturgic al sfântului Gherman al Constantinopolului, iar după aceea în toate manuscrisele şi la toţi scriitorii bisericeşti. „Iar prescura (προσφορά), care se numeşte şi pâine (ἄρτος), şi binecuvântare, şi pârgă, din care se taie trupul Domnului, se primeşte" — zice sf. Gherman — „spre închipuirea prea curatei Fecioare şi de Dumnezeu Născătoarei, care — după bunăvoința Tatălui şi învoirea Fiului său, a Cuvântului şi după sălăşluirea dumnezeescului Duh — primind în sine pe unul din Treime, pe Fiul lui Dumnezeu şi Cuvântul, l-a născut Dumnezeu desăvârşit şi om desăvârşit" [3].

Nu se poate afirma nimic sigur cu privire la forma, pe care o avea, dacă era adică rotundă în două straturi suprapuse, cum se obişnueşte mai mult în lumea greacă ortodoxă, sau in formă de cruce cu patru [4] ori cinci cornuri, ca la noi. În tot cazul, forma prosforei trebue să se fi diferențiat de timpuriu de cea a pâinei

---

1. Clement Romanul, *Ep. I către Corinteni*, cap. XL. P. G., t. I, col. 288 A şi 289 A; Clement Alexandrinul, *Stromata*, I. 19. P. G., t. VIII, col. 813 A; Canon. 19 şi 58 Laodiceea; Sf. Ioan Gură-de-Aur, *Omilia la sf. Filogoniu*. P. G., t. XLVII, col. 755.

2. Cf. locurile indicate de J. Hanssens, *op. cit.*, t. II, p. 36-37.

3. *Theoria mistică*, P. G., t. XCVIII, col. 397 CD.—In versiunea lui Anastasie Bibliotecarul lipseşte acest pasaj, iar termenul προσφορά este intrebuințat pentru jertfa Mântuitorului. Cf. Nilo Borgia, nr. 20, p. 19. Din acest fapt nu putem totuşi trage o concluzie protivnică textului din P. G., dat fiind că, precum se admite, Anastasie n'a avut la indemână originalul insuşi al comentarului sfântului Gherman, ci numai un rezumat. Pe de altă parte, in ceea ce priveşte stilul, factura citatului nu vine in contrazicere cu restul operei *Theoria mistică*.

4. Sf. Simion al Tesalonicului (Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, cap. 87. P. G., t. CLV, col. 265 C) preferă această formă celei rotunde.

din intrebuinţarea zilnică. Caracterul ei religios îi era deci consacrat nu numai prin destinaţie, ci uneori chiar prin formă, dar mai ales prin pecetea (ἡ σφραγίς) imprimată in faţă şi alcătuită dintr'un patrat împărţit în patru spaţii egale, dintre care cele două de sus cuprind primele două iniţiale ale numelui „Iisus" cel din stânga şi ale numelui „Hristos" cel din dreapta, iar cele de jos impart intre ele silabele verbului grec „NIKA".

O menţiune expresă despre acest semn se intâlneşte pentru prima dată abia in rânduiala proscomidiei intocmită in veacul al X-XI-lea pentru episcopul Paul din Galipoli. În uz insă, trebue să se fi găsit cu mult inainte, de vreme ce comentarul interpolat al sfântului Gherman, in versiunea lui Anastasie Bibliotecarul, prescrie scoaterea agneţului in formă patrată. La origină, pecetea de pe prosforá nu poate fi decât in legătură cu semnificaţia simbolică de ἀμνός sau miel luată de pâinea proscomidită la prothesă. De fapt, ea nu este altceva decât desvoltarea semnului crucii, ce obişnuia să se facă intr'o formă mai simplă, încă din primele secole creştine, pe pâinile cu destinaţie liturgică [1].

Nu e de mirare, deci, că acest caracter aparte al prosforei

---

1. — Frescele şi tencuelele din catacombele romane ca cea a Domitillei, cea din capela greacă a sfintei Priscilla etc. precum şi unele sarcofagii reprezintă in culori sau in relief forme de pâini rotunde cu cruci crestate pe ele in forma literei greceşti X *(panes decussati).* Aci nu era vorba de simpla perpetuare a unui uz din lumea păgână, cum credea Edm. Le Blant *(Etude sur les sarcophages chret. antiq. de la ville d'Arles*, Paris 1878, p. 2), amintind adică vechea obişnuinţă de a frânge iar nu de a tăia pâinea. Sfântul Grigore cel Mare ne lasă să inţelegem că se indeplinea in acest fel un ritual specific creştin, încă dinainte de epoca lui. Astfel, el istoriseşte *(Dialogi*, cartea I, cap. 11) ca ucenicii călugărului Martyrius din provincia Valeria neglijaseră odată sa facă semnul crucii pe pâine, inainte de a o pune in spuză. Sfântul aflând, îi mustra, schiţând apoi semnul crucii cu degetul pe deasupra cărbunilor. Graţie puterii lui de credinţă, pâinea avea pe ea acest semn, când a fost scoasă de la copt (Cf. H. Leclercq, artic. *Pain*, in Diction. d'Arch. chret. et de Liturgie, fasc. CXL-CXLI, p 448-451. Vezi de asemenea Mgr. Joseph Wilpert, *Fractio panis*, Paris 1896, fig. 10 şi 11, p. 83-84). Concludent pentru punctul nostru de vedere este faptul că o marmoră din catacombe, datând de prin veacul al treilea, reprezintă pâini cu monogramul simplu al Mântuitorului (Cf. Marcel Laurent, *L'art chretien primitif*, t. I, fig. 8, p. 99). Este aci anticiparea mai mult intr'o formă concentrată decât simplă a peceţiei, care s'a desvoltat mai târziu.

La crucile de pe pâinea euharistică se referea, de sigur, şi sfântul Ioan Gură-de-Aur, când, tratând despre deasa şi felurita intrebuinţare a semnului crucii, adăoga că „ea străluceşte şi cu trupul lui Hristos in cina mistică" *(Omilia împotriva Iudeilor şi Elinilor, că Hristos este Dumnezeu*, 9, P. G., t. XLVIII, col 826;

a făcut să se nască mai târziu întrebarea dacă se cuvine preotului să consume „ca pâine obişnuită", prescurile rămase neintrebuințate. O astfel de nedumerire a eşit din scrupulul călugărilor de la Muntele Athos. Cu avizul sinodului său, patriarhul Nicolae Gramaticul din Constantinopol (pe la finele veac. XI şi inceputul veac. XII) îi lămuri că prescurile, din care s'a proscomidit, trebuesc consumate numai în biserică. Celelalte pot fi consumate şi afară din biserică, insă singure, fără alte alimente [1].

3.

MIRIDELE PENTRU SFINȚI ŞI CREDINCIOŞI

a) *De la simple pomeniri nominale la reprezentarea simbolică prin miride.*

Este un lucru bine stabilit că, pe vremea sfântului Gherman al Constantinopolului, prescura găsea o singură intrebuințare la proscomidie şi anume aceea de a servi pentru scoaterea agnețului. Aceasta era, de altfel, o practică in perfectă consonanță cu natura jertfei liturgice, care este in esența ei jertfa Mântuitorului. Pe sf. disc nu se afla, deci, nicio altă părticică afară de agneț (ὁ ἀμνός).

Singurul simbol material, prin care se manifestase până atunci participarea comunității la jertfa liturgică, erau darurile de pâine şi de vin, pe care credincioşii le aduceau la altar. Aceste ofrande satisfăceau pe terenul material, scopul cel dintâiu al jertfei euharistice, care este latreutico-euharistic. Dintru început insă, creştinii au fost insetați şi după binefacerile ce se impărtăşesc prin jertfa liturgică. Doreau, cu alte cuvinte, să dobândească „cele cereşti în locul celor pământeşti; în schimbul cestor vremelnice, cele veşnice, iar pentru cele stricăcioase, cele nestricăcioase" [2]. Am putea chiar spune că pe primul plan al preocupării credincioşilor a rămas mai mult problema sfințirii sau a impărtăşirii de roadele crucii, intre care cele dintâi sunt iertarea păcatelor şi moştenirea impărăției cerurilor. De altfel, aşa precum subliniază Nicolae Cabasila [3], sfințirea — a darurilor, ca şi a credincioşilor — este insuşi scopul liturghiei.

In legătură cu proscomidia, această vie dorință era satisfăcută

1. Canon. 5 al patriarhului Nicolae Gramaticul. G. A. Ralli şi M. Potli, *Sintagma dumnezeeştilor şi sf. canoane*, t. IV, p. 422. Cf. şi Manuel Ghedeon, Κανονικαὶ διατάξεις, t. I, p. 12.

2. Rugăciunea dipticelor de la anafora liturghiei sfântului Vasile cel Mare.

3. Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας, cap. I. P. G, t. CL, col. 368-369.

la inceput prin diptice sau pomenirea pe nume a fiecăruia din cei care aduceau darurile sau ale acelora pentru care erau aduse. La o astfel de practică făcea aluzie încă din veacul al patrulea sfântul Ioan Gură-de-Aur, într'una din omiliile sale. Îndemnând să se facă rugăciuni și milostenii pentru cei repauzați [1], adaogă că „nu in zadar se fac jertfe (προσφοραί) pentru cei trecuți din vieață, nu în zadar se fac rugăciuni, nu in zadar milostenii" [2].

Nu s'ar putea afirma însă sigur dacă, până in vremea acestui sfânt Părinte, liturghia rezervase pomenirilor sau dipticelor și alt loc afară de acela pe care-l indică până astăzi in cursul anaforei și anume după epiclesă. Așa precum se vede in cartea VIII, 12 a Constituțiilor apostolice și în Cateheza V, 8-9 mistagogică a sfântului Ciril al Ierusalimului, acesta era momentul consacrat in liturghia primitivă rugăciunilor, prin care se mijlocește aplicarea roadelor sfintei jertfe. Cum este și firesc, sfințirea credincioșilor trebue să urmeze sfințirii darurilor; este necesară mai intâi jertfa, pentru ca credincioșii să se poată împărtăși de efectele ei. Pentru degajarea acestui moment de mulțimea numelor ce se va fi luat obiceiul de a se pomeni, s'a găsit poate mai practic in cursul vremii a le recita cu ocaziunea proscomidiei. Odată cu oferirea darurilor, se menționau adică și numele celor care le aduceau cu dorința și speranța de a se impărtăși, ei sau cei pentru care le aduceau, de binefacerile jertfei Domnului. Încă din primul moment al proaducerii lor, materiile sfintei Euharistii sintetizau deci in acest chip, toate intențiile aducătorilor și proaducătorilor.

Locul, pe care-l ocupă dipticile in unele din vechile liturghii orientale, pare a lăsa să se intrevadă punctele diagramei descrisă de tendința de suire a acestor pomeniri către momentul proscomidiei. Astfel, în liturghiile Sirienilor orientali (nestorieni), ca cea de sub numele lui Addai și Mari și in cele intitulate a lui Nestorie, ori a lui Teodor de Mopsuestia sau a sfântului Petru din uzul Maroniților, dipticile urmează imediat după anamnesă. Liturghia greacă de rit alexandrin a sfântului Marcu și versiunea ei coptă de sub numele sfântului Ciril al Alexandriei urcă dipticile și mai sus și anume în partea de la inceputul primei rugăciuni euharistice, adică inainte de imnul de trei ori „Sfânt". După ce in liturghia din veacul al V-VI-lea a Sirienilor ortodoxi li se consacrase locul

1. Sf. Ioan Gură-de-Aur, *Omilia XXI, 4 la Fapte*. P. G., t. LX, col. 169.

2. Οὐκ εἰκῇ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῇ ἱκετηρίαι, οὐκ εἰκῇ ἐλεημοσύναι. Ibidem, col. 170.

dinaintea anaforei şi anume după sărutarea păcii, când se ... proscomidia sau proaducerea, diptícele au ajuns să se fixeze definitiv în noul cadru al proscomidiei bizantine.

Fapt este că rânduiala bisericească cunoscută sub numele de *„Testamentum Domini"* [1], scriere din aceeaşi familie cu *Constituţiile apostolice*, cuprinde în această privinţă o preţioasă informaţie, încadrată în indicaţiile, pe care le dă în legătură cu construirea locaşului de închinare. Între altele, prescrie că „pentru pomenire, să se construiască un loc, în care şezând preotul împreună cu protodiaconul şi citeţii, să înscrie numele acelora care aduc daruri sau ale celor pentru care au adus, pentru ca, atunci când cele sfinte sunt proaduse (oferite) de episcop, citeţul sau protodiaconul să le spună numele la pomenirea, pe care o fac preoţii şi cei care se roagă împreună cu ei" [2].

Două concluzii importante se desprind din acest document. În primul rând, diptícele apar ca un uz vechiu, căruia arhitectura sfântului locaş trebuia să-i asigure anumite înlesniri practice. În al doilea rând, ele erau citite la proscomidie, adică atunci când darurile erau aduse şi depuse pe sf. masă, pentru a fi oferite Domnului, obiceiu confirmat, de altfel, şi de Pseudo-Dionisie Areopaghitul, care precizează că ducerea darurilor pe sfânta masă era nedespărţită de lista de nume [3].

Pentru veacul al cincilea şi începutul veacului al şaselea, momentul liturgic al diptícelor de la proscomidie este şi mai de aproape determinat de acest din urmă scriitor, care menţionează că, în biserica siriană, citirea pomelnicelor se făcea după sărutarea păcii. „După ce s'au îmbrăţişat unii pe alţii", zice el, „se săvârşeşte citirea în taină a sfintelor foi (pomelnice)" [4]. Intr'adevăr, aşa precum ne informează atât sf. Justin Martirul şi Filosoful [5] cât şi *Constituţiile sfinţilor apostoli* [6], proaducerea materiilor pentru sf. Euharistie avea loc după sărutarea păcii.

Cam pe la jumătatea veacului al şaptelea însă, se făcea

---

1. O scriere apocrifă (pseudoepigraf) siriacă, tradusă în veac. VII după un text grec şi publicată pentru prima dată în an. 1899, la Maienţa, de Efrem II Rahmani, patriarhul sirian unit al Antiohiei, care a însoţit-o de o traducere latină şi note.

2. Vezi textul latin extras in J. Quasten, *op. cit.*, p. 5/239.

3. Cf. Pseudo-Dionisie Areopaghitul, *Despre ierarhia bisericească*, cap. III, 9. La J. Quasten, *op. cit.*, p. 33—34 (307—308).

4. *Despre ierarhia bisericească*, cap. III, 9. La J. Quasten, *op. cit.*, p. 33/307.

5. şi 6. Vezi locurile deja citate in notele 2 şi 3 de la p. 320.

constatarea că la Constantinopol dipticele nu se găseau așezate in acest loc. Astfel, sf. Maxim Mărturisitorul, referindu-se la pasagiul de mai sus din scrierea lui Pseudo Dionisie Areopaghitul, observă că „nu sunt in acest loc la noi diptcele cele dintâi (adică cele de la proscomidie); pe vremea acelui sfânt Părinte, însă, se puneau după sărutarea păcii, ca și in Orient"[1]. Rămâne, deci, de reținut din acest amănunt că in slujba bisericii răsăritene, locul dipticelor fusese după sărutarea păcii, atunci când se proaduceau darurile, dar că, in biserica bizantină de pe vremea sfântului Maxim Mărturisitorul, situația era alta. Indisolubil legate de actul proaducerii, ele urmaseră proscomidia in locul ei cel nou dinaintea liturghiei, la masa proscomidiarului.

E drept că, prin origina autorilor lor, toate aceste documente, afară de unul singur, se refereau la locul dipticelor in liturghia bisericii din Siria (Antiohia). Situația nu putuse fi însă alta la început nici in liturghia din biserica Bizanțului, la conducerea căreia au venit de mai multe ori, inainte și după sfântul Ioan Gură-de-Aur, episcopi de origină sau de formație siriană, capadociană ori supusă acestor influențe. Sub preponderență siriană sau capadociană in prima parte a istoriei bisericii constantinopolitane sau sub inrâurire bizantină după aceea, liturghia acestor două regiuni bisericești s'a găsit intr'o neintreruptă consonanță. Când un patriarh al Antiohiei se găsea la Constantinopol și hirotonea pe Evagrie (369-379) ca episcop al acestei cetăți și când relațiuni atât de directe și de intime s'au continuat și după aceea intre bisericile Siriei și Bizanțului, nu vedem nici un motiv, care să ne indreptățească a considera in divergență esențială liturghiile acestor două biserici, in privința dipticelor, cel puțin in veac. IV-VI-lea. Actele sinodului ținut la Constantinopol in anul 536, sub patriarhul Mina, lasă chiar să se vadă că locul dipticelor in liturghia bizantină era in primele decade ale veacului al șaselea același ca și in cea siriană. Astfel, ele menționează că „după citirea sfintei Evanghelii, săvârșindu-se după obiceiu dumnezeeasca liturghie, și, după ce ușile au fost inchise și s'a spus potrivit uzului sfânta invățătură, la vremea dipticelor toată mulțimea s'a adunat in mare liniște in jurul altarului și asculta cu luare aminte" pomenirea de către diacon a părinților de la sinoadele ecumenice, a diferitelor nume

1. *Scholia la cartea Despre ierarhia bisericească*, cap. III, 9. (P. G., t. IV, col. 436).

de episcopi ortodoxi etc. [1]. Schimbarea constatată de sf. Maxim Mărturisitorul cu privire la locul dipticelor n'a putut avea deci loc, în liturghia bizantină, decât odată cu schimbarea locului proscomidiei şi anume în răstimpul, ce s'a scurs între sinodul din anul 536 şi vremea dinainte de jumătatea veacului al şaptelea, când scrie sfântul Maxim.

Un document bizantin, care să ne confirme însă expres pomenirea numelor la proscomidie, nu avem, într'adevăr, mai 'nainte de veacul al IX-lea. Menţinându-se pe terenul unei explicări mistice, sfântul Gherman al Constantinopolului se opreşte în comentarul său, numai asupra dipticelor din rugăciunea anaforei euharistice, trecând sub tăcere practicarea lor şi la proscomidie. După epoca lui însă, recitarea numelor odată cu proaducerea sau punerea înainte a darurilor fu subliniată şi printr'o acţiune de reprezentare simbolică şi anume prin scoatere de părticele (μερίδας) pentru fiecare nume rostit. Lângă agneţul, întru care s'a făcut pomenirea sau amintirea vieţii şi crucii Domnului, a început să se pună părticele din prosforă „pentru pomenirea şi iertarea păcatelor" celor vii şi a celor morţi. Se pare că o astfel de practică a fost găsită în uz de veacul al noulea, de vreme ce pe la anul 815 patriarhul Nichifor al Constantinopolului prescria că „nu păcătueşte cel ce proscomideşte dintr'o singură prescură pentru trei oameni sau aprinde o singură candelă" [2]. Până aci fusese, prin urmare, obiceiul ca să se aducă câte o prescură pentru fiecare nume de pomenit la proscomidie [3].

---

1. *Concilium constantinopolitanum sub Mena, anno Domini DXXXVI..., contra Anthimum etc., actio V;* la Joannes Harduin, *Acta conciliorum et epistolae decretales...*, t. II, col. 1340.

2. Canonul 11: Οὐχ ἁμαρτάνει τις ὑπὲρ τριῶν ἀνθρώπων μίαν προσκομίζων προσφοράν, ἢ μίαν ἅπτων κανδήλαν. G. A. Ralli şi M. Potli, *Sintagma dumnezeeştilor şi sfintelor canoane*, t. IV, p. 428.

3. Măsura patriarhului Nichifor însemna, de sigur, un pogorământ necesar pentru satisfacerea situaţiei modeste a unora dintre creştini. Excepţia a ajuns însă regulă mai târziu, însoţindu-se cu o prescură o listă de oricâte nume. În mănăstiri însă şi în diferite acte de fondaţie, tradiţia unei prescuri pentru fiecare nume de pomenit a fost specificată expres. Astfel, în tipicul mânăstirii Sfintei Fecioare întocmit de egumenul Timotei (pe la jumătatea veacului XI) se menţionează că la liturghiile comune slujite pentru monahii şi fraţii decedaţi, „să se aducă pentru fiecare câte o prescură" (προσφορῶν ὑπὲρ ἑκάστου κοιμιζομένων). A. Dmitrievschi, *Τυπικά*, t. I, p. 647. De asemenea, patriarhul Nicolae Misticul prescrie mânăstirii, al cărei ctitor era, să se aducă o prescură pentru numele său (ὀφείλει προσκομίζεσθαι μία προσφορὰ ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου), atât în timpul vieţii, cât şi după moarte. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 768.

Din aceeaşi epocă cu proscomidirea de părticele pentru vii şi morţi trebue să dateze, de sigur, scoaterea de miride şi „intru cinstea şi pomenirea sfinţilor". Se desăvârşea în acest chip reprezentarea simbolică pe sf. disc, a unităţii în Hristos a întregei sale biserici, a celei triumfătoare alături de cea luptătoare [1], unitate care, la diptícele după epiclesă, îmbracă un caracter de realism mistic. In acestea din urmă, dipticele de la proscomidie au găsit, de sigur, o sugestie pentru pomenirea sfinţilor, atunci când s'a inaugurat practica miridelor.

Când documentele au ocazie să facă menţiune de proscomidirea pentru sfinţi, ele se referă la ea ca la o veche obişnuinţă. Astfel, la finele veacului al XI-lea, Petru, hartofilaxul bisericii din Constantinopol, răspunde la întrebarea dacă „se cuvine a liturghisi cu o singură prescură": „Nicio impiedecare, numai dacă nu este pomenire de sfânt sau de răposat" [2]. Acest răspuns nu ne impiedecă întru nimic să acordăm aceeaşi vechime proscomidirii pentru sfinţi ca şi celei pentru repauzaţi. Lămurirea dată de Petru Hartofilaxul lasă să se înţeleagă însă că, la vreme de nevoie, se putea folosi o singură prescură atât pentru scoaterea sfântului agneţ cât şi a părticelelor pentru vii. Trebuia însă neapărat să se ia alta în vederea pomenirii morţilor şi a sfinţilor.

Pentru pomenirea şi cinstirea Sfintei Fecioare Maria, care are privilegiul iperduliei, se va fi întrebuinţat, de sigur, de la inceput sau cel puţin cât se poate de timpuriu, o prosforă aparte. O astfel de practică n'o găsim însă confirmată în scris decât abia în veacul al XI-lea, când patriarhul Nicolae Gramaticul de la

---

1. Cf. Sf. Simion al Tesalonicului, Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, cap. 94. P. G., t. CLV, col. 285: „Să luăm, dar, seama cum şi prin acest dumnezeesc chip (reprezentare, simbol) şi oficiu (lucrare) al sfintei proscomidii vedem pe Iisus insuşi şi toată biserica lui, una. În mijloc (vedem) pe insuşi Hristos, lumina cea adevărată, viaţa cea veşnică, luminată şi neincetată. Căci El este in mijloc prin pâine. Maica sa însă, prin părticica din dreapta, ingerii şi sfinţii prin cele din stânga, iar dedesubt toată evsevioasa adunare a credincioşilor lui. Aceasta este marea taină: Dumnezeu intre oameni şi Dumnezeu in mijlocul dumnezeilor, care se indumnezeesc de la cel cu adevărat Dumnezeu după fire (Θεὸς ἐν ἀνθρώποις καὶ Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν, θεουμένων ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν ὄντως Θεοῦ), cel ce s'a întrupat pentru ei. Aceasta este (inchipue) împărăţia, ce va să fie şi cetăţenia vieţii veşnice. Dumnezeu impreună cu noi, văzut şi impărtăşit. Aci nu este loc pentru necredincioşi, nici pentru cei de alte păreri (eretici), căci ce părtăşie are lumina cu întunerecul, de vreme ce ingerii vor scoate — zice — pe cei răi din mijlocul celor drepţi?".

2. Vezi cap. 'Ερωτήματα, la G. A. Ralli şi M. Potli, *Sintagma dumnezeeştilor şi sfintelor canoane*, t. V, p. 369.

Constantinopol (1084—1111) prescrie în instrucțiile sale „Despre *felul cum trebue să facă preotul proscomidia*", că pentru Sf. Fecioară să se scoată „o mică pecete" (ὀφίλει ἐκβάλλειν σφραγῖδα μικράν) din a doua prosforă [1]. Târziu de tot și anume în manuscrisele din veacul XVI-XVII-lea, care au la bază rânduiala compusă de patriarhul F i l o t e i, se precizează că mirida pentru Sf. Fecioară trebue să fie mai mare [2], iar un alt manuscris din anul 1602 menționează că această miridă trebue să fie scoasă în formă triunghiulară [3]. Aci se cuvine să vedem, de sigur, nu atât instrucțiuni noui cât mai ales descrierea mai pe larg a unei practici deja uzuale, dar poate nu încă generalizată.

Formula: „Întru cinstea și pomenirea prea binecuvântatei, slăvitei, stăpânei noastre, Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria, pentru ale cărei rugăciuni primește, Doamne, jertfa aceasta întru jertfelnicul tău cel mai presus de ceruri", care însoțește astăzi scoaterea miridei Sfintei Fecioare din a doua prosforă, reprezintă stilizarea dată de F i l o t e i [4] formulelor întrebuințate până atunci. Forma, în care se găsesc în manuscrisele anterioare nu este însă prea deosebită de aceasta. Încă de la finele veacului al XI-lea și începutul celui de al XII-lea, rânduiala proscomidiei întocmită de patriarhul N i c o l a e G r a m a t i c u l cuprindea una asemănătoare: „Primește, Doamne, jertfa aceasta pentru rugăciunea (mijlocirea, πρεσβεία) slăvitei stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Maria, [5] spre iertarea păcatelor celui ce a adus (εἰς ἱλασμὸν τοῦδε τοῦ προσενέγκαντος)". Formula lui Filotei fusese, de altfel, pregătită de următoarea redacțiune anterioară: „Întru slava și cinstea prea binecuvântatei... (Εἰς δόξαν καὶ τιμὴν τῆς ὑπερευλογημένης...)" [6], pe care el numai o moderează sub ac-

---

1. Περὶ τοῦ πῶς ὀφίλει ποιεῖν ὁ ἱερεὺς τὴν προσκομιδήν, edit. de A. S. P a v l o v, *Nomocanonul...* (în rus.), p. 410—412. Citat după textul extras de J. H a n s s e n s, *op. cit.*, t. II, p. 187.

2. Καὶ αἴρων μερίδα μεγάλην... Ms. nr. 425 Sf. Mormânt, Constantinopol (sec. XVI). A. D m i t r i e v s c h i, *op. cit.*, p. 820. Acest adjectiv este aplicat aci în comparație, de sigur, cu mărimea părticelelor, ce trebuiau proscomidite pentru sfinți și pentru credincioși.

3. Καὶ λαβὼν μερίδα τρίγωνον... — de sigur, spre a o deosebi de forma miridelor pentru sfinți, pentru vii și pentru morți. Ms. nr. 120 Bibl. Esfigmenu (an. 1602). A. D m i t r i e v s c h i, *op. cit.*, p. 955.

4. Codic. nr. 6277—770 M-rea Pantelimon (sec. XIV). P a n. N. T r e m b e l a, *op. cit.*, p. 3.

5. Cf. și codic. nr. 662 Bibl. națion. Atena (sec. XII—XIII). P a n. N. T r e m b e l a, *op. cit.*, p. 3.

6. Ms. din an. 1306 Esfigmenu. A. D m i t r i e v s c h i, *op. cit.*, p. 263.

tuala formă : Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην (Întru cinstea şi pomenirea). Versetul 11 din psalmul XLIV : „De faţă a stătut împărăteasa ...", prescris de liturghiere să se rostească odată cu aşezarea miridei pe disc, se găseşte indicat de manuscrise abia de la veacul al XVI-lea încoace [1].

Cu privire la proscomidirea de miride pe numele sfinţilor, pe numele viilor şi al morţilor, o instrucţiune formulată expres o întâlnim pentru prima oară abia în regulele redactate de patriarhul Nicolae Gramaticul. După ce dă indicaţiuni asupra scoaterii agneţului din prima prosforă şi a miridei pentru Sfânta Fecioară din a doua, prescrie întrebuinţarea celor de a treia şi a patra pentru miridele sfinţilor, iar alte prosfore pentru vii şi pentru morţi. Astfel, „prosfora a treia" — zice el : „Primeşte, Doamne, jertfa aceasta pentru rugăciunea mijlocitoare (τῇ πρεσβείᾳ) a sfintelor şi cereştilor puteri Mihail, Gavriil şi a celorlalte cete, spre iertarea păcatelor aceluia care a adus" (această prosforă). „Prosfora a patra : Primeşte, Doamne, jertfa aceasta pentru rugăciunea mijlocitoare a cinstitului Înainte-Mergător, a sfinţilor şi întru tot lăudaţilor apostoli ..., pentru iertarea păcatelor celui ce a adus" (această prosforă). „Iar dacă (preotul) are şi alte prosfore, zice la fiecare : Pentru cei vii : Primeşte, Doamne, jertfa aceasta, spre ertarea păcatelor celui care a adus, iar pentru cei ce s'au săvârşit : primeşte, Doamne, jertfa aceasta spre iertarea păcatelor celui pentru care s'a adus" [2].

Precum se vede, cuvântul „miridă", (μερίς) nu este folosit. Scoaterea de părticele nu poate fi pusă totuşi la îndoială, de vreme ce se indică câte o prosforă pentru fiecare din categoriile de pomenit. Lucrul acesta trebue subînţeles, pe de altă parte, şi din faptul că el este deja menţionat la prosfora pentru sfânta Fecioară. De altfel, o valoare de termen tehnic în proscomidie n'a căpătat acest cuvânt decât în Constituţia lui Filotei (veacul. XIV). În veacul

---

Cf. şi cod. nr. 752, 770 (sec. XVI) şi 751 (sec. XVI—XVII) Bibl. naţ. din Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 234.

1. Ms. nr. 425 Sf. Mormânt, Constantinopol. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 820.

2. Vezi textul grec la J Hanssens, *op. cit*, t. II, p 187—188. Trebue să observăm însă că partea finală a formulei pentru pomenirea morţilor, aşa cum este redată în textul grec : „...pentru iertarea păcatelor celui care a adus" (τοῦδε τοῦ προσενέγκαντος), nu se poate explica decât printr'o eroare de transcriere a copiştilor de mai târziu, deoarece nu este posibil să se fi spus despre defuncţi că aduc daruri. Formula nu poate să aibă un sens decât încheindu-se ori sub forma: ....εἰς ἱλασμὸν τοῦδε δι' ὃν προσήνεγκα (..pentru iertarea păcatelor aceluia pentru care s'a adus)", ori „...τελευτήσαντος (...a celui care s'a săvârşit)".

al XII-lea, tipicul împărătesei Irina întrebuința expresiunea „σταυρία" (crucișoare) pentru părticelele, ce trebuiau scoase în fiecare Sâmbătă pentru anumiți membri defuncți din familia ctitorului[1].

Nu este greu de observat însă că, în lumina indicațiilor date de patriarhul Nicolae Gramaticul — cu tot laconismul lor — ne putem convinge că dispozițiile din canonul 11 al patriarhului Nichifor Mărturisitorul nu se refereau la începutul veacului al noulea decât tot la extragerea de părticele pentru numărul de persoane indicat, adică trei pentru fiecare prosforă.

Chestiunea miridelor comemorative apare mai de aproape determinată în sulurile și codicii liturgici dinspre sfârșitul veacului al XIII-lea, în care se poate remarca în deosebi introducerea unei diferențieri necesare în formulele, care însoțesc proscomidirea lor. Formula întrebuințată stereotip de Nicolae Gramaticul pentru miridele sfinților ca și pentru cele ale credincioșilor suferă mai întâi o suprimare a părții ei finale, alternând apoi într'unul și acelaşi document cu forme abreviate, ca „Εἰς τὴν πρεσβείαν..." și „Τῇ πρεσβείᾳ τῶν ἁγίων"[2]. O distincție categorică între formule, corespunzătoare categoriilor de miride, o întâlnim în codicele Esfigmenu din anul 1306. Pomenirea sfinților este exprimată printr'un șir de genetive atributive („A sfintelor, cereștilor, netrupești puteri", „a cinstitului prooroc Înainte-Mergătorul..." etc.), dependente de expresiunea „Întru slava și cinstea prea binecuvântatei..." din formula de la mirida Sfintei Fecioare, care trebue subînțeleasă la fiecare clasă de sfinți amintiți.

Pomenirea, care însoțește miridele pentru vii, era introdusă prin prepoziția ὑπέρ (pentru) urmată uneori în chip simplu de numirea categoriei respective („Pentru prea pioșii noștri împărați"). Alteori, aceasta este însoțită de substantivele, prin care se exprimă intențiile pomenirii făcute, ca, de exemplu: „Pentru iertarea păcatelor robului...", „Pentru mila, sănătatea, mântuirea, iertarea păcatelor...", iar pentru repauzați: „Pentru odihna, lauda, fericirea, pomenirea și iertarea păcatelor...". Alături de această din urmă formulă, se vede întrebuințată și alta mai simplă: „Pomenește, Doamne"[3].

b) *Sistematizări în proscomidirea miridelor.*

Față de materialul, pe care-l aducea codicele Esfigmenu, Constituția lui Filotei nu făcu altceva în veacul al XIV-lea

1. P. G., t. CXXVII, col. 1056 C.
2. Ms. nr. 719 Patmos. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 172.
3. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 263—265.

decât să intervină cu o sistematizare. Menţinu, astfel, formulele prescrise pentru miridele sfinţilor, reţinând pentru cele ale viilor şi ale morţilor prepoziţia ὑπὲρ (pentru), precum şi expresiunile: „Pentru pomenirea şi iertarea păcatelor (ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν)", şi „Pomeneşte, Doamne (Μνήσθητι, Κύριε)", adică aşa precum urmează liturghierele până astăzi.

Caracteristic în forma proscomidiei din această epocă, în comparaţie cu simplitatea de odinioară, este desvoltarea, pe care au luat-o înlăuntrul ei dipticele. De fapt, acestea nu apar decât ca o dilatare în forme corespunzătoare, sub impulsul ascuns dintru început, în fiinţa ritului sub forma simplei recitări a numelor în momentul proaducerii sau oferirii materiilor pentru sfânta Euharistie.

Extensiunea pomenirilor de la proscomidie fiind lăsată însă în seama pietăţii şi a posibilităţilor practice ale liturghisitorilor, preferinţele şi particularităţile locale fuseră inevitabile. Se remarcă în deosebi lipsa unui principiu cu privire la ordinea, în care se văd înşirate diferitele nume şi categorii. Reprezentativ din acest punct de vedere găsim în deosebi codicele citat, de la mănăstirea Esfigmenu. Astfel, în lungul şir din diptice se intercalează nume de monahi şi monahii, care se găseau, poate, în consideraţia pietăţii mânăstirii, a copistului ori chiar a celor care comandaseră scrierea codicelui.

Prin rânduiala întocmită de F i l o t e i, fizionomia ritului proscomidiei fu asigurată însă mai precis, în primul rând printr'o serie sistematică de instrucţiuni mai amănunţite decât în trecut. În cadrul acestora intră nu numai formulele şi acţiunile, ci şi materiile proscomidiei. Specific însă Constituţiei lui F i l o t e i este în deosebi sistematizarea proscomidirii pentru sfinţi, în sensul că miridele aveau să fie scoase nu pentru numele fiecăruia, ca până atunci, ci pentru grupe sau cete, care au fost fixate în număr de nouă, adică aşa cum a rămas până astăzi. Aşezarea acestor părticele într'o figură de trei grupe paralele de câte trei se datoreşte probabil practicei poate chiar din vremea lui F i l o t e i. El nu dă însă nicio indicaţie în această privinţă.

Manuscrisele se referă foarte rar la locul şi poziţia miridelor pe sfântul disc. Unele ne lasă chiar să bănuim că părticelele se aşezau toate laolaltă, ceea ce, de altfel, nu contrazicea prin nimic ideia simbolică, pe care se întemeiază la origină această acţiune de proscomidire. Chiar mai târziu, când încep să se formuleze reguli în această privinţă, ele sunt lipsite de preciziunea şi acurateţa în sensul modern al acestor cuvinte. Nici Constituţia lui

Filotei nu este cu totul scutită de acest defect. Astfel, pentru mirida Sfintei Fecioare, el prescrie locul din stânga agnețului, fără a determina însă dacă această indicație trebue interpretată în raport cu poziția sfintei pâini, ori cu poziția liturghisitorului[1].

De asemenea, cu privire la rânduirea miridelor pentru sfinți, dă tocmai după cea din urmă, o simplă indicație generală: „Şi astfel, luând părticica, o aşează în aceeaşi parte, adică la stânga dedesubt, iar pe celelalte le aşează în şir (una după alta)"[2]. Este, deci, foarte greu să ne imaginăm astăzi, numai pe temeiul acestei indicații, care era adevărata hartă topografică a celor nouă cete de pe sfântul disc. Se grupau, oare, în stânga agnețului, deci în dreapta liturghisitorului, ori viceversa? Nu s'ar putea răspunde cu preciziune. Îndoiala asupra acestor puncte cardinale o înlătură mai târziu codicii din veacul XVI-XVII, care lămuresc că partea din stânga agnețului, în care iau loc miridele sfinților, este aceea în care se află inițialele HC, adică în dreapta celui ce proscomideşte, iar cealaltă este partea din dreapta, unde se pune părticica pentru Sfânta Fecioară[3].

Pe de altă parte, Constituția lui Filotei ne lasă impresia că miridele sfinților se aliniau dedesubtul celei pentru Sfânta Fecioară. De altfel, după felul cum grupează el sfinții la fiecare miridă, numărul simbolic pentru cele nouă cete nu se împlineşte decât socotind şi părticica Sfintei Fecioare. Unele manuscrise din secolele următoare repartizează numele sfinților de pomenit în 16—17 grupe, cărora le corespund tot atâtea miride[4]. Acestea reprezintă probabil ori practici izolate, ori mai de grabă copii după codici mai vechi, de vreme ce la un veac după Filotei, Simion, arhiepiscopul Tesalonicului, descrie locul şi poziția miridelor pe disc întocmai cum se practică astăzi[5].

În ceea ce priveşte mărimea şi forma miridelor comemorative, abia în codicii din veacul XVI-lea şi XVII-lea se întâlneşte

---

1. Καὶ αἴρων μερίδα μετὰ τῆς ἁγίας λόγχης τίθησιν ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου. Διάταξις τῆς θείας λειτουργίας. Codic. Pantelimon (sec. XIV), nr. 6277—770 Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 3.

2. Καὶ οὕτως αἴρων τὴν μερίδα τίθησιν αὐτὴν ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ἤτοι τῷ ἀριστερῷ ὑποκάτω δὲ τὰς λοιπὰς ἐφεξῆς τίθησιν. *Ibidem.*

3. Codicii nr. 759 şi 766 (sec. XVI), 751 (sec. XVI—XVII) etc. Bibl. națion. Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 234—235.

4. Vezi codicii reproduşi de Pan N. Trembela, *op. cit.*, p. 235-237.

5. Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, cap. 94. P. G., .t CLV, col. 285 (vezi supra, p. 341, nota 1).

menţiunea că părticica pentru sfinţi să nu fie triunghiulară, ca pentru Sfânta Fecioară, ci ceva mai mică [1].

În schimb, proscomidirea miridelor pe numele credincioşilor vii şi morţi este mai de aproape determinată in Constituţia lui Filotei, care este urmată aproape intocmai de rânduiala din liturghiere. Se proscomideşte adică mai intâi „pentru toată episcopia ortodocşilor", pomenindu-se nominal numai episcopul locului şi egumenul mănăstirii, iar celelalte categorii ale clerului prin formule generale. Printre aceste formule se află intercalată şi cea pentru pomenirea „prea pioşilor şi de Dumnezeu iubitorilor împăraţilor noştri", care, in practica actuală, ocupă un loc distinct îndată după tagmele bisericeşti. Urmează după acestea proscomidirea nominală pentru vii.

Trecându-se apoi la categoria celor repauzaţi, sunt pomeniţi mai intâi ctitorii, după aceea arhiereul de la care liturghisitorul a primit hirotonia şi numele diferiţilor defuncţi. Acest capitol este încheiat cu formula generală: „Pomeneşte, Doamne, pre toţi care intru nădejdea invierii vieţii de veci...", aproape identică cu cea de astăzi.

Ultimele miride sunt cele aduse de liturghisitori pentru ei înşişi. Locul părticelelor pentru vii şi pentru morţi este desemnat de Constituţia lui Filotei, dedesubtul sfintei păini.

c) *Numărul prosforelor.*

O chestiune închisă, in sfârşit, definitiv şi cu autoritate prin instrucţiile lui Filotei, fuse şi aceea privitoare la numărul de prosfore necesar la proscomidie. Înainte de el n'au lipsit codici, care, cel puţin prin felul de redactare al indicaţiilor, lasă impresia că părticelele pentru cei vii şi pentru cei morţi ar fi fost scoase dintr'una şi aceeaşi prosforă cu sfântul agneţ şi mirida pentru Sfânta Fecioară [2]. Am văzut deja că, in veacul al XI-lea, Petru Hartofilaxul recomanda întrebuinţarea unei a doua prescuri, numai in cazul că trebuia să fie pomenit vre un sfânt ori vre un

1. „...οὐ τρίγωνον, ἀλλὰ μικρὸν ὀλίγον τίποτα". Cod. nr. 759 şi 766 (sec. XVI), 751 (sec. XVI-XVII) etc. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 234.

2. Cf. Codic. gr. Barberini 428 (sec. XIII). Cf. Papas Marco Mandala, *op. cit.*, p. 126. De asemenea codic. 518 Sofian (cf. Alexis Petrovschi, *Histoire de la redaction slave de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, traducere din rusește, in Χρυσοστομικά, p. 873—874), de şi manuscrise din acelaşi veac şi chiar din veacul precedent menţionează mai multe prescuri pentru proscomidie.

răposat. La aceeaşi întrebare ca şi el, au fost nevoiţi să răspundă Nifon al Novgorodului, în prima jumătate a veacului al XII-lea (1130—1156) şi arhiepiscopul Bulgarilor Dumitru Chomatin, în veacul al XIII-lea. Cel dintâi, întrebat de călugărul Cyric dacă este îngăduit a liturghisi cu o singură prescură, a răspuns că aşa ceva nu se poate admite decât numai atunci când este cu neputinţă să se găsească mai multe [1]. Dumitru Chomatin, referindu-se la tradiţia orală, socoteşte necesar numărul de trei prescuri sau chiar două, dar numai atunci când, trebuind neapărat să se săvârşească sfânta liturghie, nu se găsesc mai multe. Sub nici un cuvânt (οὐδαμῶς) însă, nu socoteşte de admis o singură prescură pentru proscomidie [2].

Deja la finele veacului al XI-lea şi începutul veacului al XII-lea, patriarhul Nicolae Gramaticul menţionează însă patru prosfore pentru sfânta pâine şi pentru părticelele pe numele Sfintei Fecioare şi ale sfinţilor, afară de cele pentru miridele credincioşilor. Tipicul împărătesei Irina (sec. XII) se referă la şapte prescuri, iar codicele Esfigmenu din anul 1306 la cinci.

Numărul prosforelor, care, precum se vede, variase de la una la şapte, a rămas definitiv stabilit la cinci, prin Constituţia patriarhului Filotei din veacul al XIV-lea. Deci, afară de cea pentru sfântul agneţ, de cea pentru Sfânta Fecioară şi de cea pentru cele nouă cete, se mai întrebuinţează a patra prosforă pentru vii şi a cincea pentru morţi. Spre finele veacului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea, Nomocanonul în 228 de capitole a venit cu indicaţiuni şi mai amănunţite cu privire la prosfore şi la întrebuinţarea lor [3].

d) *Diferenţe şi controverse.*

Atâta vreme cât liturghierul s'a menţinut în stare de manuscris şi deci în imposibilitatea unui control oficial, n'a putut fi vorba de realizarea unei uniformităţi absolute în ritul proscomidiei. Prin-

---

1. Cf. J. Hanssens, *op. cit.*, t. II, p. 193.

2. *Ad regem Serbiae respons. II*, edit. J. B. Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena* (Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi praeparata), p. 687—688. Citat după J. Hanssens, *op. cit.*, t. II, p. 190.

3. *Canon 213*: „Despre sf. proscomidie. Câte prescuri trebue să ai? La sf. proscomidie a dumnezeeştii liturghii, cinci prescuri trebue să ai: 1. una pentru artosul Domnului; 2. a doua, a Panaghiei; 3. alta, pentru sfinţi; 4. una a celor vii, când vrei să-i pomeneşti şi 5. alta iarăşi pentru cei adormiţi, una câte una în parte, fiecare la rândul ei. Afară de aceasta, să ştii şi acest lucru: prima prescură să fie întreagă, ca să scoţi artosul Domnului sau după cum vei socoti

cipiul libertății de pomenire nefiind desființat complet nici de întocmirea lui Filotei, variantele, de și au fost supuse unei discipline, n'au luat totuși sfârșit. Generalizarea regulelor fixate în veacul al XIV-lea de acest patriarh este un succes în deosebi al edițiilor tipărite ale liturghierului, de la veacul al XVI-lea încoace, dar nu în măsură mai mică și a explicărilor întocmite în veacul al XV-lea de Simion, arhiepiscopul Tesalonicului[1].

Numărul, felul de grupare și numele sfinților din cele nouă cete păstrează, însă, încă unele deosebiri, pentru a se lăsa loc preferințelor și pietății bisericilor ortodoxe-naționale față de unii sfinți locali sau chiar tradiției transmise de unele manuscrise. În această categorie intră cazul bisericilor ortodoxe de limbă greacă, în care prima din cele nouă miride este scoasă nu pentru sf. Ioan Botezătorul, ci pentru „căpeteniile oștilor îngerești, Mihail și Gavriil și toate puterile îngerești"[2], obiceiu, pe care l-au adoptat și ediția de Sofia, 1928, a liturghierului bulgar, precum și cea de București, 1937, a liturghierului român. O astfel de practică a trezit însă în jurul ei o vie polemică, care, depășind cadrul liturgic, interesează de aproape doctrina soteriologică.

Sf. Simion al Tesalonicului vede o justificare a miridei pentru sfinții îngeri, în faptul „că ei au fost slujitori ai misterului întrupării, pentrucă ei sunt una cu noi și o biserică suntem,... pentrucă ne sunt păzitori și mijlocitori față de Dumnezeu"[3]. Nu pare lipsită însă de seriozitate nici obiecțiunea arhimandritului Grigore Palamas, care demonstrează că „Fiul lui Dumnezeu n'a îmbrăcat fire îngerească, nu pentru îngeri s'a întrupat, a pătimit și a instituit taina Euharistiei. Sf. Scriptură nu spune că ei sunt trupul lui Hristos, nici împreună moștenitori ai săi, nici că ei împărățesc cu dânsul"[4]. Cu alte cuvinte, nu se poate prosco-

---

(chibzui), ca să-ți ajungă pentru anaforă; iar celelalte patru să fie numai pecetea. Dacă este însă popor mult și nu ajunge o singură prescură pentru anaforă, pune și prescura Panaghiei întreagă, iar celelalte să fie peceți". (Vezi textul grec în J. Hanssens, *op. cit.*, t. II, p. 191).

1. Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. P. G., t. CLV, col. 253—304.

2. În unele manuscrise, formula aceasta începea: Δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ (Cu puterea cinstitei și de viață făcătoarei cruci) Cod. Esfigm., an. 1306. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 263; idem, *ibidem*, p. 820 (Cod. 425 Sf. Mormânt, Constantinopol) și p. 955 (Cod. Esfigm. 120).

3. Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, cap. 94 (P. G., t. CLV, col. 280).

4. Grigore Palamas, Ἱερὰ κατήχησις, p. 64—65. Citat după S. Pètridès, *La preparation des oblats dans le rite grec*. Echos d'Orient, an. III-IV (1899—1901), p. 75.

midi pentru sfinţii îngeri, întru cât ei nu fac parte din corpul mistic al lui Hristos, simbolizat pe sf. disc, în ceea ce priveşte biserica triumfătoare, prin cele nouă miride, iar în ceea ce priveşte pe cea luptătoare, prin părticelele viilor şi ale morţilor.

Trebue să observăm însă că, de şi printr'o interpretare simbolico-liturgică miridele sunt considerate că reprezintă unitatea în Hristos a bisericii sale, totuşi proscomidirea pentru sfinţi se inspiră dintr'alt temeiu dogmatic decât cel privitor la membrii bisericii luptătoare şi răposaţii nedesăvârşiţi. Însuşi liturghierul întrebuinţează pentru aceştia din urmă formula „pentru pomenirea şi *iertarea păcatelor*", pe când depunerea miridelor pentru sfinţi se face „întru *cinstea* şi pomenirea lor". Prin urmare, proscomidirea pentru sfinţi nu are caracterul unei intervenţii, de care ei n'au nevoie, de oarece ei sunt „sfinţi desăvârşiţi, cu îngerii împreunăşezători şi deja trecuţi în ierarhia cerească" [1]. Prin miride, numai mulţumim şi ne arătăm recunoscători lui Dumnezeu, precum zicea Nicolae Cabasila, pentrucă a cinstit neamul omenesc alegând din el pe Maica Fiului său şi pe sfinţi, ca să se roage pentru noi [2]. Părticelele scoase pe numele lor sunt, fără îndoială, şi ale lor şi-i cinstim prin ele, pentrucă acestea sunt afierosite lui Dumnezeu tocmai mulţumită lor [3].

Pe de altă parte, din reflexiile mistice incidentale ale sfinţilor Părinţi şi în deosebi ale sfântului Ioan Gură-de-Aur, privitoare la liturghie, luăm de atâtea ori cunoştinţă de viziunea prezenţei nevăzute a sfinţilor îngeri la celebrarea înfricoşatei Taine [4].

---

1. Nicolae Cabasila, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας, cap. XLVII. P. G., t. CL, col. 469 D.

2. Cf. Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. X. P. G., t. CL, col. 388 D.

3. Cf. Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. XLVIII. P. G., t. CL, col. 472 A.

4. Sf. Ioan Gură-de-Aur, *Omilia la Înălţare*: „De aceea v'am adus aici, pentru ca adunarea să fie mai strălucitoare, pentru ca priveliştea să fie mai luminoasă, căci nu numai oamenii, ci şi îngerii se adună aci, nu numai martirii, ci şi îngerii. Căci şi îngerii sunt de faţă: astăzi se face adunarea martirilor împreună cu a îngerilor. Şi dacă vrei să vezi şi pe martiri şi pe îngeri, deschide ochii credinţei şi priveşte acel spectacol. Căci dacă văzduhul este plin de îngeri, cu atât mai mult biserica. Şi dacă biserica (e plină de îngeri), cu atât mai mult astăzi, când Stăpânul lor s'a înălţat". P. G., t. L, col. 443.—*Omilia XVIII la II Corint.*: „De ce să te miri dacă poporul cântă împreună cu preotul, când înalţă acele sfinte cântări laolaltă chiar cu heruvimii înşişi şi cu puterile de sus?" P. G., t. LXI, col. 527.—*Omilia III, 5 la Efes.*: „Masa împărătească este de faţă, îngerii slujind la masă, Împăratul însuşi este de faţa..." P. G., t. LXII, col. 29. Sofronie al Ierusalimului, *Comentar liturgic*: „Ripidele sunt purtate înainte în

De altfel, inseşi rugăciunile liturghierului inspiră sau se inspiră din aceste viziuni [1]. De aceea, reprezentarea ingerilor in ritul proscomidiei nu apare lipsită de explicaţie. Biserica n'a luat, intr'adevăr, in chip oficial o atitudine formală in această privinţă, ci a ingăduit supravieţuirea in liturghiere a uzului moştenit din manuscrise, a căror vechime se urcă la veacul al X-XI-lea [2].

Unele dintre amănuntele cu caracter formal secundar ale proscomidiei, au căpătat o uniformizare târziu de tot, şi anume atunci, când generalizându-se evhologhiul tipărit, s'au putut observa nepotriviri de practici. Astfel, monahii de la Athos au creiat in veacul al XVII-lea un motiv de controversă cu privire la locul pe sf. disc, al părticelei pentru Sf. Fecioară, indicat mai'nainte in manuscrise când in dreapta, când in stânga sfintei pâini. De fapt, totul se reducea la interpretarea deosebită asupra chestiunii dacă dreapta trebue determinată după poziţia liturghisitorului aşezat cu faţa spre sf. disc, ori după cea a sfintei pâini de pe el. Divergenţele s'au stins complet in veacul al XIX-lea, stabilindu-se că partea dreaptă a sfântului agneţ este aceea care poartă inscrise literile iniţiale ale numelui Iisus, adică in stânga liturghisitorului. Potrivit, deci, vechei practici şi indicaţiunilor din diferite Rânduieli ale proscomidiei, aci trebue să se aşeze mirida Sfintei Fecioare.

O altă chestiune rezolvată definitiv de Rânduiala patriarhului Filotei şi apoi de ediţiile tipărite ale evhologhiului este aceea, care face particularitatea unora dintre manuscrise, cu privire la persoana săvârşitorului. Deja in textul interpolat al *Theoriei mistice*, diaconul este cel indicat de regulă să facă operaţia scoaterii agneţului in schevofilachion, lucru însă, care nu-i este

locul hieruvimilor şi al serafimilor..." P. G., t. LXXXVII, pt. II, col. 4001.— Anastasie Sinaitul, *Cuv. despre sf. liturghie:* „Ce faci, o omule, când ingerii cei cu câte şase aripi liturghisesc acoperind masa cea mistică, când hieruvimii stau de faţă şi cântă cu glas răsunător imnul de trei ori sfânt, când serafimii işi pleacă ochii cu evlavie, când arhiereul se roagă pentru tine, când toţi cugetă cu frică şi cu cutremur, când mielul lui Dumnezeu se junghie, când Sf. Duh vine de sus, când ingerii aleargă de jur imprejurul intregului popor, insemnând şi inscriind sufletele credincioşilor...?" P. G., t. LXXXIX, col. 840 B.

1. A se vedea: Rugăciunea Intrării celei mici, Imnele hieruvimice din cele trei liturghii bizantine, dar mai ales cel de la Liturghia darurilor mai 'nainte sfinţite. Rugăciunea hristologică din anaforă etc.

2. Ca, de pildă: Rânduiala intocmită de patriarhul Nicolae Gramaticul, Cod. perg. Esfigmenu din an. 1306, ms. Vatican gr. 573, fol. 64 (veac. XIV) etc.

interzis nici preotului. Întocmirile relatate de unele manuscrise, care, întemeindu-se pe altele mai vechi [1], ajung chiar dincoace de veacul al XIV-lea, prescriu însă că amândoi — diaconul şi preotul — sunt deopotrivă admişi să facă proscomidia.

Mărginit la rolul său de ajutător, exercitat mai ales prin prezenţă, prin formule de invitaţie şi prin acţiuni de complinire, diaconul nu este exclus de la serviciul proscomidiei. În epoca, la care se referă *Constituţiile apostolice* (VIII, 12), rolul diaconului consta în alegerea şi aducerea materiei darurilor, din pastoforiu la altar, unde le primia pentru proaducere episcopul. De sigur, in această acţiune pregătitoare şi auxiliară s'a considerat diaconul şi mai târziu, când s'a luat obiceiul de a se scoate în schevofilachion agneţul pentru a fi aşezat pe disc, turnând in acelaşi timp vinul şi apa în potir. Caracterul de proaducere îl imprima însă numai rugăciunea preotului, operaţiunea manuală şi textele biblice, care o insoţeau, fiind in sarcina diaconului.

În noua fază de desvoltare a proscomidiei însă, pregătirea materiilor a primit caracterul şi semnificaţia unei proaduceri, care depăşeşte competenţa diaconului. Prin puterea obiceiului şi in virtutea inerţiei, deci fără o reflexiune mai adâncă, diaconul s'a considerat totuşi în vechiul său rol, ajungând mai întâi să scoată el insuşi agneţul, iar mai târziu atribuţia sa se extinse asupra întregei acţiuni a ritului proscomidiei [2].

După veacul al XIV-lea însă, liturghierul sfârşeşte prin a restabili pretutindeni pe preot in dreptul legat exclusiv de treapta sa şi a arhieriei, de a proaduce darurile. Simion al Tesalonicului se simte obligat să sublinieze în veacul al XV-lea, că diaconii fac pomenire prin preoţi, căci ei nu pot să proscomidească, de vreme ce n'au darul de a proscomidi lui Dumnezeu, fiind servi şi având numai vrednicia servirii; căci de nu le este cu putinţă diaconilor a îmbrăca vestminte fără binecuvântarea arhiereului sau

1. Sf. Gherman al Constantinopolului, *Theoria mistică*, P. G., t. XCVIII, col. 397 D şi textul de la baza traduc. lui Anastasie Bibliotecarul, edit. de N. Borgia, *op. cit.*, n. 22, p. 20; *Rânduiala proscomidiei pentru Paul din Galipoli* (J. Hanssens, *ibid.*, p. 24); Teodor de Andida, Προθεωρία κεφαλαιώδης, P. G., t. CXL, col. 429 BC; *Liturghia sfântului Vasile cel Mare* in traducerea lui Nicolae al Idruntului (la F. I. Mone, *Lateinische und griechische Messen aus dem zweiten bis sechsten Jahrhundert*, 1850, p. 140—141 şi J. Hanssens, *op. cit.*, t. III, p. 27).

2. Liturghierul slav al lui Varlaam de Khutin (1102) prevede dreptul diaconului de a săvârşi intreaga proscomidie, inclusiv acoperirea darurilor şi rostirea rugăciunii finale. Cf. J. Hanssens, *op. cit.*, t. III, p. 29—30.

a preotului, nici a începe vreo săvârşire, cum ar putea şi a proscomidi? Şi de vreme ce pravila opreşte pe diaconi a se cumineca mai 'nainte de preot, pentru ca să-şi păzească fiecare rânduiala sa, cum va putea, oare, diaconul a proscomidi la daruri? Drept aceea, se obişnueşte la Salonic şi acum la sf. Munte al Athosului ca diaconii să nu proscomidească şi aceasta trebue să se păzească. Iar oricare din diaconi va voi să aducă lui Dumnezeu miride după datorie, aceasta să o facă prin preot, ţiind preotul prescura şi copia..."[1].

Sf. Simion invoacă, precum vedem, practica bisericii din Salonic, admisă de curând şi de mânăstirile atonite. O astfel de documentare îi era necesară nu numai faţă de obiceiul de odinioară al bisericii din Constantinopol, la care se refereau Pseudo-Gherman[2] şi Teodor de Andida[3] prin veacul al XII-lea, ci şi faţă de însuşi obiceiul părăsit nu de mult de mânăstirile Athosului. Astfel, chiar în Constituţia compusă de Filotei, pe când era egumen la lavra sfântului Atanasie cel Mare de la Athos, deşi scoaterea agneţului şi a părticelelor pentru Sfânta Fecioară şi ceilalţi sfinţi cade exclusiv în atribuţia preotului, totuşi este menţinut dreptul diaconului de a proscomidi pentru el însuşi şi pentru credincioşii vii sau morţi, pe care-i vrea[4].

Astăzi, proscomidirea de către diacon pentru sine, precum şi pentru cei pe care îi voieşte dintre vii şi morţi, a rămas o caracteristică a liturghierului impus de Roma, uniaţilor.

Variantele din liturghierul ortodox privitoare la rânduiala actuală a proscomidiei, sunt aşa de secundare şi de neglijabile, încât ele nu afectează în nici un chip fizionomia şi unitatea ritului[5].

4
SFARŞITUL PROSCOMIDIEI

După ce liturghisitorii scot miridă pentru ei înşişi, se îndeplinesc cele din urmă lucrări ale ritului proscomidiei şi anume:

---

1. Sf. Simion al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 96. P. G., t. CLV, col. 289 B sq. Vezi trad. rom., Buc. 1865, p. 102—103.

2. „Astfel şi trupul Domnului... se taie de diacon cu un oarecare fier, ce se numeşte copie..., aşa precum Biserica cea Mare a predanisit". P. G., t. XCVIII, col. 397.

.3 „Însuşi diaconul cel ce taie dumnezeescul trup... Iar dacă şi preoţii îl tae, totuşi în Biserica cea Mare aşa se săvârşea de demult, şi prosforaua era tăiată de diaconi .." Προθεωρία κεφαλαιώδης. P. G., t. CXL, col. 429 BC.

4. Διάταξις τῆς θείας λειτουργίας. Codic. 6277—770 m-rea Pantelimon. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 4.

5. Deosebirile între diferitele biserici ortodoxe-naţionale se găsesc expuse în lucrarea noastră: *Contribuţii la revizuirea liturghierului român* Buc. 1931.

acoperirea sfintelor daruri, rugăciunea proscomidiei şi apolisul. Ele se desfăşoară întocmai după rânduiala întocmită de Filotei în veacul al XIV-lea [1].

Înainte de acoperire, adică, se tămâiază steluţa şi acoperămintele. Luând, deci, diaconul cădelniţa şi punând tămâie într'însa se adresează preotului: „Binecuvintează, stăpâne, tămâia", adăogând îndată: „Domnului să ne rugăm". Preotul răspunde cu rugăciunea pentru binecuvântarea tămâiei: „Tămâie îţi aducem ţie, Hristoase, Dumnezeul nostru, întru miros de bună mireazmă..." Textul acestei rugăciuni se întâlneşte pentru prima dată în versiunea lui Leon Thuscus (sec. XI-XII) [2]. Tămâierea în acest moment era, însă, în uz cu mult înainte, de vreme ce sfântul Gherman al Constantinopolului dă explicarea simbolismului cădelniţei şi al tămâiei, îndată după ce s'a ocupat de sfintele acoperăminte [3].

Tămâierea începe cu steluţa. După unele păreri nesusţinute de documente, întrebuinţarea ei îşi urcă origina la sfântul Ioan Gură-de-Aur, care ar fi ajuns la ideia de a se folosi de două arcuri în formă de cruce, din necesitatea de a feri sfânta pâine şi părticelele (?) să fie atinse şi risipite de acoperământul sfântului disc [4]. Sigur este însă că steluţa a fost introdusă la început dintr'o simplă consideraţie practică şi numai ulterior a căpătat o semnificaţie simbolică. Ideia din formula: „Şi venind steaua, a stătut deasupra, unde era pruncul" (Mt. II, 9), întrebuinţată de pe la veacul XI-XII-lea încoace, la aşezarea steluţei pe sfântul disc, pare a se întrevedea însă într'unul din pasagiile comentarului lui Pseudo-Gherman. Astfel, el afirmă că „dumnezeescul trup este pus la prothesă, ca în Betleem, unde s'a născut Hristos" [5]. Nu se face însă nicio menţiune de steluţă.

---

1. Codic. 6277—770 m-rea Pantelimon (sec. XIV).

2. Ed. de Paris, 1560, pag. 52—53. Cf. J. Hanssens, *op. cit.*, t. III, p. 72—73.

3. *Theoria mistică.* P. G., t. XCVIII, col. 400 C şi D. Textul este însă considerat ca o interpolaţie în versiunea lui Anastasie Bibliotecarul. Cf. textul edit. de N. Borgia, nr. 22, p. 25.

4. Cf. Jacob Goar, Εὐχολόγιον *sive Rituale Graecorum.* Paris, 1647, p. 121 şi Herm. Adalb. Daniel, *Codex liturgicus Ecclesiae universae*, t. IV, p. 390.

5. *Theoria mistică.* P. G., t. XCVIII, col. 400 A.—De altfel, semnificaţia naşterii Mântuitorului nu era absentă în simbolismul proscomidiei chiar în epoca, în care ea se reducea la forma simplei depuneri a pâinii şi potirului pe sfânta masă. De aceea, sfântul Ioan Gură-de-Aur a putut să spună că *„masa aceasta rânduiala eslei împlineşte"* (Despre sf. Filogoniu, 4. P. G., t. XLVIII, col. 755).

Ca şi la steluţă, aşa şi la pocroveţe, înainte de a le tămâia preotul şi a spune formulele respective, diaconul zice de fiecare dată: „Domnului să ne rugăm". La acoperirea discului, se recitează psalmul 102: „Domnul a împărăţit, întru podoabă s'a îmbrăcat, îmbrăcatu-s'a Domnul întru putere şi s'a încins, pentrucă a întărit lumea, care nu se va clăti, etc.". La al doilea acoperământ, adică pentru sf. potir, diaconul adaogă încă: „Acopere, stăpâne", iar preotul spune textul adaptat din Avacum, III, 3: „Bunătatea ta a acoperit cerurile, Hristoase, şi de lauda ta este plin tot pământul". Înainte de a acoperi cu aerul ambele vase cu sfintele daruri, diaconul repetă: „Acopere, stăpâne", preotul recitând în timpul acoperirii formula: „Acopere-ne pre noi cu acoperământul aripilor tale (cf. ps. XVI, 8), goneşte de la noi pre tot vrăjmaşul şi protivnicul etc.".

Această rânduială era cunoscută şi înainte de veacul al XIV-lea, dar apare practicată uneori fragmentar, iar uneori cu variante şi chiar confuz, deşi s'ar putea întâmpla ca la mijloc să nu fie decât o insuficienţă a autorilor de manuscrise, în mânuirea artei de a sistematiza ori de a transcrie reguli pentru acţiunile de săvârşit. Astfel, versiunea lui Leon Thuscus face menţiune numai de „aer", la tămâierea căruia se recitează psalmul 102 („Domnul a împărăţit..."), iar când se acoperă cu el sfântul potir se întrebuinţează textul: „Bunătatea ta a acoperit cerurile, Hristoase..." [1]. Pe de altă parte, codicele Esfigmenu din anul 1306 prescrie pentru primul acoperământ stihul: „Cu cuvântul Domnului cerurile s'au întărit" [2], pe care însă un codice din veacul al XII-XIII-lea [3] îl prevede la aşezarea steluţei deasupra sfintei pâini, aşa cum fac, de altfel, alte două manuscrise de mai târziu [4]. În acestea din urmă, stihul în cauză este urmat de formula specială a steluţei.

În ceea ce priveşte pocroveţele, ordinea actualelor formule este fixată în chipul următor de un codice de pe la anul 1200: la întâiul este indicată formula de la al treilea, la al doilea cea de la întâiul, iar la cel de al treilea formula de la al doilea pocrovăţ. Tot aci, acoperirea darurilor se găseşte indicată după ruga-

1. Cf. J. Hanssens, *op. cit.*, t. III, p. 53 şi 73.
2. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 265.
3. Codic 662 Bibl. naţion. Atena. Pan. N. Trembela, *op. cit.*, p. 4.
4. Ms. 425 (sec. XVI) Bibl. sf. Mormânt, Constantinopol. A. Dmitrievschi *op. cit.*, p. 821 şi ms. 120 Esfigmenu din an. 1602. Idem, *Ibidem*, p. 958.

ciunea proscomidiei [1]. De asemenea, in menționatul codice Esfigmenu, textele intrebuințate astăzi la al doilea și la al treilea acoperământ se văd schimbate unul in locul celuilalt, iar psalmul 102 dela primul pocrovăț este recitat după acoperirea cu aerul.

Alt manuscris din veacul al XIII-lea, in care intervine aceeaș mutație reciprocă în situația formulelor pentru al doilea și al treilea acoperământ, textul „gonește de la noi pre tot vrăjmașul și protivnicul" din ultima parte a formulei întrebuințate la al doilea pocrovăț, are varianta următoare: „și cu brațul tău cel înalt acopere-ne pre noi" (καὶ τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ ὑπερασπιεῖς ἡμῶν). De fapt, acest document nici nu vorbește de sfântul aer, ci se mărginește numai a da a treia formulă („Acoperit-au cerurile..."), sporită cu indicarea laconică a ultimelor versete din psalmul 50 („Jertfa și arderile de tot; atunci vor pune pre altarul tău viței"). Ea este introdusă sub forma curioasă a următoarei instrucțiuni: „εἶτα λαβὼν τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν δεδιπλωμένην καὶ θυμιῶν, λέγει: (Acoperit-au cerurile...)" [2].

Aceste confuziuni sunt curmate in cele din urmă de Constituția lui F i l o t e i.

După acoperire, preotul ia de la diacon cădelnița și, tămâind proscomidia, zice de trei ori: „Binecuvântat ești Dumnezeul nostru, care ai binevoit așa, slavă ție", diaconul răspunzând de fiecare dată: „Totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor". Se inchină apoi amândoi de trei ori cu toată cucernicia, iar diaconul luând cădelnița zice: „Pentru punerea înainte a cinstitelor daruri, Domnului să ne rugăm". Preotul rostește îndată „Rugăciunea punerii înainte" (Εὐχὴ τῆς προθέσεως): „Dumnezeule, Dumnezeul nostru, cela ce pâinea cea cerească, hrană a toată lumea pre Domnul și Dumnezeul nostru Iisus Hristos l-ai trimis Mântuitor și Răscumpărător și binefăcător..., insuți binecuvintează această punere înainte și o primește pre dânsa întru jertfelnicul tău cel mai presus de ceruri. Pomenește, ca un bun și iubitor de oameni, pre cei care au adus-o și pre cei pentru care s'a adus...".

Această rugăciune reprezintă punctul culminant al proscomidiei, de oarece, prin ea, materiile aduse iau caracterul expres de daruri pentru jertfă. În același timp, ea este esențialul, la care se reducea aproape întreaga proscomidie în faza ei de simplitate primară și chiar câtăva vreme după ce s'a trecut în faza agnețului.

1. Codic. E. M. 6 Karlsruhe. R i c h a r d E n g d a h l, *Beitrage zur Kenntnis der byzantinischen Liturgie.* Texte und Studien. Berlin, 1908, p. 3.

2. Ms. 719 Patmos. A. D m i t r i e v s c h i, *op. cit.*, p. 172.

Textul ei actual ne este transmis de cel mai vechiu codice liturgic (Barberini gr. 336), in care se găseşte aşezat inaintea liturghiei sfântului Vasile cel Mare. Pentru liturghia sfântului Ioan Gură-de-Aur însă, acest manuscris, ca şi altele, care uneori ajung până prin veacul al XII-lea, dă un text deosebit al rugăciunii proscomidiei: „Doamne Dumnezeul nostru, cel ce te-ai adus (ca un) miel fără de pată pentru viaţa lumii, caută spre noi şi spre pâinea aceasta şi spre potirul acesta şi le fă curatul tău trup şi cinstitul tău sânge, spre împărtăşirea sufletelor şi a trupurilor" [1]. De prin veacul al XI-lea, manuscrisele încep s'o lase afară [2], până ce în cele din urmă ea a eşit complet din uz. Intr'un codice din veacul al XII-lea, care cuprinde liturghia sfântului Ioan Gură-de-Aur, locul cel dintâi il ocupă rugăciunea proscomidiei corespunzătoare acestei liturghii, iar după ea urmează textul rugăciunii sfântului Vasile cel Mare [3]. Nu pare fără temeiu părerea că cea dintâi din ele a fost părăsită din cauza caracterului ei epicletic, neopotrivit in acest moment liturgic [4].

Cu privire la momentul rugăciunii prothezei, manuscrisele ne oferă două variante neinsemnate. Astfel, un codice de la finele veacului al XII-lea o aşează înainte de acoperirea darurilor [5], iar altul din primii ani ai veacului al XIV-lea prescrie recitarea ei a doua oară şi anume după tămâierea bisericii, ce se face in urma apolisului proscomidiei [6].

Încheerea proscomidiei se face prin apolisul cel mic spus de preot în taină, ca, de altfel, toată slujba proscomidiei, iar după aceea diaconul tămâiază proscomidiarul şi sfânta masă recitând troparul „În mormânt cu trupul, in iad cu sufletul, ca un Dumnezeu etc." Tămâiază apoi altarul şi biserica spunând psalmul 50, iar după înapoerea în altar lasă cădelniţa făcând împreună cu preotul pregătirile prescrise in vederea inceperii liturghiei.

5.

RECAPITULARE

Din primul mileniu creştin nu ne-a rămas nici un document cu rânduiala proscomidiei. Codicele Barberini 336 n'a inscris decât

---

1. Brightman, *op. cit.*, p. 309.
2. Γ. B. II (sec. XI), Vat. gr. 1973 (sec. XI-XII), Vatic. gr. 428 (sec. XIII). Cf. Papàs Marco Mandalà, *op. cit.*, p. 105; ms. Sinaitic 973 (sec. XI) Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 83 etc.
3. Γ. B. VIII.
4. Cf Papàs Marco Mandalà, *op cit.*, p. 106.
5. Cod. E. M. 6 Karlsruhe. Richard Engdahl, *op. cit.*, p. 2.
6. Cod. Esfigmenu, an. 1306. A. Dmitrievschi, *op. cit.*, p. 265.

rugăciunea pentru proaducerea sfintelor daruri, fără să adauge vreo altă formulă sau indicație în legătură cu numeroasele acte manuale, care intră în rànduiala proscomidiei. Cele mai vechi documente rezumă toate operațiunile pentru pregătirea sfintelor daruri în vederea aducerii lor, în simplele expresii sumare: „Se aduc episcopului pâine și un pahar cu vin amestecat cu apă", ca in prima apologie a sfântului Justin Martirul și Filosoful, sau: „Diaconii să aducă episcopului darurile la altar", ca in cartea a VIII-a din *Constituțiile apostolice*.

Un fel de a face sau un rit al proaducerii darurilor, nici nu incape indoială că a existat de la inceput, intâi mai simplu, apoi mai desvoltat. Comentarul liturgic al patriarhului Gherman al Constantinopolului se referă limpede, in veacul al optulea, la o astfel de rànduială. N'o descrie insă, pentrucă probabil nu intra in planul lucrării sale. Fizionomia ritului proscomidiei in diferitele ei faze din primul mileniu ne-o reprezentăm, deci, numai pe baza mențiunilor incidentale intâlnite in literatura din epoca patristică și imediat postpatristică.

O astfel de lacună nu poate fi explicată decât prin faptul că, proscomidia fiind constituită mai mult din acte manuale rituale, acestea se transmiteau pe calea practicei tradiționale. De altfel, la inceput n'a fost obiceiul să se redacteze instrucțiuni scrise de tipic nici pentru celelalte părți ale serviciului divin. Cel mult, rugăciunile liturghiei erau rânduite una după alta, numerotate in cel mai bun caz, când nu formau simple elemente ale evhologhiului, pe care liturghisitorul avea să le intrebuințeze in felul cuvenit și invățat prin observație.

Desvoltarea de mai târziu a ritualului proscomidiei nu constă insă, propriu vorbind, din rugăciuni sau molifte (εὐχαί), de la care și vine numele cărții (molitfelnic, evhologhiu), care cuprindea între altele rugăciunile liturghiei. Singura rugăciune in sensul propriu al acestui cuvânt este cea care se citea peste daruri, cunoscută sub numele de εὐχὴ τῆς προθέσεως și care, ca atare, se și găsește in cele mai vechi manuscrise. Toată cealaltă rânduială a proscomidiei constă dintr'o țesătură de texte din sfânta Scriptură, care incadrează actele manuale pentru pregătirea materiilor proscomidiei. Aceste formule n'au insă valoare de rugăciuni, ci, imprimând fiecărei acțiuni semnificația din ideia textului, indeplinesc funcțiunea de a comemora sau a face amintirea diferitelor episoade din istoria jertfei Mântuitorului. De aceea, ele n'au putut lua loc de la început in evhologhii, alături de rugăciunile propriu zise. Tre-

bue, deci, să admitem că ele se găseau în practică mai 'nainte de a fi ajuns să fie înscrise în rânduiala oficială a liturghiei. În astfel de condițiuni, lipsa ritualului proscomidiei din codicele Barberini 336 nu ne pare, prin urmare, de neexplicat, cu atât mai mult cu cât, într'o epocă imediat anterioară acestui codice, explicările din comentarul sfântului Gherman mărturisesc neîndoios despre existența unui rit al proscomidiei.

Nu este mai puțin adevărat totuși, că, în această epocă, ritul proscomidiei se găsea într'o stare încă fluidică. El se închegă însă în curând într'o structură consistentă. Manuscrisele din veacurile X-XI-XII-lea, ca regulele redactate de patriarhul Constantinopolului pentru episcopul din Galipoli, ori ca cele întocmite de patriarhul Nicolae Gramaticul etc., se confirmă și se completează unele pe altele. Versiunea latină a liturghiei sfântului Ioan Gură-de-Aur, datorită lui Leon Thuscus, se referea deja în veacul XI-XII la vechiul uz al bisericii din Constantinopol, așa cum făcea cam în aceeași epocă episcopul Teodor de Andida, în comentarul său liturgic.

Se poate vorbi, prin urmare, de un rit al proscomidiei, care, pe la finele primului mileniu creștin și începutul celui de al doilea, se înfățișa cu o fizionomie bine definită. Manuscrisele ulterioare nu fac altceva decât să scoată la iveală variante în practicarea unora dintre amănunte.

Privită în perspectiva documentelor, istoria proscomidiei poate fi împărțită în mai multe perioade, a căror delimitare n'a întrunit însă sufragiile unanime ale specialiștilor [1]. Noi socotim ca cea mai corespunzătoare următoarea împărțire:

Prima fază o reprezintă simplitatea proscomidiei din liturghia primară, așa cum se oglindește în prima apologie a sfântului Justin Martirul și Filosoful și în *Constituțiile apostolice*. Ea s'a putut întinde până prin veacul al V-VI-lea.

Din această vreme până prin prima jumătate a veacului al optulea urmează o nouă epocă, în care se petrece în primul rând schimbarea locului și a momentului proscomidiei și apoi apariția primelor forme din ritualul agnețului. Acestea se rezumau la tăierea lui însoțită pentru prima oară de formulele corespunzătoare unei semnificații simbolice, ce intervenise între timp.

În lungul interval, care ține până în vremea patriarhului Ni-

1. Grupări diferite ale acestor perioade se pot vedea la: Dom Pl. de Meester, *Genese, sources...*, P. Mandala, *op. cit.*, și Richard Engdahl, *op. cit.*, p. 141—143.

colae Gramaticul, adică sfârşitul veacului al XI-lea, se desfăşoară a treia fază din istoria proscomidiei. În acest timp are loc desăvârşirea ritualului sfintei pâini pe de o parte, iar pe de alta începe şi se desvoltă pomenirea prin scoaterea de miride pe numele sfinţilor şi ale credincioşilor vii şi morţi.

Al patrulea stadiu şi anume până la jumătatea veacului al XIV-lea se caracterizează prin variante.

A cincea fază este inaugurată de patriarhul Filotei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Ea continuă să fie susţinută în aceeaşi direcţie până în primii ani ai veacului al XVII-lea, de manuscrise şi de primele ediţii ale liturghierului tipărit, reprezentând acţiunea de sistematizare şi de uniformizare a ritualului proscomidiei. Pe acest rezultat se întemeiază în general ediţiile liturghierului până astăzi.

Preotul PETRE VINTILESCU
Profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti

RECENZII

Deimel Ludwig, *Leib Christi, Sinn und Grenzen einer Deutung des innenkirchlichen Lebens*, Freiburg im Breisgau 1940, 191 pp.

Se pare că Eclesiologia e unul dintre principalele subiecte ale cercetătorilor de azi pe tărâmul științelor sfinte. Cele mai numeroase studii asupra acestei probleme le aflăm în Germania. Și e ușor de înțeles pentruce: Eclesiologia preocupă în deosebi pe teologii romano-catolici; aceștia, aflându-se în minoritate în patria lui Luther, caută să accentueze punctele cele mai slabe ale protestantismului și mai tari ale romano-catolicismului, atrăgând luarea-aminte asupra lor prin studii. Printre aceste puncte se află pe primul plan Biserica, în privința căreia contrastul e izbitor în favoarea romano-catolicilor, prin desăvârșita ei organizație, la aceștia, ca și prin individualismul dizolvant, care duce la haos, al celorlalți.

Studiul, pe care-l înfățișem aici, e datorit acestei preocupări. Influența mediului protestant se vede imediat la el, pentrucă autorul cercetează numai Sfânta Scriptură — făcând abstracție de Sfânta Tradiție — de și încheerile la care ajunge el sunt mulțumitoare nu numai pentru ai săi, romano-catolici, dar pentru oricare creștin.

În *prefață* se arată că se vor cerceta cu deosebire epistolele sfântului apostol Pavel și anume: I Corinteni, Romani, Coloseni și Efeseni.

De altfel, observă autorul, în alte părți, în Liturghie, de pildă (care se apropie mai mult de imaginea trupului, întrucât pâinea euharistică e o imagine sensibilă a unității Bisericii, iar la Liturghie se înfățișează înaintea Domnului o unitate socială), imaginea despre Biserică, trup al lui Hristos, se găsește foarte rar.

După ce amintește, că această imagine se mai află și la autori profani, ori chiar la păgâni (Platon, Menenius Agrippa, Shakespeare, în Hamlet, Goethe, în Faust), arată greutatea de a înțelege în chip desfârșit o imagine: între ea și lucrul înfățișat e un câmp liber, deschis închipuirii, care, fără frâu, poate depăși intențiile celui ce a spus-o.

În literatura creștină, pentru întâia oară se folosește imaginea de „Trup al lui Hristos" în I Cor.; aci arată sfântul Pavel și organizarea Bisericii, potrivit acestei imagini și într'un chip destul de simplu, amintind părțile ce formează trupul și rostul lor. Autorul analizează, în cele ce urmează, cele 13 citate principale în care e înfățișată această imagine din cele patru epistole pauline, dar dintre acestea rămân numai 9 locuri de vreo 22 versete, în care ideea, că Biserica e trupul lui Hristos, se află în total ori în parte.

Autorul se ridică, apoi, împotriva adaosului de „mistic" pus lângă „Trup", pe motiv că în Evul Mediu, când s'a folosit îndeosebi acest cuvânt, el avea însemnarea de ghilemele, iar azi, prin „mistic" se arată o mulțime de sensuri... (în această privință credem că se înșeală; v. art. nostru: *Biserica, Trupul tainic al Domnului* chiar în această revistă).

Apoi insistă asupra legăturii de asemănare intre Biserică și trupul fizic, istoric, al Domnului, trăgând mai multe concluzii din această imagine.

După ce se definește această imagine, din punct de vedere gramatical, ca un „genetivus possessivus" și ca un „genetivus auctoris" (căci Biserica și Duhul sunt ale lui Hristos), se arată unitatea membrelor ce formează Biserica, având ca indatoriri morale: teama și dragostea. După acest fel de *Introducere* de ordin general, impărțită pe capitole (4 in total), autorul studiază in deosebi fiecare parte a acestei imagini: Trupul (in cap. V), membrele (in cap. VI) și Capul (in cap. VII).

În cap. V *(Trupul lui Hristos ca intreg)*, autorul desvoltă mai multe idei principale: § 1 tratează despre unitate ca forță religioasă, exprimată in sf. Scriptură prin „familia lui Dumnezeu", „casa lui Dumnezeu", etc., preinchipuită in V. T. cu deosebire prin descendența lui Abraam și indeplinită de Iisus Hristos. În § 2 vorbește despre unitatea trupului lui Hristos, al cărei temei este El insuși. Apoi tratează despre darurile Harului, privite mai ales din punctul de vedere al folosului lor pentru creștini. Ele vin prin Hristos, revărsate asupra Bisericii de Duhul Sfânt, ncepând de la Rusalii. Biserica vădește o unitate a formei, fiind „arătarea Domnului", care e necontenit prezent prin ea și in ea; deasemenea, o unitate a lucrării și a direcției. § 3 tratează despre unitatea comuniunii cu Hristos, in trupul său, având Harul ca temei și fiind desăvârșit exprimată de imaginea viței și a mlădițelor; de unde se deduce și inzestrarea suprafirească a creștinului, de a putea și de trebui să lucreze la mântuirea altora: comuniune de interes (mântuirea) ori de mijloace (Harul). Această comuniune e un rod al Răscumpărării, a cărei vie conștiință in sufletul creștinului cuprinde și pe aceea a comunității. Dar darurile Harului fac cu putință ca iubirea să atingă scopurile ei, pe când iubirea face cu putință folosința potrivită a Harului. Așa dar darurile Harului și iubirea frățească fac Biserica Trup al lui Hristos și pe creștinii singuratici membri ai acestui Trup.

În § următor autorul vorbește despre comuniunea Bisericii ca persoană, cu Hristos, arătând că Harul e dat ei ca intreg, totalitate; mai intâi vine Biserica in comuniune cu Hristos, ca tot, ca Trup al lui și apoi pășește creștinul singuratic la comuniunea cu El, ca mădular al său. Biserica formează pentru noii veniți o lume inconjurătoare, o atmosferă nouă, in care să poată să se miște, să se desvolte: aceea a Harului, a dragostei frățești. Și in această comuniune, cu toate că toți creștinii și fiecare au deosebite daruri și le folosesc in chip deosebit, totuși formează impreună o unitate vie, lucrătoare, in care toate mădularele slujesc unuia și aceluiași țel, pe căi și cu puteri deosebite.

În cap. VI *(Membrele)*, se arată că membrele trebuesc privite, cu rostul lor, in cadrul totalității din care fac parte: e ceea ce ne arată numirea lor grecească, ce se confundă cu aceea de melodie, armonie. Ele sunt înzestrate cu iubire, asemănătoare la toți creștinii și cu darurile Harului (deosebite). Unele dintre ele au conștiința unității Trupului mai vie, sunt membre de legătură, e vorba despre ierarhie. Mădularul Bisericii, cu o funcție suprafirească, pătrunde intr'un spațiu mai îndepărtat decât al oricărei societăți, intrucât tot ce face un creștin pentru semenul său, se intoarce către Hristos.

Calitatea de membru al Bisericii, câştigată prin botez, se poate pierde dar şi câştiga din nou, prin întoarcerea la Biserica văzută. Prin trupul şi sufletul creştinului, privit ca membru al lui Hristos, Biserica formează o corporalitate de sine stătătoare, ca o fiinţă proprie, cu o lege a vieţii proprie şi un drept propriu. Acest trup creşte, transfigurându se sau „supraformându-se" (cf. Efes. II, 21—22), prefăcându-se din „casă" în „templu": *Fasciendo illuminati sunt* (îndeplinind porunca dragostei, sunt iluminaţi)!

În capit. VII *(Capul)*, autorul vorbeşte mai întâi despre însemnătatea copleşitoare a Mântuitorului, capul Bisericii. După ce analizează principalele locuri din N. T. în care se vorbeşte despre Mântuitorul, cap al Bisericii, trage încheerea că întregul Trup e în dependenţa de cap, concepţie „care nu corespunde descoperirii reale anatomice", adaogă el. Pe noi ne interesează însă ideea sf. Apostol Pavel că membrele sunt în desăvârşită atârnare şi ascultare faţă de capul Trupului, ca să poată fi vii. Căci în El sunt unite toate darurile fireşti şi suprafireşti într'un chip armonios: El e plinătatea, din care noi luăm „har peste har", în care şi prin care toate s'au făcut. E plinătatea dumnezeirii şi ca urmare, Biserica e plină de dumnezeire. Iar creştinii iau parte la această plinătate prin „chemare", prin circumciderea cea întru Hristos, prin moartea şi învierea în El. Ca atare, El este măsura desăvârşiri omeneşti. Hristos e începutul şi sfârşitul, punctul de plecare şi punctul de ajungere. Această plinătate, ce se arată prin rânduiala care există într'o ordonare a membrelor după înlănţuirea lăuntrică a harismelor şi după locul ce ocupă fiecare dintre ele, ne arată că Duh şi organizare în Biserică, sunt două feţe ale unei singure realităţi de la temelie.

In ultimul capitol (VIII), autorul ne dă o vedere generală asupra celor arătate până aici: Invăţătura că Biserica e Trupul Domnului ne descopere că elementul social al Bisericii trebue înţeles în chip religios, fiind o parte a realităţii ei religioase. Aceasta formează specificul conştiinţei de sine a Bisericii şi al descoperirii făcute ei de Duhul Sfânt. In trupul lui Hristos avem o corporalitate cu o obârşie personală, aceea a Întemeetorului ei. Aceasta înseamnează că membrele lui au de îndeplinit o slujbă, fiind nişte instrumente ale Capului. Astfel toţi creştinii se fac instrumente ale iubirei înţelegătoare a voinţei celei iubitoare a lui Hristos, mişcată de puterea acestei iubiri.

De aci, continuă autorul în *Cuvântul de încheere*, urmează două consecinţe: porunca misiunei exterioare şi fiinţa Trupului lui Hristos, care trebue să crească, să ajungă la maturitatea Trupului său istoric.

Fiecare e păzitorul fratelui său, fiecare e împreună-lucrător la mântuirea sa şi a celorlalţi.

Aceasta este schiţa celei mai nouă cărţi asupra Bisericii pe care am putut-o avea. In ea nu aflăm năzuinţa de a contribui cu ceva la formularea ce se încearcă a se da astăzi în studiile teologice, descoperirii despre Trupul tainic al Domnului — şi aceasta e o lipsă. Autorul îşi propune numai să lămurească pe temeiul a patru epistole numite, taina aceasta, fără sprijinul tradiţiei, dar în duhul ei. Speculaţiile sale raţionale, ca şi aplicaţiile lor, pot fi primite de orice creştin. Dar în tendinţa vădită a autorului de a critica unele „greşeli" (anatomice) ale

Sf. Pavel, ori ale Tradiţiei (care a adăogat cuvântul „mistic" la Trupul Domnului) şi în această lipsă a luminilor Sfinţilor Părinţi, nu ne putem împiedica de a vedea influenţa negativă a mediului protestant în care a apărut.

N. CHIŢESCU

MOISIU CONSTANTIN, Pr. Econom, *„Să stăm bine să stăm cu frică". Povăţuitor liturgic pentru popor*. Bucureşti 1941, 314 pp., 150 lei.

O bună explicare a sfintei Liturghii şi a celor în legătură cu cultul creştin ortodox nu este o întreprindere uşoară, cum s'ar părea la prima vedere. Succesul unei astfel de lucrări este condiţionat nu numai de orientarea fără greş în domeniul destul de vast şi de variat al specialităţii Liturgicii, ci şi de armătura unor cunoştinţe auxiliare din câmpul altor discipline teologice îndeaproape înrudite cu Liturgica.

Să ne explicăm. Cultul este o parte integrantă şi încă cea mai intimă şi mai caracteristică a trăirii creştine; s'a născut, a crescut şi a evoluat în strânsă şi indestructibilă legătură cu întregul complex al vieţii Bisericii, resimţindu-se profund de toate peripeţiile prin care aceasta a trecut. Liturghia ortodoxă nu poate fi deci tratată ca o piesă singuratică, izolată şi independentă de restul vieţii istorice a ortodoxiei. O explicare sau o tâlcuire a sf. Liturghii nu se poate concepe adică fără cunoştinţe serioase de istoria Bisericii universale în general şi a Bisericii ortodoxe în special. Iar dintre manifestările vieţii creştine, cultul s'a desvoltat mai ales în legătură cu doctrina şi arta creştină; istoria dogmaticii, precum şi a artei creştine, în diversele ei forme de manifestare (arhitectură, pictură, poezie, muzică), este deci de primă necesitate pentru cunoaşterea şi înţelegerea cultului. Liturghia ortodoxă are apoi un trecut al ei, o evoluţie şi o desvoltare, are deci o istorie proprie; cunoaşterea temeinică a acestei istorii este absolut indispensabilă pentru înţelegerea stării actuale a Liturghiei noastre ortodoxe. *Explicarea* Liturghiei nu este deci posibilă fără cunoaşterea *istoriei* sale. Şi, însfârşit, condiţiunea *sine qua non*, ce se impune unui tâlcuitor al Liturghiei, este cunoaşterea cât mai completă a literaturii bisericeşti de acest gen. Trebuesc cercetate neapărat izvoarele, adică *erminiile* sau comentariile liturgice, mai mult sau mai puţin originale, din epoca patristică şi cea bizantină a literaturii noastre bisericeşti, iar când este posibil, şi lucrările auxiliare mai noi. Cele dintâi sunt scrise, fireşte, toate în limba greacă; între ele nu se poate trece mai ales peste *Istorie bisericească şi teorie mistică* a patriarhului constantinopolitan Gherman, peste *Erminia* lui Nicolae Cabasila precum şi opera multiplă şi variată a sfântului Simeon al Tesalonicului. Dintre acestea trei, din nefericire, numai cea din urmă a fost tradusă în româneşte, celelalte rămânând până acum apanagiul exclusiv al puţinilor cunoscători de greceşte. Este adevărat că fragmente din ele figurează în traducere, uneori inexactă, prin unele manuale de Liturgică sau explicări populare liturgice mai răsărite; nu e mai puţin adevărat însă că utilizarea lor pe calea şi în forma aceasta trunchiată, mai mult păgubeşte decât foloseşte.

Autorul unei tâlcuiri liturgice cu caracter de popularizare poate fi dispensat oare de condiţiile de mai sus? Noi credem că nu! Este adevărat că accentul principal în lucrări de o asemenea natură cade pe

forma de expunere, care trebue să fie cât mai simplă, mai nepretențioasă și mai pe înțelesul tuturor. Dar aceasta nu înseamnează că lucrările menite instrucției religioase a poporului pot fi scutite, în fondul sau conținutul lor, de exactitatea, seriozitatea și scrupulozitatea de informație ce se cere lucrărilor cu caracter savant sau științific. Că doar mintea poporului nu trebue hrănită nici cu erezii de doctrină, cu basme și naivități și nici cu erori și confuzii de orice natură, fie ele oricât de bine ascunse sub fardul înșelător al unei limbi cuceritoare.

Să examinăm acum *Povățuitorul liturgic* al preotului Constantin Moisiu, în lumina considerațiilor de până aci. Prin cele peste 300 pagini ale sale, această carte depășește cu mult, ca volum, broșurile similare de popularizare apărute la noi în ultimul timp. Destinată nu numai poporului ci și preoților, ea nu este, de altfel, o simplă *explicare* sau tâlcuire a Liturghiei, ci cuprinde un material cu mult mai bogat, ocupându-se mai întâi de locașurile sfinte cu diferitele lor părți, obiectele de cult (sfintele vase, cărțile de slujbă, vestmintele liturgice, etc.) apoi de persoanele liturgice (p. 100 și urm.), formele cultului divin (p. 114 înainte), serviciile celor șapte laude (p. 152 seq.) și, pe urmă de tot, de Liturghia propriu zisă și explicarea ei (p. 207 înainte). Cu un cuvânt, această carte țintește să fie un curs elementar, dar cât mai complet, de instrucție religioasă liturgică. In această privință, cartea preotului C. Moisiu se apropie de *Noțiunile liturgice* ale Pr. Ioan Ștefan Popescu (Iași 1922), nedeosebindu-se prin nimic de orice manual școlar de Liturgică. Unele capitole și paragrafe, rupte deadreptul din manuale, sunt de altfel prea pretențioase și n'ar avea ce căuta într'o carte menită poporului, dacă prezența lor nu s'ar justifica prin aceea că *Povățuitorul* se adresează și preoților. E vorba de unele chestiuni ca *Artele în slujba bisericii* (p. 40 seq.) *Insușirile ritualului ortodox* (p. 128 seq.) și altele. În ceeace privește cuprinsul, *Povățuitorul liturgic* al pr. C. Moisiu nu este așa dar, decât un *manual* de Liturgică, prezentat doar într'o limbă populară. De altfel, unele chestiuni care n'au nicio legătură cu Liturgica și cultul, puteau să lipsească fără nicio pagubă. Se poate cita astfel paragraful despre *Ierarhia conducătoare* (p. 106 seq.), care intră în sfera de preocupare a Dreptului bisericesc, iar nu a Liturgicii.

Ca material informativ și documentar, cartea aceasta nu aduce, de sigur, nimic nou și original. Ca mai toate lucrările de acest fel, ea are un accentuat caracter de compilațiune, servindu-se de o bibliografie foarte pestriță, care se poate reconstitui, în parte, cu ajutorul citațiunilor făcute de autor în cursul lucrării. Este regretabil însă că această bibliografie, de și destul de bogată și de variată, nu este alcătuită din izvoarele și lucrările cele mai bune și care ar fi putut fi folosite cu maximum de profit. Astfel, dintre comentariile clasice și normative ale Liturghiei bizantine, autorul n'a putut folosi direct decât pe sf. Simeon al Tesalonicului care - așa precum am spus - se găsește tradus în românește. Gherman și Cabasila, de și pomeniți de câteva ori (vezi de pildă pp. 177, 250, 252), sunt citați indirect, după manualul de Liturgică al lui Mitrofanovici, pe care autorul îl folosește de predilecție, ca mai toți autorii contemporani români ai tâlcuirilor liturgice, citându-l uneori greșit, ca la p. 121: „Mitrofanovici, *Liturghia* (în loc de *Litur-*

gica) bisericii ortodoxe". Dintre tâlcuirile liturgice anterioare, cu caracter de popularizare, sunt folosite şi citate unele, din păcate nu cele mai bune. Mult mai bun serviciu ar fi făcut autorului alte tâlcuiri româneşti cu mult mai substanţiale, de şi mai vechi, pe care se pare că nu le-a cunoscut, ca de ex. *Scurtă explicaţie despre biserică, slujba bisericească...* etc. şi *Scurtă esplicaţie părţii I. şi II. a sfintei şi dumnezeeştei liturghii*, alcătuite de arhiereul Ioanikie Evantias (Bucureşti 1855, 1864 şi 1866), sau explicarea liturghiei datorită I. P. S. Patriarh Nicodim, din vol. VIII al „Seminţelor evanghelice" (Neamţ 1933). Uneori sunt folosiţi şi autori romano - catolici. Astfel, la p. 241, pentru a se arăta importanţa înfricoşată a sfintei Împărtăşanii, se citează (după o lucrare a pr. P. Chiricuţă) un pasagiu din Sf. Francisc de Sales. Cu cât ar fi fost mai potrivit aci un citat dintr'un autor ortodox, ca de pildă din inegalabila *Despre viaţa în Hristos* a lui Nicolae Cabasila! Mai ciudată şi inexplicabilă este însă prezenţa, intr'o asemenea lucrare, a unor citate din autori profani care n'au nici cea mai depărtată legătură cu tema şi caracterul cărţii, ca de ex. Maeterlink (p. 284) sau O. Minar (p. 66). Întâlnim şi câteva citaţiuni neidentificate: se citează adică intre ghilimele, fără să se spună de unde (exemple la pp. 128-129, 150, etc.).

Intemeindu-se uneori pe autori de a doua mână sau fără prea mare valoare şi seriozitate ştiinţifică, era foarte firesc ca *Povăţuitorul liturgic* să risce şi unele afirmaţiuri care trebuesc neapărat revăzute, verificate şi rectificate. Astfel, citim la p. 208: „Liturghia Sf. Iacov nu se mai săvârşeşte acum decât odată pe an, la ziua sfântului — *22 Octombrie — şi numai în biserica cu acest hram, din Ierusalim*" (sublinierea este a noastră). Ziua sfântului apostol Iacov este 23 Oct., iar liturghia ce-i poartă numele se oficiază în această zi nu numai intr'o singură biserică din Ierusalim, ci in mai multe şi, in plus, in insulele Zanthe şi Cipru, iar în timpul din urmă tinde a se generaliza in intreaga Biserică greacă.

La p. 237 întâlnim un citat din fericitul Augustin (?) despre miridele dela proscomidie (!). Atragem atenţiunea că pe vremea fericitului Augustin (†430) nu era nici pomeneală de un rit al proscomidiei (şi deci nici de miride), care s'a desvoltat cu mult mai târziu. De altfel, chiar dacă ar fi trăit mai târziu, fericitul Augustin n'ar fi avut ocaziune să vorbească despre miride, căci el aparţine Bisericii romane, a cărei liturghie n'a cunoscut niciodată *miridele*, specifice Bisericii răsăritene de rit bizantin. De altfel, ne indoim că citatul in chestiune este al fericitului Augustin, de şi ne lipseşte putinţa de a verifica, intru cât autorul nu spune nici din care scriere anume a acestui părinte latin şi nici după cine citează.

La p. 210, pe baza unei greşite interpretări a sf. Proclu — curentă de altfel la foarte mulţi „liturgişti" — se afirmă că liturghia sf. Ioan Gură-de - Aur ar fi o prescurtare a liturghiei sf. Vasile. În realitate, aceste două liturghii nu derivă una din alta, ci amândouă sunt prelucrări sau variante locale ale uneia şi aceleiaşi liturghii mai vechi.

La p. 301 citim: „Cuvântul *chenonic* însemnează *prea curatul*." Este o elementară greşeală, pe care o fac şi alţi autori de tâlcuiri populare ale liturghiei (ca de ex. Pr. I. N. Ionescu-Amza, *Sf. Liturghie pe înţelesul tuturor*, Bucureşti 1939, p. 60), induşi probabil în eroare de ma-

nualul lui Mitrofanovici, unde găsim următoarea explicaţie laconică: „chinonicul slavoneşte *priceasnă* preacuratul..." (vezi ediţia 1929, p. 594). Cuvântul grecesc *chinonic* (κοινωνικὸν) vine de la κοινωνέω, *a se împărtăşi* şi se traduce deci, exact: *imn de împărtăşire*, aplicându-se azi oricărei cântări religioase care se execută de către strană sau cor, în timpul împărtăşirii clericilor (sau eventual a credincioşilor). „Preacuratul" este însemnarea termenului slavonesc de „priceasnă", care se întrebuinţează pentru desemnarea aceloraşi imne, de şi nu traduce exact pe „chinonicon".

La p. 51 se afirmă despre *catacombe*, că ele au fost „construite anume pentru refugierea creştinilor în vremea prigoanelor", informaţie luată probabil după o lucrare fără nicio valoare ştiinţifică, citată ceva mai jos pe aceeaşi pagină (N. Idieru, *Istoria artelor frumoase)*. De fapt, arhitectura catacombelor demonstrează destul de evident că ele au fost săpate spre a servi mai întâi de toate ca *locuri de înmormântare* şi numai în chip întâmplător şi trecător au servit şi ca locuri de refugiu şi de cult.

La p. 29, autorul dă un extras din „fericitul Evsevie, *episc. Edessei* (Asia)". Istoricul citat aci a fost însă episcop *al Cezareei Palestinei*.

Intâlnim şi câteva greşeli de cronologie sau date. Astfel, ca dată a morţii sf. Gherman I, patr. C-polei, se dă anul 750 (p. 90) în loc de 733, iar Roman Melodul e situat în sec. V (p. 197); la p. 107 găsim ca dată a sinodului IV ecumenic anul *421* (în loc de *451*); la p. 77, după ce se spune că primele părţi din cuprinsul *Octoihului* se datoresc sf. Ioan Damaschin, urmează îndată: „stihirile Vecerniei şi ale laudelor *s'au adaus de către Sf. Anatolie, Patr. Ţarigradului*", ca şi când acest sfânt patriarh ar fi trăit în urma sf. Ioan Damaschinul. In realitate, sf. Anatolie (sec. V) trăeşte cu trei vecuri înaintea sf. Ioan Damaschinul (sec. VIII).

Intemeindu-se pe manuale de Liturgică perimate, ca cele ale lui Ghenadie şi Melchisedec, se fixează începutul întrebuinţării *sacosului* şi *mantiei* ca veşminte arhiereşti în sec. IV şi V (p. 92 şi 94), ceeace nu se poate susţine cu nicio bază documentară, aceste veşminte liturgice având, în forma şi desvoltarea lor de azi, o origine cu mult mai nouă.

Atragem de asemenea atenţiunea asupra unor mici neglijenţe de transcriere. Astfel, la p. 249 în loc de „şi cu duhul tău" trebue „Şi duhului tău", iar la p. 252 în loc de „ectenie *îndoită*" trebue „ectenie *întreită*."

Semnalăm însfârşit unele mici greşeli gramaticale şi de ortografie. Astfel autorul face peste tot un supărător abuz de virgule, despărţind subiectul de predicat şi verbul de complementul său drept.

Dacă lăsăm la o parte micile lipsuri de felul celor arătate până aci, *Povăţuitorul liturgic* trebue însă socotit drept cea mai bună din lucrările asemănătoare scrise până acum în româneşte, întrecându-le nu numai prin bogăţia materialului expus, ci şi prin nota practică şi moralizatoare, ca şi prin frumuseţea limbii. Intr'adevăr, un mare merit al cărţii de faţă este partea ei educativă şi moralizatoare. Autorul izbuteşte să îmbine în chip fericit elementul instructiv cu sfaturi şi îndemnuri adresate atât sfinţiţilor slujitori, cât şi credincioşilor mireni, povăţuind pe cei dintâi spre pioasă liturghisire şi cucernică mânuire a lucrurilor sfinte, iar pe cei de al doilea spre vrednică şi activă participare la slujba sfântă. In această privinţă, autorul se apropie de N. Gogol

sau de I. P. S. Patriarh Nicodem. Uneori combate şi diferitele practici greşite, inovaţii primejdioase sau neorânduieli în laturea liturgică. Autorul mustră, astfel, atât pe credincioşii care aduc prea târziu darul lor la altar, cât şi pe preotul care-l primeşte (pp. 233-34), pe preoţii care scot miride după vohodul cel mare pentru cei întârziaţi (pp. 236) şi se ridică pe bună dreptate împotriva abuzului de pomelnice practicat de unii clerici la ieşirea cu sfintele daruri (pp. 260 261). Un alt merit de netăgăduit al lucrării este că autorul consemnează pe alocurea unele practici sau uzuri liturgice regionale sau locale, de la noi din ţară, ca de pildă prescura cu cinci cornuri întrebuinţată în Moldova (pp. 228 şi 232), pentru generalizarea căreia autorul, moldovean de origină, pledează; apoi rostirea Crezului în mijlocul bisericii (p. 266), etc.

Limba este bine aleasă, o adevărată limbă populară, simplă, înflorată, cu o plăcută mireasmă arhaică-bisericească şi o uşoară nuanţă moldovenească. Credem că este motivul de căpetenie pentru care Academia Română a acordat *Povăţuitorului liturgic* o mică distincţie. Poate însă că era mai bine dacă se întrebuinţau termeni cu o valoare circulatorie mai largă, în locul unor rusisme sau moldovenisme, ca de ex *tartajii* (p. 260=*cărticică, broşură), otcup* (p. 220=*arendă).* Nu sunt potrivite, de asemenea, nici unele expresii de fabricaţie nouă şi artificială, ca de ex. *închipuelnic înţeles* (p. 261) sau *unire faptică* (p. 241).

Diaconul Ene Branişte

Gregorian Vasile Preotul, *Veşmintele liturgice în Biserica Ortodoxă* Craiova (Tip. Sf. Mitropolii a Olteniei) 1941, 208 pp., 120 lei.

Literatura teologică ortodoxă, în general, este până acum foarte săracă în lucrări privitoare la veşmintele liturgice. Puţinele pagini consacrate acestui capitol, în manualele noastre de Liturgică sau în explicările populare ale liturghiei, se întemeiază aproape exclusiv pe sf. Simeon al Tesalonicului. Iată de ce cartea preotului Vasile Gregorian constitue într'adevăr o noutate prin subiectul ei, fiind cea dintâi lucrare ortodoxă care se ocupă anume, în chip ştiinţific, de veşmintele liturgice. Prezentată mai întâi ca lucrare de seminar pentru doctorat la Facultatea de teologie din Bucureşti, ea reprezintă o contribuţie apreciabilă pe tărâmul literaturii noastre liturgice, dacă nu prin originalitate şi metodă de expunere, cel puţin prin bogăţia materialului adunat şi sistematizat.

In *Introducere* (pp. 9-24), ni se înfăţişează diferitele teorii asupra originii veşmintelor liturgice şi ni se arată epocile de desvoltare a costumului liturgic în Biserica ortodoxă. Urmează apoi trei capitole mari despre: veşmintele diaconeşti (pp. 25-62), cele preoţeşti (pp. 63-95), şi cele arhiereşti (pp. 96-159). La fiecare veşmânt în parte se vorbeşte despre denumire, origine şi evoluţie, formă, folosirea în cult şi simbolism.

Capitolul IV (pp. 160-168), se ocupă cu unele generalităţi asupra tuturor veşmintelor: culorile liturgice, ritualul sfinţirii şi binecuvântării veşmintelor şi obligativitatea înveşmântării în cult. In sfârşit, capitolul din urmă (al V-lea, pp. 169-188), cuprinde câteva *consideraţiuni speciale asupra veşmintelor din Biserica ortodoxă românească*, în deosebi despre vechile veşminte bisericeşti la Români. Lucrarea se încheie cu lista bibliografică a lucrărilor folosite şi un indice alfabetic (pp. 189-202).

Autorul se întemeiază pe o bibliografie bogată și variată, folosind aproape toate izvoarele literare (comentarii liturgice, Sf. Părinți, etc.) și monumentale (picturi, veșminte vechi, etc.) precum și literatura auxiliară de specialitate, scrisă mai ales de cercetătorii romano-catolici. Cu deosebire însă - precum mărturisește autorul însuși în prefață - sunt folosite într'o largă măsură lucrările neîntrecute ale lui J. Braun, cel mai bun cunoscător al chestiunii.

In cele ce urmează ne luăm îngăduința de a face unele observațiuni, în legătură mai ales cu bibliografia și cu metoda de lucru a autorului. Lista bibliografică, de și destul de bogată, s'ar putea completa cu unele lucrări, a căror cercetare ar fi procurat autorului date și vederi noui asupra subiectului. Astfel, remarcăm lipsa prețioasei monografii despre *orar*, datorită apreciatului specialist ortodox grec, d. G. Sotiriu (profesor de Arheologie și Artă bisericească la Facultatea de Teologie din Atena) și intitulată Τὸ ὀράριον τοῦ διακόνου εν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ καταγωγὴν τῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου *(Orariul diaconului in Biserica răsăriteană. Contribuție la evoluția istorică și origina sfintelor veșminte ale clerului ortodox)*, în Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς *(Anuarul științific al Facultății de Teologie din Atena)*, t. I (Atena 1926), pp. 405-490 și extras 90 pp. [1] ca să nu mai pomenim de alte studii mai mărunte ale aceluiași autor, publicate într'unele periodice și colecții grecești de arheologie bisericească. Amintim de asemenea, scurtele dar substanțialele articole publicate mai de mult de S. Pétridès, în *Echos d'Orient*, ca de ex. *Le couloir liturgique dans le rite grec*, t. IV (1900—1901), pp. 320-325; *Une étole grecque de 1654* (Ibidem), pp. 102-104, ș. a. Pentru laturea arheologică a chestiunii și pentru studiul artistic al vechilor veșminte liturgice ortodoxe ce se mai păstrează prin diferite mânăstiri, muzee, sau colectii publice și particulare de antichități bisericești, autorul putea apela cu folos la bunele servicii ale unor cataloage sau călăuze tipărite, în care sunt descrise și fotografiate o mulțime de piese vestimentare liturgice, ca de ex. Ὁδηγός τοῦ βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (*Călăuza muzeului bizantin din Atena*), ed. I, Atena 1924 [2] sau *Odoarele Patriarhiei ecumenice* (Κειμήλια τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Atena 1938), amândouă de d. prof. G. Sotiriu. Material nou și interesant în această privință se găsește și în unele studii publicate până acum în vastul *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie* (Paris 1903 seq.), ca de ex. *Ceinture liturgique, chasuble, étole, orarium* (toate de Dom H. Leclercq)

Folosirea critică a izvoarelor lasă întru câtva de dorit. Când e vorba de izvoarele monumentale sau arheologice, de sigur că nu putem pretinde autorului să le fi văzut, cercetat sau studiat singur, la fața locului. Când e vorba însă de izvoarele literare, într'o lucrare cu caracter științific, ele trebuesc neapărat cercetate pe cât cu putință direct, iar nu prin intermediul lucrărilor auxiliare folosite. Părintele Gregorian

1. Studiul acesta a fost recenzat pe larg în rev. *Biserica ortodoxă Română* an. LII (1934), pp. 246-249 de d. Gh. I. Moisescu.

2. Ed. II, Atena 1931, 155 pp. + VIII planșe hors text. Cf. G. Sotiriou, *Guide du Musée byzantin d'Athènes*, avec Avant-propos sur la sculpture et sur la peinture byzantines en Grèce, édition française par O. Merlier. Athènes 1932, 192 pp.

citează însă pe Eusebiu al Cezareei şi pe sf. Grigorie de Nazianz după M a r t i g n y (p. 14 n. 24 şi p. 15 n. 25), pe Nicolae Vulgaris după H. D a n i e l, etc. (vezi şi alte exemple asemănătoare la pp. 41 n. 122, 72 n. 233, etc.). De aci provin, de sigur, unele inconsecvenţe şi contradicţii. Astfel, intru cât autorul citează *Omilia despre fiul risipitor*, când după un autor când după altul, o atribue odată lui Severian de Gabala (p. 43) şi altădată sfântului Ioan Gură-de-Aur (p. 55); iar intru cât izvoarele ortodoxe greceşti sunt folosite de obicei după autori catolici, ele sunt citate adesea cu numiri latineşti (ex. la p. 78 n. 259). Uneori chiar scriitori şi Părinţi greci sunt citaţi cu nume latinizate (ex. la p. 109: „Johanes Moscus"). Tot după teologi catolici autorul reproduce unele expresii şi termeni tehnici care nu pot fi acceptaţi în vocabularul ortodox. Astfel, in loc de *rit bizantin*, găsim ritul *greco slavo-bizantin* (p. 79 n. 266), *ritul greco-bizantin şi slav* (p. 160) sau *riturile bizantine* (p. 149). Nu există *mai multe rituri liturgice* inlăuntrul ortodoxiei, cum le place catolicilor să spună, ci numai variante locale neinsemnate ale unuia şi aceluiaşi rit, destul de unitar: *ritul bizantin*.

Afirmaţia de la p. 12: «...veşmintele liturgice cele noui (din creştinism) nu pot fi decât *preînchipuirea* celor vechi», credem că nu se datoreşte decât unei lipse de atenţie asupra sensului exact al cuvântului *preînchipuire* (raportul trebue inversat). Tot unei lipse de atenţie se datoreşte de sigur, greşeala din fraza: «La îmbrăcarea stiharului, diaconul va cere preotului conliturghisitor să i-l binecuvinteze, împreună cu *brâul...*» (p. 34); aci cuvântul *brâu* trebue inlocuit cu *orar*.

Stilul trebue de asemenea revăzut pe alocurea, pentru a se inlătura unele stângăcii şi obscurităţi in exprimare, ca de ex.: „Deşi această scriere (e vorba de *Istorie bisericească şi teorie mistică*, a lui Gherman) pare să nu-i aparţină, din pricina multelor interpolări, totuşi prin reproducerea ei de către Anastasie Bibliotecarul, in sec. IX, deducem că poate fi considerată ca un document, pentru a delimita ce veşminte erau in această epocă" (p. 21).

O intrebare: de care *Tâlcuire a liturghiei* e vorba la p. 76 n. 247?

La p. 192, în lista bibliografică, *Mânealnicul* (ed. Iaşi 1846) e atribuit lui A n t o n i e G r i g o r i u, ca şi când acesta ar fi autorul. De fapt el e doar tipăritorul sau supraveghetorul ediţiei de care e vorba aci (a treia), căci *Mânealnicul* este o traducere din greceşte, făcută de logofătul D i m i t r i e S t u r z a la îndemnul arhimandr. F i l a r e t S c r i b a n şi tipărită prima dată la 1837.

Aparatul critic trebue neapărat revizuit şi, în mare parte, simplificat. Notele din subsolul textului sunt în general prea multe. Unele sunt absolut de prisos sau puteau fi comprimate într'una singură (de ex. n. 259-261 şi 288-290). Altele conţin greşeli de citare şi de tipar, iar altele sunt numerotate greşit (ex. notele de la pp. 11-12). Greşelile de tipar sunt din păcate prea numeroase.

Am semnalat aceste mici lipsuri cu nădejdea că vor fi indreptate la o eventuală nouă ediţie şi cu convingerea că inlăturarea lor va mări valoarea acestei lucrări menită să rămână o contribuţie serioasă în câmpul literaturii noastre liturgice.

Diaconul ENE BRANIŞTE

NOTE BIBLIOGRAFICE

LUCRĂRI CU CARACTER GENERAL

47. **Brătianu I. Gheorghe**, *Misiunea istorică a Ungariei.* (Din vol. *Cuvinte către Români,* zece conferințe și prelegeri, pp. 45—66). București 1942.

Asemenea lui Fichte, care, cu ale sale *Cuvântări către națiunea germană,* a trezit conștiința unității compatrioților săi de pretutindeni și a aprins din nou flacăra nădejdii într'un strălucit viitor apropiat, în care drepturile nației sale să fie recunoscute și respectate, d. prof. Gh. I. Brătianu își propune, prin adunarea acestor zece conferințe și prelegeri, să arate îndreptățirea, de azi, de eri și din tot trecutul neamului nostru ce-a tot stat „sub vremi", a celor mai sfinte năzuinți ale lui, de viitor, precum și căile spre un luminiș, în întunerecul îndoelii ce învălue câte odată sufletele. Amintind în *prefață* vedenia proorocului Iezechil, în care, prin voia Domnului, oasele risipite se îmbracă din nou în nervi și carne și iau duh de viață, d-sa închee: „Problemele le deschid împrejurările politice, armatele le îndreaptă știința conducătorilor. Ceeace este însă necesar în orice clipă, la orice cotitură a drumului lung și greu al istoriei, este o conștiință pururea vie a chemării și a dreptății neamului, a suferințelor și a jertfelor, a luptelor și a biruințelor trecutului, pentru a păși cu mai mult temei și mai mare încredere pe căile ce ni le-au deschis strămoșii..."

Amintim scopul urmărit de autor, cu publicarea acestui volum, mai mult pentru a face, prin cele ce urmează, și mai vădit adevărul, că trecutul Bisericii noastre e atât de contopit cu Istoria Românilor, încât cel ce se ocupă de una vorbește, în aceeași măsură, de cealaltă și, prea adeseori, deslegând probleme vitale pentru una, luminează, în același timp pe cealaltă. Din noianul de asemenea idei, care, la prima vedere ating numai tangențial trecutul Bisericii noastre — și pe toate, cu părere de rău, nu aflăm loc nici măcar a le numi aici — vom înfățișa una singură, ce se poate urmări ca un fir roșu de-a-lungul întregii cărți. Și, fiindcă această idee e mai cu deamănuntul arătată într'una dintre prelegeri, pe aceasta o vom analiza, lăsând cetitorului bucuria de a se împărtăși singur din celelalte comori ale unei cărți rare.

D. prof. Gh. I. Brătianu surpă temelia pe care se sprijină întreaga tradiție maghiară despre rolul din trecut al Ungariei, „athleta Christi". Într'o conferință precedentă arătase că acest nume — fălnicos ca tot ce e curat unguresc — nu e un epitet dat Ungariei pentru meritul unei fapte săvârșite, ci mai mult unul măgulitor pentru a o atrage într'un războiu spre apărarea imperiului latin de Constantinopol, amenințat de ortodocșii dimprejur, Bulgari sau Greci. (E ceeace reese limpede din cunoscuta scrisoare a papii Grigore al IX către Bela al IV-lea, unde se află acest cuvânt: „Pentru ca prin tine credința catolică să fie răspândită, libertatea Bisericii păstrată și religia creștină apărată, în acest scop să pleci la luptă", *„velut fortis Athleta Christi"*; ca un puternic atlet al lui Hristos; v. p. 23—24). Ori, acest epitet fusese câștigat mai pe drept de Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, care luptase într'adevăr pentru creștinism, pe când Ungurii, ca și alte popoare dimprejur luptau numai pentru romano-catolicism... (p. 25—26).

În conferința de care ne ocupăm — ținută la Societatea de științe morale și politice, la 8 Maiu 1941 — autorul analisează ideea misiunii istorice maghiare, pe care se sprijină istoricii unguri in dorința de a susține anumite aspirațiuni de heghemonie, in viitor, și anume „că poporul maghiar este singurul chemat să îndeplinească o misiune de apărare și de civilizație in această regiune europeană" (p. 55). „Această teorie istorică și politică se intemeiază, in primul rând pe ideea sf. Coroane, doctrina Coroanei sf. Ștefan, misiunea legată de coroana sf. Ștefan și care se află la fundamentul insuși al existenței istorice a regatului vecin". Cu anumite preciziuni dintr'un articol al pr. Ioan Lupaș, care s'a ocupat de aproape de „mitul sacrei Coroane a Ungariei și a titlului de „rege apostolic", d. Gh. I. B. le spulberă pe amândouă. Care este obârșia acestui mit? Ea datează din veacul al XVII când — asemenea faimoasei „Donatio Constantini" către papa Silvestru, — un cleric romano-catolic din Roma, probabil ungur, plăsmuește o bulă pe care papa ar fi trimis-o in 1002 regelui Ștefan cel Sfânt, cu coroana și titlul de rege apostolic. Înșiși istoricii maghiari au precizat *data acestui fals*: 1635; iar in 1644, iezuitul Mathias Imhofer a publicat-o in colecția sa *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. Mitul insă a prins, și pe el se intemeiază intreaga istorie, tot invățământul istoric și toate năzuințele de viitor al Ungurilor — (p. 56 sq.) — *Coroana sf. Ștefan* are o istorie și mai fantastică. Ea a fost ferită de vederi profane, dar cu prilejul ducerii ei la Viena pe vremea lui Iosif al II-lea, a putut fi cercetată mai de-aproape: Se compune din două rânduri de plăci smălțuite ce o înconjoară, cel de jos având icoane și litere grecești. Pe una dintre plăcile din rândul de jos, s'a identificat chipul lui Mihal VII Ducas (1071—78) iar pe alta acela al „regelui Turciei" (cum numeau Bizantinii pe Maghiari, inrudiți cu neamurile turcești), „Gheovitza", sau Gheza. Nici istoricii unguri nu tăgăduesc că această coroană e trimisă nu de la Roma ci de la Constantinopol; concluzia ar fi că această coroană a fost trimisă de impăratul bizantin vasalului său, regele Gheza... În acest caz, rămân plăcile de sus, ca provenind de la Roma... dar nu e cu putință să se dovedească in chip științific acest lucru. Și, continuă ironic autorul, „nu știm nici azi care din ele va fi fost sfântă, poate să fi fost amândouă — se pare că in luptele interne care s'au desfășurat in regatul Ungariei in acel timp, in veacul al XI-lea și al XII-lea, fiecare coroană să fi fost simbolul unei tabere, până ce la urmă, impăcarea făcându-se, ele s'au unit și din suprapunerea lor a rezultat Coroana autentică una singură și sfântă a regatului maghiar..." (p. 58).

Chiar admițând că una dintre părțile coroanei ar fi fost trimisă de Roma, acest lucru n'ar avea decât aceeași insemnătate ca pentru toți cei cărora li se da: Cavalerilor Teutoni in Prusia, stăpânitorilor latini in Siria și in Grecia, adică de cruciați, un fel de vasali ai papii... (p. 59).

Prin urmare, misiunea istorică a Ungariei, cu care istoricii vechi justifică un trecut de impilări cumplite a altor nații și a altor credințe decât ale lor și clădesc in inchipuirea lor un viitor falnic, n'are la temelie decât: *un mit* — mitul Sf. coroane — și un fals — *falsul bulei* papei Silvestru al II-lea (vrednic urmaș ntru pomenire al lui Silvestru I...). Dar d. Brătianu nu uită să amintească și de un alt atlet, acela, cu adevărat al lui Hristos, iar nu al papei, Ștefan cel Mare și Sfânt, cel ortodox, al celor 44 de biserici și mânăstiri...

Deasemenea citează, lăudând — și cu câtă dreptate! — un istoric francez care arată că nu Ungurii și nu catolicii au apărat civilizația creștină împotriva păgânilor, ci mult mai mult ortodocșii și „balcanicii": Greci, Sârbi, Munteni Moldoveni, Ruși... (p. 49).

Din cele de mai sus se va fi văzut ce inălţătoare de suflet sunt cercetările obiective ale unor anumite stări şi idei din trecutul Bisericilor creştine pentru un Român ortodox, chiar când ele nu înfăţişează decât unul dintre nenumăraţii factori pe care-i are in vedere istoricul.

Dar schiţa noastră, păcătueşte faţă de carte, prin aceea că tocmai a izolat unul dintre aceşti factori, potrivit misiunii acestei reviste; cetitorul va implini şi va indrepta această lipsă prin râvna proprie. *N. Chiţescu*

TEOLOGIA ISTORICA

48. DOROBANŢU I., Pr., *Însemnarea din „Sbornicul Lovcean" şi aducerea moaştelor Sfintei Filofteia la Argeş*, în *Buletinul Institutului Român din Sofia*, anul I, nr. 1 (1941), Bucureşti, 1941, pp. 85—105.

D-l D. R. Mazilu, in monografia sa aghiografică *Sfânta Filoteia dela Argeş*, Bucureşti 1933, este de părere că moaştele acestei sfinte au fost aduse in capitala domnească între 1395—1404. Pentru fixarea termenului ad quem d-sa foloseşte inscripţia sepulcrală găsită in m-rea Bacikovo (Bulgaria) şi o insemnare din sbornicul lovcean. Prima arată că patriarhul Eftimie de Târnova a murit la 4 Aprilie 1404, iar in a doua, scrisă imediat după răposarea numitului patriarh, scriitorul Constantin Kostenecki trece în lista operilor alcătuite de Eftimie şi Viaţa sf. Filofteia de la Argeş: deci el ştia că in 1404 moaştele sfintei se odihnesc pe pământ românesc.

Inscripţia de la Bacikovo s'a dovedit de mult a fi un fals grosolan al stareţului m-rii, Paisie. Aşa dar ea nu mai are vreo valoare. Cât priveşte vrednicia de credinţă a celeilalte ştiri, părerea pr. I. Dorobanţu se deosebeşte complect de a d-lui Mazilu.

Din noua traducere dată de autor reiese că notiţa nu-i scrisă de Kostenecki, ci, aşa cum şi presupune, de copistul sbornicului, care a trăit in a doua jumătate a veacului XVI. Notiţa ne dă ştiri, deci, mai noi, iar nu de la inceputul veacului XV. Deci intrebuinţarea pentru fixarea datei nu-i de vreun folos.

Studiul câştiga, cel puţin in claritate, dacă ar fi fost scris mai concentrat, autorul nedepăşind tema anunţată in titlu. Odată ce a depăşit-o era dator să facă o complectă prezentare a stadiului cercetărilor şi nu era rău dacă renunţa la amânarea publicării părerii sale. Am văzut mai sus că d-l Mazilu fixează şi un termen ab quo. Despre el autorul nu scrie niciun cuvânt. Tăcerea sa s'o interpretăm drept acceptare? Deasemenea ştim că Stoica Nicolaescu şi-a sprijinit părerea pe alte argumente şi ştiri (vezi Mazilu, *op. cit.*, pp. 5—6, critica lor, pp. 6—12) şi a văzut altfel problema decât autorul monografiei aghiografice (e contra identificării sf. Filofteia de la Argeş cu cea de la Târnova şi datează aducerea moaştelor pe la 1223—4). Deaceea părerea lui nu poate fi combătută, incidental intr'adevăr, in acelaşi mod ca accea a d-lui Mazilu (vezi rezumatul in l. franceză, p. 105). *D. St. Popescu*

49. TURDEANU ÉMILE, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XV-e et XVI-e siecle*, in *Buletinul Institutului Român din Sofia*, anul I, nr. 1, Bucureşti 1941, pp. 5—62.

În *Cercetări Literare* (IV, 1940, pp. 164—214) d-l Turdeanu a publicat un studiu despre epitafurile moldoveneşti (*La broderie religieuse en Roumanie. Les*

epitaphioi moldaves aux XV-e et XVI-e siècles). Acum ne informează despre epitrahilurilor folosite sau lucrate la noi până la inceputul veacului XVI.

Cel mai vechiu epitrahil român cunoscut istoricilor ne-a rămas de la Alexandru cel Bun. Găsit in m-rea Stara Ladoga a fost dus apoi in muzeul Alexandru Nevskij din Petrograd. În partea de jos erau brodate chipurile voevodului moldovean şi al soţiei sale, Marina. Alături o inscripţie in l. greacă îi identifica: 'Ιω Αλεξάνδρου Βοεβωδα... Μαρίνα... Cât priveşte locul in care a fost lucrat, N. Iorga s'a pronunţat pentru originea lui moldovenească; dar ceva mai târziu, cu ocazia pomenirii lui Alexandru cel Bun, işi schimbă părerea şi, ţinând seama de moda bizantină a veşmintelor şi de chipul deosebit al aranjării părului, susţine că a fost lucrat la Constantinopol. Autorul respinge această ultimă părere admiţând originea lui românească.

Vremurile tulburi care stăpâniră în Moldova după moartea lui Alexandru n'au favorizat creaţia artistică. Legăturile cu Bizantul slăbiră, iar slavonismul, care a adus un stil mai simplu in broderie, deveni din ce in ce mai puternic. Deabia în vremea lui Ştefan cel Mare artele işi reluară progresul.

Autorul grupează, după modul execuţiei, epitrahilurile rămase din acea epocă in două tipuri: a) primul imită servil modelul — stăpâneşte inspiraţia până pe la 1478—1480, b) detaşat de model printr'un stil sincer şi subtil, prin expresivitate, simplitate, armonie şi fineţe — este executat şi după moartea viteazului voevod. Din prima grupă se păstrează la Putna epitrahilul datat 15 Iunie 1469, despre care Tafrali *(Le trésor de Putna)* a emis ipoteza — impărtăşită şi de autor — că a fost cumpărat din străinătate, iar in ţară i s'a adăugat inscripţia slavonă că a fost făcut de Ştefan. (Dealtfel сътворити inseamnă in slavona folosită de Români pe lângă a face, a creea şi a dărui). Alte patru epitrahiluri, numerotate de Tafrali cu nr. 103, 95, 101 şi 102, sunt imitaţii ale modelelor bizantine. Cele două din urmă prezintă şi interesantele forme ο αγειος Παβελ (in loc de Παῦλος) αγειοσ Ανδριη.

Din epoca a doua cunoaştem patru epitrahiluri. Primul e lucrat in timpul când Ştefan era văduv, căci il reprezintă cu o barbă neagră, cu obrajii traşi, iar alături pe fiul său Alexandru, adică prin 1478-9. Jerphanion descoperă in chipurile brodate de el caracteristicele frescilor bizantine. G. Millet a dovedit că motivele erau dominante la C-pol in sec. XIV—XV. Al doilea a fost lucrat la curtea voevodului pentru m-rea Dobrovăţ, al treilea s'a brodat la Putna, probabil către 1504-5 şi in fine ultimul, păstrat la Voroneţ, s'a lucrat tot la Putna prin 1488-1490.

Probabil că din veacul XVI ne-e rămas epitrahilul de la Putna datorit evlaviei lui Matei şi Teodosie.

Tradiţia bizantină, insufleţită de sensibilitatea executanţilor, se descoperă şi in epitrahilurile din epoca lui Petru Rareş, patru la număr. Continuând şcoala de la Putna, nu o imită servil, iar după caracteristicile execuţiei ne aflăm mai degrabă in faţa unei noi şcoli de broderie. Primul, dăruit de Rareş m-rii atonite Dionisiu, a fost lucrat desigur in acelaşi timp cu epitaful dat aceleiaşi m-rii prin 1545. Este o frumoasă operă de artă, cu imagini pline de viaţă, degajate de orice detaliu ornamental, cu gesturi larg deschise spre o lume nevăzută. Spre deosebire de acesta, al doilea epitrahil, păstrat tot la Dionisiu, reprezintă un tip ieratic, cu imagini statice. Epitrahilul de la Vatoped, pe care găsim chipul lui Petru Rareş şi al unei principese, Elena desigur, se caracterizează printr'un puternic şi frumos realism. În fine al patrulea, care a fost dăruit m-rii Esfigmenu, se deosebeşte

complect de celelalte trei: Deaceea autorul presupune că a fost lucrat de meşteri străini, probabil ai acelei m-ri, pe cheltuiala voevodului.

Din a doua şcoală de broderie religioasă din veacul XVI ne-au rămas doar ştiri despre două epitrahiluri. Unul a fost văzut de N. Iorga în 1915 la m-rea Slatina, purta portretele lui Lăpuşneanu şi al Ruxandrei, soţia lui, stângaciu lucrate; al doilea, menţionat într'o însemnare de pe un Tetraevanghel, a fost dăruit de Grigorie Filerie m-rii Neamţu.

Broderia religioasă din Ţara Românească a început sub influenţa Atosului, căreia i se adaugă mai târziu cea sârbă şi bizantină. Şi chiar când spre sfârşitul veacului XV se ridică la un frumos nivel, vechile influenţe subsistă cel puţin în modul reprezentării temelor: un tip ieratic, încărcat de ornamente aminteşte influenţa bizantină; al doilea tip, cu reprezentări mai umane, lipsite de orice tendinţă spre efecte, trădează influenţa sârbo-atonită.

În orariul de la Tismana autorul descoperă tradiţia bizantină din sec. XIV. El n'a fost lucrat în ţară; îi lipseşte inscripţia votivă iar broderia lui precisă, legată şi nuanţată presupune executanţi destul de îndemânatici, pe care însă n'avem a-i cânta într'o ţară care se află la începutul vieţii culturale şi artistice.

Şi al doilea obiect de cult brodat, de data aceasta un epitrahil, se pare că a fost dăruit m-rii Bistriţa de ctitorii ei, boerii Craioveşti.

La 1500 Radu cel Mare dăruieşte m-rii Govora, reînoită pe cheltuiala sa un epitrahil. Ceva mai târziu evlaviosul Neagoe dăruieşte un epitrahil, ale cărui chipuri brodate amintesc frescile renumitei lui ctitorii, m-rii atonite Xenofon. Soţia Domnului, Miliţa, lucrează în 1519 două feloane pentru m-rile sârbeşti Kruşedol şi Deciani. După Gavriil Protul tot din darul lor s'au înzestrat cu broderii cusute cu fir de aur, lavra sf. Atanasie şi Ivir, la Atos şi m-rea Treskovac, în Macedonia. Lăsând la o parte bogăţia materialului întrebuinţat, calitatea muncii şi alegerea subiectelor vădesc efortul, dar nu şi o înaltă creaţie artistică a şcolei muntene ce trebue că se afla pe lângă curtea domnească între 1517—1521.

În 1521 monahul Pahomie, boerul de odinioară Barbu Craiovescu, dăruieşte ctitoriei sale un epitrahil deosebit de tot ce-am văzut până acum: este ţesut. Privit ca operă de artă este de remarcat realismul figurilor reprezentate. Apropiat de el este epitrahilul dăruit ceva mai târziu (1528) de clucerul Manea Perşanul ctitoriei lui Muşeteşti spre pomenirea răposatei lui soţii, Vladaia. Azi el se găseşte în muzeul Prinţul Paul din Belgrad. Şi tot pe meleaguri străine, la m-rea Esfigmenu, este şi epitrafilul care păstrează chipurile lui Radu Paisie (inscripţia îi spune Petru) şi a fiului său Marcu. A fost lucrat în 1537. Deşi apropiat de cel de la Govora (1500), totuşi nu există o legătură strânsă între ele şi provin din ateliere deosebite.

In fine, ultimul epitrahil al epocii este păstrat la m-rea Banja. El a fost lucrat de soţia lui Stroe Buzescu la 1606 — nu 1144 cum greşit a cetit descoperitorul lui — pentru ctitoria lor, Stăneşti.

Şase planşe dau imagini de pe două epitrahiluri din epoca lui Ştefan cel Mare.

Studiul d-lui Turdeanu prezintă un preţios aport pentru cunoaşterea creaţiei artistice în ţările noastre.

In încheiere ţinem să îndreptăm o scăpare din vedere, probabil: Neagoe n'a colaborat la redactarea cunoscutelor sale Invăţături. Răposatul Demostene Russo a stabilit de mult c'au fost scrise de un călugăr din veacul XVII (Vez. *Studii şi critice*, Bucureşti 1910, pp. 1—16; *Studii istorice greco-române*, t. I, p. 207, 211).

D. St. Popescu

TEOLOGIA PRACTICĂ

50. CRIVEANU NIFON, Mitropolitul Olteniei, *Credința ta te-a mântuit*, (Craiova, Tip. Sf. Mitropolii a Olteniei, 1941), 172 p., 70 lei.

Cartea pe care o înfățișem cetitorilor tratează despre felurite chestiuni ocazionale de organizare și de activitate bisericească, care, însă, nu sunt decât aplicarea înaltelor principii creștine, rămânând ca o broderie pe fondul acestora. Deaceea este continuarea a peste 10 volume, în care I. P. S. Mitropolit Nifon tratează tot felul de probleme în strânsă legătură cu viața creștină și mai ales duce mai departe firul celor publicate în cartea *Pace pe pământ*. Sunt niște pastorale trimise la diferite prilejuri, dar, după cum prea bine le caracterizează autorul însuși, pot fi socotite adevărate meditații religioase, chestiunile pământești formând mai curând puncte „de decolare" pentru a se înălța la cele veșnice.

Exemple tipice pentru aceasta sunt: cea dintâiu pastorală din volum, aceea dată la Nașterea Domnului, în 1938, în care preamărește bucuria creștină; cea de a doua dată la Sf. Înviere din 1939, în care laudă pacea creștină, ca și cea de la sărbătoarea Învierii 1940 *(Către cer)* și cea de Paște, 1941, *(Duhul este osârduitor)*. Unele dintre ele au ca punct de plecare inițiative regale *(în slujba ostească)*, 2 Aprilie 1939. Aci se aduceau critici la timp regimurilor (p. 26) și laude binemeritate (pp. 26—29) *La datorie către țară* (din Octomvrie 1939) arată măsurile înțelepte pe care înaltul Ierarh le-a luat în timpul concentrărilor anilor trecuți, pentru a veni, mai ales duhovnicește, în ajutorul celor plecați și celor rămași la ogoarele lor; iar *Munca ogoarelor* înfățișează datoria preoților de a îndemna cu timp și fără timp pe cei rămași la vatră la muncă fără preget așa încât Oltenia „să fie grânar al Țării și anul acesta". Cu prilejul marelor revărsări de ape din 1940 și din 1941, autorul încearcă să pătrundă taina pricinei acestui rău scoțând înalte învățături morale, dând sfaturi și îndemnuri și arătând ce trebue să facă preoțimea olteană în asemenea împrejurări. După atâtea nenorociri firești ale anului 1940, I. P. S. Sa îndreaptă ochii păstoriților săi către cer, arătându-le puterea credinții în acea pastorală minunată *Credința ta te-a mântuit*.

Întâmplările din Ianuarie 1941 l-au făcut să atragă, mustrător, luarea aminte a preoților asupra înaltei lor misiuni și asupra răspunderii pe care o au în fața puterii lumești și mai ales în fața lui Dumnezeu, asupra îndeplinirii chemării lor în pastorala *Voiu cere oile mele din mâinile lor*. Iar *Războiul sfânt* zugrăvește îndreptățirea și măreția luptei noastre împotriva bolșevismului cotropitor și ateu. În sfârșit, ultima pastorală, trimisă credincioșilor cu prilejul împrumutului reintregirii, este un apel cald la dărnicia lor pentru a veni în ajutorul statului.

Această înșirare de titluri nu va putea să facă pe cetitori nici să bănuiască măcar frumusețea rară a formei în care autorul își îmbracă bogăția neostoită a cuprinsului adânc al cugetării sale creștine. Sunt printre ele adevărate pagini de antologie, care merită să fie cetite, recitite și meditate.

Cartea aceasta aduce astfel un mare folos literaturii noastre bisericești atât de săracă, împărtășind tuturor doritorilor de slovă înălțatoare frumusețea unui grain ales; iar celor ce am luat parte cu cutremurare la zvârcolirile Neamului românesc din ultimii ani, ne înfățișează o tâlcuire creștinească a lor, o mângâere reală și o mare îmbărbătare de viitor. Ea e dovada vie a unui mare adevăr: în Biserica românească, durerile și bucuriile neamului acestuia se reflectează cu putere, ca în focarul ei firesc de viață, resfrângându-se astfel în inima conducătorilor ei, atât de desăvârșit identificați cu ea și prin ea cu Neamul însuși.

N. Chițescu

CRONICA INTERNĂ

†

GHENADIE NICULESCU

episcopul Buzăului

29 Noemvrie 1874 — † 29 August 1942.

În dimineața zilei de 29 August 1942, s'a săvârșit din viață, trecând la cele veșnice, episcopul Ghenadie al Buzăului. Îl știam suferind încă de acum câțiva ani. Nu bănuiam însă că va fi răpus așa de curând, căci dovedea destulă vigoare în ciuda vârstei sale înaintate. Dar grijile care împovărează viața unui chiriarh, râvnitor de o păstorie harnică, zdruncină mai mult decât se crede chiar o sănătate din cele mai robuste. Și nu se poate tăgădui că vlădica Ghenadie, în cei 19 ani de păstorie, a cunoscut odihnă în munca pentru buna chivernisire a eparhiei și vrednica ocârmuire a clerului. Din tot ceia ce a izbutit să înfăptuiască în acest răstimp a arătat că și-a înțeles chemarea, și-a cunoscut îndatoririle legate de marea sarcină a vlădicei și astfel a pășit cu cinste pe urmele înaintașilor săi în scaun, care au ostenit cu aceiași râvnă pentru buna sporire a vieții duhovnicești.

Nu numai la eparhia Buzăului, ci pretutindeni pe unde a trecut, prin diferitele dregătorii bisericești pe care le-a avut, vlădica Ghenadie și-a dovedit cu prisosință însușirile sale de bun îndrumător și de chivernisitor cinstit. Nu și-a legat numele de mari opere literare, în schimb ca profesor și director de seminar și-a agonisit o prețuire deosebită pentru chibzuiala și priceperea cu care a pregătit atâtea șiruri de școlari, ajunși apoi slujitori ai bisericii. Această dragoste pentru buna pregătire a preoțimei a arătat-o cu mai mult folos când a ajuns episcop. Și nu ne sfiim să spunem, că datorită sprijinului său larg și înțelegător eparhia Buzăului se poate lăuda azi cu o ceată de preoți tineri culți, și cu una din cele mai temeinice reviste eparhiale, pe care ei au știut s'o mențină vie nu numai printr'un scris înviorător și atrăgător, ci și prin meșteșugita înfățișare a feluritelor probleme bisericești ori prin cercetarea unor interesante chestiuni teologice.

Răposatul episcop Ghenadie, în mirenie Gheorghe V. Niculescu, s'a născut la 29 Noemvrie 1874, în comuna Păulești, județul

Prahova. După ce a terminat cursurile seminarului Veniamin din Iaşi, s'a înscris la Facultatea de teologie din Bucureşti. La 21 Martie 1899, fiind încă student, a primit hirotonia în diacon pe seama schitului Nămăeşti, judeţul Muşcel. În Iunie 1902 şi-a luat licenţa în teologie cu teza: *Sfântul Epifanie episcopul Salaminei* (310—† 403), iar la 7 Septemvrie 1902 a fost hirotonit preot pentru biserica parohială din comuna Cocargea, judeţul Constanţa. La 1 Octomvrie 1902 i s'a încredinţat slujba de protoiereu al judeţului Constanţa. După doi ani, adică la 1 Septemvrie 1904, a fost numit protoiereu al judeţului Tulcea, fiind trecut în postul de preot la biserica din Nalbant judeţul Tulcea, apoi la 1 Ianuarie 1905 la parohia Calinca din acelaşi judeţ, iar la 1 Aprilie 1905 a fost mutat la biserica sf. Impăraţi din oraşul Tulcea. Pe ziua de 1 Septemvrie 1910 a trecut în eparhia Râmnicului, fiind numit director al seminarului din mânăstirea Bistriţa. La 1 Fevruarie 1911 i s'a luat conducerea seminarului, şi a fost numit preot la biserica episcopală de aici. La 15 Octomvrie 1911 este orânduit în slujba de protoiereu al judeţului Vâlcea, din care demisionează la 1 Fevruarie 1913, când, pentru meritele sale de bun îndrumător, a fost numit profesor şi director al Seminarului din Râmnicu-Vâlcea. In aceste două posturi a funcţionat timp de opt ani, adică până la 1 Aprilie 1921 când a demisionat. În anul următor, la 15 Noemvrie 1922 e numit profesor la seminarul sf. Andrei din Galaţi. Aici însă n'a zăbovit prea mult căci la 30 Martie 1923 a fost ales episcop al eparhiei Buzăului in locul răposatului Dionisie.

Hărnicia pe care a dovedit-o vlădica Ghenadie în vremea celor 19 ani cât a păstorit eparhia Buzăului, sunt înfăţişate in cuvântările rostite la inmormântarea sa, care a avut loc Marţi 1 Septemvrie a. c. Slujba prohodirii a fost săvârşită de Î. P. S. Mitropolit Irineu al Moldovei, P. S. Episcop Cosma al Dunării de Jos, P. S. Arhiereu Vicar Veniamin Ploeşteanul, PP. CC. Consilieri referenţi I. Puiu de la Mitropolia Bucovinei şi Pascu de la Episcopia Romanului. Au mai fost de faţă Pr. Dr. Olimp Căciulă inspector în Ministerul Cultelor şi reprezentanţii autorităţilor civile şi militare din oraşul şi judeţul Buzău:

După terminarea slujbei P. S. Arhiereu Vicar Veniamin Ploeşteanul a rostit următoarea cuvântare:

Prea Cucernici Părinţi, jalnică Adunare,

În calitate de delegat al Înalt Prea Sfinţitului Patriarh Nicodim al României, cu însărcinarea de a-l reprezenta la această tristă ce-

remonie, am venit să iau parte la petrecerea către lăcaşurile cele veşnice, a rămăşiţelor pământeşti ale aceluia care a fost până mai eri, episcopul Ghenadie al Buzăului.

L-am cunoscut de tânăr. Prahovean. Era rudă cu fostul mitropolit Pimen al Moldovei, pe lângă care se alipise, încă de pe când acest din urmă a fost ales episcop al Dunării de-jos. L-a rânduit protopop al judeţului Constanţa, publicând şi o monografie, sub raportul administrativ-bisericesc, al acelui judeţ. Era o monografie rară pe vremurile acelea şi indica pe omul, care ii plăcea să se ocupe şi căruia i se prevedea un viitor deosebit în ierarhia bisericească.

A trecut apoi în învăţământ, fiind director la seminarul din Râmnicul-Vâlcea şi apoi la Galaţi. Destoinicia lui şi deosebitele legături cu persoanele bisericeşti şi laice, l-au înălţat la demnitatea de episcop al Buzăului, pe care a condus-o, cu deosebită pricepere, vreme de aproape 20 de ani.

Vlădica Ghenadie, ca înfăţişare, a fost un bărbat falnic şi impunător. Priceput la minte şi iubitor de dreptate. La Sinod, în chestiunile mai delicate scotea îndată colecţia de legi din buzunar, pe care o mânuia cu îndemânare. Ţinea ca orişice hotărire a Sf. Sinod să fie bine motivată şi încadrată temeinic pe bază de canoane şi legi.

Iscusit administrator şi chivernisitor al lucrurilor. Bun la suflet; iubea preoţimea şi se străduia ca să-i ridice prestigiul la înălţimea cerinţelor vremii, atât sub raportul intelectual, cât şi sub raportul moral.

Din şirul vlădicilor, cari au arhipăstorit eparhia Buzăului, strălucesc mai toţi, fie prin viaţa lor plină de pietate, fie prin râvna pentru Casa Domnului, sau şi prin fastul slujbelor bisericeşti. Vlădica Ghenadie s'a silit a călca pe urmele lor, în toate privinţele.

Sub raportul cultural bisericesc, iese în relief figura nemuritorului Mitrofan, fost episcop al Huşilor, care părăsind acea eparhie, a venit mai întâi la Bucureşti, unde a fost unul dintre cei mai de seamă traducători ai Bibliei lui Şerban Cantacuzino, din 1688. La 1690, a fost ales episcop al Buzăului. El intemeiază o tipografie şi traduce cărţi bisericeşti: Minee 12 volume, Triod, Octoih, Molitfelnic, Penticostar, o liturghie etc. care erau de mare nevoe pentru vremea acea, pentru slujba bisericească, în limba românească. Moare în 1703. Mai târziu, faimosul Chesarie, sub care a înflorit eparhia in toate privinţele, lăsând urme nepieritoare. Seminarul de la Buzău îi poartă numele. Iată-l şi pe Dionisie Romano, călugăr învăţat, fost episcop al Huşilor, de unde, urmând calea lui Mitrofan, a trecut ca episcop al Buzăului. Pentru meritele sale pe tărâmul cărturăresc, s'a învrednicit ca să-i scrie viaţa marele Melchisedec episcopul Romanului.

Dionisie împreună cu Gavriil Munteanu a scos cea dintâi revistă bisericească intitulată: „Vestitorul Bisericesc".

Vlădica Ghenadie, a călcat pe urmele înaintaşilor săi şi sub acest raport. Grupând preoţii din eparhia Buzăului împrejurul său, a scos revista „Îngerul", asupra căreia îi spuneam, totdeauna când ne întâlneam, că „este una dintre revistele Eparhiale, din cele mai de seamă".

Am fost prieten cu răposatul toată viaţa şi deaceea, ceasul despărţirii, este greu. Dar cunoscând legea firii, că nimeni din cei ce au văzut lumina zilei nu este scutit de moarte, îi zic din adâncul sufletului: Dumnezeu să-l ierte, şi să l aşeze, în rândurile celor aleşi ai săi. Mergi suflete la obârşia ta divină, căci acolo îţi este liniştea şi odihna ta. Amin.

P. C. preot Gheorghe Ionescu a rostit, în numele preoţimei din eparhia Buzăului, această cuvântare:

Înalt Prea Sfinţite Stăpâne, Prea Sfinţiţilor, Întristată adunare,

Eparhia noastră îmbracă astăzi haina de jale pentrucă s'a mutat de la cele trecătoare la cele veşnice, prea scumpul nostru arhipăstor episcopul Ghenadie.

O întristare adâncă a cucerit inimile credincioşilor şi în deosebi ale păstorilor lor sufleteşti, pentrucă s'a luat de la noi cel mai înalt sprijin al misiunei noastre preoţeşti, pentrucă s'a stins din viaţă prea bunul părinte, care neîncetat cu fierbinte credinţă s'a rugat către cel Atotputernic: „Doamne, Doamne, caută din cer şi vezi şi cercetează via aceasta, pe care a sădit-o dreapta Ta".

Timp de 19 ani, fără odihnă, fără grijă de persoana lui, de sănătatea sa, vlădica Ghenadie a lucrat, a sfătuit, a învăţat să sporească în fapte de zidire evanghelică, spre plinirea cuvintelor Mântuitorului Hristos: „Deci fiţi desăvârşiţi precum şi Tatăl vostru cel din ceruri desăvârşit este." (Matei, 5, 48).

Dacă privim trecutul acestei Episcopii, mulţi ierarhi au strălucit prin activitatea lor ştiinţifică şi pastorală, mulţi au rămas în Biserica noastră naţională modele de păstori, pentru toate timpurile, înfăptuind cuvintele Mântuitorului: „Eu sunt păstorul cel bun. Păstorul cel bun sufletul lui îşi pune pentru oi" (Ioan, 10, 11).

Acum trei veacuri, găsim în scaunul episcopal pe Ştefan, în urmă mitropolit, care se evidenţiază prin lupta lui naţională; câteva decenii mai târziu, pe Mitrofan Tipograful, lucrând „cu mare sârguinţă şi făcând din noapte zi"; apoi, pe vrednicul urmaş al acestuia, pe Damaschin, luptător pentru biruinţa integrală în biserică a limbii române asupra acelei slavone şi însfârşit între cei ce au mai păstorit.

pe Chesarie acum o sută de ani, la mormântul căruia citim inscripția : „Oprește-ți trecătorule, pașii, în respect, lângă pașnicul lăcaș al colosalei umbre.....".

Pentru noi, cei ce-am secondat pe vlădica Ghenadie, pentru noi care am fost martori la toată strădania lui, la veghea și zelul lui pentru înălțarea Bisericii și în special a eparhiei, pentru noi care in activitatea episcopală n'am cunoscut altceva decât jertfa, dreptatea și cinstea desăvârșită, pentru noi, vlădica Ghenadie rămâne printre cei dintâi în galeria figurilor mari ale eparhiei noastre.

Dorința lui cea mai vie n'a fost numai de a călca pe urmele străluciților săi antecesori, ba chiar de a-i întrece, dacă greutățile de tot soiul nu i-ar fi stat împotrivă la realizarea vastului program de lucrări pe teren pastoral, pentru ridicarea preoțimei și înflorirea eparhiei nu numai prin zidiri și restaurări de sfinte lăcașuri, ci și prin predicarea dreptei credințe.

Pe teren național a lucrat ca un al doilea vlădică Ștefan. Cine nu cunoaște filipica din Senat, din anul 1929, a episcopului Ghenadie, împotriva neamului celui fără de lege, care n'a vrut să înțeleagă? In „Darea de seamă despre afacerile bisericești", prezentată episcopului Pimen, arată cu dovezi puternice lupta dusă de el pe teren național, în Dobrogea, ca protopop al Constanței. Ca și odinioară, sub Mitrofan, a voit să se audă iarăși sunând teascurile tipografiei în chiliile din jurul Episcopiei. Tipăritu-s'a undeva mai multe predici pentru popor? Datu-s'a în vreo eparhie mai multă precădere publicațiilor religioase? Revista „Ingerul", al cărei prim ctitor este, probează până la evidență grija pentru paza scrisului curat românesc.

Restaurarea catedralei episcopale după vechea arhitectură arată lămurit dorința vie ce a avut de a lăsa eparhiei o podoabă. Mormântul va fi lângă al lui Chesarie, ca și cum aceiuși inimă și aceiași sforțare i-a unit pe amândoi pentru înfrumusețarea casei Domnului.

In timpul arhipăstoriei sale, ușile Palatului episcopal au stat larg deschise pentru toți cei ce au dorit să-i aducă la cunoștință păsurile și durerile lor. Cu experiența lui bogată, cu tactul lui înalt pedagogic și arhieresc, cu dragostea nețărmurită de a fi tuturor de ajutor, episcopul Ghenadie lăsa întotdeauna cel mai fericit mijloc pentru soluționarea tuturor cazurilor ce i se aduceau spre rezolvare. Nimeni nu putea eși de la audiență neliniștit în conștiința lui că episcopul Ghenadie n'a meditat, n'a cântărit și n'a dat răspunsul cel mai înțelept, cel mai drept.

Voi, frați preoți, ce cunoașteți acestea tot așa de bine ca și mine și socotesc că mărturia mea este și a voastră și de aci durerea

zdrobitoare că ne despărţim de iubitul nostru părinte şi episcop, de îndrumătorul şi tămăduitorul rănilor noastre sufleteşti, de economul dreptăţii care plătea celui din ceasul al 11-lea ca şi celui din ceasul întâi.

Dar spre îndurerarea tuturor, în ultimul timp, ducându-se la Bucureşti, suferinţa îi slăbise puterile trupeşte şi simţindu-se slăbit zicea: „Duceţi-mă la Buzău, acolo vreau să mor"!

A trecut an după an şi vară după vară, şi n'aţi voit nici odată Prea Sfinţite, să plecaţi în concediu de odihnă de la reşedinţa episcopală! Nici odată n'aţi voit să fiţi absent din mijlocul credincioşilor: aţi nesocotit durerile Voastre pentru a fi la postul de comandă.

„Duceţi-mă la Buzău"! Şi când a revăzut palatul episcopal, când l-au aşezat în camera lui, unde a poposit şi când a venit pentru întâia dată la Buzău, şi-a dat sufletul în mâinile Ziditorului în ziua de 29 August la vârsta de 68 ani, ca să se plinească cuvântul Eclisiastului: „Trupul se întoarce în pământul din care e făcut, iar sufletul se duce la Dumnezeu care l-a dat" (12, 7).

Iată, ceasul despărţirii s'a apropiat! Să îngenunchem cu toţii înaintea arhiereului nostru pentru binecuvântarea cea mai de pe urmă, şi să-i făgăduim că ne vom conduce viaţa după învăţăturile ce le-a predicat atâta timp.

Cin monahicesc şi preoţesc! Să-i facem promisiunea solemnă că vom jertfi totul pentru Biserica Mântuitorului Hristos, aşa cum ne-a învăţat.

Clopote sunaţi! Eparhia întreagă, acum unită într'o singură rugă către Tatăl ceresc, să cerem să odihnească cu sfinţii sufletul virtuosului ierarh! Iar ca un tribut de recunoştinţă, să vărsăm o lacrimă la mormântul marelui arhipăstor şi să-i zicem: „Fie pomenirea veşnică a răposatului întru fericire episcop Ghenadie. Fie! Fie!

Din partea Ministerului Cultelor şi Artelor a vorbit P. C. Preot inspector Olimp Căciulă:

„Aduc din partea Ministerului Culturii Naţionale şi al Cultelor ultimul salut înaltului ierarh care a păstorit timp de peste 19 ani eparhia din Buzău.

Prea Sfinţia Sa trece dintru această viaţă către cele veşnice în nişte timpuri pe care orice ambiţie românească şi bisericească ortodoxă le cere trăite cu intensitate, pentru clădirea Ţării de mâine, mai puternice şi conştiente de valoarea ei şi a drepturilor ei şi pentru ridicarea Bisericii ortodoxe române la rangul de împărătească a tuturor bisericilor ortodoxe ale Răsăritului.

Petrecând la locul de ultimă odihnă pe Prea Sfinţitul Ghenadie

al Buzăului, unde înaltul ierarh va găsi liniştea şi pacea după o viaţă întreagă de sbucium şi de suferinţă, ochii noştri ai tuturor să se îndrepte cu mai multă stăruinţă şi cu mai multă osârdie către împlinirea integrală a datoriei ce ne stă pe umeri. Să ne învăţăm să privim trecutul şi să-l preţuim ca trecut, apreciind cu justeţe toate părţile lui bune, cultivându-le cu conştiinţiozitatea acea caracteristică tradiţionalismului ortodox, dar în acelaşi timp să năzuim după tot ce poate dori mai bine sufletul nostru, în ceasurile de reculegere şi de înălţare. Să punem mai presus de toate râvna noastră pentru Hristos şi Biserica lui şi să nădăjduim că numai prin munca noastră, altoită cu zelul nostru pentru Hristos, vom isbuti aceia ce ni s'a lăsat ca testament al conştiinţei noastre pastorale creştine de la marele apostol al Neamurilor: *Ca Hristos să crească, iar noi să ne micşorăm.*

La picioarele jeţului Prea Sfinţitului Episcop Ghenadie, care stă aici în mijlocul nostru în această clipă din urmă, ca un judecător şi în acelaşi timp ca o imagine a Dreptului judecător pe scaunul de judecată păstoriţ săi de până acum să-şi scruteze conştiinţele. Să vadă dacă bunele intenţii ale marilor Ierarhi au găsit în ei răsunetul necesar pentru treaba duhovnicească de pe ogorul creştin şi să ţină socoteală că aşa cum stau astăzi aici înaintea ierarhului lor, se vor găsi odată înaintea Stăpânului lor din ceruri, care va cerceta cu asprime şi cu dreptate până în adâncul cel mai ascuns al sufletului omenesc. Iar cu imaginea aceasta în faţă şi cu cutremur în suflet să ceară dreptului judecător iertare în odihna veşnică Intâiu stătătorului lor, pe care astăzi îl conduc către locaşul cel mai de pe urmă.

Dumnezeu să-l odihnească.

Cea din urmă cuvântare a rostit-o d. Remus Nestor membru în consiliu eparhial, spunând între altele:

„Şi-a dat sfârşitul după două decenii de arhierească păstorie, Prea Sfinţitul Ghenadie, episcop al Buzăului.

In viaţa Eparhiei noastre, s'au scurs un şir de ani ce vor păstra de-apururi, pecetea puternicii sale personalităţi.

O inimă curată, o minte clară, o voinţă dârză, el a fost condus din începutul arhieriei lui, de cuvintele Sf. Scripturi care zice: „Voeşte şi vei putea, bate şi ţi se va deschide".

A venit aici, după o viaţă plină de experienţe, în care obiectul activităţii sale fusese sufletul omenesc. Era atât de aproape de realităţile omeneşti şi era aşa de cunoscător al nevoilor sufleteşti

ale oamenilor, încât ar fi râvnit să facă totul dacă și vremurile și împrejurările l-ar fi ajutat.

Păstor, intotdeauna treaz, veghea asupra celor drept credincioși; frământat insă, de grija pentru oile cele rătăcite... Un plinitor al Evangheliei ce zice: „Pe acestea să le faceți și pe acelea să nu le lăsați...".

A pornit la luptă ca un brav. Cine își aduce aminte de începutul păstoriei sale, nu poate să nu recunoască orânduiala pusă în Eparhie, de sus și până jos, și nici să uite elanul cu care a angajat la luptă atâtea energii, reușind să traseze vieții eparhiale, un drum luminos, spre care și preoții și credincioșii năzuind, să-și găsească îndreptarul vieții lor.

Și-a slujit Biserica și prin ea Țara și neamul românesc.

Trăia în el amintirea copilului de țăran din dealurile Prahovei, educat și format la școala marelui mitropolit Veniamin al Moldovei. Rar mi-a fost dat să văd un inalt dregător care să fie așa de mândru de originea lui țărănească, care să fie atât de conștient că acolo pe dealurile de unde era el, ca și în munți și pe întinsele câmpii, este isvorul tuturor virtuților, a energiilor și a nădejdiilor Țării.

Acele tipărituri, pe care de la începutul păstoriei lui ținea morțiș să sosească în casa fiecărui român, acele predici pe care le cerea vorbite de preoții lui in toate amvoanele bisericilor noastre, însemnau râvna sa de apostol al lui Hristos; dar însemnau totodată și dragostea lui pentru ridicarea poporului prin lumină, era convingerea sa că nu este poruncă mai frumoasă a Scripturii decât acea care spune omului: „Luminează-te și vei fi viu".

S'au zidit în timpul păstoriei sale zeci de biserici, dar ceeace el a prețuit mai mult, a fost cuvântul Evangheliei semănat pretutindeni din belșug, in nădejdea unei lumi mai bune, mai morale, mai bogată in virtuți.

La rugăciunile înălțate azi către Dumnezeul duhurilor și a tot trupul, adăogăm și rugămintea noastră ferbinte pentru ca sufletul lui să meargă cu cei drepți.

Dumnezeu să-l ierte! Amin".

După terminarea cuvântărilor, rămășițele pământești ale episcopului Ghenadie au fost ingropate in bolta de lângă biserica episcopiei in care doarme somnul de veci și înaintașul său in scaun Dionisie Climescu.

Diaconul GHEORGHE I. MOISESCU

Manuscrisele, cărțile și periodicele pentru recenzii se trimit la Palatul **Sfântului Sinod**, Str. Antim 29, București V, cu mențiunea: pentru Revista *Biserica Ortodoxă Română.*

ABONAMENTUL

În Țară:		**În Streinătate:**	
Pe an	300 lei	Pe an	600 lei
Un număr	60 lei	Un număr	120 lei

Abonamentele, precum și toate cele ce privesc Administrația, se trimit pe adresa: **Consiliul Central Bisericesc**, Str. Maria Rosetti, 63, București III, cu mențiunea: pentru Revista *Biserica Ortodoxă Română.*

In București, revista se poate cumpăra de la Librăria teologică a Institutului Biblic, Bulevardul Maria nr. 12.